

LATIN-LITERATURARAKO SARBIDEA

Idazleak eta idazlanak

Gidor Bilbao Telletxea

Udako Euskal **Unibertsitatea**
Bilbo, 2002

© Udako Euskal Unibertsitatea

© Gidor Bilbao Telletxea

ISBN: 84-8438-035-1

Lege-gordailua: BI-2922-02

Inprimategia: RGM, Bilbo

Azalaren diseinua: Iñigo Ordozgoiti

Banatzaileak: UEU. Erribera 14, 1. D BILBO telf. 946790546 Faxe. 944793039

Helbide elektronikoa: argitalpenak@ueu.org

www.ueu.org

Zabaltzen: Igerabide, 88 DONOSTIA

Pedro eta Juanitarentzat

Aurkibidea

HITZAURREA	9
------------------	---

SARRERA GISA: IDAZKETA ETA ZABALKUNDEA ANTZINATEKO ERROMAN	15
---	----

LEHENENGO LATINDAR IDAZLEAK

- K.a. 106. Zizeronen jaiotza-urtera arte	25
Livio Androniko	27
Nevio	28
Enio	30
Plauto	32
Terentzio	37
Pakuvio	40
Akzio	40
Katon Zentsorea	41
Luzilio	44

ZESAR ETA ZIZERONEN GARAIKOAK

K.a. 106 - K.a. 43. Zizeronen jaiotza - Zizeronen heriotza	47
Zizeron	49
Varron	60
Zesar	63
Salustio	68

Lukrezio	76
Katulo	85
Nepote.....	93

LATINDAR IDAZLERIK KLASIKOENAK

K.a. 43 - K.o. 14. Zizeronen heriotza - Augustoren heriotza	103
Virgilio	105
Horazio	124
Livio	151
Tibulo	166
Propertzio	174
Ovidio	176

AUGUSTOREN ONDOREN

K.o. 14 - K.o. 170. Augustoren heriotza - Apuleioren heriotza	201
Kintiliano	203
Fedro	205
Lukano	217
Pertsio	221
Seneka.....	223
Petronio	232
Martzial	239
Juvenal	253
Plinio Zaharra	256
Plinio Gaztea	258
Tazito.....	266
Suetonio	272
Apuleio	277

BIBLIOGRAFIA ETA AURKIBIDEAK.....	283
-----------------------------------	-----

Hitzaurrea

*UEU-TIK EHU-RA*¹

1998ko uztailean Udako Euskal Unibertsitatearen Iruñeko udako ikastaroetarako prestatu genuen orain argitara emango dugunaren lehen bertsio bat. Irakaskuntza ertainetan latina eta kultura klasikoa irakasten diharduten irakasleak ziren batik bat hango ikasleak. Arazo bi aipatzen zituzten irakasle eta lagun haiek: ikasketak gaztelaniaz eginak zirenez euskarazko trebakuntza-beharra eta eskoletarako euskarazko materialaren premia.

Geroztik *Latindar literaturaren hastapenak* izeneko irakasgaiaren ardurua izan dugu zenbait urtetan Euskal Herriko Unibertsitatearen Filologia eta Geografi-historia Fakultatean. Filologia Klasikoko lehen kurtsoko ikasleentzat derrigorrezko irakasgaia da, eta hautazkoa hala gainerako filologietakoentzat nola Historia-koentzat edo Artearen Historiakoentzat. Hortaz ez da espezializazioko irakasgaia, hurbilbidea baino: gaiaren aurkezpena.

Irakasgai honetan gehiago bilatzen dugu latin-literatura bere osotasunean aurkeztea eta bere aniztasunean erakustea, alderdi bat edo beste sakontzea baino; nahiago dugu lauhilabetekoan zehar (45 eskola-ordu edo) arin-arin idazle eta gai guztiak ikustea, garrantzitsuenak edo gustukoena ondo aztertzea baino. Dena aurkeztuz gero, bakoitzak bere hautuak egiteko aukera izango duela pentsatu nahi dugu.

Lehenengo bertsio hartatik hona hainbeste denbora igaro denez, polita litza-teke hemen Horazioren *Ars Poetica*-ko aipamena txertatu eta geuretzat hartzea:

... si quid tamen olim
scripseris, in Maeci descendat iudicis auris
et patris et nostras, nonumque prematur in annum,
membranis intus positis: delere licebit
quod non edideris; nescit vox missa reverti (*Ars Poetica*, 386-390).

... baina noizbait zerbait
idazten baduzu, helaraz ezazu Mezio epailearen belarrietara,

---

1. EHUren 1/UPV/EHU 00106.130-HA-8117/2000 ikerketa-proiektuari esker egin ahal izan da lan hau.

eta zure aitaren edo neure belarrietara; eta eduki geldirik bederatzu urtetan, papiroa etxe-barruan gordeta; argitaratu ez duzuna ezereztu ahal izango baituzu, baina ahoskatu berba bakar bat ere ez baita itzuliko.

Edo Kintilianoren beste hura:

dabat iis otium, ut refrigerato inventionis amore diligentius repetitos tamquam lector perenderem (*Institutiones oratoriae*, I, I, 3).

astia eman nahi nien liburuei, ikerketa-garaiko maitasuna hoztu ondoren berriro arretaz aztertzeke, irakurleak egingo lukeen moduan.

Baina egiaren zati bat baino ez genuke aitortuko. Batetik, ez dugu itxarongo bederatzigarren urtera arte; bestetik, udako ikastaro hartarako prestaturiko materiala hornitzen aritu gara urte hauetan eta haren fotokopiak erabili dituzte ikasleek eskoletan. Mezio epaileak, bestalde, taularatzeko moduko antzezlanak hautatzen zituen irakurritako guztien artean; lan honi dagokionean, ez dakigu epaile zorrotzaren baimena erdietsiko lukeen, baina euskaraz latin-literaturarako beste hurbilbiderik ez izateak aholkatzen du eskoletarako material gisa argitaratzea.

SARBIDEA ZER DEN

Ez da ohikoa halako lanei *sarbidea* deitzea. Literatura akademikoan tradizioz ez duen terminoa hautatu dugu izenbururako, *hastapenak* edo *sarrera*, adibidez, baztertuta.

Latin-literaturaren hastapenak izeneko liburu bat, esaterako, tradizio jakin batean kokatuko litzateke: hemen eskaintzen dena baino latin-literaturaren inguruko azterketa sakonagoa eskatuko litzaioke horri. Sarbide honetan idazleen inguruko gutxieneko datuak baino ez dira eskaintzen: bizitzari buruzko zertzeladak, idazlanen zerrenda, lan garrantzitsuenen inguruko iruzkina, eta idaztankerari buruzko zerbait. Gainera datu horiek ez dira inoiz ikerketa sakon eta luzearen ondorio; beste hizkuntza batzuetan argitara emandako eskuliburuetatik eta idazleen inguruko monografietatik hartuak dira beti, gure aldetik sintesi-ahalegina jarrita.

Eskuliburu klasikoetan bi antolaketa-era nagusi izaten dira: generoz genero edo hurrenkera kronologikoan. Berdin irakaskuntzan ere. EHUren egungo ikasketa-planetan irakasgai honi dagokion antolaketa kronologikoa hartu dugu libururako. Eta kronologian mugak ezarri ditugu, aukeratu beharrak behartuta: latin-literaturaren hasieratik K.o. II. mendera artekoak ikusiko ditugu. Kanpoan utzi dira, hortaz, ondorengoak eta orohar idazle kristauak. Kronologiari begiratuta banatu dira, orobat, liburuen lau atalak: lau data hartu dira mugari gisa liburua zelanbanatzeke, baina muga horiek ezin dira ezelan ere zurrinak izan.

Gainera ez dugu latindar idazle guztien katalogo osoa eskainiko. Filologo klasikoa ez den letretako unibertsitate-ikasle batek ezagutu beharko litzuzkeenak sartu ditugu, alderdi anitzetako garrantzia kontuan hartuta, batzuetan zalantzak izan arren. Nepote, adibidez, ez litzateke sartu beharko kalitateari begiratuta, baina Euskal Autonomia Erkidegoko ertainetako irakaskuntzan derrigorrezkoa izan denez, komeni da ezagutzea. Estazio bat ordea, kanpoan utzi behar izan dugu, maite dugun idazlea izan arren.

Liburuari *Latin-literaturaren antologia* deitzea izan da bigarren tentazioa. Liburuaren alde bat deskribatuko zukeen izenburu horrek, orrialde-kopuruari dagokionean zatirik handiena, idazle bakoitzari buruzko azalpenaren ondoren bere lanen euskarazko itzulpenak bildu baititugu. Idazlea ezagutzeko ezinbestekoa da haren idazlanak irakurtzea, eta bakoitzaren lan-sorta bat hautatu dugu ikasleak edo irakurleak euskaraz irakur dezan.

Itzulpen zaharrak bakarrik bildu bagenitu, hankamotz geratuko zatekeen latin-literaturaren aurkezpena; eta are desorekatuta, itzulpen zahar guztiak bildu bagenitu. Guk ezagutzen genituen euskal itzulpenetan ez zegoen ezer Terentziorenik, ez genuen ezagutzen Propertzioren euskarazko bertsiorik, ezer ez Kintilianorenik... Virgilioren itzulpen guztiak biltzeak, ordea, eman zaizkion orrialde ugariak baino are gehiago eskatuko zukeen.

Hortaz, idazle guztien idazlan esanguratsuenen zatiren bat eman nahi izan dugu euskaraz: zerbait euskaratuta zegoenean hura hartuta eta euskaraturik ez geneukanean geuk euskaratuta.

Itzulitakoen artean lan banakaren bat zegoenean, bere hartan hartu dugu. Lan osoak zeudenean (Virgilioren lan guztiak, Apuleioren *Urrezko astoa*, Horazioren oda eta epodoak, Lukrezioren *De rerum natura...*), ordea, pasarteren bat edo zatiren bat aukeratu dugu. Lan beraren itzulpen bat baino gehiago ezagutzen genuenean, elkarren ondoan eman ditugu².

Inoren itzulpenak, argitaratu ziren moduan bildu ditugu, soilik errataren bat zuzenduta³. Itzulpenen inguruko azalpenak eta argibideak eskaintzeak larregi astunduko zukeen liburua, eta nahiago izan dugu testuak biluzik eskaintzea, ikasleak irakaslearekin batera hausnartzeko.

---

2. Virgilioren kasuan bakarrik izan dugu, larregi ez luzatzearren, itzultzaileak eta itzulpen-lanak aipatu ere egin gabe utzi beharra. Guztien aipamen eta azterketa zehatza nahi duenak ikus bitza Iñigo Ruiz Arzalluz irakaslearen lanak: "Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad" (ASJU, XII-2, 1988, 541-546) eta "Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak)" (ASJU, XXIX-2/3, 1995, 661-696).

3. Kasu bakar batean ez diogu eutsi idazkera moldatuta emateko tentazioari. Antonio Maria Labaienek 1969an argitaraturiko *Aulularia*-ren itzulpena hain dago gertu gure gaurko euskarareduetatik non zilegi iruditu baitzaigu grafia egokituta ematea.

Gure itzulpenetan zintzoak izaten ahalegindu gara: jatorrizkoekin leial, euskararen morroi. Dena den, urte hauetan osatzen joan garen bilduma denez, orain denak berrikusi arren, agerian izango da ziurrenik bilakabidea: gure itzulpenik zaharretan latinaren morroiago gerokoetan baino. Jatorriz bertsoerrotan idatzitakoen kasuan, erdibide erraza hartu dugu ia beti⁴: prosan itzuli dugu, baina lerrotan jarrita, ikasleari edo irakurleari jatorrizkoaren itxura gogoraraztearren.

Latin-literaturaren antologia ortodoxoa ere ez da, beraz. Nolabait esatearren, latin-literaturarako sarbidea erakutsi nahi izan dugu. Ikasleentzat eta munduko literaturetan interesaturik den irakurle ororentzat.

MUNDUKO LITERATURAK MAITE DITUZTENENTZAT

Literatura klasikoa edo erromatar literatura ere aipa zitezkeen izenburuan, eta guk latin-literatura hautatu dugu.

Erromatar literatura eta *latin-literatura* izenak, biak erabili diren arren, guk nahiago dugu bigarrena. Idazle-taldea definitzeko hizkuntza hobesten dugu, eta ez estatua. *Erromatar literatura* aipatzean, gainera, soilik Antzinatekoa bildu ohi da; latin-literatura, ordea, beranduagokoa ere bada (Erdi Arokoa eta Aro Berrikoa esaterako), latinez idatzia izanez gero.

Literatura kontzeptua bera ere egun hartu ohi duena baino zentzu zabalagoan erabiltzen da latin-literaturaz jardutean, latinez idatzi den testu oro sartuta kontzeptu horretan: gramatikak, lan teknikoak, txosten modukoak... Kontuan izan antzera gertatzen dela euskal literaturan ere, doktrinak-eta, beste hizkuntza batzuetako literatura-historietan ez bezala, gure literaturako eskuliburu erabilienetan sartzen baitira.

Zergatik jokutzen da horrela latin-literaturarekin? Euskarazkoa bezala, nahikoa urria delako, egungo gure inguruko hizkuntzetako literaturekin konparatuta. Gainera produzitu zenaren zati txiki bat baino ez da gureganaino iritsi. Horretan ere euskarazkoaren antzera, ahozko literatura (pastoralak, maskaradak, bertsoak, bertso-paperak...) kontuan hartzen badugu. Eta horren guztiaren ondorioz ez da muga garbirik izan ikerketa filologikoen eta literatura-azterketen artean, ez da bereizketarik egin balio filologikoa zuenaren eta literatura-balioa zuenaren artean.

Izenari buruzko azken zehaztapen bat egin nahi dugu, *literatura klasikoa* baztertzeko: literaturaz ari garenean, literatura klasikoa aipatzen bada —soil-soilik *literatura klasikoa*— greziar literaturaz eta latindar literaturaz ari garela ulertzen

---

4. Itzultzaile zaharrek hartu dituzten bideei buruz, ikus berriro ere Iñigo Ruiz Arzalluz irakaslearen lanak: “El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos” (ASJU, XXI-1, 1987, 41-79) eta “El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara II. Los metros eolios” (ASJU, XXI-2, 1987, 389-407).

da. Eta “klasiko-etiketa” horren atzean bikaintasuna, goi-maila, eredugarritasuna, oreka eta halakoak direla onartzen dugu. Horregatik hain zuzen ez zaigu gustatzen greziar eta latindar literaturak aipatzeko *literatura klasikoa* esatea; nahiago dugu greziar literatura, latin-literatura, eta, behar bada, grekolatindarra aipatzea. Berez, grekoz idatzi duten idazleen artean, eta latinez idatzi dutenen artean, denetik baitago. Eta alde horretatik, berriro ere, hizkuntza da multzoa inongo baloraziorik gabe definitzen duena.

Bi adibide jarriko ditugu. Gure adineko kultura ertaineko euskaldun bati eskatzen badiogu di-da, berehala, idazle klasiko baten izena emateko, hamarretik zazpik (edo seik, edo zortzik, berdin digu) Zesar esango du. Eta literaturaren ikuspegitik zaila da Zesarren bikaintasuna defendatzea: hizkuntzaren aldetik eredugarri izan liteke, mendebaldeko hezkuntzan sekulako presentzia izan du, baina literaturazaleari ez dugu uste gehiegi interesatuko zaionik. Tibulo ordea, zenbatek ezagutzen dute? Gutxi, oso gutxi; eta oso defendagarria da ordea literaturaren ikuspegitik; agian ez hain “klasikoa” zentzu hertsian, baina idazle ona. Nahiago dugu beraz latin-idazleak aipatzea, latinez idatzi dutelako aurrez inolako bikaintasunik, goi-mailarik edo eredugarritasunik aitortu gabe. Eta gero idazle onak eta txarrak, gustukoak edo ez hain gustukoak, halakoren gogokoak eta bestearen ez hain gogokoak.

Latin-idazleek eragin berezia izan dute, ordea, gure prestakuntzan eta kulturaren. Mendebaldeko eskoletan, beti irakurri dira grekozko eta latinezko idazlanak. Grezia eta Erromako zibilizazioak, zibilizazio klasikoa deitu denak, eragina izan duen neurrian, idazleek ere eragina izan dute. Axularrek Grezia eta Erromako idazleak irakurri zituen Salamankan, eta ez Txinakoak; Etxeberri Sarakoak ere grekozko eta latinezko idazlanak irakurri zituen Okzitaniako Tolosan, eta ez, adibidez, arabierazkoak; horiek dira, beraz, gero euren lanetan islatu direnak; eta haien lanetan irakurtzen duten mundua da, kristautasunarekin batera, euren lanetako mundua elikatzen dutenak.

Guk geuk ere, asko edo gutxi, grekolatindarren zerbait irakurri dugu; espainiarrena gehiago; baina oso berandu izan dugu frantsesez, ingelesez, arabieraz... idatzi duten idazleen berri. Eta irakurri dugun mundua da, neurri handi batean, gure kultura egiten duena. Gorago aipatu dugun *Latindar literaturaren hastapenak* izeneko irakasgaiaren lehenengo eskola-egunean, Sarrionandiaren *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* liburua eramaten dugu gelara. Liburu horretan latin-idazleek duten lekua izan behar baitute gure ustez gure egungo kulturaren: eskimalen, araukanoen, tuaregen, miskitoen lanen ondoan, Baudelaire, Pessoa edo Kavafisen aldamenean.

Guztien artean bereziki maite dugun literatura da latinezko idazleena, jakina, bereziki ezagutzeko aukera izan dugulako. Eta xarma berezia aurkitzen diogu duela 2000 urteko hitzak irakurtzeari, duela 2000 urteko sentimenduak deskubritze

eta askotan ezagutzeari (duela 2000 urteko harriak ere, harri hutsak izanda, bereziki xarmangarriak iruditzen zaizkigun bezala).

Gainera mendebaldeko idazle asko hobeto irakurtzen laguntzen du, haiek irakurria zutena ezagutzeak. Orixerak irakur liteke Horazio edo Virgilio ezagutu gabe; baina gehiago gozatzen du Orixerekin hauek ezagutzen dituenak. Katulo ez da ezinbestekoa Sarrionandia irakurtzeko; baina Sarrionandia hobeto ulertzen du Katulo ezagutzen duenak.

Latin-literatura horrela ulertuta, interesgarria da munduko literaturak maite dituen ororentzat. Liburu honetan ez du irakurleak latin-literatura osoa aurkituko, baina bai latin-literatura osoko aleak; eta hau ez da aski izango latin-literatura ondo ezagutu nahi duenarentzat, baina sarbidea eskaini nahi du hurbiltzeko.

Sarrera gisa: idazketa eta zabalkundea Antzinateko Erroman

NOLA IDAZTEN ZEN?

Euskarri anitzetan idatz daiteke literatura. Guregana iritsi direnen artean, adibidez, badira harrian bertsoan idatzitako inskripzioak. Bada bat gure hurbilekoa ere, Hazparneko inskripzioa (*CIL XIII 412*), lau hexametroz osatua (hexametro bakoitzak hiru lerro hartzen ditu):

Flamen item
du(u)mvir, quaestor
pagi q(ue) magister,
Verus, ad Augus-
tum legato mu-
nere functus,
pro novem opti-
nuit populis se-
iungere Gallos.
Urbe redux ge-
nio pagi hanc
dedicat aram.

Flamen item du(u)mvir, quaestor pagiq(ue) magister,
Verus, ad Augustum legato munere functus,
pro novem optinuit populis seiungere Gallos.
Urbe redux genio pagi hanc dedicat aram.

Vero-k, flamen eta duumvir, kuestore eta lurralde honetako buruzagi denak, aginduriko mandatua enperadorearen aurrean beterik, galiarrengandik bereiztea lortu du Bederatzi Herrientzat. Hiritik itzultzean aldare-harri hau eskaini dio lurraldeko jenoari.

Multzo berezi bat da poesiako epigrafiarena: *carmina epigraphica*. Euskal Herrian hau eta beste bat (Arellanokoa, *IRMN* 18) baino ez dira ezagutzen. Baina eguneroko idatzietarako euskarriak funtsean beste batzuk ziren: oholtxoak eta argizaridun oholtxoak.

Ohol-zati txikitxoak dira oholtxoak (*tabellae*). Idaz-kanabera (*calamus*) edo kanaberatxo mutur-zorrotz bat tintatan (*atramentum*) bustita idazten zen.

Argizaridun oholtxoetan (*tabellae*), oholtxo batek ertzak jasoagoak zituen eta erdiko hutsunea gorriz (*minium*) tindaturiko argizariz (*cera*) betea. Ezten batez (*stilus*, *graphium*) idazten zen, argizaria zulatuz. Eztenaren mutur bat zulatzeko (hots, idazteko) erabiltzen zen eta bestea, biribildua, zuloak berdindu eta idatzirikoa ezabatzeko. Oholtxo hauetariko bat baino gehiago elkarri lotuta erabil zitezkeen, gehienetan binaka, kaiertxoak (*codices*) osatuz.

Poetek sarri aipatzen dituzte oholtxoak.

Ergo tam doctae nobis periere **tabellae**,
 scripta quibus pariter tot periere bona?
 Has quondam nostris manibus detriverat usus,
 qui non signatas iussit habere fidem.
 Illae iam sine me norant placare puellas,
 et quaedam sine me verba diserta loqui.
 Non illas **fixum** caras effecerat **aurum**:
 vulgari **buxo** sordida **cera** fuit.
 Qualescumque mihi semper mansere fideles,
 semper et effectus promeruerunt bonos (Propertio. III, 23, 1-10).

Beraz galdu egin ditut **oholtxo** hain kultu haiek,
 eta haiekin hainbeste idazlan baliotsu!
 Erabiliaren erabiliaz behiala gastatuak zituzten nire eskuek,
 eta erabilera zen haien bermea, sinatu gabe egon arren.
 Oholtxoek eurek zekiten ni gabe neskatilak baretzen
 eta ni gabe hitz argienak esaten.
 Ez zen **txertaturiko urrea** haiek baliotsu egiten zituena:
argizari ez lar ona zen, **ezpel-egur** arruntean.
 Baina egoera guztietan izan zaizkit leial
 eta beti egin didate lan ona.

Baina euskarri hauek ez ziren iraunkorrak. Jada greziarrek erabiltzen zituzten papiro-erroiloak, K.a. VII-VI. mendetik; Erroman K.a. III. mendetik-edo erabili bide ziren. Literatura grekoaren transmisioan garrantzi handia izan du, lan asko eta asko soilik Egipton aurkituriko papiroei esker ezagutzen baititugu. Latin-literaturaren kasuan beste bide batzuetatik ere ezagutzen diren lanen aldaerak dira gehienbat papiroetan iritsi zaizkigunak.

Papiroa leku paduratsuetan, bereziki Nilo ibaiaren itsasadarrean, hazi ohi den landarea da (*cyperus papyrus*). Plinio Zaharrak kontatzen du *Naturalis Historia* liburuan (13, 68-82) papiroaren historia eta nola egiten ziren papiro-xaflak:

68. Nondum palustria attingimus nec frutices amnium; prius tamen quam digrediamur ab Aegypto, et papyri natura dicitur, cum chartae usu maxime humanitas vitae constet, certe memoria.
69. Et hanc Alexandri Magni victoria repertam auctor est M. Varro, condita in Aegypto Alexandria. Antea non fuisse chartarum usum: in palmarum foliis primo scriptitatum, dein quarundam arborum libris. Postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox et privata linteis confici coepta aut ceris. [...]
71. Papyrus ergo nascitur in palustribus Aegypti aut quiescentibus Nili aquis, ubi evagatae stagnant duo cubita non excedente altitudine gurgitum. [...]
73. Nascitur et in Syria circa quem odoratus ille calamus lacum [...]. Nuper et in Euphrate nascens circa Babylonem papyrus intellectum est eundem usum habere chartae; et tamen adhuc malunt Parthi vestibis litteras intexere.
74. Preparatur ex eo charta diviso acu in praetenuas sed quam latissimas philyras. Principatus medio, atque inde scissurae ordine.[...]
77. Textitur omnis madente tabula Nili aqua: turbidus liquor vim glutinis praebet. In rectum primo supina tabulae schida adlinitur longitudine papyri quae potuit esse, reseminibus utrimque amputatis, traversa postea crates peragit. Premitur ergo prelis, et siccantur sole plagulae atque inter se iunguntur, proximarum semper bonitatis deminutione ad deterrimas. Numquam plures scapo quam vicinae. [...]
78. Magna in latitudine earum differentia. [...] Praeterea spectatur in chartis tenuitas, densitas, candor, levor. [...]
81. Scabritia levigatur dente conchave, sed caducae litterae fiunt. Minus sorbet politura charta, magis splendet. [...]
82. [...] Omne autem glutinum nec vetustius esse debet uno die nec recentius.

Oraindik ez ditugu aipatu paduretako landareak eta ibaietan sortzen direnak, baina Egiptotik alde egin baino lehen papiroaren izaerari buruz hitz egingo dugu, papiro-orriaren erabileran oinarritzen baita neurri handi batean zibilizazioa, eta zalantzarik gabe horren oroimena.

Marko Varronek dioenez, Alexandro Handiaren garaipenarekin aurkitu omen zen material hori, Egipton Alexandria sortzean. Lehenago ez zen papiro-orririk erabiltzen: lehenengo palmondo-hostoetan idazten zen, gero arbola batzuen oskolean. Hurrengo, oroigarri publikoak berunezko zilindroetan egin ziren eta azkenik idatzi pribatuak ere oihalean edo argizaridun oholtxoetan egiten hasi zen. [...]

Beraz papiroa Egiptoko paduretan sortzen da edo, Nilo ibaiak gainez egiten duenean, horren ur geldoetan, bi ukondo baino gutxiagoko hondoa dagoen lekuan. [...] Sirian ere sortzen da, kanabera usaintsuaren laku berean. [...] Duela gutxi jakin dugu Eufratesen, Babilonia aldean sortzen den papiroa ere erabiltzen dela papiro-orri gisa; baina oraindik partook nahiago dute letrak oihaletan idatzi.

Papiro-orria ateratzeko orratzak bezala zatitzen dira landarearen zuntzak, ahal den xafla mehe eta handienak atereaz. Hoberenak erdi-erdian izaten dira, eta gero mozketaren hurrenkeran gero eta txarragoak. [...]

Niloko urez bustiriko ohol baten gainean ehuntzen da dena eta horren ur-lupetza itsasgarri suertatzen da.

Lehenengo luzetara jartzen dira oholaren gainean papiroak, ahal bezain luze, eta alde bietako mutur-soberakinak moztu ondoren, trebesetara egiten da sarea. Orduan prentsa batez zapaltzen da eta eguzkitan lehortzen dira xaflak. Lotu egiten dira gero, beti hobereenetik hasi eta txarrenera. Anezka bakoitzean ez da sekula hogeï xafla baino gehiago izaten. [...]

Oso tamainu desberdinetakoak izaten dira. [...] Gainera nahi izaten da papiro-orria fina, sendoa, zuria eta leuna izatea. [...]

Hortz batez edo maskor batez berdintzen dira koskak, baina letrek ez dute irauten. Papiro-orria leunduz gero nekezago hartzen du tinta, distiratsuago agertu arren. [...]

Kolak, mota batekoa nahiz bestekoa izan, egun bat izan behar du, ez gehiago ez gutxiago.

Zurtoinaren muina zerrenda mehe eta estutan mozten zen eta horiek elkarren ondoan jartzen ziren, 25-30 zentimetroko zabalera hartu arte. Gero beste zerrenda batzuk jartzen ziren horien gainean, trebesetara, eta egurrezko mailu batez jotzen zen dena landarearen izerdi itsaskorra atera arte. Izerdi horrek gorputza ematen zion denari, xafla edo orri-modukoak osatuaz. Halako xaflak elkarri itsatsita jartzen ziren, luzetara, 6-10 metroko zerrendak eginez.

Oholtxoetan bezala, idaz-kanabera (*calamus*) edo kanaberatxo mutur-zorrotz bat tintatan (*atramentum*) bustita idazten zen. Gero idaz-kanabera horiek brontzez-eta ere egin ziren, egungo estilografikoen antzera. Jakina, papiro-zuntza jarrera horizontalean zegoen aldetik idazten zen, zutabetan; baina batzuetan, materiala urri zegoenean, bi aldeetatik ere idazten zen. Eta are idatzitakoa karraskatuz ezabatu eta gainean idatzi ere. Azpian ezabatuta baina nolabait markatuta geratzen zenari palimpsestoa deitzen zitzaion.

Papiroan idatzi ondoren, ezipel, zedro, marfil, hezur edo beste material batez eginiko makilatxo baten inguruan (*umbilicus*) biribilkatzen zen papiro-zerrenda, erroilo edo *volumen* (< *volvere* 'biribilkatu') bat osatuz. Makilatxoaren bi muturrak beltzez pintatuta edota apaindurik izan ohi ziren (horiek ere *umbilicus* izena zuten). Mutur horietako bati pergamino-zati bat lotzen zitzaion (*titulus* edo *index*) idazlanaren izenburuarekin. Zedro-olioa ematen zitzaion denari, hezetasunak kalterik egin ez ziezaion eta larruzko liburu-kutxetan (*capsa* edo *scrinium*) gordetzen zen, kutxak gorriz edo urre-kolorez margotuta. Hara nola hitz egiten dion Martzialek (III, 2, 7-11) berak idatziriko liburuari:

Cedro nunc licet ambules perunctus
 et frontis gemino decens honore
pictis luxuriis **umbilicis**,
 et te **purpura** delicata velet
 et **cocco rubeat** superbus **index**.

Orain zedro-olioz igurtzi-igurtzi eginda ibiliko zara
 eta oparo agertuko dituzu zure **makila-mutur pintatuak**
 zure aurpegiaren ohore bikoitza ondo irabazia duzulakoan,
 eta **purpura** dotoreak estaliko zaitu,
 eta **eskarlataz gorrituko** zaizu **aurkibide** harroa.

Zehaztasun gehiago eskaintzen du Katulok (22, 1-11):

Suffenus iste, Vare, quem probe nosti,
 homo est venustus et dicax et urbanus,
 idemque longe plurimos facit versus.
 Puto esse ego illi milia aut decem aut plura
 perscripta, nec sic ut fit in **palimpseston**
relata: cartae regiae, novei libri,
novei umbilici, lora rubra membranae,
derecta plumbo et pumice omnia aequata.
 Haec cum legas tu, bellus ille et urbanus
 Suffenus unus caprimulgus aut fossor
 rursus videtur: tantum abhorret ac mutat.

Zuk, Varo, ondo ezagutzen duzun Sufeno hori,
 gizon xarmangarri, bizkor eta dotorea da,
 eta gainera bertsoerri asko eta asko idazten ditu.
 Uste dut hamar mila edo gehiago dituela
 zuzenean idatziak, ez **palimpsestoan**
kopiatuak; errege papiro-orria, liburuki berriak,
unbiliko berriak, pergaminozko azalaren lokarri gorriak,
dena berunez arraiatu eta pomiz-harriz berdindua.
 Irakurtzen duzunerako, Sufeno eder eta dotore hura
 ahuntzain edo aitzurlari bat irudituko zaizu
 ordea, hain da zakarra eta aldakorra.

Papiro urri eta garestia ere erabiliaren erabiliaz arin alferrik galtzen zenez,
 K.a. II. mendean pergamina (*membrana*) erabiltzen hasi ziren Erroman.
 Pergamoko hiriaren izenetik dator material horrena, han hedatu baitzen K.a. II.
 mendean papiroaren ordean abere-larruak, bildots, ahuntz, txahal nahiz behienak
 erabiltzeko ohitura. Plinio Zaharrak (*Naturalis Historia*, 13, 70) ematen du horri
 buruzko azalpena:

Mox aemulatione circa bibliothecas regum Ptolemaei et Eumenis, supprime
 chartas Ptolemaeo, idem Varro **membranas Pergami** tradit repertas. Postea
 promiscue repatuit usus rei qua constat immortalitas hominum.

Gero, Ptolomeo eta Eumenes erregeek elkarren arteko lehian jardun zuten biblioteken inguruan eta Ptolomeok papiro-orriak esportatzea debekatu zuenez, lehen aipatu dugun Varronen arabera, **larrutxa** erabiltzen hasi ziren **Pergamon**. Gero asko zabaldu zuen gizakiaren hilezkortasunaren oinarria den material horren erabilera.

Hasieran larrua soilik ilea kentzeko karraskatu eta garbitu egiten zen. Gero larrua ondu, tiratu eta zabaltzeko prozesu luzeago bat eratu zen, karea eta tresna bereziak erabiliz.

Pergaminoa tolesgarria zenez, hasieran kaiertxoak osatzen ziren orriak tolestu eta elkarriz josita. Horri azala jarrita kodizeak (*codex*) osatzen ziren. Papiroan bezala idaz-kanaberaz idazten zen, baina oraingoan bi aldeetatik.

K.o. II-III. mendeetan hedatu zen Erroman pergaminoaren erabilera. Berrito ere Martzial da horien aipamen polit bat biltzen duena, ziurrenik lehena (K.o. 84), erosotasuna azpimarratuz (I, 2):

Qui tecum cupis esse meos ubicumque **libellos**
 et comites longae quaeris habere viae,
 hos eme, quos artat **brevibus membrana tabellis:**
scrinia da magnis, me manus una capit.
 Ne tamen ignores ubi sim venalis et erres
 urbe vagus tota, me duce certus eris:
 libertum docti Lucensis quaere Secundum
 limina post Pacis Palladiumque forum.

Nire **liburutxoak** nonahi zurekin egon daitezen nahi duzun horrek,
 eta bide luzean zure lagun izan daitezen gura duzunak,
 eros itzazu **pergaminoak orri txikitan** estutzen dituen hauek:
 utzi **liburu-kutxa** handientzat, ni eskuak berak hartzen nau eta.
 Baina non nagoen salgai jakin gabe ez geratzeko, hara eta hona
 hiri guztitik alderrai ibili ez zaitezen, kasu egiten badidazu ez dago zalantzarik:
 bila ezazu Sekundo, Luzentse jakintsuaren libertoa,
 Bakearen tenpluaren eta Palasen foroaren atzean.

NOLA ZABALTZEN ZEN IDATZITAKOA?

Martzialen aipatu poemak aurreratzen zuen zerbait liburuak zabaltzeko moduaz, eta are argiagoa da hurrengo hauetan (I, 3, 1-2):

Argitelanas mavis habitare **tabernas**,
 cum tibi, parve liber, **scrinia** nostra vacant.

Nahiago duzu **Argiletoko dendetan** bizi,
 gure **liburu-kutxak**, ene liburutxoa, hutsik diren arren zure zain.

Martzial I, 117, 9-18:

Argi nempe soles subire **Letum**:
 contra Caesaris est forum **taberna**
scriptis postibus hinc et inde totis,
 omnis ut cito perlegas poetas:
 illinc me pete. Nec roges Atrectum
 —hoc nomen **dominus** gerit **tabernae**—;
 de primo dabit alteroue **nido**
rasum pumice purpuraque cultum
denaris tibi quinque Martialem.
 «Tanti non es» ais? Sapis, Luperce.

Ziurrenik **Argiletora** hurbildu ohi zara.
 Zesarren foroaren aurrean bada **liburudenda** bat
 atea bi aldeetatik **izenburuz** beterik duena,
 arin-arin poeta gutzien izenak irakurtzeko moduan.
 Bila nazazu han. Eta Atreitori —hori baita **liburu-saltzailearen**
 izena— eskatu beharrik ere ez duzu izango:
 berak emango dizu lehen edo bigarren **apaletik** hartuta,
bost denarioren trukean, Martzial bat
pomiz-harriz leundua eta purpuraz apaindua.
 Ez duela hainbeste balio diozu? Arrazoi duzu, Luperko.

Eskuizkribaturiko kopia pribatuak ziren zabaltzeko modu bat. Kopia horretatik beste bat atera zitekeen, eta hortik beste bat... Berriro ere Martzial (II, 1, 3-8) aipatuko dugu:

At nunc succinti quae sint bona disce libelli.
 Hoc primum est, brevior quod mihi charta perit;
 deinde, quod haec una **peragit librarius** hora,
 nec tantum nugis serviet ille meis;
 tertia res haec est, quod si cui forte legeris,
 sic licet usque malus, non odiosus eris.

Orain ikasi, ordea, zein diren liburutxo laburraren abantailak.
 Lehena da papiro gutxiago erabiltzen dudala.
 Bigarren, hau dena ordu betean **egiten duela kopiagileak**,
 eta ez dela hain luzaroan nire huskerien morroi.
 Hirugarren abantaila da, baten batek apika irakurtzen bazaitu
 txarra izan arren ez zarela gorrotagarri izango.

Baina Zizeronen garaitik aurrera baziren nolabait editore-lana hartzen zutenak ere. Honek kopiagile-talde bat antolatzen zuen eta batek diktatzen zuena kopiatzen zuten gainerakoek. Zizeron bera arduratu zen hasieran bere idazlanekin lan hori egiten, baina gero Atiko adiskideari utzi zion egiteko hori, hala grekozko

nola latinezko literatura-lanen ardura hartzen baitzuen, nonbait kalitate handiko kopiak egin eta salduz.

Alexandriako *Museum* ospetsua eta Pergamoko biblioteken eredia jarraituz, K.a. I. mendean egin ziren Erroman bilduma garrantzitsuak osatzeko lehen ahaleginak. Zizeron, Varron edo Atikoren bildumak dira ezagunenetakoak. Zesarrek egin zuen biblioteka publiko bat sortzeko lehen ahalegina baina Asinio Polion izan zen ahalegin hori bete zuena.

Baina literatura-lanak ez ziren soilik irakurriz ezagutzen. Lan horiek ezagutarazteko ohiko modua irakurraldiak ziren. Idazleek elkarri irakurtzen zizkieten lehenbizi euren lanak, baina bestelako entzuleen aurrean ere egiten ziren mota guztietako testuen irakurketak: etxeetan lagunen nahiz gonbidatuen aurrean, biblioteketako aretoetan, antzektokietan... Ohitura horrek K.o. II. mendera arte iraun zuen bizirik.

Plinio Gazteak irakurraldi horien arazo bat salatzen du (I, 13):

C. Plinius Sosio Senecioni suo s.

Magnum proventum poetarum annus hic attulit; toto mense Aprili nullus fere dies, quo non **recitaret** aliquis. Iuvat me quod vigent studia, proferunt se ingenia hominum et ostentant, tametsi **ad audiendum** pigre **coitur**. Plerique in stationibus sedent tempusque audiendi fabulis conterunt ac subinde sibi nuntiari iubent an iam **recitator** intraverit, an dixerit **praefationem**, an ex magna parte **evolverit librum**; tunc demum ac tunc quoque lencte cunctanterque veniunt; nec tamen permanent, sed ante finem recedunt, alii dissimulanter et furtim, alii simpliciter et libere.

At hercule memoria parentum Claudium Caesarem ferunt, cum in Palatio spatiaretur audissetque clamorem, causam requisisse, cumque dictum esset **recitare** Nonianum, subitum **recitanti** inopinatumque venisse. Nunc otiosissimus quisque multo ante rogatus et identidem admonitus aut non venit aut, si venit, queritur se diem (quia non perdidit) perdidisse. Sed tanto magis laudandi probandique sunt, quos a **scribendi recitandique studio** haec auditorum vel desidia vel superbia non retardat.

Equidem prope nemini defui. Erant sane plerique amici; neque enim est fere quisquam, qui studia, ut non simul et nos amet. His ex causis longius quam destinaveram tempus in urbe consumpsi. Possum iam **repetere secessum et scribere aliquid, quod non recitem**, ne videar quorum recitationibus adfui, non auditor fuisse sed creditor. Nam ut in ceteris rebus ita in audiendi officio perit gratia si repositur. Vale.

Gaio Pliniok Sosio Senezion lagunari, agur.

Aurtengo urteak poeta ugari ekarri du; apiril osoan ia egun bat ere ez da izan **irakurraldia egin** duen inor gabe. Poztu egiten naiz ikasketen loraldi honekin eta giza adimenak agertu eta erakusten direlako, **entzutera** jende gutxi **joan** arren. Asko egongeletan egoten dira eta hizketan ematen dute entzunaldiaren denbora eta

sarri-sarri eskatzen dute abisatzeko ea **irakurlaria** sartu den, ea **hitzaurrea** esan duen, ea **liburuaren** zatirik handiena **pasatua** duen; eta orduan azkenik sartzen dira, baina are orduan ere astiro eta poliki; eta ez dira geratzen, ez; amaitu baino lehen irteten dira, batzuk disimuloz eta erdi-ezkutuan, beste batzuk lasai eta zabal.

Eta, ala Herkules, esaten da gure gurasoen garaian Klaudio zesarrak, jauregitik pasieran zebilela jende-hotsa entzutean, zer ote zen galdetu zuela; Nonianoren **irakurraldi bat** zela esan ziotenean berehalaxe joan omen zen, **irakurlaria** ustekabean harrapatuz. Gaur egun astia sobera duena ere, oso aurretiaz gonbidatu arren eta behin eta berriro gogorarazi arren, ez da etortzen; edo etorriez gero, kexatu egiten da eguna (ez galtzean) galdu duelako. Are laudorio eta onespren handiagoa merezi dute beraz, entzuleen axolagabekeria eta erdeinu horrekin **idatzi eta irakurraldiak eskaintzeko gogo**a galtzen ez dutenek.

Nik ia inori ere ez diot huts egin. Egia esan gehienak lagunak ziren, izan ere ez baita ia inor literatura maite eta ni maite ez nauenik. Horregatik eman dut hirian pentsatua nuena baino denbora gehiago. Orain **itzul naiteke bakarlekura eta jendaurrean irakurririko ez dudan zerbait idatzi**, pentsa ez dadin irakurraldietan entzulea barik hartzekoduna nintzela. Gainerako kontuetan bezala, entzule-lanean ere ez baita eskerrik merezi gero ordaina hartzeko bada.

Agur.

Tazitok ere azaltzen ditu irakurraldien antolaketari buruzko jakingarri batzuk, bai eta horien iraunkortasunik gabeko arrakastari buruzkoak ere (*Dialogus de oratoribus*, IX, 3-4):

... hi [versus] enim Basso domi nascuntur, pulchri quidem et iucundi, quorum tamen hic exitus est, ut cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte unum librum excudit et elucubrat, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint qui dignentur audire, et ne id quidem gratis; nam et **domum mutuatur et auditorium exstruit et subsellia conducit et libellos dispergit**. Et ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecerpata, ad nullam certam et solidam pervenit frugem, nec aut amicitiam inde refert aut clientelam aut mansurum in animo cuiusquam beneficium, sed clamorem vagum et voces inanis et gaudium volucre.

... [bertsolerro] hauek Basoren etxean sortzen dira, eder eta lerdan, baina esango dizuet zer arrakastarekin. Urte osoan, egunez egun eta gauetako zati handi batean liburu bakar bat landu eta biribildu ondoren, oraindik berak bilatu eta ia behartu behar du norbait entzutera joateko mesedea egin diezaion. Eta hori ere **ez dohainik, etxe bat eskatu behar baitu, entzungela paratu, eserlekuak hartu eta txartelak banatu**. Irakurraldia oso arrakastatsua bada, laudorio guztiak lehenengo edo bigarren egunean geratuko dira, fruitu ziur eta iraunkorra eman baino lehenago bilduriko landarea edo lorea bezala. Eta hortik ez du lortuko ez adiskidetasunik, ez klientelarik, ez inoren gogoan iraungo duen esker onik, ez bada harrabots zehaztugabe bat, alferreko hitz goxoak eta poz iheskorra.

ETA GERO?

Momentu batean, IV. mendean batik bat, erroiloetan zegoen guztia pasatu behar izan zen kodizeetara, gero irauteko. Zoritxarrez urrats horretan lan asko galdu ziren, ez zirelako orduan oso estimatuak, luzeegiak zirelako... Guztira 780 latin-idazleren berri dugu, baina soilik 140ren lanak ezagutzen ditugu. Gainera kopiagileak eurak izan dira askotan testuetako irakurketa jakin batzuen arduradun, interpretazio-lana ez baitzen beti erraza. Kopiagileek eurek aitortzen dute testua “hobetu” dutela.

Pergaminozko kodize horiei esker ezagutzen ditugu, dena den, antzinateko idazleak. Baina gutxi dira VIII-IX. mendeak baino zaharragoak. Gehienak XI. mendean eginiko kopiei esker ezagutzen dira, baina badira soilik beranduagoko lekukotasuna utzi dutenak (Katulorena XV. mendekoa da). Transmisio-lan horretan monasterioen lana izan da garrantzitsua, VI. mendean hasita San Benito, San Mauro, Kasiodoro eta San Kolunbanorekin. Beneditarren monastegietan garrantzi handikoa zen *scriptorium* delakoa, fraileen arautegian sartua baitzen eginkizun gisa eskulana, eta horren barruan eskuizkribu zaharren kopiaketa. IX. mendean Karlomagno derrigorrezko lan gisa ezarri zuen monastegietan kopiaketa eta garai honetakoa da idazkera karolinjioa ere, hitzak banatzen lehena.

XIV-XV. mendeetan humanismoarekin kodize zaharrak bilatzeari ekin zioten Petrarka (1304-1374) edota Boccaccio (1313-1375) bezalako gizonak eta 1465-1575 bitartean egin ziren klasikoen lehen edizio (*editio princeps*) guztiak. Horiek ere oso garrantzitsuak dira zenbaitetan, hartarako erabili ziren eskuizkribu batzuk galdu egin direlako geroztik.

Lehenengo latindar idazleak

(- K.a. 106)

Zizeronen jaiotza-urtera arte

Livio Androniko

L. Livius Andronicus.

K.a. 200 inguruan hil zen.

Ziurrenik jatorriz greziarra zen. Litekeena da Liviotarren familiakoren baten esklabo izatea, eta gero libertoa. Irakaskuntzan jardun bide zuen, hala grekoz nola latinez irakatsiz.

Lanak:

Odusia

240an antzerki-lan bat idazteko eskatu zitzaion.

207an abestalde batentzat erromes-kantua egiteko eskatu zitzaion.

Bere lan osorik ez da gorde, zati txikiak baino.

Eskola-liburua da *Odusia*, Homeroren Odisearen nolabaiteko latin-itzulpena hain zuzen; itzulpena ikertzaile batzuen arabera eta bertsio egokitua beste batzuen arabera. Hasieran bertsulerro saturnioetan idatzi bide zuen eta gero hexametrotan berridatzi, zenbait ikertzailek uste dutenez.

Greziar ereduko antzerki-lanak idatzi zituen, hala tragediak (*Akiles, Ajax, Troiako zaldia, Egisto, Hermione, Andromeda, Danae, Ino, Terea...*) nola komediak (*Gladiolo, Ludio, Virgo...*). Aktore gisa ere aritu zen.

Aitzindariaren garrantzia du.

Livio Andronikoren idazlanak

Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 1.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Hitz egidazu, Kamena, gizon burutsuaz.

Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 3.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Eta zuk kontaidazu dena argiro.

Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 12-13.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Han geratu eta egon zain,
orga gidatuz itzuli naizela etxera ikus dezazun arte.

Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 14-16.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Gizakia ez du beste ezerk
itsaso ankerrak baino bortizkiago astintzen. Indar handikoa ere
laster birrinduko dute olatu arriskutsuek.

Aiax Mastigophorus, fr. Ernout *Recueil*, 10-11.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Laudorioak aurrea hartzen dio bertuteari,
baina askozaz errazago urtuko da udaberrian izotza.

Nevio

Cn. Naevius.
Jaio: Kapua, K.a. 275-270.
Hil: Utika, K.a. 201 (?).

K.a. 235.ean antzeztu ziren bere lehenengo lanak eta gudari izan zen lehen gerra punikoan. Antzezlanetan kritika politikoa egiteagatik kartzelaratu zuten, eta beste lan batean atzera egin zuenean askatu.

Lanak:

9 tragedia

30etik gora komedia

Saturae (Satirak)

Bellum Poenicum (Gerra punikoa): Poema epikoa saturniotan.

Bere lan osorik ez da gorde, zati txikiak baino.

Komedia eta tragedietan, greziar ereduak hartu zituen. Bere ekarpena zen elementu satiriko-politikoak sartzea. Izenburu batzuk ezagutzen ditugu: *Akontizomenos* (Hilketa edo tiroak jotakoa), *Tarentilla*, *Ariolus...* komediak, eta tragedien artean *Equos Troianus*, *Hector proficiscens...*

Beroni zor zaio *fabula praetexta* edo drama erromatarraren sorrera: buruzagi erromatar baten garaipena ospatzen du *Clastidium* antzezlanean eta Romuloren kontakizuna antzezten da *Lupus*-en.

Lehenengo gerra punikoaren kontakizuna da *Bellum Poenicum*, bertsoleerro saturniotan idatzia. Iturri historikoak eta bere bizikizunak erabiltzen ditu. Mitologian bilatzen ditu batzuetan arrazoiak, alde historikoa eta alde legendarioa bereizteraino, bakoitza bere idaztankerarekin: lehenengoan epikoa, bigarrenean prosaikoa. Dena den berritasuna da garaiko historiako gai bat estilo epikoan kontatzea.

Garrantzitsua da greziarretatik aldentze-bidea hasten duelako.

Neviorenen idazlanak

Gerra punikoa, fr. Ernout *Recueil*, 1-3.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Gauetz zihoazen
bien emazteak Troiatik irteten, buruak estalita,
biak negarrez, negar-malko artean alde eginez.

Tragediak, fr. Ernout *Recueil*, 2.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Pozik naiz, aita, zuk, gizon aipatuak gorai patzen nauzulako.

Komediak, fr. Ernout *Recueil*, 2.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Neska-laguna ez zaio inoiz lar leial izango mutil-lagun maitaleari,
ez eta atsegineria edo grinatsuegia ere.

Enio

Q. Ennio.

Jaio: Rudias (Kalabria), K.a. 239. Ama-hizkuntza, mesapioa.

Hil: Erroma, K.a.169.

Bigarren gerra punikoan izan zen gudari. Katon kuestoreak eraman zuen Erromara, kultura-maila handiari esker. Han gizarte-maila goreneko talde helenofiloekin izan zuen harremana. K.a. 184an erdietsi zuen erromatar hiritartasuna.

Lanak:

Annales (Urtekaria): poema epikoa

Hogei bat tragedia: *Hecuba*, *Iphigenia*, *Medea exsul...*

Lan txikiak:

Saturae: Satirak (lau liburu)

Scipio: zati laburregiak ezer epaitzeko

Epicharnus: gai filosofikoa duen poema

Euhemerus: prosa-lana

Sota: zati laburregiak ezer epaitzeko

Hedyphagetica: poema gastronomiko parodistikoa

Epigrammata

Protrepticum sive Praecepta: poema didaktiko filosofikoa

Bi praetexta: *Ambracia* eta *Sabinae* (zati laburregiak ezer epaitzeko)

Tragedia gehienek Euripidesenak imitatzen dituzte. Gaia batik bat troiar ziklokoa dute. Eredua errespetatu baina bere erara moldatzen du. Izenburu batzuk: *Hecuba*, *Iphigenia*, *Medea exsul...*

Gutxienez bi *praetexta* ere idatzi zituen (*Sabinae* eta *Ambracia*) eta bi *palliata*.

Evemerok K.a. 403an idatzitako *Historia sakratua*-ren itzulpena da *Euhemerus*, prosa-lan arkaikoa.

Saturae direlakoak ('poemak nahasian', 'askotarikoak') ez dira ez *satura* dramatiko zaharrak ez geroko satirak. Askotariko neurriak eta gaiak erabili zituen.

Lan nagusia, zalantzarik gabe, *Annales* da. Hemezortzi liburutan idatziriko epopeia historikoa da, guregana soilik 600 bertsoleerro iritsi badira ere. Erromaren historia idatzi nahi zuen, hasieratik bere garaietara bitartekoa, kronika soil gisako kontakizuna (pontifizeen urtekarietako bezalakoa) eta pasarte bizi-biziak (heroiei bizia eman eta goraipatzeko batik bat) tartekatuz.

Lan horretan Homero da bere eredu hala neurria (hexametro daktilikoa) aukeratzean nola estiloan, epitetoetan edo konparaketa epikoetan, baina erromatarren handitasunaren zerbitzuan jartzen du dena. Izan ere erromatarren herri-epopeia izan zen Enioren *Annales*, Virgiliok bere *Eneida* idatzi arte.

Goi-hizkera poetikoa egiteko ahalegina (eredu grekoak latinertzeko hitz berriak sortuz, adibidez) aitortu behar zaio, batzuetan asmatu eta beste batzuetan huts egin badu ere.

Enioren idazlanak

Annales, VIII, 145. Gerra eta jakintza.
(Itz.: Gidor Bilbao)

... Liskar beltzak,

Paluda andre gerlariak, Tartaroko gaiez sortuak,
ura eta sua, airea eta lur astuna berdin-berdin dituenak,
gerraren burdinazko atezangoak eta atea hautsi zituenetik,
alboratu egiten da jakintza, bortxaz hartzen dira erabakiak,
hizlari ona ez da aintzat hartzen eta gudari zakarra da maitatua.
Ez dira elkartzen hitz jakintsuen lehian, hitz iraingarrien lehian baino,
euren artean etsaigoa eraginez;
ez dituzte zuzentza-auziak bideratzen, nahiago baitituzte
armak arazoak erabaki eta boterea erdiesteko eta bortxa gotorrez jarduten baitute.

Iphigenia, 109. Alderrai dabil gogo.
(Itz.: Gidor Bilbao)

ABESTALDEA. —Atsedenean atsegin hartzen ez dakienak
neke handiagoa hartzen du lanean diharduenean baino;
zer egin behar duen dakienean, nekerik gabe egiten baitu,
hartan hartzen baitu poza eta hartan ematen baitie atsegina buruari eta gogoari;
atsedenaldi astitsuan gogo nagiak ez baitaki zer gura duen.
Hau ere berdin da: ez dugu bakerik, ez dugu gerrarik;
han zehar gabiltza, harat-honatean; handik etorri garenean, hara joan nahi dugu;
alderrai dabil gogo, bizitzearren bizi gara bizi gabe.

Telamo, 149. Jainkoak.
(Itz.: Joseba Sarrionandia.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.
Pamiela arg., 1985.)

BETI esan dut —eta esango dut—
Jainko leinu bat dagoela zeruan,
Baina ez dut uste jainkoak giza leinuek
Egiten dutenaz arduratzen direnik.
Arduratu ez gero, gizon onek zori ona eta gaiztoek
Zori txarra ukanen lukete,
eta ez da hori gertatzen.

Plauto

T. Maccius Plautus.
Jaio: Sarsina (Unbria), K.a. 254.
Hil: Erroma, K.a. 184.

Ezer gutxi dakigu bere bizitzari buruz. Oso goiz hasi omen zen antzerki-munduan, aktore gisa ziurrenik, baina komediak idazten hasi zenean erdietsi zuen ospea.

120 komediaren izenak egotzi zaizkio noizbait Plautori, baina 21 izenburu dira egiantzekotasunez bereak direlakoan onartzen direnak. Palliatak dira guztiak. Ia denek dute greziar komedia berriren bat eredu gisa eta gai ezagunen aldaerak dira, batetik eta bestetik hartuak.

Izenburu ezagun batzuk:

Pseudolus (Iruzurtia)
Miles gloriosus (Gudari harroputza)
Amphitruo (Anfitrinoa)
Aulularia (Lapikotxoarena)
Asinaria (Astoarena)
Mostellaria (Mamuarena)
Cistellaria (Otartxoarena)
Captivi (Gatibuak)

Pertsonaiak ere ez dira berriak, tipikoak baino (gudari harroputza, agure zekena, merkataria, iruzurtia, nonzeberria...), eta hoberenak ez dira beti pertsonaia nagusiak, bigarren mailakoak baino. Esklaboa da guztien artean gailentzen dena. Gehienetan esanahidun izenak izaten dituzte: Pirgopolinices ‘dorre askoren erasotzailea’, Artotrogo ‘ogi-irenslea’...

Akzioa garatzen ere ez du arreta jartzen. Batzuetan loturarik gabeko pasarteak ere taularatzen ditu, agerraldi batek berak beti maisutasuna erakutsi arren.

Kantaturiko edo musikaren laguntzaz deklamaturiko pasarteak bi heren izateak eta neurri desberdin ugari erabiltzeak ordea lagundu zuten ikuskizun alaia eskaini eta ikuslegoaren harrera ona erakartzen.

Baina hizkera da duen aberastasunik handiena, hizkera indartsu eta adierazkorra, herri-hizkeratik eta aho-hizkeratik hartua, pertsonaia eta giro bakoitzarentzat egokia.

Plautoren idazlanak

Lapikotxoarena, Hitzaurrea.

(Itz.: A.M. Labayen.

Lapikoa.

Olerti, 1969.)

[Idazkera moldatuta].

Lar-Jainkoa. Ni neu nor naizen? Inork harriturik galdegin ez dezan, neronek hitz gutxitan esango dizuet. Jakin ezazue bada, ateratzen ikusi nauzuen etxe honetako Lar-Jainkoa nauzuela. Urte asko da hemen bizi eta bertako nagusia zaindu eta begiratzen dudala, bere aita eta aitona zaindu nituen eran.

Aitona zenak altxor bat erakutsi zidan supazterrean ezkutaturik zeukana, inork jakin ez zezan, isilpekoa gordetzeko esanez.

Hura hil zelarik —gizonaren zekena!— ez zion semeari isilpekoa agertu nahi izan. Altxorra erakustea baino, hobe zeritzon semea mixerian uztea. Lur-soro koskor bat besterik ez zion laga neke eta lan gogorra eginez bizi zedin.

Agure zikoitza hildakoan, ohartzen hasi nintzen, ea semeak aitak baino gehiago ohoratzen ote ninduen. Baina nitaz gero eta arreta gutxiago zuela ikusi nuen. Nik neuk era berean ordaindu nion, eta bizi hala hil egin zen.

Hark seme bat utzi zuen orain etxe honetako jabea dena, eta aitak eta aitona izan zituzten ohitura berberak dituen. Ez du alaba bat besterik. Honek bai, egunero, intsentsu, ardo eta beste esku-erakutsiak eskaintzen dizkit; eta lore-koroaz apaintzen nau. Jaiera hau saristatzearren ahalegindu naiz, haren aita den Euklionen altxorra azaldu dezan. Honela alaba oparo ezkonduko duelakoan.

Hau, bana-banako gazte batek liluratua du. Berak neskatxa nor den ondo daki, baina honek ordea ez du limurtzailea ezagutzen.

Aitak, berriz, ez daki tutik, gertaturikoaren berri. Niri dagokit jaun zahar bati neskaxaren eskua eskaraztea, honela maitaleak harekin ezkontzeko egokiera izan dezan; bada ezkontza-eskea egingo duen auzoko agure hori, neskaxaren ohorea Zeresen gau-jai batean laidoztu zuen gaztearen osaba baita.

Halabaina, entzun. Euklion agurea etxean garrasika ari da ohitura duenez. Ba al dakizue zer gertatzen zaion? ... Neskame daukan atsoa kanpora bota nahi duela, ezer jakin ez dezan.

Seguru asko urre-lapikoari begiraldi bat eman nahiko dio. Beldur baita ez ote dioten ostu!

Lapikotxoarena, IV, I-II.
(Itz.: Gidor Bilbao)

LAUGARREN EKITALDIA

LEHENENGO JALGIALDIA

ESTROBILO. —Esklabo on baten betebeharra nik egiten dudana egitea duk, luzapen eta atsekabe gabe aginduak betetzea. [...] Eta nagusi maitemindu baten esklaboak —halakoa bainauk ni neu— bere nagusia pasioaren mende ikusten badu, hura salbatzeko ahalegina egin behar duela uste diat eta ez amildegira daraman maldatik bultzatu. Igerian ikasten ari diren hurrei gutxiago nekatzeko ihizko igeri-eraztuna jartzen zaien modura, igeri egin eta besoak errazago mugitu ahal izateko, uste diat era berean esklaboak bere nagusi maiteminduaren igeri-eraztuna izan behar duela, ur gainean eusteko eta zunda bat bezala hondoratzea eragozteko. Bere nagusiaren aginduak asmatu behar ditik; bere begiek haren borondatea bere kopetan irakurri behar ditek. Berehala burutu behar ditik haren aginduak, arrapaladan doan koadrigak baino arinago. [...] Nire nagusia Euklionen alabaz maitemindurik baitzegok; etxe honetan bizi den txiroa duk Euklion. Eta nire nagusiari oraintxe esan ziotek Megadorori emango diotela Fedria ezkontzan. Horregatik bidali naitek hona zelatan, gertatzen denaren berri eramateko. Orain, susmorik izan ez dezaten, hementxe eseriko nauk, aldare sakratuan. Hemendik batzuek eta besteek egiten dutena ikusi ahal izango diat.

BIGARREN JALGIALDIA

EUKLION. —(*Fede Onaren tenplutik irteten, Estrobilo ikusi gabe*). Zuk, Fede On, ez iezaiozu inori ezagutarazi nire urrea zure tenpluan dagoela. Ez dut inork

aurkituko duen beldurrik, oso ongi gordea baitago. Ala Polux, bai harrapakin ederra lortuko lukeela norbaitek topatuko balu: urrez betetako lapikoa! [...] (*Etxean sartzen da.*)

ESTROBILO. —Jainko-jainkosa hilezkorrak! Zer da gizon horri entzun diodana? Urrez betetako lapiko bat ezkutatu duela hemen barruan, Fede Onaren tenpluan! Oi Fede On, ez zatzaizkio, arren, leialago izango hari niri baino! Eta uste diat hau dela nire nagusia maitemindurik daukan neska gaztearen aita. Sartu egingo nauk eta tenplua arakatuko diat, ea, bera lanpetuta dagoen artean, urrea nonbait topatzen dudan. Aurkitzen baldin badut, oi Fede On, kongio bateko (*hiru litro inguru*) pitxer bete ardo eztiarekin eskainiko dizut. Eskainiko diat bai, baina behin eskaintza egin eta gero, neuk edango diat hire osasunean. (*Tenpluan sartzen da.*)

Lapikotxoarena, IV, VIII-X.

(Itz.: A.M. Labayen.

Lapikoa.

Olerti, 1969.)

[Idazkera moldatuta].

VIII. AGERRALDIA

Estrobilo (bakarrik)

ESTROBILO. —(*Euklionen lapikoa eskuan daramala eta korrika*). Aberatsago naiz ni orain urre-mendien jabe diren mamutzar guztiak baino! Erregeak ere nire aldean eskale arlote batzuk dira... Ni naiz orain Filipino errege berbera! Egun zorionsua gaurkoa, niretzat! Eskerrak agudo ibili eta arbola gainetik agureak altxorra non ezkutatu zuen ikusi nuela. Hark alde egin ahala, arbolatik jaitsi eta urrez betetako lapikoa lurretik atera nuen. Bai agurea norantz zihoan begi eman ere. Bidetik pixka baztertu nintzen ikus ez nezan... Baina... erne!, hor dator berriz eta. Noan tximista bezala etxera, ondasuna gordetzera. (*Bihoa*).

IX. AGERRALDIA

Euklion eta Likonides

EUKLION. —Galdua naiz! Nireak egin du! Hilda nago! Zer bidetik jo behar dut?

Eutsi lapurrari, heldu! Non da, non? Ez dakit. Ez dut ezer ikusten. Itsu nago eta ez dezaket jakin norantz noan, ez non nagoen eta ez nor naizen. Arren, esaidazue, mesedez, nork ebatsi didan nire lapikoa!

(*Jendeari*) Zer diozu zuk? ... Sinetsi nahi zaitut, bai, gizon prestua dirudizu eta. Baina zergatik barre egiten duzue! Guztiok ezagutzen zaituztet. Askok bere txarkeria soineko zurien azpian gordetzen dute, jende ondrauen itxuran.

Horietatik inork ez ote du nire kutuna! Galdua naiz. Esaidazu nork daukan. Dohakabe benetan neroni! Nire ezbeharra osoa da eta ez dit ezertarako balio izan

nire burua apaintzeak... Egun honek ez dit ekarri nahigabe, negar, gose, eta gabezia besterik. Ez da lurbira osoan ni baino dohakabeagorik... Hain arretaz zaintzen nituen horrenbeste ondasun galduta, zertarako bizi nahi dut? Beharrezkoena ez nion opa nire buruari, nire gogo eta gutiziak zapal-zapal eginak nituen... eta orain besteak nik aurreratutakoaz nire bizkar okitzen dira.

Zori deitoragarria nirea!, ezin jasan zezakeena!

LIKONIDES. —Nor da horrela arrangura eta atsekabez gure atarian negarrez ari dena?

Ezbairik gabe Euklion da. Galdua naiz. Duda-mudarik gabe alabak haurra egin duela jakin du. Ez dakit zer egin. Joan ala gelditu. Hitz egingo al diot edo ihesi joango naiz? Benetan ez dakit nola jokatu.

X. AGERRALDIA

Euklion eta Likonides

EUKLION. —Nor mintzo da hor? ...

LIKONIDES. —Honako dohakabe hau!

EUKLION. —Gizajo dohakabea ni nauzu, ezbehar guztiek zanpatzen nautena.

LIKONIDES. —Animo! Izazu kemen!

EUKLION. —Nola izan nezake ordea?

LIKONIDES. —Kezkaturik zauzkan gauza nire egitekoa baita...

EUKLION. —Zer ari natzaizu entzuten?

LIKONIDES. —Egia besterik ez.

EUKLION. —Zer gaitz egin nizun nik, gazte, horrela jarduteko nire eta gure seme-alaben kaltean?

LIKONIDES. —Hartara Jainko Txiki batek bultzatu eta makurtu ninduen...

EUKLION. —Nola diteke hori?

LIKONIDES. —Pekatu egin nuela aitortzen dizut bai; eta nire hobenak zigorra merezi duela. Baina onbera izan zaitezen eskatzera natorkizu; otoi, barka nazazu!

EUKLION. —Nola ausartu zinen, alajaina, zurea ez zen gauza ukitzera?

LIKONIDES. —Zer nahi duzu!/? Gaitza egina dago eta ezin desegin diteke. Jainkoen borondatea izan zela esan beharko. Ezen, haiek nahi izan ez balute ez zen hala gertatuko.

EUKLION. —Eta nik uste dut orain jainkoek zu urkatzea nahi dutela.

LIKONIDES. —Ez ezazu esan horrelakorik.

EUKLION. —Orduan... zergatik ukitu zenuen gauza hura nire borondatearen aurka?

LIKONIDES. —Amodioak eta Ardoak izan zuten errua.

...

Terentzio

P. Terentius Afer.

Jaio: Afrika, K.a. 190/185.

Hil: Estinfalo, K.a. 159.

Terentzio Lukano senadoreak eraman zuen bereber hau esklabo gisa Erromara, baina heziketa bikaina eskaini zion eta arin askatu zuen. Eszipion eta Emiliotarren adiskide izan zen. Greziara antzezlan berrien bila joan eta Erromara itzuli baino lehen hil zen.

Ezagutzen diren lanak:

Andria (Androseko neskatua)

Hecyra (Amaginarreba)

Heautontimoroumenos (Bere buruaren torturazalea)

Eunuchus (Eunukoa)

Phormio (Formion)

Adelphoe (Anaiak)

Greziar komedia berriko (Menandrorena batik bat) ereduaren bilbea aberastu nahian, behin baino gehiagotan jo zuen biren arteko *contaminatio* edo nahastera.

Prologoak bereziki zorrotz eta are bortitzak dira, bere antzerkigintza defendatzeko idatziak. Gero, lehenengo agerraldian azaltzen da gaia eta ondo egituraturik agertzen du ondoren akzioa, agerraldien arteko oreka eta jokia bilatuz eta azkenera arte erakarriz ikuslearen arreta.

Honen pertsonaiak ez dira berriak, betikoak baino (anaiak, esklaboa, nagusia...), baina bakoitzak bere ezaugarri bereziak ditu, ez erabat tipikoak. Gainera ezaugarrikuntza psikologikoa gehiegikeria gabe garatzen duenez, pertsonaia finak taularatzen dira azkenean, benetako sentimenduz jantziak. Horrela, barre-algarak barik irribarreak bilatzen ditu.

Terentzioren lanetako hizkera bere adiskide aristokratiko ikasien taldekoa da eta klasikotasunera hurbiltzen da, ñabardurak adierazteko gaitasuna galdu gabe. Bertsolero motak ez dira Plautorenak bezain askotarikoak eta musika ere ez du haren beste erabiltzen.

Ezin esan daiteke Terentziok Erromako ikuslego zabalaren artean arrakasta lortu zuenik, baina argi dago bilakabide argia adierazten duela Plautoren lanen aldean.

Terentzioren idazlanak

Anaiak, 26-99. Hezkuntza-ereduez.
(Itz.: Gidor Bilbao)

MIZION. —Estorax...!

Eskino ez da bart afaritik itzuli, ez eta bere bila joan diren esklaboetako bat ere. Jakina, ondo esanda dago baten bat nonbaitera joan edo nonbait luzatuz gero hobe dela hartaz emazte haserretuak pentsatzen duena egia izatea, eta ez guraso onberek irudikatzen dutena. Berandu bazabiltza, zure emazteak pentsatuko du edo maitemindurik zarela, edo norbait zurekin maitemindu dela, edo edanean diharduzula, ondo baino hobeto bizi zarela eta zuri ondo doakizula dena, berari orde, soilik berari, dena gaizki. Nik neuk, nire semea itzuli ez denean, zer ez ote dut imajinatzen, zerk ez ote nau larritzen une honetan! Ez al da hoztu eta gaixotu! Leizeren batean erori ote da? Edo zerbait hautsiko zuen?

Tira! Gure semea baino maiteago dugun ezer besarkatu eta onartu ahalko dugu gure bihotzean? Gainera, mutiko hori ez da nire semea, anaiarena baino; eta horrek, gazte-gaztetarik ditu atsegín nik atsegín ez ditudanak. Ni hiriko bizitza eroso honetara emana naiz, astialdiaren maitale, eta zenbaitek zoriontasuna hartan dela uste badu ere, nik ez dut inoiz emazterik izan. Berak horren kontrakoa egin du beti: landa-inguruan bizi da, zorrotza eta are gogorra da bere buruarekin, ezkondu zen eta bi seme izan zituen. Nik bat hartu nuen neure semetzat, nagusia alegia.

Umetarik hazi dut, neurea bailitzan hartu eta maitatu dut eta hartan jarririk dut nire itxaropen osoa, bera da nire kutun bakarra. Berak ere antzera erantzun dezan ahalegintzen naiz; behar duena ematen diot, egiten uzten diot, eta ez dut uste dena neure eskubideen arabera ebatzi behar denik; azkenik, beste batzuek gurasoen isilpean egiten dituzten gauzak —gazte-kontuak alegia— niri ez ezkututzen irakatsi diot semeari. Aitari gezurrak esan edo ziria sartzeko ohitura duenak are errazago egingo baitu hori gainerakoekin. Hobe da semeak lotsa eta eskuzabaltasunari esker edukitzea hurbil, beldurragatik baino.

Horretan ez gara ados anaia eta biok, eta ez du halakorik maite. Sarri etortzen zait aldarrika: «Zertan diharduzu, Mizion? Zergatik ari zara gure gaztetxo alferrik galtzen? Zergatik dago maiteminduta? Zergatik ibiltzen da edaten? Zergatik ordaintzen dizkiozu halakoak? Gehiegi ematen diozu jantzitarako; eta ergel hutsa zara».

Bera bai dela gogorregia, hain zuzena eta hain ona izanik. Ene aburuz oker dabil indarrean oinarrituriko aginpidea adiskidetasunarekin lotua baino iraunkorragoa dela uste duena. Hauxe da nire arrazoipidea, hauxe nire iritzia: bere eginkizuna betetzeko modu txarrean beharturik dagoena, agerian gera daitekeela uste duen bitartean ibiliko da kontuz, baina ezkutuan jokatzeko itxaropena sortzen zaionean berriro berera itzuliko da; modu onean erakartzen duzunak ordea bere gogoz jokatu du eta pareko jokabidea izaten ahaleginduko da, eta berdina izango da inoren aurrean nahiz urrunean.

Hau da aitari dagokiona: semeari irakastea berak bere kabuz, eta ez inoren beldurrez, joka dezan zuzentasunez; hori da aitaren eta ugazabaren arteko desberdintasuna. Hau ez dakienak onartu beharko du ezin dituela seme-alabak gobernatu.

Baina honi beroni buruz ari nintzen, ezta? Jakina, bera da. Ez dakit, betilun ikusten dut; bai, uste dut errieta egitera datorrela, ohi bezala.

—Oso pozik gaude zu osasunez ikustean, Demea.

DEMEA. —Kontxo, sasoi onean! Zeure bila nenbilen.

MIZION. —Zergatik zaude betilun?

DE. —Eskino tartean izan eta zergatik nagoen betilun galdetzen didazu?

MI. —Esan dut zer gertatuko den, ezta?

Zer egin du?

DE. —Zer egingo zuen bada! Ez du lotsarik, ez inoren beldurrik, ez lotuko duen legerik. Hau baino lehenago egindakoak ahaztuko ditut, baina ederrari ekin dio oraingoan.

MI. —Zer da bada?

DE. —Ateak apurtu eta inoren etxean sartu da, ugazaba eta etxeko denak astindu ditu hil arte, maite zuen emaztekoa harrapatu du. Denek diote ez dela hori baino lotsagarriagorik egin; zenbat eta zenbatek esan didate hona nentorrela. Herri osoaren ahotan da. Eta azkenik, eredu bat jarri behar bada, ez al du anaia ikusten, etxaldeari kontu eginez, baserrian neurridun eta neurritsu? Ez du haren antzekorik egiten. Eta harentzat diodana zeuretzat ere badiot, Mizion, zeuk utzi zenion alferrik galtzen.

MI. —Ez dago ezer ezjakina baino zuzengabeagorik, berak egin duena baino ez baitu zuzentzat hartzen.

Pakuvio

M. Pacuvius.

Jaio: Brindisi, K.a. 220.

Hil: Tarento, K.a. 130.

Enioren loba zen eta hark eraman zuen Erromara. Margolaria ere bazen.

Hamabi tragedia eta *praetexta* baten izenak ezagutzen dira. Hauetatik 500 bertsolerro baino ez zaizkigu geratu, agerraldi osoak bai baina lan osorik ezin ezagutzeko moduan.

Filosofia-atalak sartzen zituen bere lanetan, erritmoa astunduz. Hizkera indartsu eta adierazkorra du, baina batzuetan lar landua eta hitz zahar eta asmatuak nahastean ausartegia.

Pakuvioaren idazlanak

Tragediak, fr. Ernout *Recueil* 1-7. Igarkizuna.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Amphio. —Lauoinekkoa, motela ibilian, larrekoa, txikia, lakarra, buru eskas, suge-idun eta begirada basatikoa; erraiak atera ezker, arnagabea, animalia orroarekin.

Astici. —Hain ilun hitz egiten duzunez, jakintsuak ezin du susmorik ere hartu: ez dugu ulertzen, argi hitz egiten ez baduzu.

Amphio. —Dortoka.

Akzio

L. Accius.

Jaio: Pisauro (Unbria), K.a. 170.

Hil: Erroma, K.a. 86.

Liberto baten semea, idazle emankorra izan zen genero anitzetan.

Lanak:

Annales

Erudizio-lanak forma poetikoan (*Didascalica, Pragmatica, Parerga*)

45 tragedia (700 bertsoletero gorde dira)

2 praetexta (*Decius eta Brutus*)

Tragediak dira bere lanik garrantzitsuenak. Gaiak batik bat Euripidesengandik hartuak dira, Troiaren ziklokoak gehienak, baina baita Tebaseko ziklokoak eta bestelakoak ere; erromatar tradizio zaharrera itzultzen da beraz. Erretorikotasuna gailentzen da bere lanetan, onerako eta txarrerako.

Akzioren idazlanak

Tragediak, fr. Ernout *Recueil* 66-73. Argonauten itsasontzia.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Artzainaren hitzak:

—Ontzitar eskerga hura

ur zabalaren gainean labainduz doa orroka, zarata eta txistu izugarria eraginez.

Olatuak aurrean jo eta atzera botatzen ditu, eta bere indarrez ur-zurrunbiloak eragiten: bizkor doa irristatuz, itsaso handian bitsa atereaz haize-kontra.

Pentsatuko zenuke itzulika datorrela ekaitza baretu deneko euri-erauntsia, edo airean eramanda doala haizeak nahiz zirimolak erauzitako harkaitza, edo haize-zurrunbilo biribilak gora doazela olatuek elkar-erasoan jota.

Katon Zentsorea

M. Porcius Cato, *Censorius*.

Jaio: Tuskulo (Lazio), K.a. 234.

Hil: Erroma, K.a. 149.

Familia plebeiokoa zen eta *homo novus* gisa sartu zen politikagintzan, K.a. 195ean kontsul izan arte. Zentsore gisa (184-182) luxuaren eta bigunkeriaren aurka jardun zuen, Erroma zaharreko moralak defendatuz Greziatik etorritako berrikerien aurka.

Lanak:

Hitzaldiak

Carmen de moribus (Ohiturei buruzko poema): eduki moraleko esaldien bilduma

Origines (Etorkiak): historia-lana

De agri cultura (Nekazaritzari buruzkoa): osorik gorde den bakarra

Hizlaritzan aditua, 150 hitzaldi baino gehiago eman zituen argitara, hala politikoak nola forokoak, ahantz ez zitezen, guri zati txiki batzuk baino iritsi ez bazaizkigu ere. Estilo naturala zuen, soila eta zuzena, baliabide erretorikoz jantzia baina ez lar apaindua.

Bere semearentzat idatzi zuen *Carmen de moribus*, eduki moraleko esaldien bilduma, entziklopedia moduan paraturiko prosa-lana.

Origines historia-lana erabat berritzailea da. Erroma eta Italiaren historia kontatzen zuen, modu kronologikoan, semeari zuzenduriko aholku-bilduma gisa. Batzuetan estilo apodiktikoan idazten du eta beste batzuetan bere hitzaldi osoak sartuta edo bere izaera agerian jarrita.

De agri cultura literaturaren mugetan dago, lan tekniko didaktikoa baita, nekazariarentzako aholkuak hizkera soilean biltzen dituen, askotan atalen arteko lotura agerikorik gabe. Nekazari-ekonomia berria proposatzen du, produktiboagoa, bere esperientzian eta ikasitakoan oinarriturik.

Katon Zentsorearen idazlanak

Ohiturei buruzko poema, 3. Nagikeria eta ariketa.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Giza bizitza burdinaren antzekoa baita. Arituaren arituaz higatu egiten da eta aritu ezean ordea ugerrak jaten du. Orobat gizakiak aritzen direnean higitzen ikusten ditugu eta aritu ezean kalte handiagoa egiten diote nagikeriak eta gelditasunak ariketak baino.

Etorkiak, 5, 3 a. Rodioen aldeko hitzaldiaren hasiera.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Badakit abagunea bere aldekoa, oparoa eta zorionez betea denean puztu egiten zaiela gogoia gizaki gehienei, eta harrokeria eta arrandia areagotu eta hanpatu.

Orain gehien kezkatzen nauena zer den esango dizuet: gertaerak hain aldeko izan zaizkigunez, ez dakigula ebaztean kalterik etorri, gure egoerak okerrera egin eta poz hori larregikeria bihurtzeko moduan. Egoera latzak sarri hezi eta zer egin behar den irakasten du, erazko abagunean pozak berak okerbideratu eta erabaki eta hausnarketa zuzenetik urruntzen gaitu. Horrenbestez nire ahalegin osoz aholkatzen eta eskatzen dut erabaki hori egun batzuk atzeratzea, hain poz handia atzean utzi eta geure onera itzul gaitezen arte.

Nekazaritzari buruzkoa, 38. Kare-labea egiteko argibideak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Kare-labea egizu zabaletara 10 oinekoa eta altueran 20 oinekoa, goian zabalera 3 oinetara estututa.

Ataka bakarrarekin egosten baduzu, barruan paratu leku zabala, errautsa hartzeko adinakoa, kanpora atera beharrik ez izateko; labea bera eraiki ondo eta saiatu harriak labearen zorua osorik estal dezan. Bi atakarekin egosten baduzu ez da hutsunerik behariko, errautsa atera behar denean ataka batetik aterako baituzu bestean sua den bitartean.

Kontuan egon sua itzaltzen ez uzteko, egin kontu ez gaez ez inoiz itzal ez dadin.

Kargatu labea harri onarekin, ahalik eta zuriena eta ez lohia.

Labea egin behar duzunean egizu aldazbeheran; nahikoa zulo egin duzunean, prestatu lekua labearentzat, ahal den sakon eta haizetik ezkutuen egon dadin. Labea egin behar duzun lekuan nahikoa altuera ez badago, egin gainaldea adreiluz edo harriz buztin-orearekin, eta gainalde hori berdindu kanpotik.

Sua ematen diozunean garra goiko ahotik barik beste nonbaitetik irteten bada, estali buztin-orez. Arreta izan atakatik haizerik sar ez dadin, hego-haizea batik bat.

Karea egosita dagoenean ondoko seinale hau izango da: goiko harriak egosita izango dira eta behekoak egosita eroriko dira eta garrak ke gutxiago aterako du.

Luzilio

C. Lucilius.

Jaio: Suessa Aurunca, K.a. 168 (?).

Hil: Napoles, K.a. 102.

Familia aberatsekoa zen. Eszipiondarren aldekoa zen (Eszipion Emilianorekin izan zen Numantziaren setioan) baina filosofiazalea, eszipiondarren taldekoak ez bezala.

Lanak:

Saturae (Satirak)

Saturae da bere heldutasunean idatzitako lana. K.a. 132aren inguruan hasi zen idazten eta K.a. 123an eman zuen argitara lehenengo liburukia. Bigarren bilduma K.a. 106an edo atera zuen.

1400 bat bertsolerro iritsi zaizkigu. Neurri desberdinak erabiliz hasten da liburua, baina azkenean soilik hexametroak idazten ditu.

Lehenengoa izan zen satirak guk ezagutzen ditugun moduan idazten, behin eta berriro gai eta tonu batetik bestera igarota: karikaturak eta gai serioak, poema barregarriak eta ironia zorrotza, elkarrizketa eta erakustaldia.

Gai nagusia, batik bat lehenengo poemetan, literatura bera da, satiraren lekua aurkitu nahian. Gero bere garaiko gizarteaz eta politikaz ere arduratzen da, batzuetan eraso zuzenaz baliatuz eta beste batzuetan parodia ironikoa erabiliz: gizartearen berak zuen lekuari esker (dirua eta lagun boteretsuak), askatasunez adierazi ahal izan zuen nahi zuena. Azkenik ezkontza eta sexu-harremanak ere sarri agertzen dira Luzilioren satiretan. Baina horien ondoan beste milaka gairi buruz jardun zuen (oturuntzak, bizioak, nekazaritza, bidaia...), beti errealitatean oinarrituta eta era bizian adierazita.

Beraz hizkera bizi eta indartsua du, egunerokoari lotua, are zabarkeriaz, behar denean. Bere lanetan batera doaz bat-batekotasuna eta bizitasuna.

Lehenengo hiru mendeetan oso ezaguna izan zen eta garrantzia izan zuen generoa finkatzean. Gero, ordea, ahazten joan zen eta bere lanak antologia bidez baino irakurtzen ez zirenez galdu egin dira bertsolerrorik gehienak.

Luzilioren idazlanak

Satirak, XV, 480-489. Benetakorik ez: dena asmatua.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Homeroren bertsolerroetan irudikaturiko gauza miragarri asko benetako munstrotzat dituzte gizakiek, eta lehena Polifemo ziklopea, berrehun oineko luzerakoa; baina horren makila garraio-ontzi baten masta nagusia baino handiagoa da (...). Beldurra die gizakiak Faunoek eta Numa Pompilio batzuek asmaturiko izaki izugarri eta lamiei, eta horietan bilatzen du denaren zergatia. Brontzezko irudiek bizia dutela eta gizakiak direla pentsatzen dute berbetan ez dakiten umetxoek; berdin horiek uste dute ametsezko asmakeria hauek egia direla eta brontzezko irudietan bihotza dagoela. Pergolak, margolarien erakustokiak: benetakorik ez, dena asmatua.

Satirak, fr. Ernout *Recueil* 180-186. Foroa.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Orain zinez goizerik gauera, jai eta egun, herria eta senadoreak denak berdin, egun osoa ibiltzen dira foroan sartuta, ez dira sekula urruntzen. Denek ekiten diote lan eta jardunbide bakar berberari: ahal den zuhurren ziria sartu, maltzurkeriaz borrokatu, zeinek losintxa handiagoz lehiatu, gizon onen itxurak egin eta zelatak prestatu denak denen etsai bailiran.

Satirak, fr. 567-573. Emakumeak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Akaso uste duzu “ilekorda ederrak” eta “orkatila politak” dituen neskatoak ezin dituela era berean alua eta iztarrea ukituko dioten titiak eduki? Edo Alkmena, Anfitrionen emaztea, ezin zela hanka-trebes eta zango-okerra izan? Edo, adibidez, Helena eder —ez dut nik esango, baina jarri hemen zeuk aukeraturiko silababiko bat— aita ospetsuaren *little baby* hark, ezin zezakeela zerbait bereizgarria izan (garatxoa, orina, orbana, hortz bakar irtena)?

Zesar eta Zizeronen garaikoak

(K.a. 106 - K.a. 43)

Zizeronen jaiotza - Zizeronen heriotza

Zizeron

Marcus Tullius Cicero.

Jaio: Arpino, K.a. 106.

Hil: Erroma, K.a. 43.

Baserri-giroko zaldun-familia dirudun kontserbadorekoa zen. Bizitza osoan izan zen abokatu, politika-gizon eta idazle, hirurak batera. Erroman hasi zituen goi-ikasketak, eszipiondarren garaiko azken jakintsuen artean, baina Grezia eta Asia Txikira abiatu zen K.a. 79-77 bitartean, batik bat hizlaritzako estiloa eta teknika hobetzeko. Bizitza publikoan *suo anno* bete zituen kargu guztiak, *homo novus* gisa, K.a. 63an, Katilinaren zimarkuaren urtean, kontsulatua erdietsi arte. Zimarkularien aurka ezarritako heriotza-zigorren usteko ez-legezketasunaren ondorioz erbesteratu zuten hain zuzen, K.a. 58tik 57ra bitartean. Mundu politikoan Zesarrengana hurbildu eta laster utzi zuen bizitza publikoa, berriro K.a. 51an Zilizian prokonsul-lana hartu arren. Gerra Zibilean Ponpeioren kanpamenduan izan zen, baina ez atseginez eta Zesarrek, garaitzean, abegi onez hartu zuen. K.a. 46. urtean bere bizitza pribatuaren gainbehera hasi zen: Terentziarekin dibortzioa, Tulia alabaren dibortzioa eta heriotza... Zesar hil zutenean bizipoz berriarekin jardun zuen Oktavioren alde eta Antonioren aurka, 14 filipikoak argitara emanaz. Bere aurkako proskripzio zigorra lortu zuen Antoniok, eta ihesean zihoala harrapatu eta hil zuten horren gizonek K.a. 43ko abenduaren 7an.

Lanak:

Gutunak: *Ad Atticum* (Atikori)

Epistulae ad familiares (Senitartekoendako gutunak)

Hitzaldiak: 58 gorde dira.

Forokoak: *Pro Archia poeta* (Arkias poetaren aldekoa)
Pro Sex. Roscio Amerino (Roszio Amerinoren aldekoa)
Pro L. Murena (Luzio Murenaren aldekoa)
Pro Milone (Milonen aldekoa)
In C. Verrem (Verresen aurkakoa)

...

Politikoak: *In Catilinam* (Katilinaren aurkakoa)
Phillipicae (Filipikoak)

...

Erretorika-lanak: *De oratore* (Hizlariari buruzkoa)
Brutus (Bruto)
Orator (Hizlaria)
De optimo genere oratorum (Hizlari-mota hoberena)
Partitiones oratoriae (Hitzaldien zatiak)

Topica (Topikoak)

Filosofia-liburuak: 21 idatzi zituen eta 12 gorde dira

De re publica (Estatuari buruzkoa)

De legibus (Legeei buruzkoa)

De finibus bonorum et malorum (Ongia eta gaizkiari buruzkoa)

Tusculanae disputationes (Tuskuloko eztabaidak)

De officiis (Eginkizunei buruzkoa)

Cato Maior: de senectute (Katon Zaharra: zahartzaroari buruzkoa)

Laelius: de amicitia (Lelio: adiskidetasunari buruzkoa)

...

Idatzi eta gorde zituen gutunetako erdiak-edo ezagutzen ditugu, 800 bat, K.a. 68tik heriotza aurrera arte idatziak. Adiskideei (Ponpeio, Zesar, Oktavio), senitartekoei (besteak beste Kinto anaiari) eta Atiko lagunari idatziak dira. Zizeronek zintzotasunez agertzen du bere burua, eguneroko kezka azalduz, hala goi-politikarekin edo bere asmoekin lotuak, nola etxekoen edo senitartekoen gorabeherekin zerikusia dutenak. Agiri historikoak izateaz gain, literatura-lan gozagarria ere badira gai- eta tonu-aniztasunari esker.

Hizlari preziatua izan zen bere garaian Zizeron. Argitara emandako hitzaldietako batzuk benetan foroan edo senatuan emandakoak dira, eta beste batzuk berariaz argitaratzeko idatziak (filipiko gehienak, esaterako). Benetako hitzaldietatik badirudi batzuk *dicta de scripto* irakurri zirela, beste batzuk oharretan oinarriturik azaldu eta gero ohar berriekin beste era batera landu eta idatzi zirela, eta azkenik beste batzuetan ez dakigu zein den esandakoaren eta idatzitakoaren arteko erlazioa. Hitzaldi politikoetan katilinarioak eta filipikoak bakarrik gailentzen dira agertzen den herri-maitasuna eta etsaien gorrotoagatik; lege-auzietan ordea ia denetan agertzen da irudimen bizia erretorika-tekniken zerbitzuan eta bereziki hunkimena erdietsi nahian.

Politikagintzan bere gainbehera hasi zenean, erretorikari buruzko lan teorikoa idatzi nahi izan zuen literatura-moldean; horretarako hiru elkarrizketa-liburu atera zituen *De oratore* (Hizlariari buruzkoa) izenarekin (K.a. 55). Bere aurreko erromatar hizlaritzaren historia kritikoa da *Brutus* eta hizlari bikainaren argazkia *Orator* (Hizlaria). Antzeko helburua du *De optimo genere oratorum* (Hizlari-mota hoberena) lanak, Demostenes aurkeztuz berak maite duen atikozaletasunaren eredu gisa. *Partitiones oratoriae* (Hitzaldien zatiak) eta *Topica* (Topikoak), lan erabat teknikoak dira, irakaskuntzarako idatziak.

Filosofia-lan gehienak ere elkarrizketaren moldean idatzi zituen (Platonen erara edo), atseginago egitearren, azalpen dogmatiko luzeak ere sartu arren. Pertsonaia ezagunak dira gehienetan solaskideak, larregikeriarik gabe soiltasunez ezaugarrituak.

De re publica (Estatuari buruzkoa) eta *De legibus* (Legeei buruzkoa) liburuetan politikagintzak Zizeronen ustez izan behar dituen helburuen laburbilduma aurkezten du, estoikoen ideietan eta Erroma zaharreko ohituretan oinarriturik.

45. urtearen ondoren filosofian bilatu zuen atsegina eta nekeen atsedena. Urte horretan idatzi zituen galduriko lan bi: *Consolatio*, Tulia alabaren heriotzean, eta *Hortensius*, filosofia ikasteko dei sutua. Gainerako lanetan greziar filosofiaren laburpena eskaintzen du, latina hizkera filosofiko gisa lantzeko ahalegin berezia eginez: *De finibus bonorum et malorum*, *Tusculanae disputationes*, *De officiis*, *De finibus*, *De divinatione*, *Cato Maior: de senectute*, *Laelius: de amicitia*...

Zizeronen poema-zati batzuk ere iritsi zaizkigu, baina ez dira batere onak.

Aurkariak ere izan dituen arren, esan liteke prosa-idazle eta pentsalari latindar handienetakoa izan dela, handiena ez bada.

Zizeronen idazlanak

Atikori, V, 16. Bidaian.
(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.
Kikero'ren eskutitzak.
San Antongo Katekesia, 1969.)

Bidean egiña, 703/51 urtean.
Kikero'k Atiko'ri agur.

Bidean bertan publikanoen gutunlariak alde egin ba'eben be, bidez ginjoazala, astiune bat artu bear nebala iruditu yatan, zugaz aztuta nengoala uste ez zengian. Olan dala, bidean bertan gelditu ta berbaldi luzeagoa eskatzen daben gauzok andika idatzi dautzudaz.

Jakin bear dozu, garagarrillaren 31-garrenean, zer ikusiko gogoetan alderdi galdu ta betiko urrundutako onetara etorria naz. Iru egunez Laodikea'n gelditu, beste iru Apamea'n eta beste orrenbeste Sinade'n. Entzun genduan norberarekiko zergak baiño ezin ebezala ordaindu, ondasun guztiak salduta eukezala; uriak negarrez,

aiotsez; gizon ez dan baten, ez dakit zelako pizti txarra ete, geiegizkeriak. Zer nai dozu? Bizitzaz asperturik dituzu guztiz.

Ala ere, iri kaskarrok burua altxatuxe dabe, ez neugaz, ordezkariakaz, kuestoragaz ezta iñogaz bere ezetarikoa gasturik egiten ez dalako. Garagarra ta lege Juliak emoten dauana ez ezik, egurra ere ez dogu jaso. Iñork ez dau ezer onartzen, lau oge ta aterpe bat izan ezik. Leku askotan oatzea ere ez ta txabolan lotu geien bat. Orregaitik, soloetatik, baserrietatik eta etxe guztietatik sekulako jendetza batzen yaku. Gure etorreraz bizkortuxe dira, ala Jainkoa! Zure Kikero'ren zuzentasunak, zabaltasunak eta errukiak guztien ustekundeaz gain egin du.

Api gu gatozala entzun orduko lurralde-azkeneraiño etorri zan, Tarso'raiño. Bertan auzitegia darabil berak. Partoetzaz itzik ez; etozanak esaten ebenetik gure zaldunak barbaroak erasoak izan ziran. Bibul'ek pentsa bere ez bere erri-alderaiño urreratzen ziranik oraingo onetan. Alik eta beranduen andik urten gura ebalako egiten ei eban orlan. Guk, gure aldetik etxoletara artu genduan, egun biko bidean ziran-ta.

Atikori, XII, 8. Hauteskundeak Erroman.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Zizeronek Atikori agur.

Markori dagokionean, askori atsegin zaio kontua. Bidailagun bikain bat dago. Baina ikus dezagun lehenago lehen ordainketari dagokiona, eguna hurbiltzen ari baita eta hura presaz baitabil. Idatz iezadazu, mesedez, Zelerrek aipaturikoaz, ea zer adostu duen Zesarrek hautagaiekin eta berau Fenikulario Zelaira ala Marterenera joango den. Hauteskundeetan Erroman izan beharrik dagoen ere jakin nahi nuke, Pilia eta batik bat Atika pozik eduki nahi baititut.

Senitartekoendako gutunak, XIV, 4. Emazteari eta seme-alabei esan beharrekoak.
(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.
Kikero'ren eskutitzak.
San Antongo Katekesia, 1969.)

Brundisi'n, 696-garren urtean.
Tulio'k bere Terentzia, Tulia ta Kikero'ri agur.

Al dodan baiño gitxiago idazten dautsuet. Zergaitik? Une guztiak niretzat itunak izanda ere, zuoi eskutitzak egin edo zuengandikoak irakur-orduan, batez be, eroan

eziñeko moduan negarmiñez aurkitu oi nazalako. Ain bizi-zaleak izan ez bagiña! Egiaz, ez genduan ezer txarrik, askorik ez beintzat, ikusi beariko.

Zoriak iñoiz nire ondasunen zatiren bat eskuratzeko itxaropenik emongo ba'leuskit, gaitz erdi! Ezbearrok itzuri-eziñak ba'dira, ene kutuna, lenbaitlen nai zaitut ikusi ta zure besoetan iltzea opa dot. Jainkoak, zintzoki gurtu dozuzanak, eta gizonak, neuk beti serbi arren, ez dauskue esker onik erakutsi.

Brundisi'n 13-garren egunean egon nintzan, M. Leni Flako gizon bikaiñaren etxean. Nigaitik bere ondasunai ta erritar biziari jaramonik egin barik, lege gogor a gorabera, arrotz eta adizkidetzat artu ninduan. Iñoiz eskerrak emon al ba'neuskioz. Beti ere eskertsu nagokio.

Jorraillaren 30-garrenean urten nintzan Brundisi'tik eta Makedoni'n zear, Kisiko'rantza noa orain.

Ene gizajoa! Ene errukarria! Gaixorik eta naigabepean zagozala, etortzeko esango al dautsut, andra? Ezetz? Zu barik egon bear beraz? Orretara nago. Nire itzultzearen itxaropenik ba'lego, sendotu nagizu orretan ta lagun egidazu. Ezezkoan, orretxen bildur naz, etorri nigana, zelan edo alan. Zugaz egon ezkerro, ez yat irudituko guztiz il nazala: ontaz ziur egon. Ta, gure Tuli txikia? Zeuk ikusi. Nik neuk, ez dakit zer egin. Dana-dala, gizajoaren eskontza ta izen onari begiratu bear, bai orixe! Nire Kikero laztanak zer egingo? Egon daitela beti nire ondoan ta babespean. Ezin dot ezer geiago idatzi; itunak lotzen nau. Ez dakit zuk zer egingo dozun; ezer gordetzen dozu ala, susmo dodanez, danaz gabetu zaitue?

Diñostazunez, Pison beti gurekin daukakegu. Morroien azkatasunagaitik ez kezkatu. Lenen ta bein, zureai agindu yakenez (sic).

Orpheo oraindik gerturik daukagu. Berau ezik, iñor ez, esateko moduan beintzat. Beste otseñen arazoa olan da: ondasunak galtzen ba'doguz, azke daitekez, orretarako gai ba'dira. Gorde al ba'doguz, begoz otseintzan, gitxi arren.

Gauzok, baiña, utsak dira. Gogotsu ta osasuntsu jarraitzeko adoretzen nozu. Itxaron dagigun olan; orixe gura neuke. Noiz artu bear dot zure eskutitza, gaixo onek? Nork ekarriko daust? Brundisi'n zain egongo nintzan, itsasgizonak orretarako bidea emon ezkerro. Baña, ez eben eretia galdu gura izan. Amaitzeko, utsi gogor, ene Terentzia, al bestean. Zintzoro bizi gara ta oparo. Gure okerrak ez, zuzentasunak galdu gaitu. Onetan ez dogu akatsik; ohoreagaz batera bizia galdu ez dogunean! Gure semeai gu bizirik egotea atsegin ba'yake, jasan dagiguzan enparauak, jasatekoak ez diran arren. Orra ni zu sendotu guraz, eta neure burua ezin.

Klodi Phileto, gizon zintzoa bera, azke itxi dot, begietako gaixoak jota egoan-da. Salusti, arduraz nagusi. Peskeni, barriz, txito biotz-bera da enegana. Sika'k nigaz izango zala agindu eustan, baiña Brundisi'tik joan da. Zure neurrian, egizu alegiña bizkor egoteko. Egiaz, zure zoritxarrak nireak baiño larritzenago nabe. Terentzia nirea, emazte leial eta ona, ene alabatxu kutuna, ta itxaropen bakarra zaitudan Kikero ori, agur. Brundisi'n Maiatzaren lenengoan.

Verresen aurkakoa, I, 1-2. Justizia eta dirua.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Epaileok, nahi genuena eta ororen gaineratik bilatzen genuen bakarra —zuen herronkarenganako gorrotoa baretzea eta zuzentza-administrazioaren izen txarra sendatzea— giza-erabakiz barik ia jainko-borondatez etorri eta eskaini zaigu Estatuarentzat erabakiorra den abagune honetan.

Aspalditik erroturik baita aberriarentzat kaltegarria eta zuzentzat arriskutsua den ustea, ez soilik Erromako herriaren ahotan baizik eta baita atzerritarrean ere zabaldurik dabilena, hots, orain artekoak bezalako epaiketetan dirudunak ez direla kondenatzen are errudun direnean ere.

Orain, zuen taldeak eta zuen zuzentza-botereak krisi larria bizi duenean, eztabaida publikoen eta legeen bidez Senatuaren aurkako jarrera xaxatu nahi dutenak prest direnean, Gaio Verres ekarri dute epaiketa honetara erruztaturik, denen iritziak, bere bizitzak eta ekintzek kondenatua, bere itxaropen eta adierazpenen arabera bere maila ekonomikoagatik errugabetua.

Katilinaren aurkakoa, I, 1-3. “Ciceronen I.a Izqueta. Batzaarrean eguiña
Catilinaren contra”.
(Itz.: J. A. Mogel.

Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos, o demostración práctica de la pureza, fecundidad y eloqüencias del idioma bascuence.
Tolosa, 1802.)

¿Noiz arteraño gueroenean, Catilina, gaiztoagotuco zera gure oneguitasunaz?
¿Ceimbat egun da zure aserré videgabeac garabiltzala lotsagarrirò siñuca bezala?
¿Ceri ta certara zure lotsagabequeria mugaric ez duena? ¿Etzinduzten igüitu, ta gaizqui eguitetic atzeratuco Palatinoco gau-zaillac, ez erria gordetzeco zeudenac, ez Uricoen beldurrac, ez on gucien alcartasunac, ez Batzaar toqui ain sendotuac, ez oen itzac, ez arpeguiac? ¿Ez diozu igarten aguirian daudela zure asmoac? ¿Ez

dacutsu guciac daquitela, zuc jaso nai izan dezun machinada laster urratzeco cegoana? ¿Nor dagoala, deritzazu, gure artean ez daquianic, nolaco arazoetan ebilli ceran igaro dan urreneco gabea, non egon ceran, nolaco lagunac bildu dituzun, ta cer gogo artu dezun? ¡O egunac! ¡O oiturac! Batzarreac au badaqui: Ondocusleac badacus. ¿Guciaz ere vici da Catilina? Vici da. Gaistoago dana, badator bera Batzarrera: ta ematen zayo escubidea erabaquitzece emen aitutzen diran gauzétan. Egozten dizquigu bere begui malmutzac, ta marcatzen ditu gure artean nortzuec ill bearrac diran. Uste degu baña cerbait eguin degula Taldegauzaren oneraco guc, guizon sendoac, gordeaz guere buruac onen aserre, ta burni odoltsutic.

Orain baño lenago eriotzara bialdua izan bear zenduan zuc, Catilina, Ondocuslearen aguinduz; ta eguin zurequín, gurequin zuc eguin nai cenduan calte ber bera. ¿Cér, araco guizon andi Publio Scipion Apaiz Nagusiac, guc adina escubide etzuela, illeraci zuen Tib. Graco, erdiquiro baño caltetu etzuela Taldegauzaren on izatea; ta guc, Ondocusleoc, largaco diogula paquean lur-bira gucia su ta burniz ondatu nai izan duen Catilinari? Uzten ditut bada aitatu gabe eguicari zaarreguiac, nola Q. Servilio Halac ill zuen bere escuz Sp. Melio oitura berriac sartu nai cituelaco. Izan zan bai, izan zan beste egun batzuetan Taldelur onetan escu zucena, guizon sendoac etsai aguiriac baño gastigu latzgarrigoaquin menderatzen cituztenac erritar caltegarriac. Badegu, Catilina, zure contra Batzarreco erabaqui portiz, ta macaltasun gabea. Badu Taldeaguenteac arrazoya, baita ere gure artean orretaraco escua. Baña, gu, diot estalqui gabe, gu Ondocusletzat ipiñiric gaudenoc guera macal gauza ezac, ta gaizqui eranzuten diegunac gure Eguinvideai.

Katilinaren aurkakoa, II, 1-2. “Ciceronen Izqueta II.a Catilinaren contra”.

(Itz.: J. A. Mogel.

Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos, o demostración práctica de la pureza, fecundidad y eloqüencias del idioma bascuence.

Tolosa, 1802.)

Azquenic noiz edo noiz, Erromaco Jaunac, bota, ayenatu, ta erri-egorritu degu Lucio Catilina gaiztaqueriaren gose zana, gure jayoterra izurritzeco asmatzen cebillena, zuec, ta Uri au cemaitzen cituena, su ta odol eramateaz; ta emendic irtetzeco unean jarraitu diogu atzetic agur betico bat eguitera. Joan da, irten du, igues du gure escuetatic, ta ezcutatu gure beguetic. Ez du onezquero guiza charar, ta gaiztaquillen Guiari, ta Erraldoe onec gure Urico orma barrumbean calteric ecarrico. Garaitu degu bai nosqui Eche baralla, edo guerra onen Buru bacarra. Ez ditu gure saietsaldeac barrenduco bere Cañibetac. Ez gaitzacoz bada orain beldur ez Marteren Campoan, ez Batzaar onetaco Aulquian, ez beste Aguintarien Aditzanean, ez ta ere gure echétaco ormeen artean. Quendu degu igo bear etzuen

toquitic, Uritic atera degun une berean. Emendic aurreracoan esetsi, ta equingo diegu etsayai aguirian ta zucenqui, norc galerazo ez dagoalaco. Benaz benaz galdu degu guizon chàr ura, ta garaitu degu andiquirò, aterà degunean ceuzcan illumbe, ta issil-abia zelatacoetatic, lapur andi, aguertu, ta ezaguna izango dan lecuetara. ¿Nolacoa berriz deritzatzue izango dala bere atsecabe damu, ta biotzeco amorrua irtenduelaco bere asmo galgarriac bucatu gabe, bere burni odolzalea jaso gabe, asmatzen zuen bezala, irten duelaco gu viciric largata, atera diogulaco bere atzaparretatic cañibet zorroztua erricoac guelditu diralaco osasun onean, ta utzi duelaco Uri au zutic lurreratu gabe? Datza auspezturic orain, Erromaco Jaunac: ezagutzen du bere zauri andia, ta eroritasuna; ta noizean bein buruz bera dagoala egozten ditu eguiaz bere begui gaizto, ezquel, ta aserrez gorritu, ta gorrituac Uri onetara, dariozquiola ernegu, ta amorruzco malcoac irensten larga etzayolaco; ta deritzat gure Erria pozez bete ecinda dagoala bere erraietatic aterà, ta trocatu duelaco izurri ain andi, ta eriotzearlea.

Filipikoak, IV, I-III. Antonio Erromaren etsaia.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Errepublikaren alde ekiteko amorru bizia eta hura berreskuratzeko itxaropena sortzen zaizkit, kiriteok, ezin sinesteko beste zaretela ikusi eta ustez gogoratzen ez dudan adinako batzarra begiestean. Hori egiteko huts eman didana ez da sekula adorea izan, egoerak huts eman dit. Argi-izpiren bat agertzen zela iruditu zaidanerako neu izan naiz zuen askatasunaren alde ekiten aitzindari, eta lehenago saiatu izan banintz hori egiten orain ezin izango nukeen egin.

Gaur, kiriteok, ez pentsatu hala-holako zer bait burutu denik; etortzeko diren gertakizunen oinarriak ezarri dira, senatuak oraindik hitzez etsai izendatu ez badu ere dagoeneko epaitua izan baita Antonio berez. Orain zinez gogotsuago nago zuek ere onartu duzelako erabat ahobatez eta aupaka etsaia dela hura. Bi hauetatik bat baita, kiriteok: edo kontsularen aurkako ejerzitua osatu zutenak gaizkileak dira edo etsaia da armak zuzentasunez bere aurka altxatuta ikusi dituen hura. Zalantza hori, hutsala bazen ere, ezereztu egin du gaur senatuak.

Goraipamenik handienekin jantzi du senatuak Zesar, errepublika eta zuen askatasuna bere ahalegin, aholku eta ondasun guztiekin zaindu dituen eta zaintzen ari dena. Laudatzen zaituztet, kiriteok, zinez laudatzen, esker onez omen egiten diozelako gaztetxo —edo hobe ume— ospetsu horren izenari, horren ekintzak betierekotasunari baitagozkio, izena berriz denborari.

Asko dira gogoratzen ditudan gauzak, kiriteok, entzun edota irakurri ditudanak, baina ez dut mendeetan zehar halakorik ezagutu. Morroitzarekin lotuta ginela, gaitza egunero areagotzen zen bitartean, batere babesik ez genuelarik, Antonio

Brindisitik gure kalte eta zoritxarrerako itzultzeari beldur geniola, hartu zuen inork espero eta ezagutzen ez zuen erabaki hura, hots, bere aitaren soldaduz osaturiko armada garaitzailea batu eta asmorik gaiztoenekin bizituriko Antonioren suminari errepublikaren hondamena eragozte.

Nork ez du ulertuko bada Zesarrek bere armada paratu ez balu Antonioren itzulera eta horrekin gure akabua gertatuko ziratekeena? Zuenganako gorrotoarekin sututa baitzeterren atzera, bai Suessan eta bai Brindisin hil zituen erromatarren odolez beteta, Erromako herriaren hondamena baino beste burutaziorik ez zuela.

Ze babes zuten zuen ondoizateak eta askatasunak, bere aitaren soldadu adoretsuz osaturiko Gaio Zesarren armadarengatik izan ez balitz? Horren jainkozko jardun betierekoari dagozkion laudorio eta ohore jainkozko betierekoei buruz senatuak arestian ahobatez ebatzi du lehenengo gai bezala eztabaidatzea.

Eta nork ez du ikusten Antonio etsaia dela epaitu dutena ebazpen horrekin? Ze izen emango diogu bestela horri, norbaitzuk bere aurkako ejerzituak zuzentzen dituztenean horientzat ohore bereziak eskatu behar direla erabakitzen badu senatuak?

Zer bada? Esan zaigunez Erromako herria sortu zuen jainkoarengandik nire ustez jainko-hatsez izena hartu zuen Marteren legioak ez al zuen berak bere ebazpenekin senatuak baino lehen epaitu Antonio etsai dela? Hori ez bada etsaia kontsula utzi zuten beste horiek epaitu behar baititugu etsai bezala.

Egokiro eta bete-betean onetsi zenuten zuen oihuekin, kiriteok, Marteren soldaduen jarduera bikaina: horiek senatuaren agintearen, zuen askatasunaren eta errepublika osoaren alde jarri ziren, eta beste horri, etsai, lapur, aitaren etxearen saltzaile horri, atzea eman zioten. Eta ez zuten bihotzez eta adorez bakarrik egin, hausnartuz eta zuhurtziaz ere bai: Alban elkartu ziren, hiri egoki, babestu eta hurbilean, gizon adoretu eta hiritar bikain leialen hirian. Marteren legio horren prestutasunaren arau, arestian senatuak bere ekintzengatik laudatu zuen Luzio Egnatuleioren gidaritzapean, Gaio Zesarren armadari jarraitu zion laugarren legioak.

Epai gogorragoren baten zain zaude, Marko Antonio? Zure kontrako armada osatu zuen Zesar zeruraino gorai patzen dute eta hitzik ederrenekin laudatzen dituzte zu utzi zintuzten legioak, hots, zuk deitu zenituenak, etsai barik kontsul izatea nahiago izan bazenu zureak izango ziratekeen legioak alegia. Senatuak sendotu egin du legio horien epai gogor eta zuzena, eta Erromako herriak berrindartu —akaso zuek, kiriteok, Antonio kontsula dela eta ez etsaia epaitzen ez baduzue behintzat—. Agertzen duzuen moduan epaitzen duzuela uste nuen, kiriteok. Eta zer? Beste epai bat ematen dutela munizipio, kolonia eta prefekturak pentsatzen al duzue? Denak datoz bat hau guztia onez atera nahi dutenen arma guztiak izurrite honen aurka altxatu behar direlako ustean.

Tuskuloko eztabaidak, V, 61-62. Damoklesen ezpata.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

“Damokles-en ezpata”.

Excerpta, 1988.)

Bestalde, tiranoak berak ebatzi zuen noraino zen zorionekoa. Bere lausengatzai-letariko batek, Damokles-ek, hitza hartu eta haren ondasun-aberaskiak, agintaritzaren gorena, haren eskuarteak, jauregiaren edertasun-bikaintasuna gogora ekarri eta inoiz inor zoriontsuagorik ez zela egon esatean, «Nahi duzu, Damokle, —esan zion— bizimodu honi atseginezkoa deritzazunez gero, beraz gozatu eta nire zoriona dastatu?». Eta hark baiezkkoa emanez gero hauxe agindu zuen: jar zezatela gizona urrezko eserlekuan, tapiz ederra zabaldurik; pintura bikainez margozturik. Eta baita urre-zilarrez landutako mahaitxoak ere. Gero mahai-alboan otsein auke-ratuak, harritzeko ederrak, jartzeko agindu zuen, eta haren keinuen zain, arduraz otsein zezatela. Bazeuden bertan ukenduak, lore-koroeak; lurrinkai gozoak erretzen eta mahaiak jaki bana-banakoez beteta. Damokles-ek zorionekotzat zuen burua, antza. Eta halako prestakuntzaren erdian sabaitik ezpata distiratsua zaldi-zurdaz lotua eskegiteko agindua eman zuen gure gizon zoriontsuaren buru-gainean dingilizka. Era honetara, ez zuen begirik ipintzen zerbitzari galant haiengan, ezta artez beteriko zilarrean ere; eskua mahaira luzatu ere ez zuen egiten; koroeak berez bezala erortzen ziren. Azkenik tiranoari arren egin zion alde egiten utz ziezaion, harrez gero ez zuela nahi eta zoriontsu izaterik.

Aski garbi utzi al zuen Dionisio-k ez duela zorion-izpirik beti ikartzeko zer bait gainean duenak? Eta berak ez zuen, noski, bere eskuan zuzentasunera bihurtu eta herritarrei askatasuna eta eskubideak itzultzerik: gazterik, zuhurtziarik gabeko adinean, irristatua bait zen bera errakuntza horietan eta oker jokatu, zentzuduna izaten hasi arren ere, burua guztiz ezin zuritzeraino.

Tuskuloko eztabaidak, V, 61-62. Damoklesen ezpata.

“Gaiztoen viotzac zauritzen ditu barreneco arrac”.

(Itz.: J. A. Mogel.

Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos, o demostración práctica de la pureza, fecundidad y eloqüencias del idioma bascuence.

Tolosa, 1802.)

Siracusarren Erregue Dionisioc, ondasun ta atseguñaz ase bete, ta nai al osoan ceuzcan unean, adierazo zuen ber berac etzala éz eguiaz zorionekoa. Egun baten cegoala Democles bere beste lausengarrien artean gogora eracitzen aurrean zeudenai bere Erregueren Soldadu pilloac, aberastasun, andiqueria, echeen

edertasun, ta gauza on gucien ugaritasuna, ucatzen zuela izan citequeala iñor zorionecoagoric; ¿Naidezu Democles, eranzun cion bere Jaun Dionisioc, orrembeste atseguin ematen badizu nere vicitzac, ain zorionecotzat banaucazu, ecusi zeure buruan nere zorion, ta dontsutasuna? Baietza eman zuenean Democlesec, aguin duen Dionisioc, ipini cezatela guizon ura urrezco oe baten, gañe gucia estalqui ederrez apainduric; baita ere presta citecela edergarri gueyagoraco apal asco cillar ta urrez eransiac. Bildu eraci cituen mai alborà mutilic ederrenac, egoteco prest ambat laster, ta ondoen, Nagusi aren quiñu batera, esan ta vorondatea eguiteco. Arquitzen ciran mai artan asmatu al janari: sudurren gozagarriraco erre ciran usaingarri ecin obeac: baciran an ugarì lora ederrez eguindaco Aro, coroa, edo guirnaldac, corputza erregatzeco miritza, edo unguentu usaingozocoac. Zorionecoa ni, cion Democlesec: nerequin dira ondasun guciac. Gogoracio ero oetan arro arroric cegoala, ecusten du bere gañean abe batetic esequita burni zorrotz argui eguiten zuena, bere locarritzat ceucala zaldi zurda, edo ille me, argal, ta eten erraza. Sartu zan bere biotzean beldur-icara latz bat irriscu artan bere burua ecusi zuenean; lausotu citzaizcon bere beguiac, ez ecusteraño an cebiltzan morroyac, ez apal ederqui apainduac. Ecin luzatu cituen bere escuac mai bete artara, aora cerbait eramateco: jaateco gogo gucia ill citzaion: jò zuten bea lora-aro edo coroa. Estuac, ta larriac ecarri zuen zorionecotzat cegoan guizon ura, escatzera erreguz Erregueri, larga ceguiola toquí artatic aldeguiten: etzuela berac nai alaco zoriontasunic. Beraz ederqui aguertu zuela dirudi, Dionisioc, ez dala iñor dontsu, ta zorionecoa quezca ta beldurgarriren bat dagoan orduan.

Lelio: adiskidetasunari buruzkoa, XXVII. Elkarrizketaren amaiera.

(Itz.: Bingen Amezaga.

“Leli: adiskidetasuna”.

Euzko Gogoia, 1952-1954)

Onbideak, onbideak, bein eta berriz desaizuet, Kai Fani ta zu, Kintu Muki, eratzen eta iraun-erazten ditu adiskidegoak. Egon ere, bertan dago gauzaen kidetasuna, bertan irautasuna, bertan tinkotasuna. Agertu ta bere argia erakutsirik, beste batengan argi orren ideko bat dakusanean, berak urbildu ta artzen du bere aldiz; ortatik piztutzen da maitasuna edo adiskidetasuna, bi itzok maite'tik datoz ta. Maite izatea, berriz, maitea oniriztea besterik ez da, ez onurarik, ez irabazkiñik billatu gabe. Onura, ala ere, maitasunak dakar aren billa ibiltzeka ere.

Gazte nintzala, Luki Paul, Mark Kato, Kai Gal, Pubili Nasika-ta Tiberi Grak, gure Eskipi'ren aitagiñarreba, agureak maite izan nitun ongina orrekin. Adiñideen artea are geiago dirdiraten da: Eskipi, Luki Furi, Pubili Errupili, Espuri Muni ta nire artean bezela. Orain, berriz, agureturik, gazteen maitasurreaz artzen dut atsedena, zureaz ta Kintu Tubero'renaz bezela. Bai ta, Pubili Errutili gazte-gaztearen eta Aul Vergini'ren kutuntasunaz gozaten naiz, ere. Baiña, gure bizi ta izaeraren arauz,

belaunaldi bat beste batetik etorri bear dan ezkeru, obetsi bear dugu, noski, adiñekoakin yomugara iristea, ots, uxtua asi dugun aiekin berekin.

Baiña, giza-gauzak erorkorrak eta auskorrak diran ezkeru, maite ditzagun eta gaitzaten zenbait gizon billatu bearr. Onginaia ta maitasarra kenduta, biziak bere atsegin guzia galtzen du ta. Izan ere, niretzat Eskipi bat-batez yoan zitzaigun arren, bizi da ta beti biziko ere; gizon aundi aren onoimena maite bainun eta ez da itzali. Eta ez da agiri, begi aurean, ura beti izan nun nerontzat soillik; gerokoai ere, argi ta distikorr izango zaie. Iñork ez ditu iñoiz asmo ta itxarobide bere gain arrtuko, aren oroia ta irudia eredutzat arrtu bearr ditula gogoratu gabe.

Nik neronez, zoriak edota izaerak eman dizkidaten gauza guzietako bat ere ez dut Eskipi'ren adiskidetasunarekin alderatzeko. Artan arkitu ditut erri-gairi buruz idetasuna, bakarrezko zeretan aolkua, atsegiñez beteriko atsedena. Ez nun bein ere gutxienik mindu, dakidala, beintzat; entzun nai izango ez nunik ez nion entzun. Etxe bat, yanari bat, mai bat geneukan; beti elkarrekin geunden gudoztean ez ezen, bidaldian naiz landan ere.

Eta zer dasaket, beti zer edo zer ezagun eta ikasteko gure leiaz? Artan, erriaren begietatik urrun, gure astialdiak oro ematen genitun. Ezin yasan nezakean, iñola ere, ain elkartu ta maitatu gizon baten galtzea, arekin batera gauza auen oroia ta gomuta il ba'lira. Ez dira itzali, ordea; aitzitik, sendotzen eta anditzen dira aietaz oroitzen eta gogoratzen ari naizenean. Eta aietaz osoro gabetua izan ba'nintz ere, adiñak berak atsaldi bat lekarrdake, ezin bainagoke luzaro lorr orrekin, eta edozein gaitz laburr, naiz oso aundia izan, yasangarri dugu.

Auxe nizuen esateko adiskidetasunari buruz. Ipiñazute, arren, onbidea goienean. Ura gabe ez diteke izan adiskidetasunik. Eta, ura ez dala, adiskidetasuna baiño naigarriagorik ezer ez dagola siñetsazute.

Varron

M. Terentius Varro.

Jaio: Reatia (Sabinia), K.a. 116.

Hil: Erroma, K.a. 27.

Alor askotan izan zen jakintsua eta idazten polifazetikoa. Filosofia pitagorikoak zirkin egin zion eta politikagintzan are Farsaliako hondamendiaren ondoren ere Ponpeioren alde agertu zen arren, Zesarrek berau izendatu zuen zuzendari herri biblioteka-egitasmoan. Ohitura zaharren maitalea zen, baina aldi berean bere garaiaren zalea.

Lanak:

Antiquitates (Antzinako kontuak)
Res rusticae (Nekazaritza-gaiak)
Saturae Menippeae (Satira menipeoak)
De lingua latina (Latinari buruzkoa)

...

Idatziriko 74 lanetarik goian aipaturiko gutxi horien zatiak baino ez dira geratu. Gai eta forma askotariko lanak idatzi zituen: poemak, *saturae*, filosofia-lanak, moral-liburuak, biografiak, historia-liburuak, nekazaritza-lanak, literatura-historiako ikerketak, gazteriarentzako entziklopedia modukoa...

Antiquitates izan zen bere erudizio-lanik handiena, Erroma zaharrari buruzko arkeologia-datuen bilduma itzela eta ohitura eta erlijio zaharrak ezagutzeko iturri garrantzitsua. Bilketa ez da kritikoa, baina meritua du antolaketak. Zati luzeak ezagutzen dira, baina ez osorik.

Zatika ezagutzen da berebat *Saturae Menippeae* bilduma. Enio eta Luzilioren tradizioaren ildotik, bere garaiari dagozkion era guztietako gaiak erabiltzen ditu, hala prosan, nola bertsoerrotan. Hizkera bizia du, zahar-kutsuz margotua.

Katon Zaharrak hasitako bidean sartzen da *Res rusticae* liburuan eta haren zordun izan arren, batez ere liburu osoaren antolaketa artatsua da bereizten duena. Liburuetan irakurritakoa eta han-hemenka galdetuz ikasitakoa azaltzen du helburu praktikoarekin baina aldi berean ahalegin estetikoarekin.

Azkenik *De lingua latina* liburuan gramatika-kontuez ari da: latinaren jatorria, etimologiak, eraginak, deklinabidea, eratorpena, sintaxia... Bide batez erromatar kultura zaharraren inguruko datuen iturri garrantzitsua ere bada.

Bi garairen arteko zubia da beraz Varron. Lehenaren mina du, baina etorkizunera begira ari da bere garaiko aurrerapenak onartuz.

Varronen idazlanak

Satira menipeoak, fr. 111. Ardoa.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Inork ez du ezer ardoa baino atsegin handiagoz edan;
 hori aurkitu zuten atsekabeak sendatzeko,
 hori alaitasunaren mintegi gozo,
 horren irakina behar da oturuntzak mamitzeko.

Satira menipeoak, fr. 332. Astiro jaio, lipar batean hil.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Hiltzen garena baino astiroago jaiotzen baikara. Nekez emango dute bi gizakik hamar hilabetetan leundutako ume bat; izurrite bakar batek edo etsaiaren gudazelaiak, ordea, izugarrikeria handiak eragiten dituzte lipar batean.

Satira menipeoak, fr. 343. Txanponak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Eta honetan Filiporena nobleagoa da eskuratzen duguna edaten duguna baino, lehena zorrora bidaltzen baitugu eta bigarrena puxikara.

Nekazaritza-gaiak, I, I, 1-4, 7, 11. Liburuaren helburuak eta gaiak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Astia banu, Fundania, modu egokiagoan idatziko nizuke, orain, lasterka ibili behar dudala pentsatuta, ahal dudan moduan azalduko dudana; izan ere, esan ohi den bezala, gizakia putza bada, are gehiago baita agurea. Bizitza hau utzi baino lehen pardelak jasotzeko eskatzen baitidate nire laurogei urteek.

Ondo landuaz emankor izan dadin nahi duzun etxaldea erosi duzunez, eta neuk ere neurea balitz bezala arta dezadan eskatzen didazunez, ahalegintxoia egingo dut; eta ez soilik neu bizi naizen artean, zer egitea komeni den aholkatuz, baizik eta baita hil ondoren ere. Ezin baitut onartu Sibilaren ahotik jalgitakoak bera bizirik den bitartean soilik izatea gizakiarentzat baliagarri, baizik eta baita bera hil eta gero ere, are jende ezezagunarentzat ere; urte askotan itzultzen baikara ofizialki horren liburuetara, mirari baten ondoren zer egin behar dugun jakin nahi dugunean; era berean ezin da onartu nik, bizirik naizen bitartean ere, ezer ez egitea adiskide eta tartekoei laguntzeko.

Horrenbestez hiru eskuliburu idatziko ditut zuretzat, behar izanez gero berriro har ditzazun, eta haietan bila dezazun nola jardun behar duzun nekazaritza-lanetan.

Eta esan ohi denez jainkoek otoi egiten dietenei laguntza ematen dietenez, lehenengo hauek inbokatuko ditut; baina ez Musak, Homerok edo Eniok legez, hamabi jainko kontseilukideak baino; eta ez jainko hiritarrak, foroan urrez estalitako irudiak dituztenak, sei harrak eta beste horrenbeste emeak; horiek ez, beste hamabiak baino, nekazarien patroiak. (...)

Jainkoak gurtu eta agurtu ondoren, oraintsu nekazaritzaren inguruan izan ditugun elkarrizketak aipatuko ditut, nola jokatu behar den ikas dezazun. Eta bilatzen duzuna aurkitzen ez baduzu, zein autoretan bilatu jakinaraziko dizut, hala erromatar nola greziarretan. (...)

Ni laburrago idazten ahaleginduko naiz, hiru liburutan: lehenean nekazaritzaz, bigarrenean aziendaz eta hirugarrenean baserritarren larreez, nekazaritzari ez zaizkiola lotzen iruditzen zaizkidanak liburu honetan alde batera utzita. Beraz zer baztertu behar den erakutsiko dut lehenengo eta gero gaiari helduko diot, sailkapen naturalaren arabera.

Hiru dira esango dudanaren iturburuak: lehena neuk neure etxaldean jardutean ikasitakoa, bigarrena irakurritakoa eta hirugarrena adituei entzun diedana.

Latinari buruzkoa, V, 5-6. Hitzen jatorria.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Gauza gutxi dira denboraren iraganak alferrik galtzen ez dituenak; asko eramaten ditu. Umetan eder ikusi zenuena, itxuragabetuta ikusten duzu zahartzaroan. Hirugarren belaunaldiak ez du lehenengoak ikusi zuen gizona ikusten. Horregatik ahanzturak gure asabei kendurikoa ezingo du ihesean jazarri eta harrapatu atzera ekarri Muzio eta Brutoren ardurak. Aztarna baten atzetik joateko gai ez banaiz ez naiz geldoagoa izango, baina bizkorragoa izango naiz hori egiteko gaitasuna baldin badut.

Izan ere ez da makala iluntasuna gauza hauek idoro behar diren oihanean, eta iritsi nahi dugun helmugarako ez da sarri zapal dutako bidezidorrik, eta bidexka ziurrak ere ez dira bidazia geldiaraz lezakeen oztopo gabekoak izaten. Eta hauen artean da erabilera arrunteko hitz berrien eta zaharren arteko desadostasun oro: aldaketa zenbat modutan gauzatu den ikusi duena, gertu izango da hitzen jatorriak errazago aztertzeke.

Zesar

C. Iulius Caesar.

Jaio: K.a. 100.

Hil: Erroma, K.a. 44.

Zesar politika-gizona eta militarra da beste ezer baino lehen. K.a. 60an, Pompeio eta Krasorekin baterako triumviratoan hasten da benetako garrantzia hartzen eta K.a. 59ko kontsulatuaren ondoren, Galia konkistatzea (K.a. 58-51) lortu zuenean,

Ponpeioren aurkako Gerra Zibilari ekiteko gai ikusi zuen bere burua (K.a. 49). Farsalian menderatu zuen (K.a. 48) eta, Afrikan eta Hispanian gudaroste errepublikarrak zapaltzea lortu ondoren, bere burua betiereko diktadore izendatu zuenean (K.a. 47-44), senatuaren aurrean hil zuten 44ko martxoko idusetan.

Lanak:

Galdutakoak:

Oedipus: tragedia.

Laudes Herculis (Herkuleses goraiamena): poema.

De analogia: hizkuntza-garbitasunaren defentsa.

Anticatones: Zizeron eta Brutoren aurka, interes politikoeekin.

Hitzaldiak: zati txiki batzuk gorde dira.

Gutunak: gutxi batzuk gorde dira.

Gorde direnak:

Commentarii de bello Gallico: Galietao gerrari buruzko iruzkinak.

Commentarii de bello civili: Gerra zibilari buruzko iruzkinak.

Guregana iritsi diren bi historia-lanek estilo berri baten bidea ireki zuten latinezko historialaritzan. Zesar bera protagonista izan zuten gertakizunen kontakizuna da gehienbat, berak edo bere hurbileko lankideek idatziriko ohar eta txostenetan oinarritua eta etnografia edo geografiari buruzko *excursus* luzeez hornitua.

Luze eztabaidatu da idatzitakoaren egiazkotasunari buruz. Eztabaidagarri izan daiteke autopropaganda-asmoaren garrantzia norainokoa den, baina ez dago zalantzarik ustezko objektibitatea eta egiantzekotasunaren atzean (hirugarren pertsona erabiltzen da, esaterako, Zesarri buruz ari denean) bere buruaren alde ekin eta etsaiak gutxiesteko gogoia dela. Gainera bere ikuspegia da irakurleak, ia nahi gabe eta ia konturatu gabe, onartzen duena. Bestalde, Zesar gertakizunen lekuko izan ez denean ere badaki han izan balitz bezala idazten.

De bello Gallico-ren VIII. liburua ez da Zesarrek idatzia, Hirtzio laguntzailearena baino, eta Zesarrek idatzitako bi iruzkinen arteko tartea betetzen du.

Zesarren idazlanak

Galietao gerrari buruzko iruzkinak, I, I. Galiari buruzko azalpen geografikoa.

(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.

“K. Juli Kesar-en *Galiako gudateaz* lehenengo azalpena”.

Excerpta, 1988.)

Galia osoa hiru zatitan banatzen da: eurotariko batean Belgiarrak bizi dira; beste batean Akitaniarrak; eta hirugarrenean beren hizkuntzaz Keltarrak eta gurean

Galiarrak izena dutenak. Guztiok berezi dira euren artean hizkuntzaz, ohiturez eta legeez. Galiarrak Akitaniarrendik Garona ibaiak bereizten ditu, eta Belgiarrendik Marne eta Sena ibaiak. Guztion artetik indartsuenak Belgiarrak dira, probintziako kultura eta giza-ohituretatik arras urrun daudelako, merkatariak haiengana oso bakan heltzen direlako eta gogoak bigunkeriz hazteko direnak ere haiengana benetan oso gitxi eramaten dituztelako. Rhin ibaiak bestaldean bizi diren Germaniarren auzokoak dira eta haiekin etengabeko gudaketan ari dira. Horregatik Helvetiarrek ere enparau Galiarrei kemenez aurrea hartzen diete, ia eguneroko ekinaldietan Germaniarrekin borrokan dihardutelako, edo beren lurretatik aldentzen edo eurak haien lurretan borrokan sartzen. Horietatik zati batek, Galiarrek dutela esan dugunak, Rhodano ibaian du hasiera, Garona ibaiak, Ozeanok eta Belgiarren mugek inguratua. Eta gainera, Sekuanotarren eta Helvetiarren alderdietatik Rhin ibairaino hedatzen da. Iparraldera begira dauden Belgiarrak Galia-ko azkenengo mugetan hasten dira. Rhin ibaiaren behe-alderaino eta Iparraldera eta sortaldera begira daude. Akitania Garona ibaitik Pirineo mendietaraino doa eta Hispania aldera jotzen duen Ozeanoaren alderdiraino. Sartaldearen eta Iparraldearen artean kokaturik dago.

*Galieta*ko gerrari buruzko iruzkinak, V, 12; V, 14. Britaniarrak.

(Itz.: Guadalupe Lopetegi.

*Galieta*ko guda.

Bibliotheca Scriptorum Classicorum Vasconica, Eusko Jaurlaritzza - EHU, 1999.)

Britania barnekaldean, bertakoen esanetan hangoak diren jendeak bizi dira; kostaldean berriz, gerra egin eta harrapakinak eskuratzeko belgiar lurraldetik harantz joandakoak (hauek, ia guztiek, beren hirietatik hartzen dute izena, Britaniara joan aurretik utzi zituzten hirietatik, hain zuzen ere); gerra amaituta, han gelditu eta lurak landatzen hasi ziren. Biztanlegoa izugarri ugaria da, baita etxola kopurua ere (galiar etxolen tankerako etxolak gainera) eta era berean, abere artaldeak. Kobrezko nahiz urrezko txanponak edota pisu jakineko burdinazko dadoak erabiltzen dituzte dirutzat. Hango mediterranean lurraldeetan berun zuria ekoizten da eta kostaldean burdina, baina kantitatea urria da eta kobre inportatuaz baliatzen dira. Klase guztietako egurra dago, Galian bezala, pagoa eta izeia ezik. Ez dute zilegi erbikirik, oilorik edo antzarik jatea; dena den, abere hauek umatzen dituzte beren gozamerako. Klima Galiakoa baino epelagoa da, hotzaldiak hain gogorak ez direlako. (...)

Guztien artean zibilizatuena Kenten bizi direnak dira, herrialde guztiz itsasaldekoa; beren bizimodua ez da galiar herrienaren oso bestelakoa. Barnekaldeko gehienek ez dute gari hazirik botatzen baina esnez eta haragiz elikatzen dira eta larruz janzten. Bestalde, britaniar guztiek kolore iluna duen urdin-belarrez igurzten dute beren gorputza eta horrek itxura beldurgarria ematen die borrokan. Ile luzea

eta, burua eta bibotea ezik, ia gorputz guztia biluzik daramate. Hamar edo hamabi gizonek emazte erkideak izaten dituzte, bereziki anaiek eta aita-seeek elkarren artean; emakume hauengandik jaiotako umeak haiekin lehenengo egondako gizonaren seme kontsideratzen dira.

Galietao gerrari buruzko iruzkinak, VI, 13. Druidak.

(Itz.: Garbiñe Agirre.

“Druidak Zesarren testuetan”.

Uztaro, 1995.)

Galia osoan bi dira maila eta ohoreren bat duten pertsona-klaseak; izan ere plebea ia esklaboen parean jartzen da, bere kasa ez da ezertan ausartzen eta inongo bilkuretan ez da onartua izaten. Gehienak, zorrek, zergen tamainak edo boteretsuen gehiegikeriak estutzen dituztenean, nobleen zerbitzura sartzen dira. Haiengan, jaunek esklaboengan dituzten eskubide berberak dituzte. Baina bi pertsona-klase hauetatik bata druidena da, bestea zaldunena.

Haiek jainkoei buruzko gaietan hartzen dute parte, sakrifizio publiko eta pribatuez arduratzen dira, erlijio-gaiak azaltzen dituzte: haiengana gaztetxo-kopuru handi bat biltzen da ikastearren, eta beraiek ohore handia dute galoen artean.

Izan ere, ia eztabaida publiko eta pribatu guztiei buruz erabakitzen dute eta lege-hausteren bat burutu bada, hilketaren bat egin bada, heredentziari edo mugei buruzko eztabaidarik bada, beraiek konpontzen dute eta sariak eta zigorrak erabakitzen dituzte. Norbait, bai pribatu bai publikoa, ez bada beraien erabakira atxekitzen, sakrifizioak galerazten dizkiote. Zigor hau oso gogorra da beraien artean. Horrela galerazita daudenak, errukigabe eta gaizkiletzat hartzen dira, denek ihes egiten diete, topo egitea eta elkarrizketa saihesten dituzte ez dezaten gaitzen bat har kutsaduraz, ez zaie justiziarik egiten nahiz eta eskatu, eta ez zaie ematen inongo ohorerik.

Bestalde, druida hauen guztien buru haien artean aginpide gorena duen bakar bat izan ohi da. Hau hiltzean, gainontzekoen artean duintasunean nabarmentzen bada norbait, ondorengoa izango da, edo bestela asko badira antzekoak, aginteagatik lehiatzen dira druiden arteko bozketa baten bidez, eta inoiz armez ere bai.

Hauek, urteko garai jakin batean, Galia osoko erdigunetzat duten Karnutoen herrialdean biltzen dira leku kontsakratu batean. Hemen, toki guztietatik eztabaidak dituzten guztiak biltzen dira eta beraien erabakiek eta epaiek esandakoa egin behar dute.

Uste da jakintza hau Britainian asmatu zela eta handik Galiara zabaldu zela, eta gaur egun, hau zehatzago ezagutu nahi dutenak orohar hara joaten dira ikastera.

Gerra zibilari buruzko iruzkinak, I, 38-39. Ponpeiotarren tropa-bilketak Hispanian.

(Itz.: Jose Luis Agote, Juanjo Barandiaran, Jerardo Elortza.

in Koldo Larrañaga, *Euskal Herria Antzinatean. Materiale eta agiriak*.

Kriselu-UNED Bergara arg., 1988.)

Lucius Vibullus Rufus-en etorreran, lehen ere seinlatu bait da Pompeius-ek bidali zuela Hispaniara, Pompeius-en legatu Afranius, Petreius eta Varro-k —beraietatik lehenengoak Citerior Hispania gobernatzen zuelarik hiru legiorekin, bigarrenak Castulo-ko ataketatik Anas-erainoko Ulterior Hispania bi legiorekin, eta hirugarrenak Guadiana-tik hasirik *Vettones* direlakoan herrialdea eta Lusitania, legio kopuru berdinarekin— halako moldez banatu zituzten beren egitekoak non Petreius Lusitaniatik abiatuko bait zen bere legio guztiekin *Vettones* direlakoan herrialdetik barrena Afranius-ekin elkartzera, Varro-k bere legioekin Ulterior Hispania guztia babesten zuen bitartean. Akordio horiek hartuta, Petreius-ek zaldizko tropak eta laguntzaileak eskatzen dizkio Lusitania guztiari, eta Afranius-ek Keltiberiari, Kantauriarrei eta ozeano-aldeko erromatartu gabeko guztiei. Behin haiek bilduez gero, berehala heltzen da Petreius Afranius-ekin elkartzera *Vettones* direlakoan herrialdetik barrena, eta Ilerda-inguruan gerra egitea erabakitzen dute aho batez, toki haren abantaila estrategikoak ikusirik.

Hiru ziren, gorago esan dugunez, Afranius-en legioak; bi, Petreius-enak; gainera, berrogeiren bat kohorte Citerior probintziakoak, ezkutuekin, eta Ulterior Hispania-koak, *kaetrek*, eta bost mila inguru zaldizkoak, probintzia bata eta bestekoak. Caesar-ek Hispanian barna aurreratuak zituen sei legio, sei mila inguru laguntzaile oinezko, hiru mila inguru zaldizko —guztiak aurreko gerretan beraren lerroetan eduki zituenak— eta beste hainbeste berak baketutako Galiako partekoak, banan-bana lerrokatuak, hiri bakoitzean entzutetsu eta ausartenak zirenak; haiei gehituak zizkien Galia probintziarekin mugatzen duten menditarren eta akitaniarren arraza aparteko gizonak <...> bazuen aditzera Pompeius Hispaniara zihoala Mauretaniatik barrena eta heltzear zegoela. Aldi berean, dirua hartu zuen maileguz tribuno militar eta zenturioengandik, eta tropakoen artean banatu zuen. Egintza honekin bi helburu lortu zituen: bere zorrarekin zenturioien leialtasuna ziurtatzea, eta bere esku-zabaltasunarekin soldaduen atxikimendua irabaztea.

Gerra zibilari buruzko iruzkinak, I, 60-61. Atxikimendu-bila.

(Itz.: Jose Luis Agote, Juanjo Barandiaran, Jerardo Elortza.

in Koldo Larrañaga, *Euskal Herria Antzinatean. Materiale eta agiriak*.

Kriselu-UNED Bergara arg., 1988.)

Bien bitartean, Osca-tarrek eta Calagurris-tarrek (Osca-tarren zergaduru zirenak) mandatariak bidaltzen dizkiote, bere agindura jartzeko promesarekin. Tarraco-

nensis-ekoak, Jaketaniarrak eta Ausetaniarrak gehitzen zaizkie, eta, handik egun gutxitara, Ebro-ren erriberako *Illurgavonenses* direlakoak. Gari-laguntza eskatzen die guztiei. Agintzen diote hori eta, eskura zituzten zamari guztiak bahitzen dituztelarik, kanpamendura garraiatzen dute hura. Gainera, beren hiriaren hitzarmenaren berri jakitean, beragana igarotzen da *Illurgavonenses* direlakoan kohorte bat, gordeta zegoen tokitik desertatuz. Berehalatik, egoeraren aldaketa erabatekoa da: zubia amaiturik, garrantzizko bost hiri bere hitzarmenera etorririk, gari-kontua konpondurik, Mauritaniatik barrena Pompeius-ekin hurbiltzen ari —omen— ziren legio laguntzaile batzu zirela-eta zabaldu izan ziren zurrumurruak isildurik, beste hiri urrutiagoko askok ez diote kasorik egiten Afranius-i eta Caesar-ekin hitzartzen dira.

Gertakari horiek arerioaren baitan sortu zuten adoregabetzearen aurrean, eta gainera, zaldieria beti zubitik barrena itzulunguru handi bat emanez bidali beharrari itzuri nahiean, Caesar-ek, paraje egoki bat aprobetxatuaz, hogeitamar oin zabalerako zenbait ubide egitea erabaki zuen, berauen bidez Sikoris-en emaria neurri batean urrituaz ibaian ubehera bat lortzeko asmotan. Bukatu orduko, ikara handi batek hartzen ditu Afranius eta Petreius, nola Caesar-ek ahalmen handia zuen zaldieriarekin, gariz eta zuhainez hornitzen zeharo galeraziko dielakoan. Horren aurrean, beren posizioetatik beren kasa erretiratzea eta gerra-tokia Keltiberiara eramatea hitzartzen dute. Gainera, proiektu hau faboratua gertatzen zen zeren, Quintus Sertorius-ekiko aurreko gerran hiriak berezi zireneko alderdi bietatik garaituak izan zirenak beldur bait zioten artean ausent zen Pompeius-en izen eta aginteari; harekiko hitzarmenari eutsi ziotenek estima handitan zuten egin zizkien mesede handiak zirela medio; aldiz, Caesar izena ezezagun samarra zen herrialdekoen artean. Bertan zaldieri-indar handiak eta tropa laguntzaile ugari aurkitzea espero zuten, eta posizio abantailatsuetan gerra atzeratuz joateko asmoa zuten, neguarekin suertatu artean.

Salustio

C. Sallustius Crispus.

Jaio: Amiterno (Sabinia), K.a. 86.

Hil: Erroma, K.a. 35.

Politikagintzan aritu zen gazte-gaztetarik Salustio, baina zorigaitz ugari etorri zitzaion irabazi ez beti garbiekin batera. K.a. 50ean senatutik egotzi zuten (bizitza pribatuko jokabidearengatik edo), baina 47an berriro izan zen onartua. Gerra Zibilaren hasiera-hasieratik aurkitzen da Salustio Zesarren gizonen artean borrokan, gehienetan garaipenik lortu gabe. Afrikan kontsulorde gisa ustelkerian erori eta harrapaketan aritu izana leporatzen zaizkio Salustiori baina Zesarrek

barkatu egin zion hau ere. Aurrerago, politikagintzatik urundu eta idazteari ekitea erabaki zuen.

Lanak:

Catilinae coniuratio: Katilinen zimarkua
Bellum Iugurthinum: Jugurtaren aurkako gerra
Historiae

Katilinen zimarkua-ren hitzaurre gisakoan azaldu zuen Salustiok bere asmoa: «...Erromako herriaren egitandiak, gogoangarri iruditzen zitzaizkidan heinean banan-banan hartu eta idaztera deliberatu nuen». Bide berria urratuko zuen Salustiok bere monografiekin.

Katilinen zimarkua-ren idazketa-egunak K. a. 42-41 urteetan ezartzen baditugu, hogeitau urte lehenago gertaturikoak eta Salustiok berak hogeita hiru zituela bizitakoak dira lehen liburuaren kontagai. Literatura-ikuspegitik kontakizun bizi eta interesgarria eskaintzeko material guztia berrantolatzen du, askotan pertsonaia nagusi eta ez hain nagusien erretratu eta hitzaldiak tartekatuz, bere iritzia azaltzen duten zatiekin batera. Idazle hasi berriaren lan bezala ikusi behar da. Historialariaren alderditik lepora dakizkiokeen hutsak, kronologia-aldaketak, aipatu gabeko gertakizunak eta abarrak, literatura-lana biribildu nahiak estaltzen baditu, alde honetatik ere ez duela Salustiok lan bikaina lortu esan behar da, nabarmena baita zatien arteko oreka-falta.

Erromako herriaren egitandi gogoangarrien artean *Jugurtaren aurkako gerra* aukeratu zuen bigarren. Katilinen zimarkuaren aitzindari gisa aurkeztu zituen nolabait Salustiok 111-105 urte haietan Afrikan gertaturikoak, bertan ikusten baitu nobleteriaren aurkako borrokaren hasiera. Gerra-historia eta historia politikoa, biak eskaintzen zaizkigu. Kronologiari dagokionean askotan aurkitzen dira zehaztasunik gabeko esamoldeak edo zehaztasuna izan arren batzuetan zuzenak ezin izan daitezkeenak. Geografia-datuekin ere antzera gertatzen da eta ezin da pentsatu Salustio kontsulorde legez Afrikan ibilia zelako bere deskripzioek zehaztasuna izango dutenik, izan ere ez baitu halakorik eskaintzeko interesik. Lehen monografiari bezala bigarren horri ere sarrera gisakoaren eta hitzaldien luzera alatu zaio. Lan osoaren eiteari dagokionean ordea, hoberako aldaketa ikusten da bigarren lan horretan, estruktura orekatuagoa eta lokarri hobez osaturiko hari dramatikoarekin.

Horiek dira osorik ezagutzen ditugun lanak. Gero, Sila hil zen urteko (78 K. a.) gertakizunekin hasten zen lan bat idatzi zuen *Historiae* izenarekin, bere lanik biribilena, eta dirudenez idazten ari zela harrapatu zuen heriotzak, 67. urtera bitartekoak biltzen baitzituen lan horrek. Ezagutzen diren zatirik luzeenak hiru hitzaldi eta gutun bi dira. Gainerako zati laburrak, batzuk ulertu ere ez egiteko

besteko motzak dira. Salustiok bost liburu idatzi zituela pentsatu behar dugu. Aurreko bi monografieta hasitako bidea bikaintasunera daramala Salustiok dirudi. Hitzaldi eta gutunen garrantzia ikusi ondoren, pertsonaien erretratu sakonak antzematen direla ere esan behar da, edo urruneko leku eta herrien deskripzio koloretsuen azterrenak ere jarrai daitezkeela. Badakigu antzinakoek azken liburu horri esker ezagutzen zutela gehienbat Salustio, maisutasuna lan horretan garatu zuelako seinale.

Badira azkenik *Appendix Sallustiana*, *Pseudo-Sallustiana* edota *zalantzazko lanak* deitu izan diren batzuk. Bi *Epistulae ad Caesarem senem de re publica* izenekoe-tatik eskuizkribuetan lehen agertzen dena da Salustioren egiletasunaren aldeko gehien bildu dituen; lehenengoa Salustiorena dela diotenen artean ere badira batzuk bigarrena beste idazle batena izan daitekeela onartzen dutenak. Are Salustioren aitatasunaren aldeko gutxiago ditu, gutxi ez badira ere, *In M. Tullium Ciceronem oratio* gorago aipatu dugun erausiak. Azken horren erantzun modukoa delako edo, horiekin batera argitaratu ohi da baita *In Sallustium Crispum oratio* delakoa ere, Salustio beraren aurkakoa.

Tuzididesen eta Katon Zaharraren idatzietan aurkitu zuen Salustiok bere bidea egiteko behar zituen urruneko eta hurbileko ereduak. Bere idazkeran nabarmena da *brevitas* delakoa, hala adierazpenaren nola adierazitakoaren bizkortasun eta trinkotasuna alegia. Bestalde Salustioren lanean batera aurkitzen dira latinaren altxor zaharretik berreskuraturiko hitz eta erabilera sintaktiko arkaikoak eta idazleak berak sorturiko berba eta joskerak, are grekotik maileguan harturikoak. Gainera monografia denetan aurkitzen diren elementuak dira hitzaurre-gisako luzeak, pertsonaien ahoan jarritako hitzaldi eta gutunak, batzuetan are luzeegiak, pertsonaien egiantz psikologiko handiko erretratuak, *excursus* moduko deskripzio koloretsu eta askotan dramatismoz josiak... Guztiarekin idazmolde berri bat biribiltzen jakin zuen, geroko historialariek ere estimatu, goraipatu eta batzuetan, handienen artean Tazitok adibidez, imitatu ere egin zutena.

Salustioren idazlanak

Katilinaren zimarkua, III, 3 - IV, 2. Liburuaren helburua.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Gaztetxo bat nintzela politikagintzara eraman ninduen, beste asko bezala, nire grinak, eta han nahigabe ugari etorri zitzaidan, begirunea, emankortasuna eta zintzotasunaren ordeztasunak, koipekeria eta diruzalekeria baitziren nagusi. Jardunbide gaizto hartara ohitu gabeko nire gogoak hura guztia arbuia egiten zuen arren, hainbeste grina okerren artean goranahiak ustelduta zeukan haatik nire gaztetasun ahula, eta gainerakoen aztura gaiztoekin ados ez nintzen arren, besteak

menderatzen zituen ohore-irrika berak lotzen ninduen halere hitz gaiztoetara eta bekaitzera.

Horrenbestez nire gogoak zorigaitz eta arrisku ugariren atsedena hartu zuenean eta nire gainontzeko urteak politikagintzatik urruti igarotzea erabaki nuenean, nire asmoa ez zen izan astialdi on hura nagikerian eta alferkerian agortzea edo lurra lantzen nahiz ehizean igarotzea egunak morroi-eginkizunetara emanik, baizik eta goranahi gaiztoak aldenarazi zidan xede eta eginahalera itzuliz Erromako herriaren egitandiak, gogoangarri iruditzen zitzaizkidan heinean banan-banan hartu eta idaztera deliberatu nuen; are gogotsuago nire barruan ez baitzen irabazi-itxaropen, beldur ez alderdikeriarik.

Katilinaren zimarkua, IV, 3. Liburuaren gaia.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Horrenbestez laburrean arituko naiz, egiari ahal dudan beste lotuta, Katilinaren zimarkuaz, ekintza hura gaiztakeriaren eta arriskuaren berritasunarengatik bereziki gogoangarria dela uste baitut.

Katilinaren zimarkua, LVIII. “Catilinaren Izqueta erreguzcoa bere Soldaduai”.
(Itz.: J. A. Mogel.

Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos, o demostración práctica de la pureza, fecundidad y eloqüencias del idioma bascuence.
Tolosa, 1802.)

Ezagaturic daducat, ene Soldaduac, ez dirala itz soill, ta utsequin azcortcen, ta pizcortcen guizonen biotz erori, ta macalduac. Soldauteguaia, nagui ta buru-zalea bada, leena gueldituco dá, erausi, jardun, ta equin guciequin. Iguituco ez dà ecertara. Esan zayozu nai al gucia; ez diozu viotz berriric, ez sendotasunic erantsico beldurti bati. Beti izango dá icaracor, chaldan, ta gauza eza. ¿Irriscu ta icen onac indartzen ez duena, nola indartu itzen ots, ta soñuequin? Belarriac mimberatcen dira biotz sendoa ez dagoanean. Alperric zapalduco dezu itzez, ta oyuz Soldadu erquin, coldar, ta milicatu; ez du cirquinduco ondo esanac, ez aguiraca gogorrac. Berdin berez bear du, ta jatorriz becela ecarri biotzeco azcortasuna. Deitu zaituztet bada, ò ene Soldaduac, itzcho bi esateco, ta certaraco dán adierazotzeco. Etzaudete azturic cembat naígabe ta calte ecarri cizquigun, bere buruarenzat ere caltegarria izan dan Lentuloc bere naguitasun, macaltasun, ta ardura guchiaz. Baciñaquien, nola Uritic lagun berriac ichodoten nengoan artean, ecin joan izan nindequeala Galiara. Berriz, nic becein ondo dacutsute, nolaco

estura, ta aurreratu eciñean gauden orain. Eragozten digute ecer eguita bí Soldadu talde izugarric; bata datorquigu Uritic, ta bestea Galiatic. Gogoa baguenuca, ta erabaguico baguendu emen guelditcea; ¿nolaco eragozpenac ogui, ta gauza gucien gabe, ta ezaz? ¿Cér bada? ¿Macaldu, larga guciari ta iguesa artu, ardi beldurti, icaracor otsoaren arnasa usaitzen, ta zauca enzuten duténac becela? Ez orrelacoric, ez. Bearretic indarra artu bear da: estuan indarrac atera. Nora nai joan, neurdin burni-arequin idiqui bearco degu videa. Zaudete bada prest, guertu, ta sendo etsayequin escuetara eldubear-dezuten orduraco. Oroí zaitetze, gogora ecarzute zuen escuietan daramazquitutela ondasunac ugari, zuen Icen, ta izaite ona, erri ascoren dontsutasuna, ta vicitzaco cate locarrien urramentua. ¿Cer nai dezute gueiago? ¡Garaitzen, ta menderatzen baditugu, gure zori ona! Gucien jabe eguingo guera. Jaanà, nai al gucia, ta bestean, catearic ezagutu nai ez duteen erriac, ta arrotz ezagutzen ez gaituztenac ere, irtengo digute videra; ezarrico dira gure besòetan laztan estuequin, eguingo dizquigüez agur gozo, ta escumuñ estu estuac; enzungo degu esquer ascoren soñu ederra, ta Catilinaren Soldaduen Icen ona zabalduco dá lurreco bazterretaraño. Baña beste soñu bat enzun bearco degu, beldurrac macaltzen bagaitu; gauza guci oéc goibetu, ta buruzberatuco dira. Burniac zaitzen ta gordetzen ez dituenac, gordeco ecin dira, ez errien ez adisquiden videz.

Oezaz gañetic, ene Soldaduac, ez da berdin ta erabatecoa ayen ta gure Zoria. Gu gabiltza catea ta mendetasun lotsagarri bat urratzen; arnas lasaia billatzen: guc nai ditugu eguin zorioneco, errietacoac; ta azquenic dijoaquigu vicitza bera. Etsayac berriz ez dute guc bezelaco ceri oraturic, ez cerc ambeste azcortu. Bacarric billa lezaquete guchi batzuen ondo izatea. Beragatic bada, equin equin, ez oñic atzeratu: jayo dedilla berriz ta berriz gure biotcetan azcortasun ta pizcortasuna. ¿Aztu ote zerate lénagoco egun zorionecoetan aguertzen cenduten jabetasun ta beldurric eza? Igaro cenuten bai lotsagarria zan deserritze, ta erbestetasun gogaitgarria. Zuen arteco batzuec, ondasun guciac galduric, ebilli dira Erroman escumuñac eguiten, ta buruz bera ichedoten besteen batzuen ondasun apurrac. Ascoc gauza ichusi, gaitziritzi, ta igaroecintzat ceucaten, igaro cenduten issilchoric. Larga nai badiezu guerraco burni zorrotzai, artu bearco da billauqueriaco arma motz, ta lotsagarria. Paque zucen, ta irauncorra billatu bear da, etsayai eracutsiaz arpegui azartu ta sutua. Garaillariac ipinten ditu mugac, ta aguindu cer eguin. Macaltzen danac artu bear du ematen zayona. Osasuna billatcea iguesa artuaz, eraqueria andia. ¿Corputza zaitzeco eguin diran erremientac macurtu, ta bératu etsayei? Beldurra bera baño irriscu aundiagoric ez da. Azartù, azcòr, ta biotz sendocoa danac, berequin darabill muru, edo orma lodi, burniric gogorrenac barrenduco ecin duena. Nere beguiac daramazquidanean zuec ganontz, Soldaduac, ta aztertzean nere artean zuen anciñaco eguicari sinisgaitz, ta miragarriac, uste det escura dacartela etsayen galtzapena, ta gure jauntasuna. Zuen urte gatzén sendotasunac, biotzetaco prestutasun, ta azcortasunac portitzten, ta pizcortzen naute nì. Berriz estuac, larriac, ta besteric eguin ecinac, beldurtienac biotz anditzen ditu. Inguratu ez gaitzaten

etsai pilloac, galerezotzen du toquiaren estutasunac. Zuen azcortasunac bere alde ezpadu zori ona, gorde zaitzte vicitza galtzeaz merque, edo doaric; guerta ezdidin etsayen escuetan erori, ta ardi icaracor ta argalen guisan zatitu, ta gañibet pean azqueneco arnasac odol utsituric ematea. ¿Cembat obeago da guizon quirò etsayen sayetsetan zuen burniac sarturic damu ematea beren irabaciaz, dacustenean, cein gora irten dien gure triscantzaz berai ambeste odol issurieraci diena?

Jugurtaren aurkako gerra, XCII, 5 - XCIV. Muluiaiko gazteluaren eraso.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Jugurtaren eta Bokoren erresumak banatzen zituen Muluia ibaitik urrutira gabe bazen, lautada zabalean, gainean gaztelu berdingo batentzat nahikoa zen mendi harkaitsu bat; mugagabe igotzen zen eta hurbilbide estu-estu bat bakarrik zuen, gizonak erabaki eta eginda bezalako maldatsua baitzen berez. Han erregearen altxorak zirenez hura bereganatzeko gogo bizia sortu zitzaion Mariori. Baina eginkizun horretan gehiago lagundu zion zoriak bere azterketek baino.

Gazteluan nahiko gizon eta arma zegoen, garia ere nahiko eta larregi zegoen eta bazegoen iturri bat ere; lekua ez zen egokia lubetentzat, dorreentzat ez bestelako guda-tramankulentzat; gaztelukoek erabiltzen zuten bidea erabat estua zen eta bi aldeetatik haitza pikotxez moztuz egindakoa. Guda-mahatsareak arrisku handiz gerturatzen ziren, eta alferrik, apur bat aurrera egiten zutenerako suarekin edota harriekin hondatzen baitzituzten; lekuaren malkartasunarekin soldaduek ezin zuten lanen aurrean zutik eutsi eta ezta guda-mahatsarepetan arriskurik gabe lan egin ere; soldadurik adoretsuenak hilda edo zaurituta erortzen ziren, eta horrekin gainerakoen beldurra areagotzen zen.

Egun asko alferreko lanetan galdu ondoren artega zebilen Mario alferrik zela eta egindakoa utzi ala sarri lagungarri gertatu zitzaion zoriari itxaron zer egin ez zekielarik.

Gogoeta horiekin oinazetuta izan ondoren gau eta egun luzetan, kanpamendutik uraren bila irten zen laguntza-kohorteetako soldadu arrunt liguriar batek haitzartean narrazka zihoazen marraskiloak ikusi zituen ustegabea, gazteluko borrokan ari ziren aldearen aurkakotik urrutira gabe; hauetako bat, hurrengo beste bat eta gero asko hartu nahian ia mendi-gainera heldu zen gutxi-gutxika, denak biltzeko ahaleginean.

Bakarrik zegoela han konturatu zenean, asmo berri bat bururatu zion, gizakioi ohi bezala, zailtasunak gainditzeko gogoak. Leku hartan arte handi bat haitzartean hazita egotea suertatu zen, hasieran apur bat makurra baina gero arteztu eta naturak landare guztiei eragiten dien bezala gorantz igotzen zena. Batzuetan haren adarrei

eta beste batzuetan harri-muturrei eutsiz gazteluaren goi-sapaldara heldu zen liguriarra, borrokan ari zirenei adi baitzeuden numidiar guztiak. Gero erabilgarri izango zituela uste zuen gauza guztiak aztertu eta lehengo bidetik itzuli zen, baina ez axolagabe gorantzean bezala, dena haztatuz eta begiratzuz baino.

Horrela Mariorengana joan zen lasterka; egindakoa kontatu zion, gaztelua bera igo zen aldetik hartzen saiatzeko aholkatu zion, eta bere burua eskaini zion biderako eta arriskueterako gidari bezala. Han ziren batzuk bidali zituen Mariok liguriarrek honetara ziurtaturikoak aztertzeko, eta bakoitzak bere izaeraren arabera eman zuten ikusitakoaren berri, zaila edo erraza zela eginkizuna esanez; baina kontsularen bihotza apur bat berotu zen. Horrela bost turutari eta tutu-jole azkarrenak aukeratu zituen eta horien babeserako lau ehuntari, eta liguriarren aginduak betetzeko manatu zien; hurrengo eguna aukeratu zuen eginkizun horretarako.

Agindutakoaren arabera une egokia iruditu zitzaionean, dena paratu eta prestatuta, leku hartara zuzendu zen liguriarra. Igo behar zutenek armak eta jantziak aldatu zituzten gidariari kasu eginez; burutsik eta oinutsik zihoazen hobeto ikusteko eta hobeto igotzeko lauoinka haitzartetik; ezpatak eta ezkutuak zeramatzaten bizkarrean, baina azken horiek numidiarrenak bezalakoak, larruzkoak, aldiberean pisuarengatik eta zerbait jotzean zarata gutxiago egin zezaten.

Horrenbestez liguriarra zihoan aurretik eta lokarriekin lotzen zituen harri-muturrak eta lurgainera irteten ziren sustrai zaharrak, horiei eutsita soldaduak errazago igo zitezten; noizbehinka bere eskuarekin laguntzen zien igotzen bidearen berritasunarengatik beldurrez zirenei, igoera zailagoa zenean bere aurretik bidaltzen zituen banan-banan armarik gabe eta gero bera joaten zen atzetik guztien armekin; eusteko badaezpadakoak ziruditen lekuak berak aztertzen zituen lehenbizi eta behin eta berriro bertatik igo eta jaitsiz, eta gero albo batera eginez, adorea ematen zien gainerakoei.

Luzaroan asko nekatuta azkenean heldu ziren gaztelura; beste egunetan bezala guztiek etsaiei aurre egiten zihardutenez, alde hartatik hutsik zegoen. Liguriarrak burututakoaren berri izan zuenean Mariok mezularien bitartez, egun guztian borrokari adi izan zituen arren numidiarrak, orduan soldaduak gogoberotu eta guda-mahatsarepetik irten zen bera; guda-turtua osaturik aurrera egin zuen harresirantz eta aldiberean guda-tramankuluak, gezilariak eta habailariak urrundik saiatzen ziren etsaia izutzen.

Baina numidiarrak, aurretik sarritan irauli eta erre zituztenez erromatarren guda-mahatsareak, ez ziren gazteluaren harresietan babesten; murru aurrean ibiltzen ziren gau eta egun, irainka aritzen zitzaizkien erromatarrei, bere zorotasuna egoz-

ten zioten Mariori, Jugurtaren menpeko morroitzarekin mehatxatzen zituzten gure soldaduak eta egoera euren aldekoa zelarik ozar agertzen ziren.

Erromatarrak eta etsaiak guztiak, batzuk ospea eta agintearengatik eta besteak bizitzarengatik bi aldeetan indar guztiakin borrokatuz guduari adi zeudelarik, guda-deia jo zuten bat-batean beste aldetik. Zer zen ikustearren hurbilagotu ziren emakume eta umeek egin zuten ihes lehenbizi, gero murrutik hurbilen ziren guztiak, eta azkenik denek, armadunek eta armagabeek. Erromatarrek hori ikusi zutenean are gogorrago egin zuten eraso; barreiatu egiten zituzten eta hil gabe zauritu baino ez zituzten egiten; gero hildakoen gorpuen gainetik joaten ziren eta ospe-egarriarekin elkarren lehian bilatzen zuten murrua, harrapakin-bilketan inor luzatu gabe.

Horrela Marioren arinkeria zoriak zuzendu zuen eta bere hutsetik ospea ekarri zion.

Jugurtaren aurkako gerra, LXXVIII - XCIV. Lasterketa, mugak ezartzeko.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Esan ohi denez anaiarteko gatazketatik ihesean itsasontzietan leku haietara heldu ziren sidondar batzuek eraiki omen zuten Leptiseko hiri hori; izena euren ezaugarriengatik ipini zitzairen bi Sirte direlakoan artean kokatuta dago. Izan ere badira ia Afrika urrunean bi itsasgolko, zabalera ezberdina baina izaera berdinekoak. Oso sakonak dira hemen itsasbazterretik hurbileko urak eta gainerakoak, kasuan kasu, sakonak edo, eguraldiaren arabera, igarokorrak. Izan ere haizeekin itsaso handia eta txarra dagoenean olatuek narra eragiten die basa, harea eta harritzarrei; horrela haizeekin batera aldatzen da lekuaren itxura, eta Sirte izena hartzen dute narratzearengatik.

Numidiarrekin ezkontzak izatean hiri horretako hizkuntza bakarrik aldatu zen; legeak eta ohiturak sidondarrak dira gehienak, erregearen aginduetatik urruti bizi zirenez errazago gorde baitzituzten. Basamortu zabala dago horien eta Numidia biztanletsuaren artean.

Baina leptistarren arazoez lurralde horietara ekarri gaituztenez ez dirudi ezegoki denik kartagoar biren egitandi ospetsu eta miresgarria gogoratzea, lekuak gogorarazi baitit kontu hau.

Kartagoarrak Afrikako zatirik handienez nagusi ziren garaian, zirenearrak ere herri indartsu eta aberatsa ziren. Bien arteko lurra hareatsua zen, dena itxura berekoa; ez zegoen bien arteko muga zehaztuko zuen ibairik ez mendirik. Eta arazo horrek gerra gogor eta luze batean sartu zituen bi herriak.

Bi aldeetako legioek eta baita gudaontziteriek ere sarri barreiatu eta ihes egin beharra izan ondoren, eta elkarri nahiko kalte egin eta gero, bai garaileak eta bai garaituak ahituta zirelarik, hirugarren batek eraso egin ziezaiekeelako beldurrez, honela itundu ziren bakeune batean: egun jakin batean ordezkari batzuk aterako ziren bakoitza bere hiritik eta alde bietakoak elkar zitezen lekuan han izango zen bi herrien arteko muga.

Horrenbestez Kartagotik igorri zituzten Fileno izeneko bi anaiak bidea azkar egiten lehiatu ziren. Zirenearrak astiroago ibili ziren. Ez dakit axolagabekeriaz ala ustegabean gertatu zen hau. Baina herrialde horietan itsasoan bezala geldiarazi ohi dituzte ekaitzek ibiltariak. Landare gabeko lurralde lau horietan haizea hasi eta harea altxatzen dutenean lurretik, indar handiz astindu eta ahoak eta begiak betetzen ditu; horrela ikusmena eragotzi eta ibilaldia luzatzen du.

Zirenearrek nahiko atzerago zetoze ikusi zutenean, herriari kalte egitearren euren hirian zigorra jasoko zutelako beldurrez, behar baino lehenago atera zirela euren hiritik leporatu zieten kartagoarrei eta dena nahasi zuten, edozer baitzuten nahiago garaituta abiatzea baino. Betebehar zuzena izatekotan beste baldintza bat eskatu zutenean punikoek, euren herriarentzako muga eskatzen zuten lekuan han bertan ordezkariak bizirik ehorzteko aukera aurkeztu zieten greziarrek, eta gaineratu zuten bestela nahi zuten lekuraino aurreratuko zirela zirenearren ordezkariak baldintza berarekin.

Fileno anaiek baldintza hura onartu eta euren aberriarendako eskaini zuten bizitza; horrela, bizirik ehortzi zituzten han. Han bertan opa zizkieten aldareak kartagoarrek Fileno anaiei eta beste ospakizun batzuk ere antolatu zituzten hirian. Orain banator berriro neure harira.

Lukrezio

T. Lucretius Carus.

Jaio: K.a. 96/95.

Hil: K.a. 53.

Tradizioak dio maitasun-edabe baten ondorioz erotu eta bere buruaz beste eginda hil zela; horien arabera argiuneren batzuetan idatzi zuen *De rerum natura* (Gauzen izatasunari buruzkoa). Litekeena da arazo psikologikoak eta beheraldiak izatea, baina ez dirudi poema handi hori soilik argiuneetan idatz zitekeenik. Lana amaitu gabe utzi zuen eta litekeena da Zizeronek berak berrikusi eta argitara emateko paratua izatea.

Edonola ere izaera sentikorra zuen eta Epikuroren doktrinak liluratu zuenean poema didaktiko honetan azaldu nahi izan zuen, gai lehor hura hexametrotan emanez; lehenengoa izan zen bide hori jorratzen. Epikuroren etika baino gehiago honen fisika, psikologia eta kultura-teoria azaltzen ditu. Askatasunerako bidea, dena naturala eta galkorra dela jakinez, erlijioak gaingitu eta grinarik eta arimaren kezkarik gabeko bizitza soila bilatzea da. Horretarako erakutsi nahi du hausnarke-taren bitartez eta teoria atomikoaren laguntzaz norberak aurki lezakeela, berak eskaintzen dituen ildoak jarraituta, denaren azalpen naturala, jainkorik gabea. Azkenean, Izadiaren edertasunaren eta handitasunaren gorazarrea da eskaintzen zaiguna.

Idaztankera-aniztasuna du, tonu-aldaketekin eta hala idazle zaharren (Enio esaterako) nola berrien (Katulo adibidez) oihartzunekin.

Lukrezioren idazlanak

Gauzen izatasunari buruzkoa, IV, 1076-1120. Zauri ezkutua.

(Itz.: Joseba Sarrionandia.

Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.

Pamiela arg., 1985.)

LARRUA jotzean amoranteak, zalantzan,
 Ez dakite beren desirak ordenatzen.
 Bortxaz besarkatzen dira, elkarri
 Min eginez, haginkatu egiten dituzte
 Ezpainak, eta samindurik daude
 Laztanka eta mosuka. Eta hori
 Beren atsegina garbia ez delako,
 Ezten sekreturen batzuek maitalea
 Zauritzera, beren grina mingarriaren
 Zera sunsitzera bultzatzen dituztelako.
 Ezen amodioak beti espero bait du
 Xurgatzen duen sugarra izeki zuen
 Berberak amata dezala. Baina
 Ez da halan. Ez. Zenbat eta gehiago
 Ekin, gehiago erretzen da gure bularra.
 Bizirik iraun erazten gaituzten
 Janariak, edariak, irentsi eta gero
 Beren lekua dute gure gorputzean,
 Eta aisa ase daiteke horrela
 Jateko eta edateko gogoa.

Baina aurpegi ederretik, Larru lehunetik
 Deusere ez da bere gorputzean geratzen, deusere
 Ez da gure baitara sartzen, ezpada imajinak,
 Itxurantz hutsal eta galkorrek,
 Laster itzaltzen den esperantza gaisoa.
 Ametsetan egarria ase nahi eta
 Asetzeko urik inon aurkitzen ez duen
 Hura bezala, iturrien bila dabilen eta
 Alferrik nekatzen den, eta beti egarri,
 Ustez hurbil dagoen erreka hurrindu
 Eta hurrinera aldentzen zaiolako
 Sofritzen duen hura bezala,
 Halan dira amodioan amoranteak
 Venus haren itxurantz jostailu.
 Amoranteak asetzeko ez da aski
 Gorputz desiratua ikustea, ezta larrua jotzea,
 Beren laztanak ez bait dira sekula
 Ohizko eite politetarik aldatuko,
 Beti errari eta noraezean.
 Finean, gorputz atal itsatsiek
 Beren plazeraren lorea gozatzen dutenean
 Beren grina aseko dela uste dute,
 Eta gutiziaz hestutzen dute amorantearen
 Gorputza, arnasa eta adurra batuaz,
 Hortzak ahoaren kontra, begiek
 Begiak beterik, eta mila eta mila bider
 Min egin arte elkar besarkatzen dute.
 Baina alferrik da guzia, ahalegin hutsala,
 Ezin bait diote besarkatzen duten beste
 Gorputz horri deus ohostu, ezin bait dira elkarrengana
 Sartu, ez gorputzik gorputz guziz nahasi,
 Eta horixe da benetan nahi dutena;
 Hainbeste grina alfer dute isurtzen Venus haren
 Lakioetan loturik, beren gorputz atalak
 Nahasirik dirudite, plazerean errendaturik.
 Eta gero, desira beren zainetan gatzaturik
 Desagertu denean, beren arteko suak
 Aldi batez ez duugarrik, eta gero
 Berriro dator suminaldi berria
 Eta indartsuago berbizten da lehengo sua.
 Eta heurek ere badakite desiratzen dutena
 Ez dutela ezagutzen eta, aldiberean,

Sumintzen dituen desira hori ase nahi dute,
 Beren gaisotasun halabeharrezkoarentzat
 Erremediorik aurkitu ezinik:
 Ez bait dakite non ezkututzen den
 Erresumintzen dituen zauri sekretua.

Gauzen izatasunari buruzkoa, III, 978-1023. Akeronte sakona eta Tantaloko.

(Itz.: Xabier Amuriza Zarraonaindia.

Gauzen izaeraz.

Pentsamenduaren Klasikoak Bilduma, Klasikoak S.A., 2001.)

Eta, egia esan, Akeronte sakonean omen dagoen guztia bizitza honetantxe daukagu. Tantaloko dohakabeak ez dauka, diotenez, airean zintzilik dagoen harrizarraren beldurrik, izularri hutsalean gogorturik; aitzitik, bizitzan bertan sakatzen die hilkorrei jainkoen beldurrak eta bakoitzari zoriak ezarriko dion kolpearen ikarak. Saiek ez diote erasotzen Akeronten datzan Tiziori eta ziur ezingo luketela haren bular zabalean ezer miatzekorik aurkitu sekulorun sekulotan. Haren gorputz etzana denik eskergarena balitz ere, haren lohadar hedatuek, bederatziko goldealdi ez ezik, lurbira osoa hartuko balute ere, ezingo luke min eternalik eramanez, ez bere gorputz propiotik jana ematen beti jardun. Tizio hementxe geure baitan dugu, amodioan etzana, saiek zatitzen dutena eta larritasun antsiosak irensten edo beste edozein grinaren kezka urratzen duena. Sisifo ere bizitzan bertan daukagu begi aurrean, herriari azaok eta aizkora ankerrak eskatzeko egarri eta beti menperaturik eta tristeki atzera eginez. Zeren hutsala eta inoiz ez lortzekoa den agintea eskatzea eta horretantxe beti neke latzean ekitea, horixe baita mendian gora lehiaz sakatzea tontorretik berriro beherantz iraulkatzen eta barreneko lautadara amiltzen den harriari. Bestalde, gure gogo eskergabearen gurariak bazkatzen beti aritzea, gauza onez bete eta inoiz ez asetzea, urtaroekegin ohi duten moduan, beti itzuliz eta uztak eta deneriko atseginak ekarri, eta, hala ere, bizitzako fruituekin inoiz nahikitzen ez garela, horixe da, nik uste, lore-
-adineko neskatoek gogoratzen dutena, inola ere bete ez daitekeen edontzi zulatura ura botaz. Zerbero eta Furiak eta argirik eza eta Tartaro, ahotik gar izugarriak ok eginez, ez dira inon eta izan ere ez daitezke benetan. Baina bizitza honetan gaizkintza larri penen beldur larria dagokie, eta krimenaren zigorra, espetxea eta haitz erpinetik behera jaurtitze lazgarria, idizilkadak, borroak, lakioa, bikea, xafla gorria, zuziak; eta honelakorik ez badago, gogoak, hala ere, gaizkintzen jakitun, aurrez beldurturik, berak bere burua eztenkatzen eta zigorkadaz erretzen du eta ez dakus bere gaitzen muga zein izan daitekeen ez zein izango den bere penen azkena, eta beldur da penok ez ote diren hiltzean handituko. Hortxe bilakatzen da infernu, hain zuzen, tentelen bizitza.

Gauzen izatasunari buruzkoa, IV, 962-1036. Ametsez.

(Itz.: Xabier Amuriza Zarraonaindia.

Gauzen izaeraz.

Pentsamenduaren Klasikoak Bilduma, Klasikoak S.A., 2001.)

Eta bakoitza zein zaletasuni gogotsuago atxikita egon den eta iraganean zeintzuk gauzatan gehien geratu garen eta gogoak zeintzuei gehien begiratu dien, haiexek dira gehien amets egiten bide ditugunak: abokatuek auzigintza eta legegintza, jeneralek burruka eta gudugintza, itsaslariek haizeekin hasi gudua burutzea, geuk ere geure lanari ekitea eta natura etengabe aztertzea eta aurkitu duguna aberri hizkuntzan azaltzea. Honela, gainerako zaletasun eta arteak gizakien gogoetara engainakor etorri bide dira gehienez ametsetan.

Hainbat egunetan jarraian zirku jokoak arretaz ikusten ari zirenek, euren sentimenak hartan ipintzeari utzi diotenean, hala ere, ikusi ohi dugu gogoaren bideak zabalik uzten dituztela, gauzen simulakro berdinak etor daitezen; honela, egun askotan zehar, irudi haiexek begietaratzen dira eta, itzarrrik ere, iruditzen zaie dantzarien lohadar bigunak mugitzen ikusten dituztela eta zitararen kantu gardena eta kordelen hotsa entzuten eta ekitaldi bera eta eszenako apaindura ezberdinak distirutzen direla. Halakoxe eragina daukate zaletasunak eta gozamenak eta bakoitza zertan aritu ohi izanak, gizakietan ez ezik, animalia guztietan. Zaldi bizkorrak, euren gorputza lo datzala ere, izerditzen eta arnasestu etengabean ikusiko dituzu, giharre guztiak atezatuz, palmadarraren bila edo ukuilu irekietatik <lasterka oldartzean> bezala. Sarritan ehiza-txakurrek, lo gozoan, bat-batean hankei eragiten eta ahausi egiten dute eta sudurretatik arnasots bizian hasten dira, ehiziaren arrastoa aurkitu eta segika bailihoazen, eta batzuetan, itzarturik, oreinen simulakro funts gabeei segitzen diete, iheska ikusiko bailituzten, okerra ezabaturik seneratu arte. Etxe txakurren enda baketsua ere aztoratu eta lurretik gorputza altxatu guran hasten da [bat-batean hankei eragiten eta ahausi egiten dute eta sudurretatik arnasots bizian hasten dira, ehiziaren arrastoa aurkitu eta segika bailihoazen eta batzuetan, itzarturik, oreinen simulakro funts gabeei segitzen diete], aurpegi eta itxura ezezagunak ikusiz bezala. Eta zenbat eta enda gaiztoagokoak izan, hainbat basatiago agertu behar dute ametsetan. Hegazti koloretsuek, ostera, ihes egiten dute eta gauzez haien hegoek jainkoen oihanak bat-batean zalapartatzen dituzte, euren lo bigunean gabiraiak burrukara eta hegan atzetik segika datozkiela uste badute. Gainera, ibilera handietan gauza handiak egiten dituzten gizakiek halakoak maiz berritzen eta burutzen dituzte ametsetan: erregeek konkistatzen dute, atxilotuak dira, guduak gidatzen dituzte, oihu egiten dute, berbertan lepoa moztuko baliote bezala. Askok burrukan eta minez aieneka dihardute eta, panterak edo lehoi ohilak haginka jango balitu bezala, dena ulu beldurgarriz betetzen dute. Askok ametsetan gauza garrantzitsuak kontatzen dituzte eta sarritan euren egiteen aitortpena dagite.

Askok heriotzari aurre egiten diote. Asko, mendi altutik gorputz osoan lurreratzen direlakoan, izuturik eta zoraturik bezala irteten dira lotatik eta nekez oneraten dira, gorputza halako dardaran. Batzuk, egarriz, ibai edo iturri alai baten ondoan esertzen dira, datorren ur guztia irentsi beharrean. Batzuetan hurrek, ametsetan, upel edo treska baten aurrean soinekoa jasotzen dutelakoan, gorputzeko txiz guztia barreiatzen dute, tapiz babiloniar distiratsuak blaituz. Gero, denborak lohadarretan heldurik, semena hodi gazteetan lehenengoz sartzen denean, halako gorputz baten irudiak datoz kanpotik, aurpegi bikain eta azal eder baten iragarle, semen ugariz hanpaturiko organoak mugitzen eta kinatzen dituztenak, eta sarritan, egiteko guztia eginda balego bezala, jariora parrastan zabaltzen dute eta soinekoak lixibatzen.

Gauzen izatasunari buruzkoa, IV, 1037-1287. Maite-kontuez.

(Itz.: Xabier Amuriza Zarraonaindia.

Gauzen izaeraz.

Pentsamenduaren Klasikoak Bilduma, Klasikoak S.A., 2001.)

Arestian aipatu semena guregan bizitu egiten da, helduaroak lohadarrak sendotzen ditueneko. Gauza bakoitza gauza ezberdinak hunkitzen eta jotzen baitu; eta giza haziari gizakiaren indarrak bakarrik eragiten dio. Egoitza daukan tokitik jaurtia izanaz batera, semena, lohadar eta organoetan zehar, gorputz osotik erretiratu eta nerbioen toki jakinean biltzen da eta gorputzaren alde genitalak berehala kinatzen ditu. Hauek pizturik, semenez hanpatzen dira eta desio bortitzak tiratzen dionaren kontra jaurtitzeko gogo sortzen da [semen ugariz hanpaturiko organoak mugitzen eta kinatzen dituztenak] eta gorputzak maitasunaren arimak zauritua duen beste hura bilatzen du. Zeren gehienean zauriaren alderantz jausten baitira denak eta odola kolpeak jo gaituen alderantz borbortzen da eta turrusta gorriak etsaia ere harrapatzen du, hurbil badago; honela, Venusen gezien kolpea hartzen duenak, dela geziok andre gorpuzkerako mutiko batek dela gorputz osotik amodioa darion emakumeak jaurti, zauritzen duen harenganantz tiratzen du eta harekin bat egiteko eta gorputzeko humorea haren gorputzean husteko irrikaz dago; desio mutuak atsegina iragartzen baitio.

Hau guztia Venus da guretzat; hortik dator maitasunaren izena, hortik hasten da Venus gure bihotzean samurtasun tanta distilatzen, gero ardura bizia darraiona. Zeren, maite duzuna ez badago, haren irudiak eskuar dituzu eta haren izen gozoa belarrarian hoska. Baina komeni da irudiei ihes egitea eta maitasunari bide damaiona saihestea eta gogo beste zer batzuetara itzultzea eta gorputzean pilaturiko humorea edozein gorputzen kontra jaurtitzea, eduki eta maitasun bakarrarentzat gorde beharrean, kezkek eta nahitaezko mina norberaganatuz; zauria, elikaturik,

bizitu eta zoldu egiten baita, eta berotasuna egunez egun gehitzen eta nahigabea handitzen, lehen zauriak ez badituzu beste kolpe batzuekin ezabatzen eta aurretik, berri direno, han-hemen Venus edonorkoiarekin sendatzen, edo gogoaren mugidak beste zerbaiteira bihurtu ezin badituzu.

Maitasuna saihesten duena ez da, ordea, Venusen fruitu gabe gelditzen, aitzitik nahigabe gabeko atseginak hautatzen ditu; atsegina sanoentzat puruago baita, noski, gaixoentzat baino. Zeren posesio unean bertan ere, maitaleen sugarra zalantzan eta noraezik fluktuatzen baita, lehenik eskuz ala begiz gozatu ez dakiela. Desio zutena estutzen eta gorputzari min egiten diote eta sarritan hortzak ezpainetan itsasten eta musuka zauritzen dituzte, ez baita atsegin purua, eta badira azpi-eztenak,ugar hazien sorburu den zernahiri min egitera kinatzen dutenak. Baina Venusek mina apur bat eten egiten du maitaketan, eta bertan nahasturiko gozamen bigunak haginkadei eutsi egiten die. Itxaropena baitago sugarraren sorburu izan den hark berak ere bere gorputzeko garra itzungi ahal izango duela. Naturak, ostera, guztiz kontrakoa gertatzen dela protestatzen du; hauxe da gauza bakarra, edukiago eta bihotza sutzenago dena desioz. Zeren jana eta edana gorputz barruan absorbatuak dira, eta, han toki jakinak betetzen dituztenez gero, aisa asetzen da ur edo ogi galea. Gizakumearen aurpegitik edo kolore ederretik, berriz, ez zaigu ezer gozatzekorik gorputzean sartzen, irudi xumeak besterik; itxaropen errukarriak sarritan aireari osten dizkionak. Ametsetan edan nahi duen eta gorputzaren sugarra itzungi diezaiokeen urik aurkitzen ez duen, baizik iturrien simulakroetara oldartzen eta edan nahi duen ibai nahasiaren erdian alferrik tematzen eta egarritzen den egartia bezala, halaxe engainatzen ditu simulakroekin Venusek maitaleak, eta ez begiak ase daitezke gorputzak aurrez ikusten, ez eskuek, gorputz guztian zehar deslai eta zalantzan dabilzanek, erauz dezakete lohadar samurren ezer. Gero, lohadar trabatuetan adin loreaz gozatzen dihardutela, gorputzek atsegina bidean somatzen eta Venus emakumearen soroa ereiten ari dela, gorputzak irrikaz estutzen eta ahoko listuak batzen dituzte eta elkar arnasten dute, hortzak ezpainetan hertsatuz; alferrik, ezin baitute handik ezer erauzi ez bestearen gorputzean sartu eta harenarekin bat egin; horixe nahi dutela eta horretantxe dihardutela baitirudi: halakoxe irritsez katigatuak dagoz Venusen lakioetan, lohadarrak gozamenaren indarra ahiturik zimeltzen diren bitartean. Azkenik, nerbioetan baturiko irritsa kanporatu denean,ugar bortitzaren pausa laburra egiten da; ondoren grina eta berotasun bera itzultzen da, desio dutena eurenganatu guran, gaitza menperatuko duen trepetxurik ezin aurkituz: halakoxe noraezean ahitzen dira zauri ezkutuan.

Erants indarra xahutzen dutela eta nekean ahitzen direla, erants bizitza bestearen apetaren mende daramatela; bitartean dirua babiloniar tapizetan doakie, eginkizunak bertan behera eta ospea kaxkartzen eta zalantzan; ukenduek eta sizioniar oinetako ederrek dizdiz dagite eta argi berdeko esmeralda handiak urrean kokatzen

dira eta purpurazko jantziak etengabe estutzen eta Venusen izerdia edaten dute; gurasoen ekarpen zintzoak diadema, mitra, edo mantu eta alindar eta kiar oihal bihurtzen dira; zamau eta janari bikaineko oturuntzak, jokoak, edontziak gainez, lurrinak, koroak, ghirlandak prestatzen dira: alferrik, zeren atsegin iturritik bertatik sortzen baita halako zer garratz bat, loretzan ere nahigabea daragiena, dela kontzientzia alatzen delako, bizitza alferkerian eta handikerian xahutzearen, dela maiteak hitz dudazkoren batzuk jaulki dituelako, irrisak, bihotzean josirik, sua bezala pizten dituenak, dela begiak gehiegi zehartu dituela eta beste bati begiratu diola uste duelako eta aurpegian harenganako irribarre zantzuak ikusten dituelako. Eta gaitz hauek maitasun zintzo eta dohatsuan aurkitzen dira; maitasun dohakabe eta agorrean, berriz, amaigabeak dira, begiak itxita ere ikusteko modukoak; hobe da, beraz, aurretik kargu hartzea, esan dudan moduan, eta lakioan ez jausten saiatzea. Zeren maitasun sarean jausteari albo egitea ez baita jausitakoan sare beretik libratzea eta Venusen korapilo sendoak haustea bezain zaila. Eta, hala ere, trabaturik eta estekaturik egon arren, okerrari ihes egin ahalko zenioke, zeuk zeure buruari eragotziko ez bazenio eta nahi eta maite duzunaren gorputzeko eta gogoko akats guztiei ez-ikusi egingo ez bazenie. Horixe egin ohi dute irritsean itsuturiko gizonak, eta berez inondik ez dauzkaten dohainak ikusten dizkiete. Horrela, emakume erabat gaizto eta itsusiak ederretsiak eta ohore osoz tratatzen dituztela dakusgu. Eta batzuek besteei barre egiten diete eta Venus ematzeko aholkatzen, amodio zatarrean sufritzen dutelako, eta gaiztoek ez dute euren gaitz sarritan askoz handiagorik ikusten. Beltza eztilorea da, hitsa eta kiratsua jareina, beturdina Palasen irudi, haritsua eta zurezkoa gazela, txatxarra eta nanoa ene grazia, gatz-harri purua, handia eta kankailua miragarria eta maiestategi bete. Totela eta berbabakoa bada, zizipazaduna, mutua lotsorra; eta berritsu gaizto gogaikarria tximistargia. Anemikoa ene koskortxo da, argalez bizi ezin badu ere; ezulka ia hilean dagoena makaltxo. Gizena eta titi-haundia Ceres bera da Bakorekin, sudurzapala Silena, Satira emea, ezpaintsua musu-lorea. Honelako guztiak esaten hastekotan, ez genuke sekula amaituko. Baina demagun zeuk nahi bezain aurpegi ederra daukala eta Venusen xarma lohadar guztietatik dariola: izango dira, noski, bera bezalakoak; artean bera gabe bizi izan gara, noski; berak ere itsusiaren zer berdinak egiten ditu eta badakigu egiten dituela, eta gajoa kirats nazkagarritz usaintzen da, otseinek ihes eta ezkutuan barre egiten diotela. Eta bitartean kanpoan utzi duen maitale negartiak atalburua lorez eta ghirlandaz jazten du eta atezango harroak lurrintzen, eta gizarajoak ateorrietan musuak inkaturik uzten ditu; onartua izanik, oster, sudurrera letorkiokeen lehen bafadan, hanka egiteko arrazoi jatorrak bilatuko lituzke eta luzaz entseiaturiko elegia panpoxa behera letorke eta bere burua ergeltzat joko luke, maiteari hilkor bati dagokion baino gehiago esleitu diola ikusirik. Eta gure Venusek badakite hori; horrexegatik saiatzen dira euren bizitzaren eszena ostea ezkututzen maitasunaren zerrendan katigatu nahi dituztenei; alferrik, oster, zeure gogoan dena atera baitezakezu argitara eta barre haiek guztiak azter eta, bihotz onekoa bada eta ez gorrotobera, zeuk ere ez-ikusi egin eta giza akatsak barka.

Baina emakumea ez da beti maitasun fingituz hasperentzen, gizonarekin besarkaturik, gorputza gorputzarekin bat egiten eta ezpain hezeak musuka xurgatzen dizkionean: sarritan benetan dihardu eta gozamen komunaren bila tiratzen du maitasunaren lasterketa kurritzera. Bestela animalien emeek ere, hegaztiak eta abereek, basokoek zein etxeok, eta behorrek ere ezingo lukete arregana makurtu, euren izaera ere argose jorian sutuko ez balitz eta gainekoaren desioari pozik jarraituko ez balio. Ez al dakusu nola sarritan elkar-atseginak lotzen dituenak kate komunetan oinazetzen diren? Hamaika bidegurutzetan txakurrek apartatu guran eta indar osoz kontrako alderantz tiraka jardun ohi dute, Venusen lokarri indartsuek atxikitzen dituztela; horrelakorik ez lukete inoiz egingo, lakioan jausarazteko eta loturik edukitzeko moduko elkar-atseginik ezagutuko ez balute. Behin eta berriz, beraz, diodanez, atsegina komuna da.

Eta, haziak nahastean, emakumeak kolpeko indarrez gizonaren indarra menperatu eta beragantzen badu, orduan umeek amaren hazitik amatara ematen dute, aitarenetik aitatara bezala. Baina bien antza hartzen diezunak, aurpegian guraso bien nahasketa dakartenak, aitaren gorputzetik eta amaren odoletik datoz, elkarrekiko berotasunak Venusen estimuluek kinaturiko haziak bata-bestearen aurka oldarrarazi dituenen, eta ez bata bestea gaintitu duenean, ez gaintitua denean. Baliteke umeek aitarien antza edukitzea, baita birraititaren itxura ekartzea ere, gurasoek euren gorputzean askotariko lehenki ugari nahasturik gordetzen baitute sarritan, lehen jatorritik hara aitatik aitora datorrena; hortik Venusek itxura ezberdineko figurak moldatzen ditu eta asaben hazpegiak eta ahotsa eta ileak berritzen; zeren hau guztia ere hazi jakinetik baitator, aurpegia eta gorputza eta lohadarrak bezalaxe. Andrezkoak aitaren hazitik datoz eta gizonezkoak amaren gorputzetik sortuak dira. Erditze oro bietariko haziz osatzen baita, eta sortzen dena zeinen antzekoago den, harengandik zati handiagoa dauka halaber; hau aisa ikus dezakezu, ondorengoak gizonezkoak zein andrezkoak izan.

Eta ez dira jainkoak gizonei ahalmen ernaltzailea kentzen dietenak, seme-alaba gozoek inoiz aita dei ez diezaioten eta bizimodua Venus antzuan igaro dezaten; gehienek horixe uste dute eta, tristerik, sakrifizio-harriak odoleztatzen dituzte eta aldareak oparizatzen, emazteak semen ugariz haurdun uzteko; alferrik ekiten diete jainkoen ahalaria eta orakuluei. Antzutasuna, izan ere, semen lodiegiak eragiten du eta, bestela, behar baino likido meheagoak: meheak ezin du dagokion tokian inkatu eta berehala lerratzen da eta fruturik utzi gabe itzultzen; lodiagoa, berriz, trinkokiegi igortzen da, edo ez du behar besteko indarrez aurrera egiten edo ezin du behar den tokian sartu, edo, sarturik, hazia nekez nahasten da emakumearen haziarekin. Venusen harmoniak oso ezberdinak direla ikusten baita: gizon batzuek emakume batzuk gehiago betetzen baitituzte eta hauek beste gizon batzuek hobeto hartzen dute ernal kolpea. Eta askok, hainbat himeneotan lehen antzu izanek, gero lortu dute norekin umeak izan eta norekin haurtxo gozoz aberastu. Eta

lehenengo emazteek, ernalkorrak izan arren, umerik sortu ezin izan zutenen gizon askok gero aurkitu dute natura egokia, zahartzaroa seme-alaben babesean igaro zezaten. Hain axola handikoa da haziak haziekin egoki nahastea era ernalgarrian, lodiak arinekin eta arinak lodiekin bat eginez. Zerikusi handia dauka, halaber, nolako jakera daroagun bizitzan: janari batzuek semena ugaltu egiten baitute gorputzean eta beste batzuek ahitu eta eskastu. Oso garrantzitsua da maitagintza gozoa nola burutzen den ere: emakumea piztien eta lauhankakoen moduan hobeto ernaltzen dela uste da gehienbat, horrela hazia hobeto iristen baita, bularrak beherantz eta ipurdia goian. Eta emakumeak ez du mugida lizunik ezertarako behar. Berak eragozten eta zapuzten baitu ernaltzea, ipurdiari eraginka gizonaren irritsa jostakor suspertzen eta, gorputza zauliturik, jarioa erakartzen badu: ildoak goldearen bide zuzenetik ateratzen eta semenaren kolpea lekutik apartatzen baitu. Julisak euren onerako mugitu ohi dira horrela, hain maiz beteak eta ernalduak ez izatearren, baita gizonari Venusen ekintza laketago egitearren ere; gure emazteek ez bide dute honelako ezer behar.

Eta ez da jainkoen edo Venusen geziak ondorio inoiz itxura exkaxeko andretxoa ere maitatua izatea. Sarritan emakumeak berak zertzen baitu bere portaeraz eta aldarte bigunez eta gorputz zainduz eta garbiz, eta aisa tiratzen du berarekin bizi izatera. Gainerakoan, ohiturak amodioa sortzen du; zeren, arinki bada ere, kank eta kank kolpatzen denak luzera amore ematen du eta gainbehera dator. Ez al dakusu haitzean jausten diren tantek ere luzera zulatu egiten dutela haitza?

Katulo

C. Valerius Catullus.

Jaio: Verona, K.a. 84.

Hil: Erroma, K.a. 54.

Zesarrekin harreman zuzena izan zuen familia aberatsekoa zen. Erroman egin zituen ikasketak baina ez zion ekin ez ohorebideari ez merkataritzari, agian ez zuelako behar. Lagunartea maite zuen eta bereziki Kornelio Nepote edo beste guztien gainetik Kalvo eta Zina poeta berriak aipatu behar dira bere adiskideen artean. Bere beste zaletasuna maitasuna da, maitemin grinatsua; Klodia da ziurrenik bere poetetako Lesbia.

Poetae novi edo *neoterói* taldeko poeta ezagunena da, besteen lanak galdu egin direlako. Gazte horiek erromatar poesia zaharra (Enio) baztertu eta greziarra miretsi zuten, alexandriarra batik bat. Poema luze eta inperzonalen ordez poema labur, landu, sentimenduz eta artez josiak proposatu zituzten.

116 poemaz osatu zuen bere bilduma: *Carmina* (Poemak). Formaren arabera sailkaturik daude: gehienak neurri desberdinetako lan laburrak (*nugae*), lan luze eta eruditoagoak, distiko elegiakotan idatziriko epigramak eta *priapeum* bat. Neoterikoen gai guztiak darabiltza: poesia erotikoa, lagunarteko esperientziak, izadiaren deskripzioak, huskeriak, ideia politikoaren zabalkundea, satira zorrotza, epitalamioak... Gai bakoitzarentzat tonu bat eta askotan neurri bat bilatzen du; hexametroak espondaiakoak izaten dira askotan alexandriarren eraginez eta ahapaldi safikoa sartzen du lehenengoz latinezko literaturan. Baina singletasuna da gehien ezaugarria, are gairik larrietan ere.

Katuloren idazlanak

Carmen III. Lesbiaren txoria.

(Itz.: Luzio Arregi.

“¡Lesbia’ren txoria il da!”.

Euskal-Esnalea, 1925.)

Edertasuna ta Maitetasuna bera zeradetenok eta zeru urdinpean lur zabalak bere gainian zauzkaten gizonik egokienak, negar egin zazute. Nere neska ttikiaren txoria ill da...

Txoria, ta ¿bera nolakua? Nexkaren zoriontasuna, arpegiko begien ninia bezin maitia, leuna ta goxua baitzan; bere jabia berriz ongi, amak bere aur kuttuna ainbat gitxienez ezagutzen zuan; etzion bere magaletik alde egiten; bestiak aintzakotzat etzeuzkala, berari ta beiñ arutz eta beiñ onutz txiu-txiuka an zebilkion.

¡Ara or azkenian, agur jaunak! Illunpeko bidetik, bein joan ezkerro etortzen utziko ez dioten tokira, badijuakigu.

Edertasun guztiak irintxi bearrian zabilatzaten Orko gosiaren illunpe beltzak, ¡batere ez zuentzat!; oniñ txori ederra eraman dirazute.

¡Auxen da ala biarra! ¡Txori gaixua! Zure ezbiarraz nere nexkatxuari begi ontziak negarraren negarrez ubeldu ta gorritu dizkiotzu. ¡Au ariya!

Carmen III. Lesbiaren txoria.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

Katulo. Olerkiak.

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1989.)

Negar egizue, maitale ederrak,
 negar egin, gizon bihozberak oro,
 nire neskatoaren txoria hil da eta,
 nire neskatoaren txoria, poz-gogo.
 Maiteago zuen hark begiak baino,
 atsegina zen eta neskak ama adina
 ezagutzen zuen berak neskatoa.
 Haren altzotik ez inoiz alde egina,
 batera bestera jauzika beti ere
 jabe bakarraren ondoan txioka.
 Orain, berriz, bide ilunetik doa;
 handik itzultzerik inork ere ez dauka.
 Madarikatuak Orko-ilunpe tzarrak,
 eder dena irentsi egiten duzue,
 hain txori ederra neroni lapurtuz.
 Hau zorigaiztoa, txori dohakabe!
 Orain zuregatik, orain zure erruz,
 nire neskatoak begitxo samurrak
 negar eta negar malkotan urturik
 handituta dauzka eta gorri-gorriak.

Carmen V. Milaka musu.

(Itz.: Santi Onaindia.

Argitaragabea.)

Bizi gaitezan, ene Lesbia, eta maitatu,
 eta agure zaarren esamez-zurumuruak
 zuk etsi dan-danak axola bagakotzat.

Izarrak il arren, ostera dira biurtzen,
 guretzat argi laburra itzali ezker
 betiko gaua da batera lo egiteko.

Emoistazuz milla mosu eta eun ondoren,
 gero beste milla, gero bigarrenez eun,
 gero ta barriz milla, eta ondoren eun;

Geroenean millaka asko emon ostean,
 naastu eurak, jakin ez daigun zenbat diran,
 edo gaiztoren batek inñartsi ez daizan
 ainbat mosu zirala jakiterakoan.

Carmen V. "Heriotzaren aurka".
 (Itz.: Joseba Sarrionandia.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.
 Pamiela arg., 1985.)

Bizi gaitezen, ene Lesbia, eta maitatu
 Eta zahar bihozgogorren esamesek
 Zentimorik ere balio ez dutela pentsa dezagun.
 Eguzkia hil daiteke, eta berriz sortu;
 Guk, gure argi laburra itzal dadinean,
 Betiko gaua lo egin beharko dugu.
 Emaidazuz, bada, mila mosu eta gero ehun,
 Beste mila gero, eta beste ehun berriro,
 Gero gelditu gabe mila, eta ehun,
 Eta, finean, mila asko gehitutakoan
 Nahas dezagun kondua, ez ditzagun zenbatu,
 Mosuak hainbeste izan direla jakinda
 Enbidiatsuek kalterik egin ez diezaguten.

Carmen VII. Milaka musu.
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
Katulo. Olerkiak.
 εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1989.)

Lesbia, zenbat musu emanda
 nahikotuko ote naizen?
 Laserpizioz ugari dugun
 Kirene hortan dagoen
 hondar-hauts beste, Libyan, Jupiter
 sutsua mintza ohi den,
 Bato zaharra hobi donean
 datzan horretan, hain zuzen.

Edo gizonen ezkutuango
 maitasuna, gau isilez,

ikusten duten izarrak beste.
 Katulo eroak gainez
 egin dezantzat, hola musuka
 nazazu, begiluzeez ez
 dezaten zenbat, ez eta ere
 mihi luze-gaiztoz gaitzets.

Carmen VIII. Ezetz.
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

Katulo. Olerkiak.

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1989.)

Gaixo Katulo, lelokeriak
 utz itzazu honez gero
 eta galdutzat eman galdurik
 ikus ditzazunak oro.
 Lehen distiraz izan dituzu
 hainbeste eguzki bero,
 maiteena nuen neskaxa lagun
 zenbiltzanean maitero.

Hainbat atsegin zen orduan: zuk
 baietz, neskak ezetzik ez.
 Zinez, eguzki dizditsu haiek!
 Harek orain ezetz; gauzez
 zara eta, zuk ere ez gura.
 Ez opa doana ihes.
 Ez bizi alhaz. Amore ez eman,
 eutsi gogor, borondatez.

Agur neskato, Katulo-k ez bait
 zaitu behartuko otoika.
 Eskerik ezaz min, bai, gaiztoa?
 Zure bizitzaren kinka!
 Nor oin zugana? Norentzat eder?
 Nor maite, harena naiz-ka?
 Musuka noren ezpainak jango?
 Eutsi, Katulo, ezezka!

Carmen XXII, 1-11. Sufenoren liburuak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Zuk, Varo, ondo ezagutzen duzun Sufeno hori,
gizon xarmangarri, bizkor eta dotorea da,
eta gainera bertsoletxo asko eta asko idazten ditu.
Uste dut hamar mila edo gehiago dituela
zuzenean idatziak, ez palimpsestoan
kopiatuak; errege papiro-orria, liburuki berriak,
unbiliko berriak, pergaminozko azalaren lokarri gorriak,
dena berunez arraiatu eta pomiz-harriz berdindua.
Irakurtzen duzunerako, Sufeno eder eta dotore hura
ahuntzain edo aitzurlari bat irudituko zaizu
ordea, hain da zakarra eta aldakorra.

Carmen XXXII. "Gonbida nazazula".
(Itz.: Joseba Sarrionandia.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.
Pamiela arg., 1985.)

Gonbida nazazula nahi dut, ene Ipsilla gozoa,
Ene atsegina, ene xarmangarria,
Bazkalondoko loa zeurekin egitera.
Eta nahi baduzu, zerbait gehiago:
Etxeko atea ez dadila hertsirik egon,
Eta zu ez zaitez inora joan,
Gera zaitez etxean eta gerta zaitez
Ni bederatzi aldiz besarkatzeko.
Baina, laket bazaizu, dei egidazu oraintxe bertan:
Ezen bazkaldu ondoren, etzunik, aserik,
Tunika eta mantua zulatzen ari bait naiz ene anaia tipiaz.

Carmen XLI. Neska ez dago ondo.
(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
Katulo. Olerkiak.
εις τήν ἔλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1989.)

Eskuka ibiliko neska Ameana,
hamar mila eske dator, hamar mila!
Sudur motzekoa bera, Formiano

esku-urratuaren lagun, neskatila.
 Senitartekoak, neskan arduradun,
 arin adiskideen, sendagileen bila.
 Neska ez dago ondo, ez bait du eskatzen
 ohizkoa; amets gaiztoz al dabila!

Carmen XLIII. Agur, neska.
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
Katulo. Olerkiak.
 εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1989.)

Agur, sur txiki, oin polit, begi
 beltz, hatzamar luze, aho
 egoki, mihi hain dotorerik
 ez duzun neska, Formiano
 esku-urratu honen laguna.
 Ederra probintziarako?
 Zurekin gure Lesbia aldera?
 Hau mende ezjakin, gatzbako!

Carmen LXX. Emakumeak maitaleari esaten diona.
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
Katulo. Olerkiak.
 εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1989.)

Ez omen beste inor maiteko,
 nire kutunak dio, ni ezik,
 Jupiter bera eske baletor
 ere. Irrikaz dagoelarik
 emakumeak Maitaleari
 esaten dion dena, damurik,
 haizetan eta ur lasterrean
 ipini behar da idatzirik.

Carmen LXXX. "Lekukoak".
 (Itz.: Joseba Sarrionandia.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.
 Pamiela arg., 1985.)

Zer esan, Gelius, zure ezpain gorrailak
 Neguko elurra bezain zuri daudenean,

Etzetik goizean irtetxean edo uda luzean
 Zortzigarren orduak siestatik ateratzen zaituenean?
 Arrazoi bat dago, noski: ez ote da egia omena,
 Gizonen zera ahoratzea laket zaizula?
 Horixe da: Victor gaisoaren zangoarte nekatuak
 Eta esnez lohituriko zure ezpainak dira lekukoak.

Carmen LXXXV. Odi et amo.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

Katulo. Olerkiak.

εις τήν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1989.)

Gorroto eta maite
 dut. Zergatik hori?
 diostazu. Ez dakit;
 halaxe minez ni.

Carmen LXXXV. “Amodioa”.

(Itz.: Joseba Sarrionandia.

Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.

Pamiela arg., 1985.)

Gorrotoa diot, eta maite dut.
 Ea zelan, galde zenezake.
 Ez dakit, baina horixe senditzen dut,
 Eta oinaze oinazetan nago.

Carmen XCII. Maitea gaizki esaka.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

Katulo. Olerkiak.

εις τήν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1989.)

Lesbia beti nigatik gaizki
 esaka, inoiz ez dago isil.
 Maite ez banau hil egingo naiz.
 Zertan igarri? Ni berdín nabil:
 sarri añenka hargatik; baina
 maite ez badut, orduan ni hil.

Nepote

Cornelius Nepos.

Jaio: Ipar Italia, K.a. 99.

Hil: Erroma (?), K.a. 27az gero.

Gutxi dakigu gizon honi buruz, baina ziurta genezake ez zuela kargu publikorik izan. K.a. 65ean behintzat Erroman bizi zela dirudi. Katulo, Zizeron eta Atikoren adiskide izan zen eta dirudienez garaiko literatura-inguruetan ibili zen.

Lanak:

Galdutakoak:

Chronica (Kronika)

Hiru liburu. Ziurrenik ez soilik Erromari buruz.

Exempla (Etsenpluak)

Erretorika-eskoletarako paratua, hitzaldiak egiten ikasten laguntzeko.

Biografiak

Zizeronena eta Katon Zentsorearena.

Iritsi zaiguna:

De viris illustribus (Gizon ospetsuei buruzkoa)

De excellentibus ducibus exterarum gentium (Buruzagi arrotz bikainei buruzkoa)

De historicis Latinis (Latindar historialariei buruzkoa)

... (galdutakoak).

Idazle eta artista bikaina baino gehiago jakintzaren jendarteratzaile ona da. Era askotako lanak egin zituen (laburpenak, biografiak, anekdota-bildumak...) baina *De viris illustribus* (Gizon ospetsuei buruzkoa) biografia-bilduma da geratu zaigun bakarra.

Lan horretako biografietan zortzi atal bereizten ziren: erregeak, gudaiburuak, legelariak, hizlariak, poetak, filosofoak, historialariak eta gramatikariak. Atal horietako bakoitzak bi alde zituen: bat erromatarrena eta bestea ez erromatarrena. Guztira 16 liburu ziren beraz, baina bi baino ez dira guregana iritsi: *De excellentibus ducibus exterarum gentium* (Buruzagi arrotz bikainei buruzkoa) osorik, eta *De historicis Latinis* (Latindar historialariei buruzkoa) liburuko bi biografia (Katon Zaharrarena eta Ponponio Atikorena).

Nepotek lan-mota asko zituen aurrekari gisa hala Grezian nola Erroman, baina bat bera ere ez eredu zehatza izan zitekeena. Etorbizunean generoaren ildoak izango

zena berak marraztu zuen, baina ez zuen jakin oso-osoan asmatzen. Ondorioz ez dago biografia guztietarako egitura finkorik eta biografia bakoitzaren barruan atalen arteko oreka falta da; baina ondo lortzen du pertsonaia bakoitzarentzat berak hautatzen dituen ezaugarriak azpimarratzea, bai positiboak eta bai negatiboak. Ez daki gizon bakoitzaren edo gertakizun bakoitzaren balio historikoa erakusten, baina bai bere hausnarketa moralekin edo irudi psikologiko biziekin irakurlea astintzen.

Nepoteren idazlanak

Hanibal

(Itz.: Luzi Etxabe Solozabal.
Argitaragabea.)

Hanibal, Hamilkarren semea, kartagoarra. Egia bada inork zalantzan jartzen ez duena, alegia erromatar herriak beste leinu guztiak gailendu zituela adorean, ezin uka daiteke erromatar herriak indarrean nazio denak batera gainditu zituen neurri berean nabarmendu zela Hanibal zuhertasunean gainerako gudalburuen artean. Italian borrokatu zen beste bider, beti atera baitzen nagusi, eta sorterrian, bere herrikideen ikusiezinak makaldu izan ez balu, badirudi erromatarrek garaitu ahal izango zituzkeela. Askoren bekaizkeriak, ordea, suntsitu egin zuen bakarraren adorea.

Halere, honek, jasotako ondarea bailitzan, aitarengandik zetorkion erromatarren kontrako gorrotoari hain sendo eutsi zion, non arima bera ere hura baino lehenago galdu izango baitzukeen; izan ere, sorterritik kanporatua izan eta atzerritarren laguntzaren beharrean zegoela ere, sekula ez zuen burutik kendu erromatarrekin gudukatzea. Filipo ez aipatzearren, Hanibalek urrutitik erromatarren etsai bihurtu zuena berau, garai hauetan Antioko zen zegoenik eta erregerik boteretsuena, honi borrokarako hain grina handia eragin zion ezen Itsaso Gorritik Italiari gerra egiten ahalegindu baitzen. Erromatar mandatariak Antiokorengana etorri zirelarik, haren nahia aztertu eta izkutuko batzarrekin erregeak Hanibali juzku txarra har ziezaion saiatu asmoz, honek bere burua salduta beste jarrera bat hartu balu bezala aurkeztuz, ez ziren alperrikako lanean ibili. Hanibalek hori jakin zuenean eta bere burua barne-barneko batzarretatik at ikusirik, aukera izan zuenean erregearengana hurbildu zen eta honi bere leialtasunaz eta erromatarren aurkako gorrotoaz kontu ugari gogorazi ondoren honela mintzatuz jarraitu zuen: «Nire aita Hamikarrek, ni mutil koxkorra nintzela, bederatzi urte baino ez nituela, Hispaniara gudalburu zihoala eta, Kartagon Jupiter jaun gorenari opariak eskaini zizkion. Zeregin sakratu honetan ziharduenean galdetu zidan ea nahiko nukeen berarekin kanpamendura joan. Nik gustora baietza eman eta eramateko dudarik izan ez zezan erreguka hasi nin-

tzaionean hark esan zuen: «Eramango zaitut, baldin eta eskatuko dizudana betetzea agintzen badidazu». Hori esanaz batera eskaintza egiten hasteko zen aldare ondora hurbildu ninduen, eta beste guztiengandik urrun, hari oratuz, sekula ez nintzela erromatarren lagun izango zin egiteko agindu zidan. Nik, aitari egindako juramentu hori nire bizitzako adin honetaraino gorde izan dudana modura gordeta, ez luke inork zalantzan jarri behar gerora ere jarrera berean mantenduko ez naizenik. Horregatik, erromatarrenganako adiskidetasun pentsamendurik izango bazenu zuhur jokatu zenuke isilik gordeko bazenit; baina guda prestatzekotan ibiliko bazina, hango buruzagi neu jarriko ez baninduzu, zeure buruaren kaltetan ibiliko zinatekeen.»

Esan bezala, adin horrekin joan zen aitarekin Hispaniara, haren heriotzaren ondoren, bere ordeaz Hasdrubal gudalburu jarri zen eta Hanibal zaldieria guztiaren buru. Hasdrubal ere hil zenean, gudarosteak botere gorena Hanibalen eskuetan utzi zuen. Horren berria Kartagora iritsi zenean ofizialki onartua izan zen. Halaxe, hogeita bost urte bete orduko izendatu zuten gudalburu Hanibal eta hurrengo hirurtekoan Hispaniako leinu guztiak guduz menderatu zituen; Sagunto, hiri federatua, indarrez hartu zuen eta hiru gudaroste ezin handiagoak antolatu zituen. Gudarosteotatik bat Afrikara bidali zuen, beste bat bere anaia Hasdrubalekin Hispanian utzi zuen, eta hirugarrena Italiara eramanean zuen berarekin. Pirinioetako zintzurretatik igaro zen, zeharkatu zituen lurraldeetako biztanle guztiarekin borrokatu zen eta ez zuen inor garaitu gabe utzi.

Italia Galiatik bereizten duen Alpeetara, berak baino lehenago gudarostearekin sekula, Herkules Greziarrak ez bada (zeinen eraginez gaur egun Greziar Zintzurra deitzen baita), beste inork zeharkatu ez dituen mendietara iritsi ondoren igarobidea eragozten saiatu ziren alpetarrak triskatu egin zituen; lekuak agerian jarri zituen, bideak eraiki eta lehenago armarik gabeko gizon bakarra nekez herrestan joan ahal izaten zen bideetatik, elefante bat hornidura eta guzti pasa zedila lortu zuen. Bide horietatik gidatu zuen bere gudarostea eta Italiara heldu zen.

Rodano ibaiaren inguruan borrokatu izana zen Publio Kornelio Eszipion kontsularekin eta atzerazi izan zuen. Honekin berarekin Clastidin, Po ibaiaren ondoan, egin zuen borroka eta zaurituta ihes eragin zion handik. Hirugarrenez Eszipion berau, bere lagun Tiberio Longorekin etorri zitzaion aurka Trebia aldean. Horiarekin gudukatu zen eta bata zein bestea hondatu zituen. Hortik, Liguren lurraldetik zehar Apeninoak igaro zituen Etruriarantz joateko. Ibilaldi honetan begietako hain gaixotasun larriak jo zuen, ezen geroztik sekula ezin izan baitzuen eskuinekoaz behar bezain ondo ikusi. Horrela, oraindik gaixo zegoela eta kamainan zeramatarik, Gaio Flaminio kontsula gudarostearekin azpikeriz harrapatu eta hil egin zuen Trasimeno aldean, eta handik lasterrera baita Gaio Zenteno pretorea ere, gudatalde bereziarekin mehakak zaintzen zituena.

Handik Apuliaraino iritsi zen eta bidera atera zitzaizkion kontsul bi, Gaio Terentzio eta Luzio Emilio. Bata zein bestearen gudarosteei erasoaldi bakar batez iheserazi zien; Paulo kontsula hil egin zuen eta baita gainontzeko beste kontsular batzuk ere, euron artean Serbilio Gemino, aurreko urtean kontsula izana.

Borrokaldi hori egin ondoren eta aurre egingo zionik aurkitu ezean, Erromarantz abiatu eta hiriaren alboko mendietan geratu zen. Han zenbait egunez kanpamendua izan eta gero, berriz Kapuara itzultzerakoan, Kinto Fabio Maximo, erromatar diktadorea atera zitzaion bidera Falermoko soroan. Hor, zoko estuetan harrapatua izan zelarik ere, gauzez eta gudarosteak ezelako kalterik jasan gabe askatu egin zen eta Fabiori, guda buru sotilenari, ziria sartu zion. Izan ere, gaua etorri zenean sua eman zien txahalen adarretan lotuak zituzten aihenei eta era horretara osatutako aldra bat barreiatuak bota zien. Horrelako ustegabeko ikuskizunaren aurrean, hain bildur handia sartu zitzaion erromatar gudarostekoei ezen inor ez baitzen ausartu latesitik kanpora irtetzen. Gertaera horren ondoren, baina ez egun askotara, Marko Minuzio Rufo, zaldizkoen burua zena eta diktadorearen pareko agintea zuena, amarruz borrokara eraman eta ihes egitera behartu zuen. Tiberio Senpronio Grako, bigarren aldiz kontsula zena, Lukanian engainuz harrapatu, eta, nahiz eta Hanibal bera falta, errendiarazi egin zuen. Marko Klaudio Martzelo, boskarrenez kotsula zena, era berdintsuan hil zuen Venusia aldean.

Luze joko liguke borrokaldi guztiak kontatzeak. Horregatik nahikoa izango da gauza bakar bat esatea hortik ulertu ahal izateko zein handia izan zen gizon hura: Italian izan zen bitartean, ezin izan zion inork guda lekuan eutsi, ez eta Cannaseko gudaldiaren ondoren, haren parean, lurra zen zabalean kanpamendurik jarri.

Gero, oraindik inork garaitu ez zuelarik, atzera sorterrria defendatzeko deitua izan, eta Publio Eszipionen aurka gudukatu zen, hain zuzen ere, harako lehen aldiz Rodano inguruan, bigarrenez Po ondoan eta hirugarrenez Trebia inguruan ihes egitera behartu zuen Eszipion haren semea. Sorterrikoen indarrak ahituak zirela eta, harekin hasitako borroka baretzea nahi izan zuen une batez, gero, indar berrituta berriro gudukatu ahal izateko. Elkarrizketara bildu ziren, baina ez ziren bat etorri baldintzetan. Hori gertatu eta egun gutxitara harekin berarekin borrokatu zen Zama aldean; menderatua izan zelarik, bi egunetan, gau eta egun eginez, (sinestezina badirudi ere) Hadrumentora iritsi zen, Zamatik hirurehun bat mila oinetara dagoen. Ihesaldi honetan, Hanibalekin batera guda-lekutik alde egin zuten numidiarrek azpikeriaz hura harrapatu nahi izan zuten, baina Hanibalek, haiengandik itzuri eta gainera, beroriek zanpatu zituen. Hadrumenton, ihesalditik geratzen zirenak bildu zituen eta biltze berriekin egun gutxiren buruan oste ugaria batu zuen.

Antolaketa lanetan buru belarri sartuta zegoenean, kartagotarrek bakezkoak egin zituzten erromatarrekin. Hanibalek, hala ere, gudarostearen buru jarraitu zuen gero ere eta guda-ekintzak eragin zituen Afrikan kontsul Publio Sulpizio eta Gaio

Aurelio izan ziren arte. Izan ere, magistratu hauengana, Erromara, kartagotar mandatariak etorri ziren erromatar senatu eta herriari eskerrak ematera, eurokin bakeak egin izanagatik; hori zela eta, urrezko koroa bat oparitu zieten eta, bide batez eskatu zieten bahitutakoak Fregellasen gera zitezela baina gatibuak itzul ziezazkietela. Erantzuna horientzat Senatuaren erabaki bidez izan zen: haien oparia gogoz onartzen zutela, bahituak eskatu tokian geratuko zirela; gatibuak ez zituztela bihurtuko, zeren Hanibalek, zeinen eraginez sortu baitzen gudua, erromatar izenaren etsairik handiena izaki, oraindik ere agintea baitzuen gudarostean eta berdin haren anaia Magonek ere. Kartagotarrek erantzun hau jaso zutenean, Hanibal eta Magon etxera itzulerazi zituzten. Hona itzultzerakoan, errege egin zuten, hogeita bi urtez pretore izan eta gero; bada, Erroman kontsulak bezala, hala Kartagon urtero, urterako errege bi izendatzen zituzten. Magistratura honetan Hanibal gudan jardun zen antzeko ohartasunez agertu zen. Zeren eta zerga berrietatik lortu zuen ezen erromatarrei itunaren arabera ordaindu beharreko dirua izateaz gain, gera zedila dirua herri ondasunean gordetzeko. Gero, urte bete beranduago, kontsul Marko Klaudio eta Luzio Furio zirenean, Erromatik mandatariak Kartagora etorri ziren. Hanibalek, bera atxilotzera bidali zituztela pentsatuz, haiei Senatuan harrera egin zekienerako, itsasontzi batera igo ezkutuan eta Siriara, Antiokorengana joan zen babes bila. Kontu hau jakin zenean, kartagotarrek bi itsasontzi bidali zituzten atzeman ahal izanez gero, hura atxilot zezaten; haren ondasunak legez bahitu zizkieten, etxea oinarrietatik birrindu eta bera erbesteratutzat jo zuten.

Hanibal, ordea, sorterritik ihes egin zuenetik hiru urtera, kontsul Luzio Kornelio eta Kinto Minuzio zirela, bost itsasontzirekin Afrikara iritsi zen, Cyreneko muge-tara, ordurako bere gudarosteekin Italiarantz abiatzera limurtua zuen Antiokoren esperantza eta uste onak, agian, kartagoarrak gudarako gogatu izango zituelakoan. Anaia Magoni etorrarazi zion hara, baina punikoen hori jakin zutenean anaiari eman zioten zigor bera ezarri zioten Magoni, kanpoan zenean. Zein baino zein etsiago, itsasontziak askatu eta haize-oihalak haizeetara zabaldua zituztelarik, Hanibal Antiokorengana iritsi zen; Magonen azkenari buruz bi kontaera heldu zaizkigu: batzuek hondoratze batean hil zela idatzita utzi baitzuten eta beste batzuek bere esklabuek hil zutela. Antiokok, ordea, gudari ekitean Hanibalen esanak obeditzen jarri zuen arreta bera jarri nahi izan balu guda egitean, Termopiletatik baino, Tibertik hurbilago jardun izango zuen borrokan aginte gorena eskuratzeko. Hanibalek, nahiz eta sarritan Antioko ganorarik gabe saiatzen ikusi, ez zuen ezertan bakarrik utzi: behin itsasontzi apur batzuen buru jarri zen, horiek Siriatik Asiara eramateko agindu baitzion, eta haiekin borrokatu zen Panphiliako itsasoan Rodiarren guda-ontzidiaren aurka. Han, etsaien oste handiak gailendu bazituen ere, Hanibalek jardun zuen guda-saihetsean bera izan zen nagusi.

Antioko ihesari eman zitzaionean, Hanibal etsaien eskuetan jarria izango zelako beldurrez (zalantzarik gabe gertatu izango zena atzemateko aukerarik eman izan

balie) Kretara, gortiniarregana doa, han, babes bila nora joan zitekeen hausnar-tzeko asmoz.

Baina gure gizonak, guztietan zuhurrena izaki, bere burua arrisku handian zatekeela ikusi zuen, Kretarren ongosea zela eta, beharrezko neurriak hartu ezik: izan ere aberastasun handiak zeramatzan berarekin eta bazekien zabal zebilela horren zarata. Horrela bada, honelako erabakia hartzen du: berunez betetzen ditu hainbat pitxer eta gainaldeak urrez eta zilarrez estaltzen ditu. Agintari gorenak aurrean direla, Dianaren tenpluan ipintzen ditu, bere ondasunak haien uste onari fidatzen dizkion itxura eginez. Haiek engainaturik, berarekin zeramatzan brontzezko irudiak, guztiak bere aberastasunekin bete eta etxeko ataurrean botata uzten ditu. Gortiniarrek, bitartean, arreta handiz zaintzen dute tenplua, gehienbat Hanibal beragandik, ez ditzan beraiek jakin gabe jaso eta berarekin eraman.

Bere gauzak horrela gorde zituelarik, eta kretar guztiei iruzur egin zielarik, kartagoarra Prusiasengana, Pontora, iritsi zen. Honi, Italiaren kontrako asmo beraz agertu zitzaion eta erregea armatu eta erromatarren aurka jaikiaraztea baino ez zuen lortu. Hanibalek, ikusirik hau ez zela hain indartsua bere baliabideetan, beste errege batzuk erakarri eta nazio gudulariekin bat egiten saiatzen zen. Eumenes, Pergamoko erregea, haren aurkakoa zen, erabat erromatarren aldekoa baitzen, eta euron artean borrokan ari ziren bai itsasoan eta baita lehorrean era. Baina, hala batean nola bestean Eumenesek indar handiagoz ziharduen erromatarrekin zuen itunari esker. Horregatik Hanibalek, beste ezer baino gehiago hura zanpatzea nahi zuen, pentsatuz gainerakoak errezagoak izango litzaizkiokeela, behin hura atzerazi ondoren. Hura hiltzeko asmoz honelako egitasmoa eratu zuen: egun gutxiren buruan guda-ontzidiekin borrokatzekoak ziren eta Eumenes zen nagusi itsasontzi kopuruz, azpikeriaz borrokatu beharra zuen, armetan ez baitzen haren pareko. Ahal zuten suge pozointsu gehien bizirik batu eta lurrezko ontzietan sar zitzatela agindu zuen. Hauetako pilo handia batu zutenean, itsas-guda egitekoa zen egun berean, ontzidiko gudariak bildu zituen eta manatu zien denek batera Eumenes erregearen itsasontzia eraso zezatela; besteengandik euren buruak babesteaz baino ez zitezela ardura, hori erraz lortuko zutela suge piloari esker. Erregea zein itsasontzitan zihoan jakinaraztea, berriz, bere gain hartu zuen eta hura atzeman edo hil egitea lortuko balute, sari handia izango luketela agindu zien.

Gudarien eragingarri, halako hitzaldia egin ondoren, bateko zein besteko guda ontzidiak erasorako gertatu zituzten. Guda hurrenkeran ezarri ondoren eta gudarako seinalea emana izan orduko, Eumenes zein lekutan zegoen bere gizonei ageri jartzeko, Hanibalek mezulari bat kaduzeoarekin bidaltzen du txalupa batean. Hau, etsaien itsasontzietara iritsi zenean eta eskutitza erakutsiz erregearen bila zetorrela, berehala Eumenesengana eraman zuten inork ere ez baitzuen zalantzan jartzen bakeari buruzko zerbait ez zekarrenik. Mezulariak buruzagiaren itsasontzia zein zen bere aldekoiei ageri jarri ondoren, bere tokira itzuli zen. Eumenesek, ordea,

eskutitza askatu eta ez zuen bertan iseka baino besterik aurkitu. Gertakizun horren zergatiaz harriturik eta erantzunik aurkitzen ez zuen arren, ez zuen ezelako zalantzarik izan berehala gudukatzeari ekiteko.

Aurrez-aurre jartzen direnean, bitiniarrek denek batera, Hanibalek esan bezala, Eumenesen itsasontziari egiten diote eraso. Erregeak, horien erasoari eutsi ezinik, ihesean bilatu zuen salbabide bakarra; eta hau ere ezingo zukeen bilatu, itsasertzean jarrita zuen bere babeserako guda-taldean gorde izan ez balitz. Gainontzeko itsasontzi pergamiarrak etsaiak bortizkien zanpatzen ari zirenean, itsumustuan haietara, arestian aipatu ditugun lurrezko ontziak jaurtitzeko hasi zitzaizkien. Hasieran horrelako erauntsiak borrokalariei irrifarra eragin zien, ezin baitzuten ulertu haren nondik norakoa. Geroago euren itsasontziak sugez beterik ikusi zituztenean, gertaera berriagatik guztiz izututa, zein arriskutatik babestu behar ziren gehien ez zekitenez popak biratu eta kaiko kanpamenduetara itzuli ziren. Honela Hanibalek estrategiarekin gairitu zituen pergamiarren armak, eta ez orduan bakarrik, han baizik eta baita beste hainbat aldiz ere lurreko tropekin, antzeko zuhurtasunez atzerazi zituen etsaiak.

Horiek guztiak Asian gertatzen ziren bitartean, suertatu zen Prusiasen mandatariak Erroman, Titio Kintio Flaminio kontsularen etxean afaldu zutela, eta han Hanibalen izena aipatu zenean, haietatik batek esan zuen Hanibal Prusiasen erreinuan zegoela. Hurrengo egunean Flaminio senatuari eman zion horren berri. Senadoreek, pentsatuz Hanibalek bizirik zirauen bitartean sekula ezingo zutela haren azpikerietatik salbu egon, mandatariak bidali zituzten Bitiniara erregeari eska ziezaioten euren etsairik handiena ez zezala bere ondoan gorde eta beraien eskuetan utzi ziezaiela. Prusias ez zen ausartu hauei ezetz ematen, baina zera esan zien, berari ez ziezaiotela egiteko eskatu, abegikortasun arauen kontrakoa baitzen: ahal bazuten, beraiek atzeman zezatela, erraz aurkituko zutela non zegoen. Izan ere, Hanibal toki bakar batean egoten zen, erregeak opari gisara emaniko gaztelu batean, eraikuntzaren alde guztietatik irteerak zituela eraiki zuena; hain zuzen ere gertatu zena gerta zitekeen beldurrez. Erromatar mandatariak hara joan zirenean eta horien oste ugariak etxea inguratu zuenean, atetik begira zegoen esklabuak esan zion Hanibali ohizkoa zen baino armatutako gizon gehiago ageri zirela. Honek, ate guztietara osteratuta egin zezala agindu zion eta berari agudo jakinaraz ziezaiola ea alde guztietatik modu berean setiatu zegoen. Esklabuak nola zegoen kontua azkar adierazi eta irteera denak hartuta zeudela jakitera eman zionean, sumatu zuen hori ez zela zoriaren eraginez gertatu, baizik eta bere bila zetozela eta ezingo ziola biziari luzaroan eutsi; bizia inoren esku ez galtzarren, bere lehengo balentriez gogoratuz, beti soinean eraman ohi zuen pozoia irentsi egin zuen.

Horrela, izan den gizonik adoretuenak, ekintza anitz eta desberdinak burutu ondoren, hirurogeita hamar urterekin hartu zuen atsedena. Ez dago adostasunik hil zenean kontsul zeintzuk ote zirenentz: zeren Atikok bere urtekarietan idatzita utzi

zuenez, kontsul Marko Klaudio Martzelo eta Kinto Fabio Labeo zirenean hil zen, baina Polibiok, Luzio Emilio Paulo eta Gneo Bebio Tanfiloren kontsulaldian, Sulpizio Blitok ordea, Publio Kornelio Zetego eta Marko Bebio Tanfilorenean. Eta hain gizon handia eta hain guda handietan jarduna izanik ere, letrentzako denbora izan zuen: bada, haren liburu batzuk ditugu grekeraz idatziak, horien artean rodiarrei eskainitako Gneo Manlio Volsok Asian buruturiko ekintzei buruzkoa. Askok idatzi dituzte haren guda-ekintzak oroimenerako, horien artean harekin kanpamenduan egon eta, zoriak utzi zien bitartean, batera bizi izan ziren bik, Sileno eta Sosilio Lazedemoniarrak. Eta Sosilio hauxe izan zuen grekerazko letren maisu.

Baina heldu zaigu liburu honi amaiera emateko eta erromatarren gudalburuez jarduteko garaia, batzuen eta besteen egiteak konparatuz zein gizon hobetsi behar diren epaitzea errezago gerta dakigun.

Buruzagi arrotz bikainei buruzkoa, Hitzaurrea.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

“Korneli Nepote-ren *Atzerritarren buruzagi bikainei buruzko liburua*”.

Excerpta, 1988.)

Ez dut ezbairik, Atiko hori, asko eta asko izanen direla honako idazki mota hau arintzat eta gizon handien nortasunarentzat desegoki samartzat hartuko dutenak, nor izan zuen musika-irakaslea Epaminondas-ek hemen irakurtzean edo eta bere alderdi onen artean dantzan polito egin zuela edo txirula-otsean maisuki abestu zuela hemen aipatzean. Era berean, noski, izango dira literatura grekoa ezagutzen ez dutenak, euren ohiturekin bat etorri ezik ezer taiuzkorik ez dutenak. Honelakoek ikas balezate gauza berdinak ez direla denentzat onak eta itsusiak, aitzitik dena epaitzen dela asabengandiko ohituren arauera, ez dira harrituko gu grekoen birtuteak agertzerakoan haien ohiturei jarraitu bagatzazkie. Horrela, bada, Kimon Athenatarren gizon handi harentzat ez zen itsusia arreba odolkidarekin ezkontzea, haren herritarrek ohitura berbera bait zuten. Gure ohituretan, aldiz, hau txartzat hartzen da. Gazteentzat, Kretan, ohore bat da ahalik eta maitalerik gehienak eduki izana. Lakedemonia-n ez dago hain alargun noblerik, afaritara diruaren truke ez doanik. Ia Grezia osoan ohore handitzat zuten Olympia-ko irabazlearen aipamena egitea. Hango herritarren artean inork ez zuen desohoretzat eskena-tokira agertzea eta herriarentzako ikuskizun gertatzea. Gure artean, ordea, guzti horiek edo zantarkeriak dira edo badaezpadako gauzak eta onestas izpirik gabekoak. Bestalde, gure ohituretan onartzen diren gauzarik gehienak, haientzako itsusiak dira. Ze Erromatar lotsa da emaztea oturuntzara eramaten? Edonoren etxeko andreak ez du etxebizitzako lehen lekua eta ez du goresmenik hartzen? Grezian oso bestela da;

ahaide hurbilen bazkaritara baizik ez da joaten eta etxeko barne-gelan baizik ez da jezartzen, hau da, *gynaekonitis* izenekoan; bertora ez da inor sartzen ahaide hurbila izan ezik. Honez gero, baina, liburuaren luzeerak ez du aukerarik ematen gehiago luzatzeko, ezta hasiera emandakoak azaltzeko garaiak ere. Gatozen, beraz, harira, liburu hontan buruzagi bikainen bizitzaz aritzeko.

Latindar idazlerik klasikoenak

(K.a. 43 - K.o. 14)

Zizeronen heriotza - Augustoren heriotza

Virgilio

P. Vergilius Maro.

Jaio: Mantua, K.a. 70.

Hil: Brindisi, K.a. 19.

Aberatsak izan gabe, bere familiak lurra zituen Andes inguruan eta Cremona, Milan eta Erroman egin ahal izan zituen erretorika-ikasketak. Epikuroren filosofia eta zientziak atsegin zituen. K.a. 41eko lurren desjabetaketak kaltetu zuen baina Asinio Polion adiskideari esker berriro eskuratu zituen; lagun horren bitartez ezagutu zuen Augusto. Gero Mezenasen segizioko kide nagusia izan zen eta berak eraman zuen hara Horazio ere. Erroman baino gusturago bizi zen hegoaldean, Sizilian eta Napolesen, eta *Eneida* amaitzearen Greziara eta Asia Txikira egindako bidaiatik itzultzean hil zen Brindisin, lana amaitu barik.

Lanak:

Bukolikoak

Georgikoak

Eneida

Hamar poemaren bilduma gisa irakurtzen dira *Bukolikoak* (*egloga* ‘hautaketa’ ere deitu zaie) eta nahikoa ospe handia eman zioten. Hauetako batzuk elkarrizketatuak dira eta antzokian ere errexitatu ziren. Teokritoren *Idilioak* dira eredu nagusia. Artzain-kantak dira denak, batzuk oso-osoan eta beste batzuk horien elementuekin. Landan eta mendian inguru bukoliko bizia sortzen du, bere garaiko gertakizunetatik eta kezketatik aldentzen ez dena (besteak beste, beraren eta bere adiskideen ezaugarriak ematen dizkie pertsonaiei), zentzumenen mende. Aipagarria da Arkadiaren sorrera (V. eta X. eglogak).

Mezenasek bultzatu zuen *Georgikoak* idaztera. Zazpi urte (K.a. 36-29) behar izan zituen hauek idazten hasi zenetik argitara eman zituen arte. Erromako nekazariaren lana eta bizimodua aurkeztu nahi ditu, baina ez soilik poema didaktiko-tekniko batean bezala (horien ereduak ere aztertu zituen arren), lan hura gizakiaren izatearen arrazoi gisa aurkeztuz baino: gizakia izadiaren atal bat da eta berari dagokio, izadiaren beraren legeen arabera, horren hautaketa, antolaketa eta egituraketa burutzea. Virgilioren eredu greziarra Hesiodoren *Lanak eta egunak* da eta erromatarra Lukrezio, baina bien gainetik jartzen du bere lana, berezia eginez.

Eneida idaztean erromatar herriaren epopeia burutu zuen Virgiliok Augustoren akuluaz. Hamaika urtetan jardun zuen lanean, eta gero ere erabat miazkatu gabe geratu ziren bertsoleerro batzuk. Hil hurran zela, hain zuzen, lana erretzeko eskatu

zuen, ez baitzegoen erabat gustura, baina Augustok ez zuen utzi bere eskabidea betetzen, izan ere azalpen historiko-mitikoa eskaintzen baitzen bere *pax romana*-ren eginkizun politikoarentzat: Eneas da Troiaren suntsiketaren ondoren Italiara iritsi eta Erroma sortuko dutenen asaba zaharra.

Argumentuaren arabera, Troiatik irten ostean, Eneas Afrikako kostaldera iristen da. Dido erreginak ostatu ematen dio Kartagon. Oturuntza batean, Eneasek Troiaren amaiera tragikoa kontatzen du. Bere kontakizunaren arabera, eskutik bere seme Askanio eta sorbaldetan Ankises aita zaharra eramanez, handik irtetea lortu zuen. Eneasen maitemin itsuak jotzen du Dido eta ez dio joaten utzi nahi; baina ez duela lortuko ikustean, bere buruaz beste egiten du. Eneasek bere bidaian jarraitzen du itsasoa zeharkatuz eta Siziliaraino iristen da, eta gero Italiako kostaldera. Lazion porturatzen da eta hemen Latino erregeak, orakuluaren hautua betez, bere alaba Lavinia eskua eskaintzen dio Eneasi, emaztetzat har dezan. Baina Lavinia ordurako Turnori promestua zegoen eta horrenbestez Eneas eta bien arteko liskarra sortzen da; duela ikaragarri batean amaituko da, gure heroia-aren garaipenarekin.

Esan daiteke hexametro daktilikotan idatzitako lan honek nobela antza duela, abenturak, maitasuna eta gerra nahasiz.

Eredu nagusia Homero da zalantzarik gabe, hala *Odisea* nola *Iliada*-rekin. Virgiliok horren egitura osoa (bidaia eta borrokak), horren pasarte konkretuak eta horren estiloa bereganatzen ditu (epitetoak, formulak...). Baina Enio ere gogoan du, zahar-oihurtunekin. Virgilio bera, bestalde, arin bihurtu zen poeta latindarrentzat eredu (Lukano, Silio Italiko...) eta gero mendebaldeko herri guztietako literatura berrien oinarri.

Appendix Vergiliana izenburuarekin iritsi zaigun poema-bilduman Virgilioren gazetako lanak ikusi gura izan dira, baina ez dirudi ziurtasunez ezer baieztatu daitekeenik neoterikoen kutsuko lan horien egiletasunari buruz.

Virgilioren idazlanak

Eneida, I, 1-296. Liburuaren gaia.

(Itz.: Santi Onaindia.

Bergili'ren idazlanak osorik.

Egilearen edizioa, 1966.)

Ni naiz beste orduz, txirul-ots bigunean, unai-eresi-joka jarduna; nik gero, oianetatik irtenda, biran ziran alorrei irakatsi nien lur-langilleari, naizta au asegaitez izan, eder ta esaneko izaten: nekazariantzat lan bikaiña, ziñez. Orain, ordea, Marte'ren ankerkeriak abesten ditut.

Guda-iskilluak kantatzen ditut, eta Troia'ko itxas-egalak ala-bearrez utzirik, Itali ta Labini'ko ur-bazterra aurrenengo iritxi zun giza-seme urena goستن dut; ark, bada, asko eroan bear izan zun lur ta ur, June zitalaren gibelmiñetik igeska, urtiz-tarrak ortaratua noski. Bai, amaika neke-lor izan zun gudartean, uria jaso ta etxe-jainkoak Lati'n jarri arte; emetik bai datoz latitar enda ta albanitar arbaso ta Erroma burgoiaren arresi zutiak.

Oroi ezaizkidazu, ene Musa, gauza aiek: zein jainko irainduk edo zer asarrek aizatu zun urtzien erregiña, giza-seme on errukitsua ainbat oker gaiztoz naasitu ta ainbat neke-min ari ar-erazteko. Nork usteko zun orrenbeste sumin goikoen erraietan?

Antziña ba-zan uri bat, Kartago zeritzana, tiritarren egonleku, Itali'tik aurrez-aurre ta Tiber agotik urruti samar: antze-lanez jori ta guda-arazoetan oso latza. Uri auxe jantzi ta babestu omen zun June'k, beste eskualde guztien gaiñez, Samo bera ere saiets utzita. Ementxe zeuzkan bere iskilluak, ementxe bere zalpurdia; orduan ere, adurrak ortan ba'zetozten beintzat, uri auxe erri guztien buru egitea opa zun arduraz. Baiña baita entzuna zun troiar odoletik jalgiko zala Tiri-tarren gaztelu ta arresiak noizbait bekoz-gora irauliko zituan enda; andik etorriko zala, Libi'tarren kalterako, jenderri oso ugaria, gudaritzan ezin azkarragoa. Orrela ardazkatu omen zuten Balbeak (Parkak).

Orren bildur zan Saturno'ren alaba, ta gaiñera gogoan zeukan oraindik Troia ondoan argutar maiteen alde berberak leia biziz egindako gudaketa zarra; bere barnetik etziran oindiño aienatu, ez, orduko aserre-zio ta neke-isi gaiztoak. Gogoan ondo barrendua zeukan Paris'en erabakia; baita bere eder-dirdai ezetsia ta jenderri aiertua ta Ganimedea ebatsiari eskeiñitako gorespenak ere. Onela, aserretan supizturik, Troiarrak, danaotar eta Akileu bulartsuaren puskak, itxas zear osoro banatuak, Lati mugatik albitanez saiesten dendatu (alegindu) oi zan: auek, berriz, urteetan zebiltzan ur-gainez alderrai, aduen jostailu. Astuna zan nunbait erromar jendeari asiera ematea!

Sikuli'ko lurra ikusbidetik doi-doi galduta, galtzairu-brankaz gezal-bitsak zirrikaturik, Troiarrak pozik itxas-zegiten ur aundirantza. Baiña aspaldiko zaurieztena bular azpian zeraman June onela mintzo zan berekiko: «Nik, azpiratua bear bada, ez ote diot asi-arloari eutsiko? Ezingo ote dut Teukro'tarren errege ori Itali aldetik urrunterazi? Aduak debekatzen didate noski! Pala'k ez al zuan, Ajax Oilei'ren seme bat-beraren erru ta asarrengatik, argutar ontzidia erre ta denak itxas-barnean murgildu? Jobe'ren su lasterra odeietatik egotziz, berak sakabanatu zitun ontziak; baita gezal sabela aize burrunbatsuz naspil-azi ere: berak, bular zulatutik sua zerion Ajax zirimol nasian artu ta aitz-mutur zorrotzean maspildu zun. Eta nola ni, urtzien erregiña ta Jobe'ren arreba ta emazte naizen au, ainbeste

urtez erri batekin gudaketan? Eta, onen ondoren, nork gurtuko du June'ren ala, edo nork aren mai done aurrean eskale, opari-gaiak eskeiñiko?».

Gauza auek biotzean gar-iraulka, Eoli ekaitz-sorterrira, zear-aize biurriz beteriko artzuloetara doa urtzitar emakumea. Eol erregek emen, arpe zabalean, esku latzez menderatzen ditu aize zakar ta ekaitz-eraso orrulariak, lokarri ta morroilloz galgaturik. Auek, ezigaitz ta asarre-astalka, marrao bizi ari dira mendi-sabelean, baitegi guztia dardar dutela. Gaztelu garaian exerita dago Eol, agint-makilla eskuan duelarik; andik arindu ta paketzen du oro. Eta orrela ezpa-legi, aize oiek beren ekin latzean itxaso ta lurra ta ortze sakona, oro nasturik, goiak zear amilduko lituzkete. Baiña aita guztialtsuak; onen bildurrez, leize-zulo beltzetan atxilotu zitun; mukulu astuna ta menditzarrak gain jarri zizkien; baita, agindurik, ao-ugelak estutu ta lasaitzen arau zuzenez zekian nagusia eman ere.

Aren aurrean ordun June'k itz auek ebaki zitun, otoitzka: «O Eol, urtzitarren aita ta gizonen errege danak, uñak naretu ta aizeak zirimoltzeko eskua eman zizuna: Tirren uretan zear dabil eder etzaidan erri bat, Ilion eta etxe-jainko goituak Itali'n sar erazi nairik. Indar emaiezu aize auei, ta urpera itzazu osoan ontzi erdi-estaliak, edo beintzat banakatu itxaso zear, aien gorpuak gezalpera egotzirik. Amalau ur-neskatx ditut, oso soin-eder, ta auetatik atsegingarriena, Deiope, emaztetzat emango dizut, neri zuk egiñiko on-ordaiñez, ta zurea dukezu, urteetan alkarrekin bizirik, seme-alaba lerdenen aita izan zakizkidan».

Eol'ek, berriz, onela jardetsi zion: «Zeure lana duzu, o erregiñ!, zer nai duzun ikustea; neri, zuk naia betetzea dagokit. Erreiñu au, izan ere, zuri zor dizut; baita agint-zigorra ta Jupiter'en adiskidetzta ere; zure bitartez exeri oi naiz jainkoen maiean, zuk egin nauzu euri-jasa ta ekaitzen zuzentzaille».

Itz auek esanaz batean, zigor-erpiñez jotzen du Eol'ek mendi konkorra saietsean, eta ango aizeak, gudari-saldoa iduri, irikiko zulotik astrapalada gorrian irtenda, lur zabalean zear doaz zurrinbillotsu. Itxasoraiño ere edatu ta Euro, Notu ta ekaitz-aizeak alkar nasturik, gezal guztia asaldatu ta bekoz-gora jartzen dute, lur-ertzeko ondartzetara bildurgarrizko olatu-bagak konkortu ta amil-aziaz. Laster da giza-kumeen garraxia ta txikoten karraska. Odeiak, bat-batez, zerua ta eguna kentzen dituzte Teukro'tarren begietatik: gauak egal beltzez estaltzen du itxaso. Trumoi-ots daude zeruardatzak, eta tximista, dizdiz maiz berriztuz ortzi-alde guztia: orok eztie gizonen gainbeerako eriotza besterik iragartzen.

Enea'ri, bertan, otzak eten zizkion gorputz-atalak. Intziri dagi, ta bi eskuak izarretara jasoaz, onela mintzatzen da: «Oi, iru ta lau bidar zoriontsuak, gurasoen begi aurrean, Troia'ko arresi jaikien azpian eriotza izan zutenak! Oi, Tideu-seme, danaotarretan indartsuena!, nola ez nintzan ni ere Ilion'go zelaietan erori ta nere

gogo au zure eskumapean ez nuan egotzi? An bai datza Ektor zangarra, Akileu'k geziz il zuna; antxe baita Sarpedon zaintsua ere. Oi, Simois ibaiak ainbat beso-ikurdi ebatsi ta ainbat buru-oskol ta ainbat gudari bizkorren gorputzil zaramalka daramazkin toki aietan ezin egona!»

Enea'k era ontan ziarduala, ekaitzak, iper-aizez kirrinkari, aurretik zauritzen du ontzi-oiala, ur-bitsak zeruraiño jasoaz. Arraunak austen dira, ta ontzia aurrez atze jartzen da, alboa uinai eskeñirik; mendi eskerga iduri, izugarrizko ur-meta dator ondoren. Ontzi batzuk orren erpiñean gelditzen dira zintzilika; beste batzuei, olatu bat zartatu dalako, uin anean azpia ageri zaie. Gezal-barneko ondar-eragin bizi! Iru ontzi, Notu'k, biurrian arturik, azpiko aitz-mokor gordeetara jaurtitzen ditu: Itali'arrak *mai doneak* deritzaie uin artean bizkar eskerga antzera itxas azal dauden urpeko arkaitz auei. Euro-k beste iru itxas urrunetik ur-ertzeko etaka ta ondar-moltsoetara dakazki —ikusbizun arrigarri!—, an uberetako zulu-muluetan erats-eratsi ta ondar-lubakiz inguratzeko. Beste bat, Liki'tarrak eta Oronte zintzoa zeramazkina, Enea beraren begi aurrean, izugarrizko itxaskiak goitik beera erasoten dio atzekaldetik: lemazaiña gogor astinduta, buruz beera egotzi du itxas-barnera, ta ontzia, olatuak an bertan iru aldiz inguruan kirimildu ta zurrunbillo zakarrak irunsten du gezal-erraietan. Banaka batzuk ageri dira itxas zabalean igeri; gudarien iskilluak eta ol-zatiak eta Troia'ko ondasunak ere uretan zapart. Bitartean Ilioneu'ren ontzi bikaiña menderatu du erasoak, baita Akate azarriarena ta Abante zioana ta Alete zarrarena ere: denak, zirristuetan brintzatuak, alboetako une lotzagetatik ur etsaia artzen dute.

Neptun'ek ba-dakusazki, tarte ontan, itxasoa iskanbil aundiz nahasia ta gain lenu dan ur-tulubio zakarra ta barren-barrendiko zingira-irakin itzul-erazoa; sumiñak oso arturik eta itxas zabalera so-egiñaz, ur gaiñean agertzen du bere buru ederra. Uretan oso edatua dakus Enea'ren ontzidia, eta troiarrak estu ta larri olatu-naspil ta zeru-triskantzapean. Anaiari ez zitzaizkion ezkutatu noski June'ren iurzur ta sumiñak. Euro ta Kepir beregana deitu ta onela diotse: «Ainbesteko ustea al duzute zuen baitan? Noiztik ausartu zerate, aizeak, nere baimen gabe, ortzi-lurra naspildu ta ainbesteko ur-mendiak jaiki-erazten? Zuei nik... Baiña obe dut lenengo uin eragiñak naretu. Gero, berdiñik izan eztun zigor-nekez ordainduko didazute egiña. Emaiozute igesari, ta au esan zuen erregeri: «Ari ez, neri baizik, emana izan dala zozketan gezaleko agintea ta iruortzeko zorrotza. An ditu ark arkaitz galantak: ire estalpeak, noski, Euro! Jauregi artan bizi bedi Eol nasaiki, aizeen baitegi goibleko nagusi».

Onela dio, ta esan bezin azkar uin arroak baretzen ditu, ta odei alkartuak uxaturik eguzkia jartzen du ñirñir. Batera, Kimotoe'k eta Triton'ek, alkarri lagundurik, ontziak askatzen dituzte aitz-tuturru zorrotzetatik; berak ere iru-ortzekoz jasotzen ditu, ta barneko ondar-pillak agerian jarririk. itxasoa baketzen du; ta, azkenik,

gurpil arin dabilkizu ur bizkarrez txairo. Eta askotan uri nagusi baten, zalaparta sortu dala-ta, bertako kaxkarrak su-bero dabilta, zuzi ta arriz sekulako barbuilla egiñik, ezin-ikusiak esku bakoitzean iskiliu bat jarriaz; baiña olakoetan gizaseme zentzundun eta agurgarri bat apika azaldu ba'ledi, asalatuak ixillera datoz ta olakoari entzuteko adi-adi daude, ta bere itzez gogoak narotu ta biotzak ezti biurtu oi ditu. Era berean ixil-erazi zun Neptun aitak itxasoaren zalaparta, biurrialdi osoa, ur-zelai zear begiak edatu ta ortzi garbipean bere zaldiei eragiñik, ao-ugelak jarei, gurdi ariñean egaz abiatu zanean.

Enea'ren lagun aulduak, urreneko ur-ertzetara eldu nairik, Libi'ko muturretara jotzen dute. An ba-da toki bat bakartegi zabalean, ugarteia noski, bi bizkar luzeak diotela kaia egiñaz an lertzen da ur aunditik datorren uin oro, kolko medarretan banakaturik. An eta emen arkaitz aundiak eta bi ugarri dauzkazu, goiari zemaika; auen azpiko ura, berriz, txit naro ta ixilla dago. Goi aldetik, gaiñera, antzoki antzeko oian urduri dirdaitsua agiri da, basarte zurbilla itzal ikaragarritz zintzilika daukala. Beste aldetik leiza bat dago, aitz-mutur esekiekin; ur gezak ditu barruan, eta jarlekuak arri bizian; ur-lamien etxea duzu. Ontzi abailduak an ez tute lokarririk bear, ezta ortz makurdun aingurarik ere. Onaxe jotzen du Enea'k gelditzen zaizkion zazpi ontziak bildurik; eta troiarrak, lur-min gorritan aietatik irtendakoan, ondar leiatuaz jabetu ta kresalak inarturiko gorputzak ur-ertzean egokitzen dituzte. Eta Akate'k, lenbizi, suarritik txiñar bat jalki-azi du; ta sua osto batzuetan bilduz, errekin legorra eman dio inguruan ugari, sugarrak indar aundia arturik. Orduan ainbat zorigaiztok nekaturiko aiek, urak iroldutako garia ta Kere'ren tresnak atera ta itxas-erasotik jasotako gari-aleak sutan erre ta arri gaiñean zeatzen diardute.

Enea'k, bitartean, aitz baten gaillurera igota, itxas urruna begizatzen du oso, aize-erauntsiak jaurtitakoen bat agiri ote dan, noski: Anteu ta Prigitar izontzi arraun bikoizdunak, edo Kapi, edo Kaiku'ren iskilluren bat ontzi-atze zutietan. Eztu ontzirik begiz jotzen, baiña iru orein, bai, dakuzki ur-ertzean urduri; atzetik auen jarrai, ordea, abere-talde aundia, ta ibarrean ere an ta emen pilloak bazkatzen. Emen gelditu da Enea, ta arranbela ta gezi ariñak, Akate zintzoak zeramazkin iskilluak, eskuraturik, aurrenen adar abartsuz zuzendari bezela doaztenak erasten ditu; ta gero, gezi-jaurtika besteei ere oian ostotsuan zear erasorik, larria jartzen du orein talde osoan. Eta ezta berean aspertzen, zazpi gorputz aundi, itxasoan ditun ontzi aiña, lurrean zerraldo utzi arteño. Emendik kaira jo ta nekekideen artean banatzen du eskuratutako eiza; baita, ondoren, Akeste gizuren onak Trinakri'ko izpazterean upelatan ipiñi ta andik alde egin zutenei emaniko ardoa ere.

Eta aien biotz itunak itzokin gozatzen ditu: «O lagunak! (eta ez dauzkagu aiztuta, gero, lendik izandako neke-lorrak); o zuok, gorriagoak ikusi duzutenok! Gaitz aueri ere Jainkoak azkena emango die. Zuek, egiaz, Eskile aserratura urbildu zerate, ta barnean ots-dagiten arkaitzetara; baita Kiklope'tarren arpeak ere somatu

dituzute: biotz on zaitezte, bildur goibela uxatuaz; neke auk gogoratzea ere iñoiz, bear bada, atsegin izango zaigu. Ainbat gorabera, ainbat estutasun ta galzori artean, Lati aldera goaz; aduak antxe derakusazkigute esertoki lasai nareak. An aizu gera berriz ere Troia'ko erreñua piztera. Sendo zaitezte, eta gorde zeuen buruak abagune egokietarako».

Onela itz dagi, ta, kezka aundiak naigabetu arren, arpegiz itxaropena erakusten du, bere oiñaze gorria biotzean itorik. Aiek (troiarrak) eiza gertatzen ari dira, ta ondorengo janari-gaiak; oreñak alboetatik larrutu ta errai-billois uzten dituzte; batzuk, zatitan ebaki ta burduntzietan jartzen dituzte pilpilka; beste batzuk, pertzak ondarrean atondurik, sua ezartzen diete. Gero, janez ederki indar-berritzen dira: belazean zabal etzanda, ardao zarrez ta oreinki gogoz asetzen. Jatekoz gosea il ta maiak jaso ondorean, luzaro ari izan dira izketan galdutako laguneri buruz galdezka, bildur ta itxaropen artean zalantzaz: orain uste dute bizi dirala ta gero illak dirala, edo-ta, dei egin arren, beren deirik ez dutela aditzen, iruditzen zaie. Enea biotz-onak, batez ere, Oronte azkarrari ta Amiku'ri gertatua, Liku'ren zori gaiztoa, ta Gia ta Kloantu kementsuen adu gordiña negartzen ditu bere baitan.

Eta autu auen azkena zan, Jupiter'ek, ortzi goitik, ontziak oial-zabal dabiltzan itxasora ta lurralde etzanetara, ondartzta ta erri edatuetara begiratuz, zeru-gangan orrela gelditu ta bere betarte dizditsua Libi'ko erreñuetan tinka jarri zunean. Eta olako arduraz eragiña barrua zekarrela, Venus doakio ta, oso naigabetua ta begi ederrak negar-anpuluz beterik, onela diotsa: «O, zu, gizonen eta jainkoen gora-berak betikoalez zuzendu ta jutzuriz ikaran jarri oi dituzuna: zer txarrik egin lezakean zurekiko nire Enea'k? Zer egin izan dizute Troia'tarrak, ainbat zori-nekez lorpetuta, lurbira guztian Itali'rako bideak itxitzen ba'zaizkie? Zuk, ordea, urteak joan urteak etorri, erromatarrak emendik sortuko zirala agindua duzu; emendik irtengo zirala, Teukro'ren odola berriturik, buruzagi zangarrak, noizbait ur ta lur aginpide betea izango zutenak. Iritzi ortatik, zerk aldatu zaitu, ene aita? Onekin, egiaz, Troia'ren erortze ta ango ondamendi zurbillaz ere zerbait poztutzen nintzan adu gaiztoen aurka adu onak jarririk. Eta orain ere adu gaizto berbera dute jarraika, ainbat gertaerak samindutako gizon auk. Zer azken damaiezu, errege aundi, neke oiei? Antenor, akibitarren artetik igeska, Iliri'ko itxas-kolkora jo ta ezertariko kalte gabe Liburni'tarren errialderaiño iritxi zan, eta andik Timabi'ko iturria goitu al izan zun, bederatzi ur-agotik mendiz beera, itxaso zaratatsu antzo, jauzika amilduz, inguruko zelai-lauak dardaratzen dituna, noski. Berak, alare, antxe eregi zun Padua'ko uria eta antxe ezarri zitun Teukro'tarren egoitzak; baita angoeri izena eman ere, Troia'ko iskilluak bertan tinkaturik: orain, antxe obiratua, pake gozotan du atsedena. Gu, ostera, zure semeok, zeru-jauregian erkide gerala, ontziak galduta —au lotsaria!—, gaizkin baten asarreagatik, arat-onat gabihza galduak eta Itali'ko iz-bazterretatik gero ta urutiago jaurtiak. Au ote erruki-sari? Onela nai al duzu gure aginte-makilla piztu-erazi?».

Gizonen eta jainkoen aitak, irri-barrez, ortzea ta ekaitzak baretzen ditun arpegi alaiz, pa goxoak eman zizkion alabari; gero, onela mintza zaio: «Ez bildur izan, Kiterar maite: aldakaitzak dituzu zuretarren aduak; ikusiko dituzu nik agindu nizekizun Labini uria ta bertako arresiak, eta Enea biotz-aundia gora, zeru-izarretaraiño jasoko duzu; etzait asmo ori aldatu. Ta onek (esango dizkizut, ardura orrek ozkatzen dizun ezkeru, urruti samarretik artuta, etorkizun dauden gertaera ixillak ere) guda izugarria egingo dizu Itali'n; erri ezigaitzak eskuratuko ditu, lege ta arresiak gizonei ipiñirik, irugarren udaldiak Lati'n agintari ikusi arte, ta errutuldarrak menderatu ondoan iru negu igaro arte. Eta orain goi-izenez Jul deitzen dioten Askani aurrak —Il zeritzan Ilion'go errialdea bere jaube zala— illabeteak itzulika, ogeitamar urte luze beteko ditu bere agintaritzan; errege-aulkia aldatuko du Labini'tik, Albalonga'ri indar aundia ezarriaz. Emen, berriz, irureun urte osoz Ektor'tarren gain izango da erreñua, Ilia erregeñ opaltzailleak, Marte'gandik izar, aur bikoitzak argitara dakarzkina arteño. Gero Erromul'ek, otseme bere iñudearen larru gorripean pozik, jende aiek artu ta Marte uriko arresiak irasiko ditu, erromatarrai bere izenez deiturik. Nik ez diet aueri ez agintze-mugarik ez eperik jartzen; azkenik ez dun eskubidea emana diet. June gordiña ere, orain itxaso ta lur ta ortze bildurgarriro naspiltzen ari dana, erabakiz oneratuko da, nerekin nasi gauzen artezkari diran erromatar jende togadunei lagunduko die noski. Ona ene gogoia. Gero, urteak igazirik, Asaraku etxeak Ptia lurraldea ta Mikena argia ta Argu azpiratua menpean izango ditu morroe-zurrian. Jatorri eder ontatik sortuko da troiatar Kaisar, Juli, Jul aundiagandik arturiko izenekoa noski; bere aginterriak itxasoan izango du amaia, ta izarretan bere ospe-entzuteak. Zuk au, noizbait, Sortaldeko garaitz-irabazkiz ornitua, bildur gabe artuko dozu zeru-goian; gizonak, ordea, eskeinka dei dagiokete. Orduan, gudaketak utziz, gizaldi latzak samurtuko dira. Siñiste ille-zurik eta Besta'k, legeak emango dituzte, baita Krin'ek ere bere anai Erremu'kin naste; Guda'ren ate ankerrak burniz ta zarraila estuz itxiko dira; Sumin zitala, barnean, iskiliu gaizto-beltz gaiñean eserria, ta sorbalda atzetik eun galtzairuzko lokarriz korapilloturik, murruga dagike izugarri, aotik odol-jario».

Eneida, II, 203-222. Laokoonte.
(Itz.: Arrate Zubillaga eta Gidor Bilbao.
Kultura Klasikoa. DBH 3.
Edebé-Giltza arg., 1997.)

Eta hara non, Tenedostik irten eta itsasora jauzi eginez, ur sakon lasaietatik biak batera abiatzen diren gure itsasertzerantz eraztun itzeleko bi suge (kontatzean izutu egiten naiz!); bular-aurreak olatuen artean tente, bien motots odoltsuek itsasoa menderatzen dute; gorputzak, gainontzekoan, uretan irristatzen dira, kiribil esker-gak irudikatuz. Kresalaren aparrean burrunba sortzen da. Lehorrera heltzen dira.

Begiak odol eta garretan irazekirik dituzte eta mizto dardarkariek etengabe laztantzen dituzte ezpain txistukariak. Hauek ikustean ihesari ematen diogu, zainetan odolik gabe. Biak abiatzen dira Laokoonterengana, beren bidean zalantzarik gabe; lehenbizi bi semeen gorpuztxoen inguruan kiribiltzen dira suge biak eta horzka urratu eta irensten dituzte dohakabeak; gero, azkonak harturik laguntzera datorren aitari egiten diote eraso eta eraztun itzeletan lotzen dute. Jada bi aldiz kiribildu dira haren gerrian, bi bider estutu dute haren lepoa bizkar ezkatadunez, eta oraindik goian ageri dira tente sugeen buruak eta lepondokoak. Bera, bi eskuekin ahalegintzen da korapiloak askatzen —sazerdote-zintak odol-batu eta lerre beltza dariola— eta zerura garraixi ikaragarriak jaurtikitzen ditu.

Eneida, IV, 1-19; 90-94; 115-128. Didoren maitemina.
(Itz.: Arrate Zubillaga eta Gidor Bilbao.
Kultura Klasikoa. DBH 4.
Edebé-Giltza arg., 1998.)

Baina erreginak zainetako odolez elikatzen ditu aspaldiko maiteminaren zauriak eta ezkutuko su batez kizkaltzen da. Ezin ditu burutik kendu gizon honen sendotasuna eta adorea, ez eta bere leinuaren ospea. Bular barruan josiak ditu haren begitartea eta haren hitzak. Eta oinaze honek ez dio atsedetik ematen bere gorpuzari.

Hurrengo Egunsentia Feboren zuziaz Lurra argitasunez betetzen ari zen eta itzalen lurrin hezea uxatua zuen eguratsak, Dido, arima tristeturik, mintzatu zitzaionean ahizpari, arima gogaideari: «Oi Ana, ahizpa enea! Amets gaiztoak estutzen dit larritasunez barrua! Nor da gure etxean sartu berri zaigun kanpotarra? Hau bai galanta! Hau bai ausarta eta armekin artetsua! Zinez uste dut, eta ez da uste hutsala, jainko-jainkosen arrazakoa dela. Beldurra beti izan barru eskasaren adierazle. Ai, ene! A zer nolako erasoak egin dizkion patuak! Nolako gerrak kontatu ditu, azkenera arte pairatuak! Zein epopeia harena! Parkek nire lehen amodioa apurtu eta gero, beste senarrik ez izateko erabaki sendoa hartua izan ez banu, ezkon-oheak eta ezkontza-zuziek gogaituko ez banindute, litekeena da hargatik, eta hargatik besterik ez, nire ahultasunean erori izatea. [...]».

Junok, Jupiterren emazte maiteak, grina gaizto honen gatibu ikusten du Dido, izen ona zaindu beharrak ere sukar hura menderatu ezinik, eta Venusengana itzulirik ondokoa dio Saturnoren alabak: «Horra hor ohore gorena eta garaipen ugaria bai zuretzat bai zure semearentzat! Zinez aipagarria eta gogoangarria zuen indarra! [...] Orain entzun, hitz gutxitan esango dizut-eta zer egin behar dugun. Bihar bertan, Eguzkia igotzen hasi eta haren izpiek lurraren estalkia urratzen dutenean, Eneas eta Dido gaxoa hiritik irtengo dira, oihanean ehizatzen. Ehiztariek sareak oihanartean zabal ditzatenean, nik kazkabarrez betetako laino beltza botako dut

euren buruen gainera eta zeruan trumoioren zalaparta entzunaraziko dut. Guztiek ihes egingo dute, izaturik, gau-itzal zerratuan barrena. Eneasek eta Didok, biek elkarrekin bilatuko dute babes, biek harpe berean. Bertan izango naiz ni, eta nire eginahala atsegin baduzu, xedera sendoz batuko ditut, eta Dido Eneasena izango da betirako. Ezteiak izango dira».

Ziterako jainkosak inolako eragozpenik gabe onartzen du asmo hau eta irribarre egiten du burutapenarengatik.

Eneida, V, 105-285. Estropadak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Iritsi zen espero zuten eguna. Faetonteren zaldi-gurdiak bederatzigarren egunsentia zekarren garbi, lainorik gabe. Azestes ospetsuaren berriak eta izenak aztoratuak zituen auzoko herriak. Itsasertza bete zuten talde alaiak osatuz, denak Eneas eta beretarrak ikusi nahian, eta batzuk lehian parte hartzeko prest. Plaza erdian denek ikusteko moduan ipini dituzte lehenbizi sariak: tripode sakratuak, koroa berdeak, palmondoak, garai-ikurra, armadurak, purpuraz apainduriko jantziak eta zilar eta urrezko talentuak.

Mendixka baten tontorretik iragarri du turutak bere soinuaz jokoan hasiera. Arraun pisutsudun lau galerak hasi dute norgehiagoka; elkarren parekoak dira, ontziteria osotik aukeratuak. Mnesteo da arraunlari kementsuko Herensugean agintaria, laster italiarra izango den Mnesteo, Memiarren leinuari izena emango diona. Giasek agintzen du Kimera izugarriaren ontzi-puska eskergan; ur gaineko hiri bat da, dardaniar mutilek hiru lerrotan bultzatzen dutena, hiru ilaretatik altxatzen dituzten arraunez. Zentauro handiaren ontziburua Sergesto da, Sergiar familiari izena ematen diona. Eta Kloanto da ontziburu Eszila berdeurdinean, Kloanto hain zuzen, zure jatorriko asaba, Kluentzio erromatarra.

Urrun, itsas zabalean, itsasbater apartsuaren aurrean, olatu gangartuek astindu eta batzuetan —iparmendebalak, ekaitz-haizeak, izarrak estaltzen dituenen— hondoratzen duten harkaitz bat dago. Barealdian isilik izaten da eta ur lasaien gainetik agertzen da ordokia eta eguzkia maite duten pottorroentzako atsedentzeko atsegina. Aita Eneasek hor jarri du helmuga berdea, arte hostotsua muga gisa. Hortik itzuli beharko dute itsasgizon biratzaile trebeek, estropada luzean hura inguratuz.

Lekuen zozketa egin da. Distira egiten dute popan zutik patrioiek, urre eta purpurazko jantzi dotoreez. Makalaren hostoek itzala ematen diete itsas mutilen bekokiei eta olio z igurtzitako bizkar biluziak dirdiraz dira. Tostetan eserita, giharre tinkoak arraunetan jarrita, seinalearen zain daude adi-adi. Beldur larriak eta ospe-irrika oldartsuak ahitzen ditu hauen bihotz bozkarioz beteak. Gero, turuta argiak soinu

egiten duenean, denak batera oldartzen dira euren lekuetan amorratuta. Itsasgizonen irrintziak zerua zauritzen du.

Besoek atzerako bira egitean itsaso astinduari bitsa dario. Denek bat-batera zula-tzen dituzte ildoak eta ur-zabaldiaren gain osoa irekitzen da arraunek eta hiru hortzeko ontzi-muturrek urratuta. Behor-gurdiak lauan ere ez dira hain bizkor oldartzen, ez eta irteera-hesitik jaulkitzean ere; gurdilariak ere ez dira hain sutsu aritzen orga-abereen hegaldia xaxatzen, edo euren gainean uzkailirik zigorraz jo eta aho-uhal kulunkariak eragiten.

Berehala entzuten da baso osoan ikusleen txalo eta oihuen durundia, gartsuki gogoberotzen baititu bakoitzak bereak; hondartzako maskorrean itzulikatzen da hauen ahotsa eta muinoak urratzen ditu eta oihartzunak joan eta bueltan ekartzen die aldarria.

Gias abiatzen da aurretik ihes eginez eta bera da lehena olatu gainera irristatzen nahaste eta zarata artean. Kloanto atze-atzetik doakio, hurre-hurre, arraunlari hobeekin baina pinuaren pisuagatik atzeratuta. Gero bitarte berarekin datoz Herensugea eta Zentauroa, elkarren arteko lehian zeinek aurrea hartuko. Batean Herensugea da garaile, bestean Zentauro eskerga irabazle, orain branka biak doaz batera, elkarren ondoan urratzen dute gila luzeek olatu kresaltsuen gaina.

Harkaitzera iristen ari ziren, bira egin behar zuten lekura heltzear ziren, eta, lehenengo postuan doala, estropada erdian garaile den Giasen oihuka egiten dio agiraka Menetes lemazainari: “Nora hoa hain eskuinetara? Egik bira honantza. Arrima hadi bazterrera. Hurbildu ezkerreko haitzetara arraun-endaiez ukitu arte. Laga itsas zabala besteentzat!”. Baina Menetesek, hondar-pilaren beldurrez, olatu-ten gain zabalera begira jartzen du branka. “Nora hoa saihebidetik?” errepikatzen dio. “Haitzetara, Menetes!” diotso berriro oihuka biraraztearen, baina, ai ene, atzera begiratu eta Kloanto ikusten du bere bizkarretik aurrera doala haitzetara arrimatuta. Barrualdetik egiten du honek aurrerako bidea, Giasen ontzia eta harkaitz durunditsuen artetik igarota, ababorretik ia-ia ukituta; estropadaburuaren aurrean jartzen da bizkor eta itsas zabalean sartzen da harkaitza atzean utzita.

Orduan amorru biziak kiskaltzen du mutila hezur-muinetaraino eta negarrak bustitzen dizkio masailak; bere gurbiltasuna eta bere gizonen arriskua kontuan izan gabe, popatik behera botatzen du itsasora Menetes uzkurra. Berak hartzen du lema eta, hala ontzizain nola lemazain gisa, arraunlariak gogoberotu eta lurraren aldera biratzen du lema. Azkenik Menetes, urteen eta blai egindako jantzietatik darion uraren pisuaren erruz, ozta-ozta azaleratu denean hondotik, harkaitzera igo eta harri lehorrantzean etzan da. Barre egin diote teukroek erortzean, barre egin diote olatu artean igerian dabilela, eta barre kresala borborka dariola ikusi dutenean.

Atzetik datozen bietan Gias aurreratzeko itxaropen gozagarria ernetzen da orain, atzean geratzen ari baita hau. Sergesto doa lehenen eta harkaitzera hurbiltzen da, baina lehiakideari ez dio ontzi osoa kentzen, zati bat baino, albotik muturra erakutsiz ezesten baitu Herensugeak. Mnesteo lasterka doa ontzi erditik tostartekoak gogoberotuz: “Orain, altxa orain arraunaren gainetik, Hektorren gudalkideok, Troiaren azken kinkan laguntzat neuk aukeratuak! Atera orain getuliar Sirteetan, Joniar Itsasoan, eta Malea lurmuturrean uhinaldiak eraso zintuenean erakutsitako indar hura, kemen hura! Mnesteo ez dabil oraingoan lehen postuaren edo palmondoaren bila, nahiz eta menturaz... Baina, oi Neptuno, irabaz dezatela zuk hautaturikoek. Azkenak iristearen lotsa, inoiz ez. Laido hori saihestea izan dadila, lagunok, gure garaipena!”. Eginahal gorenean uzkaileten dira arraun gainean. Brontzeko muturdun ontziak dar-dar egiten du hauen astindu indartsuekin. Itsas gaina azpian doa ihesi. Soin-atalak eta ezdarri lehorrak estutzen zaizkie arnasestuez; izerdia uholdeka darie hauen gorputzetatik.

Zoriak ekarriko die irrikaturiko ospea; Sergestok, suturik, branka harkaitzera lar hurreratu eta Mnesteok utzitako leku estutik sartzean, behea jotzen baitu uharri irten batean. Ikara egiten du harkaitzak astinduaren ondorioz eta arraunak ezpal eginda geratzen dira haren hortz zorrotzak jotzean eta branka zintzilik geratzen da zati-zati eginda. Arraunlariak denak batera jaiki eta zarataka hasten dira itxaronaldiagatik; burdinazko zikaiak eta kakoak hartzen dituzte eta arraun apurtuak batzen itsasotik.

Mnesteo ordea, pozik eta are sutsuago zoriak eskainitako ontarteagatik, arraunlari-eskuadra zaluarekin haizeen laguntza eskatuz, uren maldaren bila doa lasterka itsas zabalera. Nola jaulkitzen den usoa bat batean uxatuta hegaldaka landa zabalera, berari babesa eta haitzarteko zulo itzaltsuan txito-talde gozoari lekua eman dioten leizetik, izututa zalapartaz kraskatzen baititu hegoak esparru itxian, gero berehala labaintzeko zero zohardian, hego arinak mugitu gabe zulatuz oskarbia, hala egin zuten Mnesteok eta Herensugeak ihesean estropadako azken tarte, euren kemenaz halatsuko hegoak emanez hegaldiari. Lehenengo Sergesto uzten du atzean, harkaitzaren irtenunean borrokan, behea jota laguntza-eske alferrik, arraun apurtuekin estropadan jarrartzeko ahaleginetan. Gero Giasen parera iristen da eta Kimera izugarriaren ontzi-puska eskerga atzean geratzen zaio, lemazainik gabe baita. Helmugako ateetan Kloanto baino ez zaio geratzen aurretik.

Honen bila abiatzen da eta eginahal gorenean bere ondora iristen da. Bikoiztu egiten dira orain oihuak; denek batean gogoberotzen dute harrapa dezan. Zeruan oihartzun egiten du zalapartak. Batzuentzat lotsagarri da eskuartearen duten garaipena eta irabazita duten ohorea ez erdiestea, eta bizitza emango lukete ereinotzagatik. Mnesteo eta beretarrentzat arrakasta bera da gogoberogarri eta ahal dutela sinesten dutelako ahal dute.

Eta brankak elkarren parean zirela, bi-biek lortuko zuketan menturaz garaipena, Kloantok bi ahurak itsasorantza luzatuta askatu ez balitu arrenak, bere agintzariak entzuteko otoi eginez jainkoei: “Nik urratzen dudana itsaso zabalaren agintea duzuen jainkook, atseginez eskainiko dizuet hondartza honetan zuen aldareen aurrean zezen zuri distiratsua, hitz ematen dut, eta uhin kresaltsuetara jaurtiko ditut honen erraiak opari gisa, eta uholdeka isuriko dut ardoa”. Hau esan eta sakonean, uhinen azpian, Nereida-abestalde osoa entzun zen, eta Forko, eta Panopea birjina; eta Portuno jainkoak berak, bere esku eskergaz bultzatu zuen estropadan eta Noto edo hegodun gezia baino zaluago doa hegaz lehorrerantz, portu barruan desagertuz.

Ankisesen semeak ohituraren arabera dei egiten die guztiei; Kloanto aitortzen du garaile aldarrikariaren ahots indartsuaz eta ereinotz berdez janzten dio burua. Gero ontzi bakoitzaren sariak hautuan: hiru zekor, eta ardoa eta zilarrezko talentu pisutsu bat.

Ontziburuentzat opari bereziak eransten ditu: irabazlearentzat urrez brodaturiko klamidea; oihal-ertzetik zerrenda bikoitzean Melibeako purpura darama erruz. Mutil galant bikaina agertzen da brodaturik. Idako hostotza artetik azkona eskuan duela doa gartsuki lasterka orein zaluak nekaraziz; arnastuka doala dirudi. Bat batean Idatik dator Jupiterren armak daramatzen hegazia eta gora darama erpe kakotuen artean. Agure zaindarien alferrik zabaltzen dituzte zerura begira eskuetako ahurak eta bere zakurren ihausi amorratua eguratsera doa gorabidean.

Antzeko merituz bigarren postua irabazi duenari, hala jai-jantzirako nola borrokaldietako babeserako, armadura ematen dio, eratzun arinez eta urrezko hari hirukoitzez osaturiko mailaz ehundua, Eneas garaileak berak Simunte zaluaren ertzean, Troia garaia behaldez, Demoleori kendua. Orain ozta-ozta daramate, mailen pisuagatik, bizkar gainean Fegeo eta Sagaris zerbitzariak. Behinola ordea Demoleok, hura soinean estu-estu jantzita, bizkor esesten zien troiarrei, arrapaladan ihes eraginez.

Hirugarren saria brontzezko galdara pare bat eta erliebean irudi apaingarriak dituzten zilarrezko kopa bi dira.

Sariak jasota, harro zihoazen denak opariekin alde eginez, bekokietan xingola gorriak lotuta, azkenik harkaitz ankerraren atzaparretatik antze bipilez aterata, arraunak galduta, indarrik gabe iritsi zenean Sergesto, arraunlari ilara bat gutxiagorekin, ontzia burla artean gidatuz ohorerik gabe. Sugea bezala datoz; bidearen ebakialdi batean brontzezko gorpil batek maiz ezustean harrapatu eta gorputz gainetik zapaltzen du; edo ibiltariak harri handi batez jo eta erdi hilda lagatzen du, zatituta; alferrik ahalegintzen da ihes egiten, kiribil handietan bihurritzen du bizkarraldea; gorputz erdiak furfurian, begiak txingartuta, tentetu

eta aurrera egiten du txistuka; beste erdia banatuta geratzen da atzean, eraztunak uztartuz eta bere baitan bilduz; halatsu zetozen arraunlariak ontzia astiro bultzatuz.

Azkenean haize oihalak jaso eta portu burutik sartzen da. Hitz emandako saria eskaintzen dio Eneasek Sergestori. Pozik da ontzia onik eta lagunak oneratuta ikusirik. Minervaren lanetan aditua den andrazko esklabo bat eskaintzen dio; kretarra da, Foloe izenekoa, eta bikiak ditu bularretan hazten.

Bukolikoak, I. Melibeo eta Titiro: erbesteratu beharra.

(Itz.: Andima Ibiñagabeitia.

Bergiliren Unai eta Alor-kantak.

Iñigo Ruiz Arzalluzen edizioa, *Klasikoak* 55 - Euskal Editoreen Elkarte, 1992.)

Melibeu-k. Zu, Titir, pagondo zabalaren itzalpean etzanda basa-musaren eresiak txirul segail batez ioten ari zera; guk aberriko muga ta soro atsegiñak utzi bear izan ditugu; sorterritik igesi atera gera; zu, Titir, gerizpean lasai, Amarili ederraren izena ber-esaten, oianei irakasten ari zera.

Titir-ek. Oi, Melibeu! atsarte auek iainko bati zor dizkiot: beti ere hura, iainko izango da niretzat eta aren opalarria, maiz, nere artaldeko bildots xamurren odolez ziprztinduko dut. Dakusunez, ari eskerrak, ene idiak lasa bazka ditezke nun-nai, eta neonek ere basatxirulaz zernai io dezaket.

Melibeu-k. Ez zaitut bekaitz, miraz nago ala ere; soro guztiak erabat asaldaturik daude! Ara, neonek ere, ozta daramazkit aurretik auntz auek; auxe ere, Titir, doi daramat: urraizti sarri batean antxume bizkiak egin ditu oraintsu, artaldearen itxaro; ondikotz, arkaitz gorrian laga ditu. Zoritxar au, —gogoan dut—, ortziak iotako aritzak iragarri zigun; itsuegi izan ni, ordea. Alare, Titir, esaiguzu, arren, iainko ori nor ote duzun.

Titir-ek. Erroma deritzan uria gurearen antzekoa zala uste nun zoro onek, antxume xamurrak eramaten dituguna bezelakoa. Ala uste nitun ttottoek zakurren antzeko, antxumeak, beuren amen ideko; era ortara txikiak aundiekin erka oi nitun. Uri ark, ordea, uztailatze apalen artean nekostak baiño garaigo iaso du bere burua beste guztien artean.

Melibeu-k. Zerk piztu zizun Erromarako orren gurari bizia?

Titir-ek. Askatasunak! Berandu bederen begiratu zidan erbail oni; bizarra iñoiz baiño urdiñago mozten nun garaian. Begiratu zidan bai, ta azkenean etorri ere

zitzaidan Galatee-k utzi ta Amarili-k artu nindunez gero. Ala ere, aitortu bear dut, Galatee-k nendukanean ez neukan askatasunaren itzarorik, ezta diruaren ardurarik ere. Alperrik ateratzen nitun esi artetik urirako opalgaiak, baita gaztai guriak ere. Ez nun iñoiz ere diruz astun sakelik etxeratzen!

Melibeu-k. Zurtuta nengon, Amarili, zer zala-ta orren its iainkoei deiez ari ziñan, eta norentzako uzten ote zenitun igaliak zuaitzetan zintzilik. Ioana zan Titir! Lerrondoak eurak, iturriak, zugazti auek ere zuri deiez zeuden.

Titir-ek. Zer besterik egin ote nezakean? Bestela ezin nindekean ioputzatik irten, ezta iainko laguntzaille auek ezagutu ere, nonbait. Orduntxe, Melibeu, ikusi nun gazte hura, sei-urrenez, urtean birritan, gure opal-arriek kea eskeintzen dien gazte hura. Eta orduntxe nere galdeari aurrenekoz erantzun zion ark: «Aurrak! idiak bazka itzatzute, len bezela; zezenak ezi itzazute».

Melibeu-k. Agure zoriotsua zu! Onezkero soroek zure iraungo dute. Aski dukezu, naiz ta larreak lur-etze bihurturik ta ii-basatsuz idoiturik egon! Zure ardi emariak ez dute bazka ez-ezagunik irrikatuko, ezta auzoko abereen izurriak ere ez ditu ukituko. Agure doatsua! Ibai ezagun auen artean eta iturri guren oien aldamenean, ozkirri ta ozpel giro izango dituzu. Alde batetik, oi bezela, sarats loretsuz hiblar erleak alatzten ditun auzo-mugako esiak, mur-mur goxo ta biguñez lotarako ots egingo dizu; bestetik, ordea, arkaitz garaipen kimatzailleak bere abestiak aizetara iaurtiko ditu. Auek gorabera, begiko dituzun usoek ez ditute beren urrumak etengo, ezta zumar-ondoko uxapalek ere beren minkuriña eguratsa zear.

Titir-ek. Aren irudia gure biotzetik ezaba baiño len orein ariñak ortzian bazkatzen ikusiko ditugu; ibaiak arrain gorriak ertzera iaurtitzen eta Aberri-mugak elkar aldatuta, Partiarak Arari-ko urak eta germandarrak Tigri-tik edaten.

Melibeu-k. Gutariko batzu, ordea, Aprika egartsura ioango gera, beste batzu Eskiti-ra, Oaxes ibai lasterraren aldamenera, edota mundutik bereiz bizi diran breiz-tarretara. Iñoiz ikus aal izango ote ditut ene gurasoen mugarteok edota nere etxola txiroaren gaindegia belarrez iosita? Gerora, nere aginterriok ikustean galbururik miretsiko ote dut? Ain ondo landu luberriok gudari gaiztoen batek ukanen ote? Uzta auek arrotzen batek? Orientzako erein genitun soro auek! Orra elkar-aserreak zertaratu ditun erritar errukarriak! Orain, Melibeu, txerta itzatzu udarondoak, mastiak lerrokatu itzatzu. Zoazte ene aldi bateko artalde zoriotsuak, zoazte ene auntsok; gaurgero, ez zaituztet ikusiko leize orlegian etzanda, ezta urrutiko arkaitz goroldiotsutik zintzilika ere. Ez dut geiago kanturik abestuko. Ez zaituztet geiago bazkatuko erratz loretsuz ezta sarats gaziz ere, nere aunts maiteok.

Titir-ek. Ala ere gau ontan, ementxe, nerekin, osto muskerren gaiñean atsedean ar zenezake. Baditut igali umoak, gaztain biguñak baita gaztaiak ugari ere. Basetxe urrunetako gaindegiak ke-dario daude dagoeneko, eta itzalak, aundituz, mendi garaietatik bera erortzen ari dira.

Bukolikoak, II. Koridonen maitasuna eta Alexisen erdeinua.

(Itz.: Iñigo Ruiz Arzalluz.

Bukolikak eta Georkikak.

Bibliotheca Scriptorum Classicorum Vasconica, Eusko Jaurlaritza - EHU, 1997.)

Corydon artzaina garretan zen Alexis ederrarengatik —jaunaren atsegina— eta ez zuen zer itxaron. Soilik pago sarrien artera, adaburu gerizpetsuak, maiz etortzen zen; han, bakarrik, araugabeko hauek mendi eta basoei botatzen zizkien alferreko arretaz:

«Alexis ankerrori, ez al zara nire abestiez ezer arduratzen? ez gutaz ezer errukitzen? hiltzera behartuko nauzu azkenean. Orain abereek ere gerizpe eta hotzak bilatzen dituzte, orain elorriek ere musker berdeak ezkututzen dituzte, eta Thestylisek bero oldarrak nekatu biltzaileentzat baratzuriak eta sarpoila, belar usaindunak, ehotzen ditu; niri ordea, zure arrastoa ibiltzen dudan bitartean, eguzki sutsu baten pean zuhaixkek erantzuten didate txitxar erlatsekin batera. Ez al zen hobe Amaryllisen haserrealdi tristeak eta erdeinu arroak pairatzea? ez al zen hobe Menalcas pairatzea, nahiz eta hura beltza, nahiz eta zu zuria izan? Oi mutil ederrori, ez koloreari gehiegi sinets: zuhandor zuriak erori egiten dira, basaran beltzak bildu.

Arbuiatu egiten nauzu, eta ez duzu nor naizen galdetzen, Alexis, zein aberats arditan, zein izandun elurrezko esnetan. Nire mila arkume alderrai dabilza siciliar mendietan, ez dut falta esne freskoa ez udan ez hotzetean. Dircear Amphionek Acteko Aracynthon saldoari hots egiten zionean abestu ohi zituenak abesten ditut. Eta ez naiz horren zatarra: arestian neure burua ikusi dut itsasertzean, itsasoa haizeekin lasai zegoenean; ez naiz, zu epaile, Daphnisen beldur izango, irudiak inoiz engainatzen ez badu. Oi! atsegin bekizula bakarrik lur zikin eta txabola apaletan nirekin bizitzea, eta oreinak ehizatzea eta antxumeen taldea ziguin berdera eramatea! Nirekin batera, basoetan, Pan antzeratuko duzu abesten (Panek irakatsi zuen lehenen kanabera asko argizariz itsasten; Pan arduratzen da ardiez eta ardien zaintzaileez), eta ez penatu ezpaintxoa zakartu baduzu kanaberarekin: hauek berauek ikasteko, zer ez zuen egiten Amyntasek? Zazpi hodi desberdinez osatutako txirula dut, Dametasek aspaldi oparitua, eta hiltzean esan zidan: ‘orain zu zaitu honek bigarren’. Esan egin zuen Dametasek; bekaiztu zen Amyntas

ergela. Gainera bi basahuntzek, ibar ez seguruan neuk aurkituak, oraindik larruak zuriz nabartuak, bina ardi titi lehortzen dituzte egunean; hauek zuretzat gordetzen ditut. Aspalditik erregutzen dit Thestylisek haiek eramateko, eta egingo du, nazkatu egiten zaituzte-eta gure opariek.

Zatoz hona, mutil ederrori: hara, ninfek liliak dakartzate zuretzat otarre beteka; naiade zuriak bioleta zurpailak eta lo-belar garaiak biltzen ditu, lilipa eta usain oneko miluaren lorea zuretzat gehitzen ditu; orduan, izpiliku eta beste belar gozo batzuekin ehunez, aingeru-lore oriaz nabarmentzen ditu basaran biguinak. Nik neuk bilduko ditut bizar leuneko irasagar zuristak, eta gaztainak, nire Amaryllisek maite zituenak; gehi ditzadan argizarizko aranak (fruta honek ere izango du ohorea), eta zuek ere bai, erramuak, eta horien laguna zarena, mirtoa, zu ere har zaitzadan; honela jarrita usain gozoak nahasten dituzue-eta.

Baserritarra zara, Corydon; Alexis ez da opariekin arduratzen eta, opariz lehiatuko bazina, Iollas ez litzateke atzean geratuko. Ene ene, zer nahi nuen, errukarrionek? itsututa, Austroa lore artera eraman dut, eta basurdeak iturri gardenetara. Norengandik egiten duzu ihes, zoroori? jainkoak ere basoetan bizi izan dira, baita Dardanotar Paris ere. Pallas, hiriak sortu zituena, bera bizi dadila horietan; guri basoak izan dakizkigula atsegin gauza guztien aurretik. Lehoi betokerra otsoari darraio, otsoa bera antxumeari, isats loretsuari antxume jolastia darraio, zuri, oi Alexis, Corydon: nor bere gurariak darabil. Begira, zekorrek uztarritik zintzilik dakartzate goldeak, eta eguzkiak, erortzean, haziz doazen itzalak bikoizten ditu; ni ordea maitasunak erretzen nau; zein neurri leukake bada maitasunak?

Ai Corydon, Corydon, zein zoramenek hartu zaitu! Erdi inausita duzu zumar hostotsuan mahatsondoa; bada ere, zergatik ez zara saiatzen, hobe, beharreko zerbait zume eta ihi malguez ehuntzen? aurkituko duzu, honek erdeinatzen bazaitu, beste Alexis bat».

Georgikoak, I, 463-515. Eguzkia gerraren iragarle.

(Itz.: Iñigo Ruiz Arzalluz, *Bukolikak eta Georkikak*.

Bibliotheca Scriptorum Classicorum Vasconica, Eusko Jaurlaritza - EHU, 1997.)

Nor ausart liteke eguzkiari gezurtia esaten? askotan hark gogorarazten digu gainean daudela baita asalduraitsuak ere, eta azpikeria eta gudu ezkutuak antolatzen direla. Hark ere Erroma erruki zuen Cesarren heriotzagatik, bere buru aratza herdoil ilunez estali zuenean eta gizaldi dongeak gau betiraun baten beldur izan zirenean. Garai hartan lurra eta itsasoaren lauak eta zakur asturugaitzekoek eta zantzu gaitzoko txoriek seinaleak ematen bazituzten ere. Zenbat aldiz ikusi

genuen Etna, labeak lehertuta, bere olatuekin ziklopeen lurretara gainez egiten eta sugarrezko biribilak eta harri urtuak iraultzen! Arma-hotsa zero guztian entzun zuen Germaniak; ohigabeko astinketez ikaratu ziren Alpeak. Ahots handi bat ere aditu zuen askok oihan ixiletatik, eta gauaren ilunbean mamu era miragarrian zurbilak ikusi ziren eta (esanezina!) abereek hitz egin zuten; ibaiak gelditu egiten dira eta lurra ireki eta marfil tristeak negar egiten du tenpluetan eta brontzeak izerditu egiten dira. Gainez egin zuen ibaien erregeak, Eridano, bere zurrunbilo zentzugabeen basoak biratuz, eta saldoak eraman zituen landa guztietatik ukuiluekin batera. Eta, garai berean, etengabe, edo errai mehatxagarriak ageri ziren barrunbe tristeetan, edo odola zerien putzuei, eta hiri altuek, gauaz, orroka ziren otsoei erantzuten zieten. Inoiz ez zen zero garbitik tximista gehiago erori ezta ere hainbestetan piztu asturugaitzeko kometak. Izan ere, berriz ikusi zituen Philliposek erromatar ahoak elkarren aurka gezi berdintsuekin borrokatzen; ez zitzairen merezi gabea iruditu goikoei Emathia eta Hemoko landa zabalak bi bider joritzea gure odolez. Dudarik gabe, helduko da garaia zeinetan nekazariak, bazter haietan golde okerraz lurra jorratzen, herdoil latzak jandako azkonak aurkituko baitituen edo eskuare pisuez kasko hutsak topatu eta lurrean zulatu hilobietan hezur handiak mirestu.

Sorterriko jainkook, Indigeteak eta Romulo eta Vesta ama, Tiberis etruriarra eta erromatar Palatinoa gordetzen dituzunori, ez ezazue behintzat eragotz gazte honek erauzia izan den gizaldi honi lagun diezaion! Aski garbitu genituen aspaldi gure odolarekin Laomedontetar Trojaren zin-hausteak; zeruko jauregia aspaldi dago guganako bekaitzez zugatik, Cesar, eta gizonen trinfoekin arduratzen zarelako kexatzen da, gizonak, zeinen artean, izan ere, haizu eta debeku direnak iraulita baitira: hainbeste gudu dira munduan zehar, hainbeste aurpegi dira gaiztakeriarenak; goldeak ez du inongo ohorerik merezi; laborariez gabetuak, soroak lantzeke daude eta igitai okerrekin ezpata zurruna galdatzen da. Hemendik Euphratesek egiten du gudua, handik Germaniak; elkarren auzo diren hiriek, legeak hautsita, armak hartzen dituzte; Marte dongea zero-lur guztiekin sumintzen da: lau-zaldidunak kartzeletatik barreiatzen direnean lasterrari ematen diren bezala, eta gurdizaina —alferrik tiraka uhaletatik— zaldiek daramaten bezala, eta gurdiak hedeak sentitzen ez dituen bezala.

Georgikoak, III, 75-88. Zaldia.
 (Itz.: Nikolas Ormaetxea “Orixe”.
 “Zaldia”.
Jesus'en Biotzaren Deya, 1919.)

Bela zaldi gazte jatorra, alorretan
 barrena sartzen da; belaunburu biak
 bilduaz bidean aurrena dijoa.

Ugaldea aztalkan bizkor igaro nai,
 baitare biderik ez dun itxaso.
 Ez du zalapartak izutzen; lepoa
 zuti, burua arin, sabelmei, bizkarzu,
 lepape mardula nabarmen. Gorri ta
 urdintsu diranak ederrenak dira;
 baño ori-zuriak itxusi motelak.
 Guda-adarrak urrun otsegin dunean,
 egonarririk ez, ta belarri-ikara,
 zain-ikara dabil. Sudupilletako
 sua ba darabil sudurrots egiñez.
 Lepalde eskuikora dario illepill
 arroa; askatxuloz bi erdi bizkarra:
 Azkazal-kozkorrez urratzen du lurra.

Georgikoak, IV, 149-209. Erleak.

(Itz.: Andima Ibiñagabeitia.

Bergiliren Unai eta Alor-kantak.

Iñigo Ruiz Arzalluzen edizioa, *Klasikoak 55* - Euskal Editoreen Elkarte, 1992.)

Goazemazu orain, Iupiter berberak erleai eman senari buruz mintzatzeraz; saritzat eman omen zien, Kuretarren soiñu ozenak eta borontze astinduen durundiak erakarrita, zeruko erregea Diete-ko arzuloan alatu zutelako. Erleak soilik azi oi ditute elkartasunean beren ondorengoak, eurak soilik bizi dira uri-etxe bakarrean lege egiñen babesean; eurak bakarrik ezagutu oi ditute aberria ta etxe-iainko egiñak; etorkizun dagoen neguaz oroituta, udaroz ari dira lanean eta bildutakoak guztien ianaritzat metatzen ditute. Batzuek iatekoaren ardura dute, ta artu erabakien arabera, arloetan ari izaten dira: besteak, etxebarnean ertsita, unanu-malkoarekin eta zugaitz-azalari darion negarrarekin orrazearen oiñarriak egiten ditute, ondoren ezko-tenkorra edatzen dutelarik goitik beera; beste batzuk garerdiko erleak ilkiarazten ditute, iatorriaren itxaropena, bestetzuek ezti garbi-garbia batzen dute ta nektar gardenez gelatxoak gantzutzen ditute. Badira zozketan atezaitza egokitu zaienak ere; zeruko ur eta odeiak aldizka oartzen ditute, edo datozenen zama iasotzen dute, edota elkar-lerrokatzen dira erlategitik erlanagien taldea iraitzeko.

Lanak irakin diraki ta ezti urrintsuak elar-usaia dario. Kiklopeak burni mokor malguz tximistak egiten itokarrean dabilzanean, batzuek zezen-larruzko auspoekin aizea artu ta eman ari dira; besteek borontze txistularia uretan sartzen dute; artzuloak durundi dagi inkudean eman ukaldiekin; norgeiagoka neurri berean iasotzen ditute besoak, kurrika aginkariekin burnia irauliz: era berean, (txikiak

aundiekin alderatzea bidezkoa balitz) Krekops-ko erleak, euki-naiak zirikatuta bakoitza bere arloan ari da. Zarrenari dagokie uriaren ardura, orrazeak egin eta tegiak antzetsuki moldatzekoa. Gazteak, berriz, aztalak elarrez gaiñezka etortzen dira gauzez nekatuta; an-or, xurgatzen ibiltzen dira gurbiz-ondoetan, sarats orailletan, izkaro eta zafrai gorriketan, erkiondo gurietan eta unanu burni kolorekoetan (iakintu). Batera atertzen dira lanetik; bakarra eginbearra ere danentzat; goizean atetik irtetzen dira burrundari oldarka; an eztago nagirik. Urrupaketa utzita landatatik aldentzeko Arratsak ots-egiten dieneko, tegietara dioaz indarrak berrizteko (atseden artzeko); abarrotsa sortzen da ta burrundari dabilta ate ta ertzeen inguruan. Geroago, etzalekuetan kokatu ala, gauarekin batera ixiltzen dira ta loak artzen ditu beren soin-atal akituak. Eztira baiña erlategitik geiegi aldentzen euri-antza somatzen dutenean eta Eurur urbiltzerakoan zeruaren beldur diranean. Uriko (erlategiko) aterpeen babesean, urak ekartzen ditute txango laburrak egiñaz; arri kokorrek ere ekartzen ditute maiz, odeiak barrena leiatzekoan, olatu arteko txalupa ariñei lorra bezela, euskarri dakien.

Erleei atsegiñen zaizkien oituren artean, auxe, batez ere, miresgarriena: eztirala ernalketarako elkartzen, Venuskerian alegia, eztituela gorputzak aiolagabekeriz igatzen, ezta umeak erdi-miñez ernetzen ere. Belar leun ta ostoetatik iasotzen ditute iaioberriak muturrekin; eurak euretara, errege ta zalduntxoak egokitzen ditute, eurak eraikitzen iauregia eta argizarizko erresuma ere. Sarri, alderrai dabiltzanean, arri gogorren artean egoak austen ditute ta bizia galtzen dute zamapean: ain aundia baita loreenganako beren maitasuna, ain aundi eztigintzarako duten apeta.

Ala ere orren bizi laburra izan arren (ezpaita zazpi udaldira iristen), iatorriak ezilko irauten du aitasoen aitasoak ioteraiño.

Horazio

Q. Horatius Flaccus.

Jaio: Venusia (Apulia), K.a. 65.

Hil: Erroma, K.a. 8.

Aitak, diruduna izan ez arren, Erromara eraman zuen eskolara. Gero Atenasera joan zen filosofia ikastera. Brutoren gudarostearekin borrokatu zuen K.a. 44an, baina Filiposen garaituak izan zirenean bere militar-karrera amaitu zen. Kuestoretzako idazkari gisa egin zuen lan. Virgiliok eta Varok eraman zuten Mezenasen lagunarte eta segiziora, eta hor oso ondo kokaturik aurkitzen dugu K.a. 37az geroztik. Mezenasek lurrak eta etxea oparitu zizkion Sabinian eta Augusto aurkeztu zion; enperadoreak bere idazkaritzat hartu nahi izan zuen. Landa eta hiriaren

artean bizitzen jakin zuen, epikuroar gisa bietan aurkitzen zituen atseginez gozatuz, neurritasunez.

Lanak:

Sermones (Solaldia):

Saturae (Satirak)

Epistulae (Gutunak)

Epistula ad Pisones: Ars poetica (Pisondarrei gutuna: Poetika-ikasbidea)

Carmina (Odak)

Carmen saeculare (Mende-ereserkia)

Iambi edo *Epodi* (Janbo edo epodoak)

Berez lanen arteko desberdintasuna soilik metrikari oinarritua da. Berak *Sermones* deitzen ziren hexametrotan idatziriko guztiei, hauen artean tradizioak *Satirak* eta *Gutunak* bereizi baditu ere. *Odak* poema lirikoak dira, neurri eolikoetan idatziak. *Epodoak* poema laburrak dira, gehienak distiko janbikoz (senarioa gehi kuartarioa) osatuak; tradizioak *epodo* ('bi bertsoerretan osaturiko bikotea, bigarrena laburragoa denean') izena eman die, berak beti *janbo* esan arren. *Ars poetica* eta *Carmen saeculare*, gutunen artean eta oden artean hurrenez hurren eman ohi dira argitara.

Horazioren epodoak (K.a. 40-30) eta satirak (K.a. 35-30) ('eltzekari desberdinez osaturiko platerak'), Luzilio eta Arkilokoren poesiagintzan oinarriturik bada ere, askoz orokortzaileagoak dira, neurrikoagoak, eta pertsonari eraso beharrean (batzuetan horiei ere bai) ohitura txarrak eta topikoak dira bere helburua: aldakortasuna, neurri-gabezia, alderdikeria, zekenkeria, handinahia... *Sermones* (Solaldia) deitzen ziren satirei, solaskide izengabeak ezartzen zituelako, greziar diatribetako erara, ikuspegi desberdinak azaltzen.

K.a. 30. urteaz geroztik gutun-itxuran (*epistulae*) idazten dituzten solaldia modukoak. Zentzu didaktikoa areagotzen da eta are dotoreago izaten ahalegintzen da, lagunarte kultuaren ispilu.

Solaldietako batzuetan literatura-kritikoaren lana egiten du, batik bat poeta zahar (Plauto, Katulo, Luzilio) eta berrien (Virgilio, Vario edo bera) artean soilik azken haiek defendatuz eta poetaren lanaren balioa eta garrantzia erakutsiz. Gai hau lantzen duen lan ezagunena II, 3 gutuna da, *Ars poetica*: literatura-lana egiteko eta egituratzeko aholkuak eta idazlearen jokabideari buruzko oharren eskaintzen ditu, antzerkiaren historia azaldu eta garrantzia azpimarratuz.

K.a. 30-20 bitartean bere lehenengo oda-liburuak eman zituen argitara, Altzeo eta Saforen neurri eolikoak erabiliz. Askotariko gaiak erabiltzen ditu hemen ere, sarri solasaldietan edo epodoetan ere aurrez erabiliak. Behin eta berriro agertzen da Augustoren alde, bere bizimodu orekatu eta lasaiaren ereduarentzat mesedegarri ikusten duen neurrian. K.a. 17an Diana eta Apoloren ohoretan *Mende-ereserkia* idatzi eta *Pax Augusta* goraipatzeko eskatu zion honek, bere handitasunerako antolatutako Mende Jokoak ospatzeko: *Carmen saeculare* ospetsua da.

Artista fin eta neurrikoaren eredu da Horazio, lasaitasunaren eta orekaren iturria, grinarik agertu gabe. Agian horregatik izan da klasikotasunaren jarraibidea, poeta herrikoa izan gabe ere.

Horazioren idazlanak

Odak, I, I. “Mekena’ri”.

(Itz.: Santi Onaindia.

Orati. Odak eta epodoak, Aita Onaindia’k euskeraztuta.

Egilearen edizioa, 1992.)

Oi, Mekena! errege odoljatorriko,
 ene igesleku bigun ta dirdai deduzko:
 leiaz opa du askok goitar autsa astindu,
 gurpil goriz orobat mugarik ez iku
 eta garaitz-abarrez nausitu alairik,
 lur-jabeak, Jainko lez, gora eraikirik.
 Ikus or ori, pozik, bera iru aintz-deduz
 goretsi naiz, zaldun-sail txepela ba’dakus.
 Au ere zoritsua, Libi-larrain oro
 aletegi barnean bil ba’du osoro.
 Aiteen lurra, ordea, goldetu nai duna,
 edo Atalo antzo diru zaletua,
 nekez jarriko duzu, itxastar bildurti,
 Kipri-egur ontzian Mirtoo urez bidazti.
 Ikar uñeri buruzko negu aizeen izu,
 saltzailleak pakezko lurra gorets oi du;
 baiña ontzi ausiak berriz ondurikan,
 itxasora itzul da iñoiz, ezeuki asalketan.
 Ez du ark erdeiñu oi ardo zar ontzirik,
 naiz burbiz ezepean soin-lasai etzanik
 naiz ur doneen sorburu ondoan, pakerik.
 Eder ditute askok dunbots, turut-adar,
 gudarozte ta gerla, amaentzat negar.

Gau ozkarbitan dirau otzez eiztariak,
 —emazte beratza aantzi aren oroimenak—
 oreiñik so ba'dute zakar esangiñak,
 edo sare nasiak eten basaurdeak.
 Ni, berriz, untz-ostoak —kopet argi sari—
 goitar Jainko artean, oi! naute nahasi;
 bakarrera naroa bas-oian leituak,
 bai Ninpa ta Satir'en dantz-jolas ariñak,
 Euterpe'k ezpa-dit txirulik galazten,
 ta Polimnia'k Lesbi-lira ba'dit ozentzen.
 Lirikar Olerkari baltsan sar ba'naizu,
 izarrak joko ditut bekoki ausartsu.

Odak, I, VI. "Agripa-ri".
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
Quintus Horatius Flaccus. Olerkiak.
 Excerpta-Gehigarria, 1986.)

Bari-k, Meoni-ko neurtitzen kisneak,
 hauxe idatziko du zerorri buruz:
 etsaien garaile kementsua, ontziz
 zein zaldiz gudari latzek, zuk aginduz,

jarduten zutela. Ni, Agripa hori,
 gauzok azaltzeko ta Pelear haren
 urdail astuna nor ez naiz, jo eiteko,
 eta ez noa zer handirik esaten:

Ulises antzetsu ha nola zihuan
 itsasoan, ezta Pelope-n etxeko
 bizimodu latza ere. Ta gainera
 arnasa handirik ere ez dut hortako.

Erabeak eta nire lira makal
 honen Musa onak ez dute gura, antza,
 asmamenik ezaz ilundu dezadan
 Kaisar handiaren ta zure goraltza.

Nork azaldu behar lez harribitxizko
 soingainekoz doan Marte, Troiar hautsez
 beltza den Menion ta Tidis, jainkoen
 mailakoa dugu ta, Palas-en antzez?

Nik neuk oturuntzak eta neskatila
minberak, hatzazal zorrozdunak, dodaz
abesgai, gazteekin borrokan direnak,
lasai edo, ohi lez, maitemin arinaz.

Odak, I, VIII. Amodioaz amildegira.
(Itz.: Arrate Zubillaga eta Gidor Bilbao.
Kultura Klasikoa. DBH 3.
Edebé-Giltza arg., 1997.)

Lidia, jainko guztien amorearren,
erantzun zintzotasunez ene galdera hauei:
Zergatik daramazu Sibaris zure amodioaz amildegira?
Zergatik gorrotatzen du Marteren Zelai eguzkitsua
hautsa eta eguzkia pairatzen zekien hark?
Zergatik ez da ari zaldi gainean bere arma-lagunen ondoan
edota galiar zaldia aho-uhal gogorrarekin menderatzen?
Zergatik dio beldurra Tiber horixkan igeri egiteari?
Zergatik egiten dio ihes atleten koipeari,
sugegorri baten odolari baino kontu handiagorekin?
Eta zergatik dago armek eginiko besoetako ubeldurarik gabe
hura, sarritan diskoagatik famatua
eta sarri txabalinagatik, mugaz harantzago jaurtikia zuena?
Zergatik dago ezkutuan, Troian negar arteko dolua zabaldu zenean
Tetis itsastarraren semea izan omen zen moduan,
ezkutuan, gizezkoen jantziek heriotzera eta liziarren saldora eraman ez zezaten?

Odak, I, VIII. "Lide'ri".
(Itz.: Santi Onaindia.
Orati. Odak eta epodoak, Aita Onaindia'k euskeraztuta.
Egilearen edizioa, 1992.)

Esaidazu, oi Lide, urtzitarrakaitik,
zer dala-ta maitez gal nai duzu Sibari?
Len auts-euzki zaleak gudu-zelaia utzi?

Zergaitik lagunekin ez dabil zaldi-gain,
edo prantses aoak sarrantx latz ez ezi?
Zergatik Tiber larua ukutzeko izuti?

Suge-odol antzo du saiesten olio;
zergatik iskillu-orbanez besoak,
len birlaz nai azkonez maiz azkarra zanak?

Zergatik gordetzen da, Teti'ren semea
gorde oi zanez, Troia'ko galkera aurrexean,
giz-antzak sarraskira eramane ez zezan?

Odak, I, IX. Bihar zer gertatuko den?
(Itz.: Gidor Bilbao)

Ez al duzu ikusten Sorakte elur handitan
distiratsu, eta basoak honez gero neketan
zamari eutsi ezinik, eta izotz
zorrotzaz geldituta ibaiak?
Uxatu hotza, Taliarko, bota
egur ugari sutara eta atera
are ugariago Sabinako
pitxerlean lau urteko ardoa.
Utzi gainerakoa jainkoei, itsaso
asaldataurekin borrokatzen ziren haizeak
baretu dituztenetik, ez baitira ez altzifreak
ez zumar zaharrak inarosten.
Ihes egiozu bihar zer gertatuko den galdetzeari, eta
hartu irabazkin legez Zoriak ematen dizun egun
oro, eta zuk zeuk, ez gutxietsi amodio eztiak,
mutiko, ez eta dantzak ere,
ile-urdin gogaikarriak gazte horrengandik
urrun diren bitartean.
Orain bila itzazu Marte-Zelaia, eta plazatxoak,
eta haietan ilunkaran xuxurlaturikoa;
orain bila ezazu kikuka dabilen neskatoaren barre-algara
ezkutuko bazter batean,
eta hartu haren besotik edo hatzetik
maitasun-bermea, ez dio larregi eutsiko-eta.

Odak, I, IX. “Taliarko-ri”.
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
Quintus Horatius Flaccus. Olerkiak.
 Excerpta-Gehigarria, 1986.)

Horra Soraktes-gaina edurrez
 zuri, basoak, edurra jasan
 ezinik guztiz abaildurik ta
 ibaiak geldi lei zorrozpean.

Ipini sarri sutan egurra
 hotza kentzeko ta atera, ugari,
 ardo zaharra Sabinia-ko
 edalontzian, Taliarko hori!

Utzi jainkoei beste ardurak:
 itsas haserrez haizeen liskarra
 bigunduz gero, geldi dagokez
 nekostak eta zumar zaharra.

Utzi alde bat etorkizuna.
 Eman egunak beti onean
 heldu-ahala. Maitasunaren
 gozoa ez utz inoiz gaztetan,

ezta dantzari-taldea ere,
 sendo bazara, ile urdinak
 urrun-luzakor dauzkazu eta.
 Betoz Marte eta laster-zelaiak!

Gauez susmurru bigunak bebilz
 une egokian; neska isilaren
 barre-algara gozoa betor
 barru-aldetik bera salatzen.

Izan dezagun orain atsegin
 betea, edo besoetatik
 edo hain ondo gogor egiten
 ez dakiten hatz horietatik.

Odak, I, XI. Carpe diem.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Ez galdetu, Leukonoe, jakitea ez da zilegi,
zuri edo niri zein epe ezarri diguten jainkoek,
ez ikertu hartxintzar babiloniarrek.
Zenbat hobe datorrena datorrela onartzea!
Nahiz Jupiterrek negu ugari gorde,
nahiz azkenekoa izan
orain, haitz zulotsuak astinduz,
Tirreno itsasoa akitzen duen hau,
izan zaitez argia, iragazi zure ardoak,
eta aldia laburra denez
bilatu bide motzena itxaropen luzean.
Hizketan ari garen bitartean ihes egingo du, bekaizti,
denborak. Harrapatu gaurkoa,
etorkizunean ahal den gutxien fidatuta.

Odak, I, XI. "Carpe diem".
(Itz.: Joseba Sarrionandia.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.
Pamiela arg., 1985.)

Ez zaitez saia, Leuconoe,
Jainkoek ezarri diguten etorkizuna
Asmatzen, debekaturik dago, ez itzazu
Babiloniar numeroak kontsulta.
Hobe da Jupiterrek negu asko eman,
Nahiz eta haxe izan azkena,
Tirreno itsasoa oraintxe arroketa
Haustera darabilena. Ez zaitez
Eroa izan. Edan ezazu zeure ardaua.
Eta egoki ezazu esperantza luzea
Zure bizitzaren espazio laburrera.
Mintzo garen artean, ihes doa denbora.
Bizi ezazu gaurko eguna. Harrapa ezazu,
Eta ez zaitez balizko biharraz fida.

Odak, I, XIV. “O navis referent...”.

(Itz.: Iokin Zaitegi.

“Orati ene begietan”.

Goldaketan,

Pizkunde Euskal-Argitaratzalea, 1946.)

Ene ontzi ori! Berriz itxasorantz
eramango aute olatu berriak.

Ene! Zertan ari aiz ba?

Ditxoari gogor eutsi!

Ara! arraun-uts eta ego-aize beltzak
ausi-endaitza duk! Ardatz-negarra ez
dantzuk ala? Lokarrike
nola yasan erauntsia?

Zapi osorik ez, ekaitzak berriro
atxikitzean, ots eiteko Yainkoik ez.

Alperrik goietsiko duk

eure izen aipatua.

Naiz izan ler-zurez baso ospetsu seme,
txopa irudietan bidazti beldurtik
ez ditxaro. Begira! aizeen
parregarri nai ez baduk.

Len oñaze samin, orain kezka larri
zaikidan orrek! Or-emenka ugartez
yositako Zikladaen
itxasotik iges egik.

Odak, I, XIV. “Errepublika”,

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

Quintus Horatius Flaccus. Olerkiak.

Excerpta-Gehigarria, 1986.)

Ene itsasontzi, uhinek berriz
zeu aterako ote itsasora?
Zer ari zara? Bihurtu zaitetz
zuzen-zuzenki portu-aldera.

Ez duzu ikusten? Alboak arraun
gabe, tantaiak aprikar haize
azkarrak hautsi, hariak kirrink,
olak uretan lokarri gabe!

Oihalik ez duzu osorik,
ezta jainkoak ere, ekaizpean
berriz deitzeko. Alperrik Ponto-
lerrondo, baso handikoa izan.

Jatorri ta izen handia euki
arren, itsastar horrek, beldurrez,
ontzi atzeko margokietaz
uste handirik erabili ez!

Haizeen jostailu bihurtu nahi
ezik, arduraz ibil beharko.
Oraintsu arte aski artega,
orain lehia ta ardura izango.

Ene itsasontzi, hauxe daskatsut:
ez dezazula Kiklada izaro
distiratsuak inguratuten
dituen kresal hori igaro.

Odak, I, XXIII. “Kloe’ri”.

(Itz.: Santi Onaindia.

Orati. Odak eta epodoak, Aita Onaindia’k euskeraztuta.

Egilearen edizioa, 1992.)

Urrun zoazkit, oi Kloe! mendiz mendi
ama billa izu doan oreinkume lez,
aize mee ta oian leunen
alperriko beldur utsez.

Naiz egutaizeak jota ostoak dardartu,
naiz musker orlegiak sasitzak igitu,
izutan du ark bularra,
dardaraz du ark belauna.

Katamotz uxu antzo, legoi Aprika'ko,
nik etzaitut egiaz jazarten lertzeko.

Utz zazu azkenik ama,
jadan senargai bait zera.

Odak, I, XXXII. “Lirari”.
(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
Quintus Horatius Flaccus. Olerkiak.
Excerpta-Gehigarria, 1986.)

Eske datorkidaz: itzalpean, astiz,
ezer onik ondu banuen, jo beza
nire arrabitek orain eta geroko
urteetan dirauken latinez neurtitza.

Lehenen, gozoki, Lesbiar harentzat:
gudari bulartsu, gudaketan ontzi
astindua itsas-ertz hezean lotuz
gero hauxe zuen abestizat euki:

Liber, Musak, Benus eta hari beti
zerraion umea; baita Liko ere
abestuten zuen, begi beltzez eta
adats beltzaranez ederra, halere!

Phebo-n edergarri ta oturuntzetan
Jupiter handian dortoka atsegin;
nekeen aringarri gozoa, zatozkit,
dei eginez gero egikeretan duin!

Odak, II, III, 1-16. “Aequam memento rebus in arduis...”.
(Itz.: Iokin Zaitegi.
“Orati ene begietan”.
Goldaketan,
Pizkunde Euskal-Argitaratzallea, 1946.)

Zoritxar zailletan gogo barez yardun
ta zorionean ere txoratuke
atsegin neurria zaitu zak, aiskide,
erio-eguna etorriko zaik-ta.

Naiz betillun bizialdi oro,
 naiz ibar txokoan etzanik, atsegiñez,
 yai egunetan lez, Falerni'ko ardoz
 zintzurria busti, neurri ori zaitu.

An... piñu luzeak ta zumartxuriak
 beren adar-orritz itzal ozkirria
 eskeñi ta ibaia zearka zioak
 igesi-nai miñez eta txirrioan.

Ara ardo-zatoak eta usai goxoak
 eta lasterregi zimeldu oi diran
 larrosa liraiñak ekarri-erazi!
 Gazte izaki, bizi-euna dukan arte.

Odak, II, IX. “Non semper imbres nubibus...”.

(Itz.: Iokin Zaitegi.

“Orati ene begietan”.

Goldaketan,

Pizkunde Euskal-Argitaratzalea, 1946.)

Beti, etengabe, ez dario euria
 laño beltzetatik alor gañetara.
 Kaspi itsasoa ez astintzen, aiskide,
 ekaitz iperlokak elkar atzemanka.

Armeni bazterrak illero ez daude
 elur izozpean; ez dute iñarrosten
 beti, aize yasak Gargain-artadia:
 zumarra aro-oro ez dago orritz alargun.

Zu, berriz, Miste illa beti deitoratzen.
 Artizar sor ta euzki goiztarrari
 igesi itzaltzean, zerorren begiok
 zara-zara nigar malkoa darite.

Antiloko maite zana baño irutan
 zarrago zan aren Nestor aita, beti
 negarrez ez zegon; Troilon eriotzaz
 aren aita-arrebak ez ziraden urtu.

Negar eresioi atertu egikek!
 Ta Augustu Kaisarren gurendak abestu!
 Gizon menpetuak gañean izaki,
 zurruta txikigoz doan Medu ibaia.

Nipates izotzak yota zurrundua,
 beren muga barnez zelai estuetan
 zaldiz aritzera beartu dituan
 Gelonon-gurenda berriak abestu!

Odak, II, X, 1-8. Aurea mediocritas.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Hobeto biziko zara, Lizinio,
 beti itsaso zabalean menturatu gabe
 eta ekaitzaren beldur zarenean zuhur ustez
 itsasbazter arriskutsura gehiegi arrimatu gabe.

Urrezko erdibidea maite duenak
 bere ziurtasunean ez du
 sabai hondatuaren narraskeria izango,
 bere neurritasunean ez du jauregi desiragarririk izango.

Odak, II, X. “Rectius vives”.
 (Itz.: Iokin Zaitegi.
 “Orati ene begietan”,
Goldaketan,
 Pizkunde Euskal-Argitaratzalea, 1946.)

Zoriontsuago biziko aiz-eta,
 ez beti itsasoan sartu barruegi.
 Ezta ekaitzaren beldurrez ez yardun
 itsas-ertz beltzari lotuegi.

Bizi-bide erdikin urre gorrizkoan
 koka gura dunak, etxe txiroaren
 urrikeririk ez, yauregi aberats
 bekaizgarri gabe bizi izanen.

Aizeak maizago aastintzen baiditu
 lerrondo luzeak: ta dorre garaiak

yausten ausiabar aundigoz. Mendigoi
-goiena yoten du oñaztarrak.

Zori beltzanean onaren zai duzu
ta zorionen ertunaren beldur
gizakume etsia: negute gogorra
Tzeu'k ekarri eta berak biur.

Gaur gaitzez badatza, biar ez agian.
Apol'ek noizpeinka Muse mintzulari
zitareaz mintzo eragiten dio:
arranbelaz ez da beti ari.

Estualdietan kementsu ta sendo
azaldu, aiskide! Txopan aize izaki
doan ontziari oial aizatuak
eratziz, zimurtu euk gurbilki.

Odak, II, XVI. "Otium divos rogat".

(Itz.: Iokin Zaitegi.

"Orati ene begietan".

Goldaketan,

Pizkunde Euskal-Argitaratzallea, 1946.)

Atsedena eska oi dio Yainkori
Egai-itxak zabalán ekaitzak atzi dun
arrantzalek, laño beltzak illargia
estali ta izar bat zerun ez izaki.

Atsedena Trazi guda-miñak. Urre,
arri-eder, yantzi-pitxiz erosgarri
ez dan atsedena daska Medar gezi
-ontzi ederdunak, ene adiskide!

Biotz larri ikarak ta gela goi ingurun
egazka ari diran ardura samiñak
ezin baditu ken aberaskizunak,
ezta Konsul'aren bide-señak ere.

Maian gurasoen gatzontzi txikarra
duna, urriz zori oneko bizi da.

Ta aren lo ariña ez dio ausiko
beldur lau-orriak, naiz urre goseak.

Bizi aldi motxan zertako ainbat nai?
Zergatik ibilli beste eguzki batek
yotako lur billa? Aberri-iges eñaz,
nork bere bururi ere iges al ote?

Burni-orizko itsas-ontzitara ere
igoten du kezka zantarrak. Zaldunak
ere ez oi ditu uzten, laño-aize yasa
ta basauntza baño ariñago baita.

Oraingoaz biotz-pozik zera-eta,
etrokizunaren axola ez izan.
Latz minkatxa parre paketsuz goxotu:
edonundk iñor ez da zoriontsu.

Akile argia erio lasterrak
ondatu, ta Titon zartzaro luzeak
ikoldu omen zun. Ukatzen dizuna
neri emango dit zoriak, agian.

Zure baranoan artalde ugari
ta Sikular beiak orruka dituzu,
gurdian lotu-gai beorra irrintzika
ta yanzki ederrak yantzi oi zaitute.

Neri, berriz, baratz txikarra baserrin.
Kamene'ko Graien arnas arin mea
ta gizabar ezpain-beltz aurka arbuia
eman dizkit zori egi maitaleak.

Odak, II, XVIII, 1-14. Aski zoriontsu naiz nire lurtxoarekin.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Ez marfilik ez urrez
apainduriko sabairik ez da nire etxean distiraz,
ez Himetoko haberik
Afrika urrunean landutako zutabeen
gainean; ez dut, Ataloren

oinordeko ezezagun gisa, bere jauregia hartu
 eta ez dago andere bezero zintzorik
 niretzat Lakoniako purpurak ehotzen.
 Baina izen ona dut eta etorri
 emankorra, eta aberatsak, neroni, behartsua
 bilatzen nau. Gainerakoan ez ditut
 jainkoak nekarazten eta lagun boteretsuari
 ez diot larregirik eskatzen;
 aski zoriontsu bainaiz Sabinako nire lurtxoarekin.

Odak, III, IX. “Orati eta Lidia-ren elkarrizketa”.
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
Quintus Horatius Flaccus. Olerkiak.
 Excerpta-Gehigarria, 1986.)

Gogoko nintzaizun bitartean inork
 ez zuen besorik jarri hain emeki
 maitearen lepo zurian; banuen
 Persar erregeak beste gozagarri.

Beste inorgatik hain sutsu ez zinen
 bitartean eta Lidia hau Kloes
 baino gitxiago ez zenean, Ili
 Erromarra bezain bikain nintzen ospez.

Orain Tresa Kloes gozoak narabil,
 kitara jotzen bait daki. Beragatik
 beldur gabe hilgo nintzake, zoriak
 utz baliezaio animari onik.

Arpegiak batuz Turi-ko Kalais-ek,
 Orniti-n semeak, berotzen nau. Bitan
 hiltzeko prest nago haugatik, utziko
 balit zori onak haurra bizi hontan.

Lehengo Maitea atzera baletor,
 zer, aldenduok bat egiten baditu?
 Zer, Kloes saminez bidali ta atea
 ahantzi Lidi-ntzat zabaltzen badugu?

Artizarra baino ederrago hura.
 Zeu, berriz, txorkoa baino arinago,
 Adri itsaso latza bezain haserrekor.
 Zurekin poz bizi-hiltzeko prest nago.

Odak, III, XXX. “Melpomen-i”.
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
Quintus Horatius Flaccus. Olerkiak.
 Excerpta-Gehigarria, 1986.)

Oroitari bat dut eraikia,
 brontzea baino iraunkorrago
 ta erregeen etxe-orube,
 piramideak baino gorago.

Euri gogorrak, haize makalak
 ez dute jango, ezta urteen
 iladek ere; ez aldien urrats
 lasterrak ere. Ez naiz den hau hilen.

Nire zati on bat bai itzuri
 Libitina-ri. Orain naizena
 beti handituz etorriko da
 ondorengoen hitz-goralpena.

Apaiz nausia neska isilaz
 Kapitoli-ra digon artean.
 Aufidus sendo ta zarataka
 igarotzen den lurraldeetan.

Ta Dauno-k urik gabe herritar
 basatien gain agintza euki
 zuen lurralde haietan nitaz
 hauxe esango dute, ziurki:

Jatorriz apal zen harek, maisu
 handi eginik, Ital-erara
 egokitu ta aldatu zigun
 Eolia-ko olerki-era.

Jaso, Delphos-ko Melpomen horrek,
 hain merezita daukazun aintza
 ta ipin ezazu, gogara, nire
 adats inguru, zure ereñotza.

Epodoak, II. *Beatus ille*.
(Itz.: Nikolas Ormaetxea “Orixe”.
“Nekazaritza”,
Jesus'en Biotzaren Deya, 1919.)

«¡Zoriduna ixkanbillan bizi ezik
(lengotar ayek bezela)
zillar-nayak utzi ta etxeko lurra
bere beyez lantzen duna!
Guda-adarrak ez du esnatzen, eztare
itxas-orroak izutzen.
Auzilari ta aundizuen jauregira
ez da beñere joango.
Mats ayenak azitzean, bildu ditu
zumartxuri zutietan:
Alper utsak aizkoldoaz iñausi ta
ernalziritu zuzenak.
Marrakari bakan dagon artaldea
ibar-zokoan zaitzen du
suil garbian ezti iratsa sartzen ere,
ta ardi aula moztu ere.
Udazkenak atarian samur eder
burua agertu dunean,
Atsegin du txerto-udare ta mats gorri
urre-gorria biltzea,
Priapo'ri mugazai dan Silbano'ri
esker onez eskeintzeko.
Noizean etziten da larratz itxian,
beste bein arte zar'pean;
Bitartean, ura goitik irrixtari,
txorik basoan *txiomiñ*
Lo ariña deituko du jarioan
iturriaren ur-otsak.
Yupiter ostosduna negualdian
elurrez datorrenean,
Zakur askoz an emendik bultza ditu
basurde erneak edera,
Zozo lapurrai zabaldu sare argi
oztopo izkutukoa:

Sari ona da erbi izu ta arrotzeko
 lertxoria arrapatzea.
 Auek lagun, ¿nork ez aztuko maiteak
 dituten ainbat arazo?
 Andre garbi, langillea, etxezai ta
 umetxoakin dagola
 (Sabiñe ta eguzkiak beztutako
 Apulitarra bezela).
 Senar azkarra asperturik datorrela,
 egur igarrez su egin,
 Ardiak sartzen ditu eskortean da
 erro aziak zimurtu;
 Ardo berria atera ta jartzen ditu
 erosgabeko jakiak.
 ¿Zertako nik Lukrino'ko maskorra ta
 sortalde-ekaitzak berekin
 Itxaso ontara bialdu ditun arrai
 ta jakirik bikañenak?
 Ez betorkit sabelera Afrik'olloa
 ez Ioni'ko egaztia:
 Oyek baño obego dira zugatzeko
 olio-aran mardula,
 Ta ardagazi sorozale ta sendagai
 Ziuña. Ez azken-jayan
 Iltzen duten arkumea, ez ta antxume
 otso-tzarrari kendua
 ;Eder da bai, jatekoan, larrardiak
 laisterkan etxera aldera
 Ikustea; beyek lepa-makur neke
 goldortza gora dutela!
 Morroyak, etxe aundiko ondasun-gaya
 zuti parrez sukaldean.»
 Au esan da, Alphi zikoitza, nekazari
 zan-zanean, bildu zuan
 Illeko dirua, baita jarri berriz
 irabazin urrengoan.

Epodoak, II. *Beatus ille*.

(Itz.: Nemesi Mendizabal.

In *Horacio. Epodos, con la versión literal y diferentes traducciones en las lenguas ibéricas, recopiladas por el doctor Cosme Parpal y Marqués,*

Imprenta de la Casa Provincial de la Caridad, Bartzelona, 19??. [s.d.]

Zorionduna auziyetik
zearo urruti dagon gizona
asaben lurra antxiñan legez
bere idikin landutzen duna,
zekentasunen menpetik aske.
Es daratzarke guda adarrak,
ots ixukorraz gudaria lez
ezdu bildurtzen itzas ekaitzak,
et-uztenditu aundinayaren
yopuak diran uri-oste tsubak,
zumar lusien gerriyan bildu
masti orleyen ayen gastiek
nayago ditu-igerrak moztu,
eta ordian txertatu obiak;
bere bey taldak urruti ikusi
banatubak be ibar ixillan,
ala ezarri bere eultzatic
ateratako ezti gozoa
ontzi garbitan, bere taldeai
artilla ebaki ostantzian,
pozes betia bildutzen ditu
uda-azkena eskaintz ederrez
bete-betia datorrenian
berak txertatu ditun zugatzen
udare eze gosuak eta
mats margotsubak purpura legez,
ezkeintz apala opalmentzeko
zuri Priape eta Silvane
zelai ta lurren jagole nausi
deun-deunak zeratenei
belardi loresuban etzanda
arte zarraren keritzapian,
bide zakonan urak doaitsan
bitartian, basoko txoriyak
abestiyakin, latzak marmarakin
arraztendiye emeki lua

Jovek digortzan elurte-ebikin
 negu arua datorrenian
 basaurde basatiyen atzetik
 axiatzendu zakur taldia
 sare lodiyetara ayek bildu
 bertan eor erazo artian.
 Zozo gosetik atxipetzeko
 sarde ariñetan sare miak
 ezartzen ditu zintzilikan,
 erbi bildurtiya arrapatzendu
 lakiyoz ta bide-nabar doan
 nekia ordaintzendun kurilloa
 ¿Zeñek orla aztutzen ez ditu
 maitasunak dakaizkin ardurak?
 ¿Ta ze seme-etxien jaramona
 badauka emakume garbiyak
 Sabindarra ala euzkik beztudun
 Puldarren ezkonen anzekuak?
 Artaldia ber-berak biltzendu
 berak jetxi errape betiak
 egur legorraz su pistuba euki
 datorneako senar nekatuba,
 berak atera upel betetik
 urte artako ardo gozoa
 ala gertatu alik garbiyak.
 Ez det iñartxirik Lukrinoko
 ostrena ezta Urtalde-ekaitzak
 itsasonta daurtikin arayena.
 Arba emakoitik artutako
 oliba baño obiak ez dira
 ezta malba osazuntzubak
 ala azken jayetan itotako
 bildotza baño; ezta otzuai
 autik kendutako antxumia
 bezin onak nere urdaillian
 ez dira Jonico frankolina
 ezta ere Aprika egastiya.
 Postutzen naiz ikuztiakiñ
 ardi alikatuk artegira
 lasterka itxultsen, idi nekatuk
 lepo eroriz narrezten aria
 eta jopubak baita ingurun

nik, bazkaltzendeten bitartian.
 Baserritar bat izan nayan
 Alpi zekenak orlaxen ziyon,
 bilduzun bere diru guziya
 Idus-etan, Kalendetan ostera
 berriz jartzeko zeken bidian.

Epodoak, VII. “Quo, quo scelesti ruitis”.
 (Itz.: Iokin Zaitegi.
 “Orati ene begietan”.
Goldaketan,
 Pizkunde Euskal-Argitaratzallea, 1946.)

Noruntz amiltzen, noruntz deungeok?
 zergatik eskuratu zorrotik ezpatok?

Latiñu odol aski ez al da
 oindik ixuri itsasoz ta legorrez barna?

Beingoz Kartagu bekaiztiaren
 esi arroak erre-nairik ez izanen!

Ez, bide deunez, billurtutako
 Britanu basatia yetxi erazteko.

Bai, baña, Partar naiaren arauz
 ondatu dedin Uri au beronen eskuz.

Ori otso ta leoiak ere ez;
 ta egitekoz, kide etziran aberez.

Aserre bizik zoratu ote?
 Erantzun! Erruz, ala-bearrez zoazte?

Ixillik daude: arpegi margul
 nabari dira, gogo-txundioaz mintzul.

Ala duk: zori latzak bultzatzen
 erromarra eta anai-eriok aizkatzen.

Billobentzako ertungarria
 Remu errugearen odol ixuria.

Epodoak, VIII. "Atso lizun bati".

(Itz.: Santi Onaindia.

Orati. Odak eta epodoak, Aita Onaindia'k euskeraztuta.

Egilearen edizioa, 1992.)

Esain, mende luzez maskal-azo orrek,
 zergatik naun kirio pizten?
 Soil daukan ortz loaia, ta zaar iroldua
 zimur-nabarrez bekokia:
 ire uzki zakarrak mazel its artean
 arrausi dagi bei-tutu lez.
 Ik sustatu nai dun bulartzat oiekin,
 beor-errape lez zintzilik;
 sabel enul, iztarte atsitu oiekin,
 berna puzti biri itsatsiak.
 Adi zoriontsu; ire illeta orduz
 beude iduri garaiak asko,
 ezpei egurastu ezkon-berri danik,
 pitxi geiagoz zamaturik.
 Zer? Beude estoikoen idaz-liburuak
 ziriko-koltxa gaiñ eroso.
 Ezjakiña, ustez, zain motela duzu?
 Esna-zaillago bear bada?
 Gogoz bearko dun saia, ao-kementsu,
 nai dukan arroa gaintzeko.

Epodoak, X. "Mebio-ren aurka".

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

Quintus Horatius Flaccus. Olerkiak.

Excerpta-Gehigarria, 1986.)

Sokak askatu ta badoa arin
 ontzia, usaindun Mebi
 daroalarik. Hego-haizea,
 joizu gogor itsasontzi-
 alde bietan uhin bortitzez.
 Euro haize beltzak jaurti
 bitza itsaso haserrera arraun-
 puskak, loturak nahasi.

Ipar-haizea sortu dadila,
 aritzak mendi goietan
 dardaraz hautsi daroatzana
 bezain gogor; gau beltzean
 ez bedi izar lagunik ager
 Orion, latz, sartuz doan
 aldetik; joan dadila itsasoz
 larri, Grekoen moduan:

Halaxe joan ziren galdurik,
 Palas-ek, Troia erreta,
 Ayax-en ontzi gaiztoaren gain
 bere sumina igorrita.
 Lanak izan dituzu itsasoz!
 Heriotzaren ikara,
 gizonarena ez den ai baten,
 Jupiter mindua arrenka!

Hego-haizeak sortu ekaitzan
 Joni golkoak amorruez
 darantzunean, ontzia zati
 eginda, xilinei, erruz,
 ondakin gozo gerta bazindez,
 berton eskainiko doguz
 aker lizuna ta ardi emea
 Ekaitzen jainkoei buruz.

Carmen saeculare. “Mende-buruko kanta”.

(Itz.: Santi Onaindia.

Orati. Odak eta epodoak, Aita Onaindia’k euskeraztuta.

Egilearen edizioa, 1992.)

Poibu ta oian-jabe Diane itzal
 ortzi-dirdira, beti gurgarriak,
 eder omenduak, eman arren eska
 dizugutena.

Noizaldi ontan sibilar bertsoak
 ots digutela neskatz aur garbiak
 zazpi Muiñoko jainkoei gozoro
 opa izateko.

Eguzki jator, gurdi aratzean,
 eguna argitu ta illuntzen duzuna,
 ta biar berdin; ikus al Erroma
                   bezain aundirik?

Erdi-elduak mugonez irekiz
 babes itzazu amak, Ilii leun;
 naiz Lukiñe'k naiz-ya Sor-erazleak
                   seintzara deitu.

Zabal, jainkosa! gure enda-azia,
 ta jarri mardo arbaso esanak,
 ezkondu-tako ta aur berrietazko
                   lege giarrez.

Mendea itzuliz, biurtu ditezen
 kanta-jokuak iru egunetan
 jaiari eman, ta beste ainbeste,
                   gaua poztu-aziz.

Ta zuok, Parkok, egiti zarenok,
 baten esanez gauzak bait zitzaigu
 ziur gertatzen, eman jun diranei
                   patu onbera.

Uztakin bete lurra eta aberez,
 koroitu bedi Keres be galburuz,
 azia bazka ur osasungarriz
                   ta aize biguiñez.

Apol'ek arrai ta atsegin, gorderik
 geziak, aur-deiak ditu entzuten:
 illargi izarren erregiña danak
                   neskenak aditzen.

Erroma ba'da zuen lana ta Ili
 guda ontziak Toskana'ra eldu,
 etxez aldatu zaitez-tela aginduz,
                   ta Uri ontzitu.

Eneis garbiak, aberriz bizita,
 bide egin zuen ezerk kalte ekarke
 Troia errean barna utzia aiña
                   ematen zula:

Jainkoak, eman gazteai oikun onak!
 Jainkoak, zarrei atsedean gozoa!
 Ta ondasunak Erromul endari;
                   eman aurrak ta aintza!

Ta idi zuriz gur-egiten dizunak
 Venus ta Ankise'n odol aundizuak
 eman bezaie eskatzen zaiena;
 Nagusi bedi gudan aurrena, leun
                   etsai jausiaz.

Jada beldur da ur ta lur medarra
 gure besoaz, ta albandar aizkoraz,
 eskitar arro ta indok zur'esanak
                   dituzte eskatzen.

Jada Fede ta Pake, Dedu, Lotsa
 leengoak, eta onbide ezetsia
 itzuliz datoz, ta adarra beterik
                   Joriak dargi.

Poibu aztiak, uztai argiz eder,
 ta bederatzi Musak maitatua,
 osasun-antzez soin-atal jausiak
                   bizkorle danak,

onez ba'dakus Palatin egoitza,
 zabal-az beza erromar al-ertza,
 urte luzeko eiñik mende obez,
                   Lati dontsuan.

Abentin'en lez Algido'n altsu dan
 Dianek entzun bitza amabosten
 oiua, t'ezar leunki belarriak
                   gazteen deiari.

Ta ni, Poibu ta Diane'n dei-kantak,
 Jobe ta jainko oro izanik lagun,
 irakatsi naiz ari izan naizen au,
 itxaro gozoz zamaturik noski,
                   noa neurera.

Ars poetica, 99-118; 179-188. Ondo errezitatu beharra.

(Itz.: Arrate Zubillaga eta Gidor Bilbao.

Kultura Klasikoa. DBH 4.

Edebé-Giltza arg., 1998.)

Ez da nahikoa poema bat ederra izatea; hunkigarria izan behar du eta entzulearen gogoak nahi duen lekura eraman ahal izan behar du. Giza aurpegiak barre egiten duenari bere barreaz laguntzen dion bezala, horrelaxe egiten dio negar negarrez diharduenari. Nik negar egin dezadan nahi baduzu, lehenbizi zeuk izan behar duzu mina. Orduan, Telefono edo Peleo, min hartuko dut zuen zorigaitzekin; baina dagokizuen gaizki errezitatuz gero, lo hartuko dut edo bestela, barre egingo dut.

Hitz tristeak ondo dira begitarte tristean; mehatxuz beteak, suminduan; alaiak, irribartsuan, serioak, zorrotzean. Izaerak moldatzen baikaitu barrenean zoriaren itxura guztietarako; gure alde egiten du, edo haserrarazi, edo lurrera jaurti atsekabe larriz, edo nahigabetu; gero mintzairaren bitartez azaltzen ditu gogoaren gorabeherak. Pertsonaiaren hizkera bere zoriarekin bat ez badator, barre-algaraz lehertuko dira hala erromatar zaldunak nola oinezkoak. Erabat desberdina izan beharko da, jainko bat mintzatzen bada, edo heroiak hitz egiten badu, edo agure heldu batek, edo oraindik kemenez gainezka dagoen gazte sutuak, edo emagin agintzaileak, edo inude arduratsuak, edo merkatari alderraiak, edo larre berdeetako nekazariak, edo Kolkidekoak, edo asiriarrak, edo Tebasen hazi denak, edo argostarrak. [...]

Gertakizun bat, edo eszenan antzezten da, edo jazioa den moduan kontatzen da. Belarrietatik iristen zaigunak gutxiago hunkitzen gaitu, ikusle gisa geure begi leialen aurrean erakutsi delako geureganatu dugunak baino. Hala ere, ez duzu taularatuko ezkutuan gertatzea komeni den gertakizunik, eta begi-bistatik gauza asko kenduko dituzu, laster aipatuko baititu aurrez aurre kontalariak; Medeak ez ditzala seme-alabak ikusle goaren aurrean zatikatu, ezta Atreo kriminalak ere giza-erraiak jendaurrean kozinatu, eta Prokne ez dadila txori bihurtu, edo Kadmo suge. Halakoak erakusten bazaizkit, higuinez ikusiko ditut ezer sinetsi gabe.

Ars poetica, 309-322. Ondo idazteko.
 (Itz. Gabino Garriga.
 “Kint Orati Flak’ en Piso’n semeai idazkia”.
Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos, 1961.)

Ederki idazteko len eta iturria, iritzpide ona dugu. Oldozkaiak ornitu al izango dizkizute Sokrates’ en idaztiek: ta ikaste ugariari itzek berez yarraituko dute.

Zer aberriari eta adizkideai zor dion, nola aita-ama, anai ta arrotza maitetu bear diran, zeintzu bete-bear dituzten legarkide, epaille ta gudari-buruak ikasi zunak, onexek, ezpairik gabe, bakoitzari dagozkienak erasten daki.

Yarraile ikasiari, bizitza ta oituraen eredu osoari begiratzeko aginduko diot, eta andik egizko irakatsiak ateratzeko.

Batzuetan, ozteari atsegiñago zaio ta luzaroago daragoio toki ta oiturakaitik eder antzerki bat, mami yosta ta artezigabea izan arren, neurtitz utsak ta esakeri ereskitsuak baño.

Livio

Titus Livius.

Jaio: Padua, K.a. 64/59.

Hil: Erroma, K.o. 17.

Bere jaioterrian egin zituen erretorika-ikasketak. K.a. 30ean-edo joan zen Erromara eta bizitza osoa eman zuen han bere lan handia idazten: *Ab urbe condita libri* (Hiriaren sorreratik hasirikoak), hots, Erromaren historia, sorreratik hasi eta Drusoren heriotzara artekoa (K.a. 9).

142 liburuk osatzen zuten lan osoa, baina 1-10 eta 21-45 liburuak baino ez zaizkigu iritsi. Bosnan-bosnan eman zituen argitara, baina hamarreko multzoetan transmititu dira, dekadatan. Luzera bera izan da gehiago ez gordetzeko arrazoia, besteak beste oso goiz hedatu zirelako laburpen edo epitomeak. Gorde diren liburuetan sorreratik Pirroren aurkako gerrara bitartekoa (K.a. 293) eta bigarren gerra punikoa soilik kontatzen dira oso-osorik, zatika K.a. 167.era artekoak bildu diren arren.

Esan daiteke azken anlista bikaina dela. Bere aurreko historialariak erabili zituen iturri gisa, jatorrizko agiritara jo gabe; gertakizun beraren bertsio bat baino gehiago dagoenean, guztiak ematen ditu, batzuetan elkarren aurkakoak izan arren. Ez du

espiritu kritiko zorrotzik, baina zintzoa da gehienetan (noiz edo noiz zerbait isildu edo beste zerbait bereziki nabarmentzera eramán arren Erroma goratu beharrak).

Historiaren ikuspegi filosofiko estoizista du, bere iritziz birtutearen ondorioz egi-ten baitu historiak aurrera eta hura falta denean etortzen baita hondamena. Horrekin batera ikuspegi psikologikoa ere badu: protagonisten arimaren bitartez azaltzen ditu ekintzak.

Hala pasarte narratiboak nola tragiko-patetikoak bildu behar dituen arren, azken hauek dira zalantzarik gabe bere gustukoena. Zentzu honetan, Zizeronen ideiak jarraituz, lan artistikoa egin nahi du, poesiaren parekoa, eta askotan erritmo daktilikoa du bere prosak, hexametroak osatzeraino. Zalantzarik gabe lehenengo dekada da poetikoena, elezaharretan oinarrituriko gaiak berak bultzatuta. Hitzaldi ugariak ere balio dute, besteak beste, pasarte deskriptiboak eta narratiboak orekatzeko.

Livioren idazlanak

Ab urbe condita I, I-VII.3. Erromaren sorrera.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Harira etorrita, nahiko argi dago ezer baino lehenago Troia hartu ondoren gainontzeko troiarren aurka bortxaz jokatu zena baina biri, Eneas eta Antenori, aintzinako abegikortasun-legearengatik eta beti bakearen eta Helena atzera ematearen aldeko agertu zirelako, gerrako lege oro barkatu zieten akeoek. Gero zenbait gorabeheraren ondoren, Hadriatikoko itsasoko golgorik bakartienera etorri zen Antenor, matxinada batek Paflagoniatik botata eta Troian Pilemenes erregea galduta lur- eta gidari-bila zebilen eneziar talde handi batekin. Itsasoaren eta Alpeen artean bizi ziren euganarrak botata lurrok hartu zituzten eneziarrek eta troiarrek. Eta Troia du izena lehenbizi lehorreratu ziren lekuak, eta hortik dator lurraldearen izena, troiarra. Herri osoari veneziarrak deitzen zaio.

Eneas, hondamendi berarengatik aberritik ihesean baina patuak egin behar handiagoen ekitera zeramala, Mazedoniara heldu zen lehenbizi; gero, lur-bila, Siziliara eramán zuten; Siziliatik, Laurentoko lurretara jo zuen bere ontziteriarekin. Troia du izena leku honek ere. Troiarrak han lehorreratu ondoren, haratonaldi ia amaigabearengatik arma eta ontziekin besterik gabe geratu zirenez lur haietan lapurretan aritu zirelarik, Latino erregea eta orduan lurralde haien jabe ziren aborigenak hiritik eta baserrietatik joan zitzaizkien kanpotarren indarkeria geldiarazteko armaturik.

Hemendik aurrera bi dira bertsioak: batzuek diote Latinok guduan galdu eta gero egin zuela bakea eta laster senidetu Eneasekin; beste batzuek, tropak gudurako ilaran jarri zirelarik, turutek jo baino lehen aurreratu zela Latino lehenbizikoen artera eta kanpotarren gidariari elkarrizketarako dei egin ziola. Ze jendemodu ziren, nondik eta zer zela-eta zetozen aberria utzita eta zeren bila lehorreratu ziren Laurentoko lurretan galdetu omen zien gero. Gizatalde hura troiarra zela, Eneas, Ankises eta Venusen semea zutela gidari, sutearengatik aberritik ihesean lurren eta hiria eraikitzeko lekuaren bila zetozela entzun zuenean, herriaren eta gidariaren zintzotasunaz gain nahiz gerrarako nahiz bakerako prest zegoen gogoia miretsiz, eskuineko eskua luzatu eta etorkizunerako adiskidetasuna agindu omen zion.

Gero gidarien arteko hitzarmena eta gudarosteen arteko agurra egin zituzten. Latinoren etxean hartu zuen ostatu Eneasek, eta han Latinok Eneasi alaba ezkontzeko emanik senitarteko hitzarmena gehitu zion, etxeko penate-jainkoen aurrean, herriartekoari. Honek zinez sendotu zuen troiarrengan azkenik leku finko eta jakin batean alderrai ibiltzea eteteko itzaropena. Hirixka bat eraiki zuten; bere emaztearen izena hartuta, Lavinium deitu zion Eneasek. Handik gutxira gizonezko oinordekotza sortu zen ezkontza berritik eta Askanio izena jarri zioten gurasoek.

Aborigenek eta troiarrek batera hartu zuten gero guda-erasoa. Eneasen etorreraren aurretik Lavinia beretzat agindua zuen Turno rutuliarren erregea, arrotz bat bere aurretik ikustea ezin jasanik, batera hasi zen Eneas eta Latinoren aurkako gerran. Gudatalde bat ere ez zen borrokaldi hartatik onik atera: rutuliarrek galdu egin zuten eta irabazleek, aborigen eta troiarrek, Latino buruzagia galdu. Euren indarretan ustea galduta, etruriarren botere handira eta hauen errege zen Mezentziorengana jo zuten gero Turnok eta rutuliarrek. Orduan aberatsa zen Caeres hiriko nagusi zen Mezentzio eta ia hasiera-hasierarik ez zegoen batere pozik hiri berriaren sorrerarekin. Orduan alboerrien segurtasunarentzat arriskutsu izateraino hasten zela troiarren indarra pentsaturik, arazorik gabe elkartu zituen bere armak rutuliarrenekin aliatu bezala.

Hain gerra handiaren beldurraren aurrean aborigenen atxikimendua bereganatzearen eta guztiek lege bera bakarrik ez ezik izen bera ere izan zezaten, «latindar» izena eman zien bi herriei Eneasek. Eta geroztik ez ziren aborigenak troiarrak baino gutxiago izan Eneas erregearenganako estimua eta fideltasunari dagokionean. Eta horrela egunean baino egunean adiskideago ziren bi herrien atxikimenduaren uste onarekin. Etruriak bere izenaren entzutea Italia osoan zehar Alpeetatik Siziliako itsasarteraino lurrez bakarrik ez ezik itsasoz ere hedatzeko adina indar zuen arren, halere gerra harresiaren arrimutik atzera bota ahal izanda ere, gudazelaira atera zituen erasotzeko moduan bere tropak. Latindarren alde gertatu zen borrokaldi hura, Eneasen azken gizon-arteko ekintza ere izan zen. Deitzen zaiola deitzen zaion moduan, giza legez nahiz jainko legez, Numicus ibaiaren ertzean hilobiratuta dago; Jupiter Indigete izena ematen zaio.

Heldutasuna falta zitzaion oraindik Askanio Eneasen semeari agintaritzarako; baina ukiturik gabe gorde zen beretzat nagusi izan arte halako agintaritzaz hura; bitartean andrazkoaren zaindaritzarekin —halakoa baitzen Laviniaren izaera jatorra— irauin zuten umearantzat zutik latinoen estatuak eta aitona eta aitaren aginteak.

Ez dut eztabaidatuko —zeren nork baieztatu lezake egia bezala hain arazo zaharra?— Askanio hori izan zen ala hori baino zaharrago bat, Kreusaren semea, Ilion osorik zegoela jaioa, gero aitak ihesean lagun izan zuena, Juliaren *gens*-ekoek euren izenaren sortzaile bezala aipatzen duten Julio bera. Askanio horrek, han edo hemen harengandik nahiz honengandik jaioak, baina zalantzarik gabe Eneasen seme zenak, orduko denboretan jadanik Laviniumeko biztanlego ugariarengatik garairik onenean zegoen hiri aberatsa utzi zion amari nahiz ugazamari. Beste berri bat eraiki zuen berak Albanum mendiaren oinetan, mendialdean luzetara dagoelako Alba Longa izena hartu zuena. Hogeita hamar urte eskas izan ziren Lavinium eraiki eta Alba Longako koloniak sortu bitartean. Baina aberastasunak, etruriarrak garaitu ondoren batez ere ugaritu zirenekin, ez Eneas hiltzean, ez gero andrazkoaren tutoregoan, ez eta umearen agintaldiko hastapenetan ez ziren ausartu armak hartzen ez Mezentzio eta etruriarrak ez gainontzeko alboerrietako garau bat ere. Bake-hitzarmenean erabaki zen Albula ibaia, gaur egun Tiber deitzen dutena, izan zedila etruriarren eta latinoen arteko muga.

Silvio, Askanioren semea, halabeharrez oihanean jaioa, izan zen gero agintari. Eneas Silvio sortu zuen horrek; eta beste horrek Latino Silvio. Aitzin Latinoak deitzen dira horrek antolaturiko kolonia batzuk. Ondoren Albako agintari izan ziren guztientzat geratu zen Silvio goitizena. Latinori Alba jaio zitzaion, Albari Atis, Atisi Kapis, Kapsi Kapeto, Kapetori Tiberino, Albula ibaia zeharkatzean ito eta gerokoentzat izen ospetsua eman ziona. Gero, Tiberinoren seme zen Agripa eta Agriparen ondoren, boterea aitarengandik hartuta, Romulo Silvino izan ziren agintari. Abentinori eman zion horrek zuzenean, tximistak jo zuenean, agintea. Gaur egun Erromako hiriaren zati bat den muinoan izan zen lurperatua eta bere izena eman zion mendixka horri. Proka izan zen gero agintari. Numitor eta Amulio sortu zituen horrek. Numitorri, semeetarik zaharrena zenari utzi zion silviarren erreinu zaharra. Baina gehiago egin zion indarkeriak aitaren borondateari eta adinaren begiruneari: anaia egotzi eta Amulio egin zen agintari. Bidegabekeria bat bestearen gainean ekarri zuen. Anaiaren gizonezko oinordekoak hil eta Rea Silviari, anaiaren alabari, ama izateko itzaropena kendu zion betirako birjintasunarekin, ohore-emate itxurak eginez vestal bezala aukeratzean.

Baina nire iritziz patuei zor zitzaion hain hiri handiaren sorrera eta jainkoen agintaldiaren ondorengo inperio bikain haren hasiera. Bortxaz harturiko vestalak erditze bikoitza izan zuenez, nahiz horrela pentsatzen zuelako nahiz hobenaren

eragilea jainko bat izatea itxurakoagoa zelako, Marte izendatzen du jatorri ezezaguneko oinordekotzaren aita. Baina ez jainkoek ez gizonek ez dituzte askatu, ez bera ez oinordekotza erregearen ankerkeriatik; apaiz-emea giltzapera daramate lotuta eta umeak ur-lasterrera jaurtitzeko agindua ematen du. Jainkoen borondatez-edo, ibaiertzetatik gainez eginda zegoen Tiber, inta lasaietan, eta ezin zitekeen ibaiaren betiko ubidera hurbildu; baina urak, lasai egon arren, jaioberriak hondoratuko zituelako antza hartu zioten umeen kargu zirenek. Horrela, hildako erregearen aginduz bezala, hurbileko zingira batean utzi zituzten haurrak, orain Ruminale pikondoa dagoen lekuan, Romulare deitzen omen duten lekuan.

Eremu zabal eta bakartiak ziren orduan inguru hauetan. Tradizioaren arabera, ur bareak lehorrean utzi zuenean umeak utzita zeuden uberka aldakorra, inguruan diren mendietatik egarriz zetorren otsemeak umeen negarra zetorren tokirantza aldatu zuen bere bidea eta hain otzan eskaini zizkien umei, azpian hartuta, errapeak, non mihiaz miazka aurkitu baitzituen erregearen artaldearen artzainak; Faustulo omen zuen izena eta horrek eraman omen zizkion ukuiluetara Larentia emazteari, heziketa eskaini ziezaien. Badira uste dutenak Larentiari berari deitzen ziotela artzainek otsemea, emagaldua zelako; eta hortik sortu ei ziren hala istorioa nola mirakulua.

Horrela sortu eta hezitako mutikoak, koskortu zirenerako, kortako lanari edo abereak gobernatzeari muzin egin gabe, mendirik mendi ibiltzen ziren ehizan. Hortaz hala gorputzean nola gogoan indarra hartuta, ez zieten soilik basapiztietan egiten aurre; bilkinez zamaturiko lapurrei ere egiten zieten eraso eta artzainekin banatzen zuten harrapaturikoa eta horiekin aritzen ziren hala lanean nola jolasean, egunean baino egunean gazte-talde handiagoarekin.

Garai hartan Palatium mendian gure jai Lupercal hau ospatzen omen zen eta Pallanteum Arkadiako hiriarengatik deitzen ei zen mendia Pallantium, eta gero Pallatium. Arkadiarren herrikoa zen Evandrok, denbora asko lehenago leku honen jabe izan zenak, eratu omen zuen han Arkadiatik ekarritako ospakizun hura: gazte biluziek korrika egiten zuten jolas eta olgetekin Pan Lizeori, gero erromatarrek Inuus deitu zutenari gur eginez. Harrapakina galdu eta haserre ziren lapur batzuek eraso egin zieten maltzurkeriaz jai horretan ari zirenei, ezaguna baitzen ospakizuna. Romulo oldarki defendatu zen arren, Remo hartu omen zuten eta Amulio erregeari eman ei zioten gatibu, aurrez salatuta. Numitorren lurretan indarrez aritza leporatzen zioten batez ere, eta bigarrenez gazte-talde bat elkartu eta etsaiak bezala lapurretan ibiltzea. Numitorri eman zioten, beraz, Remo, zigor zezan.

Hasiera-hasieratik izan zuen Faustulok etxean errege-azkaziako umeak hazten ziren itxaropena, zeren bazekien erregearen aginduz haurrak utzi zituztena, bai eta berak jaso zitueneko denborarekin bat zetorrena ere. Baina ez zuen nahi izan behar

baino lehenago argitara zedin, ez bazen aukera egokia edo halabeharrezkoa zelako. Halabeharra suertatu zen lehenago: beldurrak jota, beraz, Romulori agertu zion. Numitorri ere, kasualitatez, Remo giltzapean zuela eta anaia bikiak zirela entzun zuenean, horien adina eta jopuena ez zen izaera hura lotuz, ilobak etorri zitzaizkion gogora. Behin eta berriro galdetuz hainbeste jakin zuen non gutxi geratu zitzaion hura ezagutzeko. Horrela alde guztietatik ari dira erregearen aurkako azpilanean. Romulok, aurrez aurreko borrokarako prest ez zegoenez, gazte-aldrarekin barik artzainak bakoitza bide batetik ordu jakin batean erregearen jauregira joan zitezten aginduta egin zion eraso erregeari; eta Numitorren etxetik lagundu zion Remok beste talde bat antolatuta. Horrela hil zuten erregea.

Etsaiek hiria hartu eta jauregia erasotu zutela esaten ibili zen hasierako iskanbilan bertan Numitor, eta Albako gazteriarri deitu zion gotorlekura, zaindu eta armekin gorde zezaten; baina, hilketa gauzatu ondoren, gazteak beregana zetozela zoriontzera ikusi zuenean, batzar nagusia berehala elkartu eta azaldu zituen anaiaren bere aurkako bidegabekeriak, iloben jatorria, nola izan ziren sortu, hezi eta ezagutuak eta azkenik tiranoaren hilketa, eta bera zela haren erantzule. Gazteek batzar-erditik guda-lerrotan sartu eta aitona errege bezala agurtu zutenean, jendetza guztiaren ahobeteko ahotsak segituan onetsi zizkion errege-izendapena eta boterea.

Albako herria horrela Numitorri eman ondoren, eurak utzi eta hazi zituzten lekuan hiria eraikitzeko gogoia sortu zitzairen Romulo eta Remori. Alba eta Lazioko jendetza ere ugaria zen eta artzainak ere elkartu zitzaizkien horiei. Erraz itxaron zezaketen guztiek txikia izango zela Alba eta txikia Lavinium, eraikiko zuten hiri haren aldean. Gero asaben gaitzak, boterezaletasunak, oztopatu zituen asmo horiek eta zorigaitzoko borroka sortu zen hortik, nahiko hasiera lasaia izan bazen ere. Bikiak zirenez eta adinaren begiruneak ezin bereizketarik egin zezakeenez, Romulok Palatium eta Remok Aventinum mendixka hartu zuten leku sakratu bezala augurioak ezagutzeko, leku haiek euren babespean zituzten jainkoek aukera zezaten augurioen bitartez zeinek emango zion herri berriari izena eta zeinek aginduko zuten eraiketaren ondoren.

Remori etorri zitzaion lehenbizi augurioa, sei putre alegia. Baina augurio hori iragarri ondoren Romulori kopuru bikoitza azaldu zitzaionez, bakoitza beretarrek agurtu zuten errege bezala. Lehenbizikoa izateari ematen ziotelako garrantzia eskatzen zuten batzuek erregetza eta hegazti-kopuruari begiratzen ziotelako besteek. Gero borrokaldian elkartuta heriotzaraino eraman zituen bien arteko haserre biziaren lehiak: han erori zen zaurituta, liskarrean, Remo. Zabaldago dagoen bertsioak dio harresi berriaren gainetik egin zuela salto Remok, anaiari iseka eginez: orduan Romulok, suminduta, hitzez ere liskar eginez, «aurrerantzean ere berdin nire harresi gainetik salto egin dezan beste oro» esanik, hil egin zuen. Horrela Romulo bera bakarrik egin zen agintearen jabe; eraikitzailearen izenez deitu zuten eraikitako hiria.

Ab urbe condita, V, 27. “Falisco Maisuaren Billauqueria”.

(Itz.: J. A. Mogel.

Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos, o demostración práctica de la pureza, fecundidad y eloqüencias del idioma bascuence,

Tolosa, 1802.)

Erromarrac inguratu cituzten Faleriocoac Camilo Aguintari, edo guerra-buru zutela. Oitura zan orduan Faliscoen artean mutilcho asco ematea Maisu, edo Eracastle bati alcarrequin aci zitecen Icaslecu baten. Jaquitunentzat cegoanac eracasten cien jaun andien Semechoai. Paque egunetan ateratzen cituen Maisu arc bere escolaco mutilchoac erri-aurre, edo atarira, jolas ta jostatzeetan lasaitzeco, gaztechoetan on dan bezala. Eldu zanean guerraco unea, eguin zuen gauza bera, ta egun baten oquer eguin naiz, ez arian, edo igareraci gabe urrutitu cituen mutilcho zaldunac errico ateetatic, ta eraman ere bai etsayen escuetara, ta Camilo Soldaduen Burua cegoan toquira. Gaiztaqueria andi oni lagundu cien itz gaiztoagoac. Nic cion, ecarri ditut Faleriocoac Erromarren escupera, beren Nagusien semechoac onera ecarri ditudan orduan, atseguin emango zuelaco ustean. Eranzun cion Camilo prestuac: Ez naiz ni, ez beste Erromarrac ere zure guisacoac, ez billau zaleac: ez degu sari charric artu nai escu charretatic. Paqueac, ta Auciac badituzte beren escubide, ta legue zucenac. Ez da eguinbear nai dana, baicic ondo dana. Icasu guenuen Erromarrac guerra eguiten sendò ta portizqui, baña vide onez, ta zucenqui. Ezda burnia zorrozten barrentzeco burniric eztarabiltenen corputz macal samurrac. Errien jabe eguiten gueranean ere, barcatzen zaie alacoai, ta bacarric equiten diegu vide gabe, ta atsecabea ematen digutenai, escuetan armac dituztela. Au esanda, aguinduzuen Camiloc billostzea escola maisu billautzarra, ta escuac guibel aldera loturic, eraman cezatela atzera, irten zuen errira, mutilchoac berac ematen cizteela escuetara cigorrac, aragui gorria banabana eguiñic, aguertu cidin zambroz beteta Falerioen artean. Ecusi zutenean Faliscoac Erromarren prestutasuna, arrituric alaco eguiteaz, eman ciran auquera osoz ta vorondate betez etsaitzat etorri ciran Erromarren mendera, gogoratuaz, alaco guizon viotz prestucoen leguepean zorionecoagoac izango cirala, beren lengo legueen azpian baño. Esquerrac eman cizten Camilori àla Falisco armadunac, nola Uri artacoac. Paque osoa ta adisquide eguinda, biurtu zan Erromara soldauequin bere Aguintaria.

Ab urbe condita, XXII, XLIII-LIII. Cannaseko hondamendia.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Erromatarrak arinkeriaz mugitu zirela eta ez zituela euren ozarkeriarengatik sarean sartu ikusi zuenean, bere amarrua agerian jartzea alferrekoa izan zenez, kanpamen-dura itzuli zen Hanibal. Han ezin izan zuen egun asko geratu gari-gabeziarengatik,

eta bai herrialde guztietako nahaspilaz osaturiko soldadu-taldeak eta baita gudalburuak berak ere egunero asmo berriak hartzen zituzten.

Eta zor zitzairen soldata eskatzen zutenek hasieran ahapeka eta gero ozenki oihukatzen zutenek, hasieran gariaren salneurriaren arranguraz eta gero gosearen arranguraz, eta mertzenariak, hispaniarrek bereziki, itzurtzeko erabakia hartua zutelako zurrumurrua zabaldu zenez, Hanibalek berak ere noizbait pentsatu omen zuen Galiara ihes egitea, oinezko guztiak han utzi eta berak zaldieriarekin ihes egiteko moduan.

Kanpamenduan asmo horiek eta halako jarrerak nagusi zirenez, handik leku beroa-goetara eta hortaz uzta aurreratuago zutenetara mugitzea erabaki zuen, Apulia aldera hain zuzen ere, aldiberean horrela zenbat etsaiarengandik urrutiago egon, soldadu buruarinentzat hainbat zailago izan zedin beste aldera itzurtzea.

Gauaz abiatu zen, suak berdin egin eta denda gutxi batzuk itxurak egitearren utzita, lehenago bezala amarruaren beldurrak erromatarrak geldiaraz zitzaiz. Baina Estatilio Lukaniarrak berak kanpamenduaz at eta mendien beste aldean bazter guztiak ikuskatu ondoren, urrutian etsaien gudarostea bidean ikusi zuela esan zue-
nez, berehala hasi ziren haien atzetik joateko asmoak eztabaidatzen. Bi kontsulen iritzia lehenagokoa zenez eta gainera, Servilio aurreko urteko kontsula kenduta, gainerako guztiak Varronekin bat zetozenek, eta ez Paulorekin, patuak bultzaturik, Cannas erromatarren hondamendiarekin ezagun egitera abiatu ziren gehiengoaren erabakiz.

Herrikka horretatik hurbil ezarri zuen Hanibalek kanpamendua, idortez kiskalitako lur haietan hauts-hodeiak eramaten dituen bolturno haizeari atzea emanda. Horrela egitea eroso zen kanpamenduarentzat berarentzat baina batez ere gero izango zitzaizen mesedagarri, gudaleroak antola zitzaiztenean, eurek atzea emanda, haizeak bizkarretik bakarrik jota, harroturiko hautsarekin itsututako etsaiaren aurka borrokatuko baitzuten.

Kontsulek, bidea ondo aztertuta bere atzetik zihoazela, Cannasera heldu eta karta-goarra aurrean izan zutenek, bi kanpamendu eraiki zituzten, bien artean ia Gereonium ondoan bezalako tartearekin, gudataldeak lehengoan bezala banatuta. Bi kanpamenduen ondotik zihoan Aufidus ibaiak bazuen urketarienez bidea, borrokatuz bazen ere, bakoitza bere aukerez baliatuz gero. Halere errazago joaten ziren erromatarrak urera Aufidus ibaiaren beste aldean ezarrita zegoen kanpamendu txikitik, hango ibai-ertzean ez baitzegoen etsaien babestaldetik.

Bere indarrak ukiturik gabe zituen aldetik, kontsulek zaldizko borrokarako egoki ziren lekuetan borrokatzeko aukera emango ziotelako itxaropenarekin, bere gudaleroak osatu eta numidiarren zirikaldiekin eraso zituen etsaiak Hanibalek.

Horrela berritu egin zen egoera larria erromatarren kanpamenduan, soldaduen istiluekin eta kontsulen ezadostasunarekin, Paulok Senpronioaren eta Flaminioren ozarkeria botatzen baitzion aurpegira Varroni, eta Varronek Paulori bere aldetik, gudaiburu beldurri eta epelen eredu aipagarri bezala aurkezten baitzion Fabio. Gainera jainkoak eta gizona jartzen zituen testigu bezala, Hanibalek ordurako Italia berez hartuta izatearen errurik ez zuela berak esanez, lotuta baitzuen bera bere kideak, eta kendu egiten baitzitzaizkien burdina eta armak haserrez borrokan egin nahi zuten soldaduei. Hausnartu gabeko eta burugabeko borrokara bidali eta han uzten zituzten gudasailei zerbait gertatuz gero, berak ez zuela batere errurik izango baina edozein ondorioaren arduradun izango zela zioen. Mihia zorrotza eta ausarta zutenek, borrokan ere era bereko eskuen indarra izan zezaten arduratzeko zioen.

Denbora erabakiak hartzen baino gehiago eztabaidetan ematen zuten bitartean, Hanibalek, berandura arte lerroturik izan zituen gainerako gudari-taldeak gudazelaitik kanpamendura eramanez eta numidiarrak bidali zituen ibaiaren beste aldera, kanpamendu txikiko urketari erromatarrak erasotzera.

Antolatu gabeko aralde hori, ia ibai ertzerantz heldu baino lehen, soilik euren borroka-hots eta oldarrarekin itzurrazazi zuten, latesi-aurrean ezarrita zegoen goaitaraino ere iritsi ziren, eta ia ateetaraino eurretaraino. Hain lotsagarria iruditu zitzaion hori, antolakuntza gabeko laguntza-talde batek kanpamendu erromatarrean izua sortzeraino iristea hain zuzen ere, non arrazoi bakar batek geldiarazi baitzituen erromatarrak berehala ibaia zeharkatu eta gudalerroak presta ez zituzten, hots aginte gorena egun hartan Pauloren esku izateak.

Horrenbestez, hurrengo egunean, eguneko agintearen txanda zuen Varronek, kontsulakidari ezer galdetu gabe, borroka-ikurra jaso zuen eta ibaiaren beste aldera eramanez zituen gudari-taldeak lerroturik, Paulo atzetik zihola, erabakia ez onartzea zilegi baitzitzaion, baina ez lagundu gabe geratzea. Ibaia zeharkatu ondoren, kanpamendu txikian zituzten gudari-taldeak ere elkartu zituzten eurenekin eta honela antolatu zituzten gudalerroak: ibaitik hurbilen zen eskuineko hegalean zaldizko erromatarrak kokatu zituzten, eta gero oinezkoak; aliatuen zaldizkoek osatu zuten ezkerreko hegala muturrean, eta oinezkoek barruan; erdiko aldean legio erromatarrekin elkarturiko gezi-jaurtitzailak ziren eta arma arindun gainerako laguntza-taldeek osatu zuten lehen lerroa. Kontsulek hartu zuten hegalean arduraren, Terentziok ezkerrekoarena eta Emiliok eskuinekoarena; Gemino Servilioren esku erdi-aldeko borroka utzi zen.

Goizeko lehen argiarekin baleareetakoak eta beste ozte arinak aurretik bidali ondoren ibaia zeharkatu zuen Hanibalek eta zeharkarazi ahala egokitzen zituen beretarrak gudalerrotan. Zaldizko galiarrak eta hispaniarrak ibai-ondoan, ezkerreko

hegalean, zaldieria erromatarren aurrean lerrokatu zituen; eskuineko hegala zaldizko numidiarren eman zien, erdiko gudalerroa oinezkoek sendoturik afrikarren-tzat gera zitezen bi hegalak, hauen erdian galiarrak eta hispaniarrak kokatzearen.

Erromatar-gudalerroa zirudien afrikarrenak, hain ziren Trebian eta batez ere Trasi-menon harturiko armekin ondo armaturik. Galiarren eta hispaniarren ezkutuak ia eite berekoak ziren, baina neurri eta tankera ezberdinekoak ezpatak: galiarrenak luze-luzeak eta puntarikgabeak ziren, eta etsaiari ebakiak eginez baino gehiago punta sartuz eraso egiten ohituak ziren hispaniarrenak berriz laburraren laburrez erabilerrazak eta puntadunak.

Jendemodu honen itxura beste guztienaren aldean beldurgarria zen bai gorputzen tamainarengatik eta bai gorpuzkera berarengatik. Galiarrak biluzik zihoazen gerritik gora; hispaniarrek zuritasun miragarritz distiratzten zuten purpuraz josiriko lihozko tunikak zeramatzaten soinean.

Berrogei mila oinezko eta hamar mila zaldizko ziren orduan gudalerrotan. Hegalen aitzinean ziren buruak: ezkerrekoan Hasdrubal eta eskuinekoan Maharbal; Hanibalek berak zuzentzen zuen Mago anaiarekin erdiko gudalerroa.

Nahiz horrela lerrotu zirenen ahaleginez, nahiz ustegabeen horrela izatea suertatu zelako, eguzkiak egoki-egoki jotzen zuen bi aldeetakoentzat zeharka, erromatarrek hegoalderantz eta kartagoarrak iparrerantz begira zirelarik. Lurralde hartako biztanleek bolturno deitzen duten haizea erromatarren kontra altxatu eta hautsarekin aurpegian bertan jota ikuspidea kendu zien.

Zantzoa bota eta laguntza-taldeek lasterka egin zuten; arma arinekin ekin zioten lehenbizi borrokari; gero zaldizko galiar eta hispaniarren ezkerreko hegala erromatarren eskuinekoari egin zion aurre, zaldizko borrokaren ohiturak jarraitu gabe; aurrez-aurre elkartu beharra zuten, alde batetik ibaiak eta bestetik oinezkoen gudalerroak hersten baitzuten bidea inguruan joan-etorriak egiteko batera lekuri utzi gabe. Alde bietatik buruz buru topeka eginez, zaldia gelditu eta azkenean nahastean zirelarik, gizonak elkarri oratu eta zalditik elkar botatzeko ahaleginak egiten zituzten: neurri handi batean oinezko gatazka bihurtua zen. Baina luze baino gehiago gogor borrokatu zuten, eta itzularazitako zaldizko erromatarrek atzea eman zuten.

Zaldizko guduaren amaieran oinezkoa hasi zen; hasieran, galiarren eta hispaniarren ilarak sendo ziren bitartean, parekatua izan zen hala indarrei nola adoreari zego-kienean; erromatarrek, luzaroan behin eta berriro saiatu ondoren, azkenik ilara zuzen eta gudalero estuaren bitartez atzera eragin zioten mehatzegia eta horrenbestez ahulegia eta beste gudaleroetatik irtenegia zen etsaien ziri-antolabideari.

Gero atzetik joan zitzaizkien itzularazirik tarrapataka gibelatuz zihoazenei eta bultzada berorrekin, izuz oldarturiko iheslari-zutabe artetik, lehenbizi erdiko lerrora eta azkenik, inork aurre egin gabe, afrikarren laguntza-taldeetara heldu ziren; horiek bi aldeetatik menderaturiko hegaletan lerroturik ziren; eta galiarrak eta hispaniarrak izandako erdiko gudalerroa apur bat irtenda zegoen.

Ziri hori gibelatuz zihoala hasieran lerro-buruarekin ilara bat egin eta gero atzera egin ahala tartean zokogunea ere sortu zutenean, afrikarrek hegala osatu zituzten inguruan eta ozarregi erdira oldartu ziren erromatarren hegiak inguratu; gero hegala zabalduz bizkarretik ere hertsitu zituzten. Orduan lehen borrokaldi horretan alferrik aritu ziren erromatarrek, bizkarretik zaurituak zituzten galiar eta hispaniarrei ihes egiten utzi eta afrikarren kontrako borroka berriari ekin zioten, bai hertsituak inguruan zituztenen aurka zihardutelako eta bai nekatuta zirenak indarberiturik eta lehiatsu zetozenen aurka zebiltzalako alde handikoa zen borrokan.

Aurrean numidiarrak zituzten erromatarren ezkerreko hegalean ere ekin zioten ordurako aliatuen zaldizkoek hastapenean lasaia eta kartagoarren amarrukeria batekin hasia zen borrokari. Ohizko armez eta geziez gain bularbabesaren azpian ezkutaturik ezpatak ere bazeramatzaten ia bostehun numidiar, itzurleak balira bezala erredolak bizkarrean ipinita, euren adiskideengandik zaldiz abiatu zirelarik, bat-batean zaldietatik jaitsi eta erredolak eta azkonak etsaien oinetara jaurti zituztenean, erdiko lerroan hartu eta gibelaldera eraman zituzten, atzean gelditako egoteko aginduarekin.

Eta borrokari alde guztietatik ekiten zioten bitartean gelditako iraun zuten, baina lehiak guztien gogoak eta begiak bereganatu zituztenean nonnahi hildakoen gorpu-piloen artean botata ziren ezkutatuak hartu eta atzean zuten erromatar-lerroari ekin zioten eraso, eta bizkarrak zauritu eta zangapeak mozturik sarraski ikaragarria sortu zuten, eta are izu eta zalaparta handiagoak.

Alde batean beldurra eta ihesa baina bestean itxaropenik gabeko borroka setatia nagusi zirenez alde hartako buru zen Hasdrubalek noranahi ihesean zihoazenen atzetik bidali zituen numidiarrak, erdiko lerrotik aterata, makala baitzen horien borroka etsaien aurka; zaldizko hispaniarrak eta galiarrak borrokarekin baino ia gehiago hilketekin nekatuta ziren afrikarrekin elkartu zituen.

Borrokaren beste aldean Paulo, lehenengo borrokaldian berehala habaila batekin larriki zauritu zuten arren, halere talde tinko batekin behin eta berriro Hanibalgana abiatu zen eta zenbait lekutan borroka berbiztu zuen, hasieran babes ematen zaldizko erromatarrak zituela, baina azkenean zaldia alde batera utzita, kontsulari zaldia zuzentzeko indarrek huts ematen ziotelako. «Zenbat nahiago nuke lotuta ekarriko balizkit!» esan omen zion Hanibalek kontsulak zaldietatik jaitzeko agindua eman zuela iragarri zionari.

Etsaiaren garaipena zalantzarik gabekoa balitz bezalakoa izan zen zaldizkoen oinezko borroka, garaituek nahiago baitzuten euren lekuan hiltzea ihes egitea baino, eta garaileek, garaipena atzeratzen zutenekin haserre, hil egiten baitzituzten ezin itzularaz zitzaizketenak. Itzularazi zituzten halere ordurako lanarekin eta zauriekin nekatuta bizirik geratzen ziren gutxi batzuk, eta orduan denak sakabanatu eta ahal zutenak iheserako zaldiak biltzen aritu ziren.

Honako hau esan omen zuen Gneo Lentulo gudatribunoak zaldi-gainean aurretik zihoala kontsula haitz baten gainean odolez beteta eserita ikusi zuenean: «Luzio Emilio, jainkoek gaurko sarraskian errugabe bakar bezala ikusi behar duten hori, indar apurren bat geratzen zaizun bitartean eta neuk ere lagun bezala hartu eta babes zaitzakedan bitartean tori nire zaldi hau. Ez ezazu honako hau ondikozko borrokaldi bihur kontsul baten heriotzearekin; hori gabe ere bada aski negar eta dolumen».

Eta kontsulak erantzun omen zion: «Adorea, Gneo Kornelio, adorea; baina kontuz, ez galdu alferreko urrikalmendutan etsaiaren eskuetatik alde egiteko duzun denbora urria. Zoaz eta esaiezu ofizialki senatariei Erromako hiria gotortu eta etsaia heldu baino lehen babesaz inguratu eta sendotzeko. Bakarrean, esaiozu Kinto Fabiori Luzio Emilio bere aholkuak gogoratuz bizi izan dela orain arte eta horrela hil dela. Utzi ni neure soldaduen sarraski honetan hil nadin, ez nazaten kontsulgoa uztean berriro epaigarri egin edota ez dezadan, inoren okerraz neure errugabetasuna zaintzearren, nire kontsulkidea salatu-beharra izan!».

Hizketaldi honetan ari zirela lehenbizi ihesean zihoan hirikide-tropela eta gero etsaiak etorri zitzaizkien gainera. Nor zen jakin gabe geziz josi zuten kontsula eta Lentulori ihes egin zion zaldiak zalaparta hartan.

Orduan zaparradan egin zuten ihes noranahi. Zazpi mila lagun itzuri ziren kanpamendu txikira, hamar mila nagusira eta ia bi mila Cannaseko baserrira bertara, baina berehala inguratu zituzten horiek Kartalok eta zaldieriak, han ez baitzen baserria babestuko zuen gotorketarik. Nahiz horrela suertatu zelako nahiz bere erabakiz, bigarren kontsula ez zen iheslari taldeetako batean ere sartu, eta berrogeita hamarren bat zaldizkoekin itzuri zen Venusiara.

Berrogeita hamabost mila eta bostehun oinezko eta bi mila eta zazpiehun zaldizko hil omen ziren, hiritarrak adina aliatuak, eta hauen artean kontsulen bi kuestoreak, Luzio Atilio eta Luzio Furio Bibakulo, hogeita bederatzi gudatribuno, zenbait kontsulohi, pretore eta edilohi —horien artean Gneo Servilio Gemino eta aurreko urtean zaldizkoen buru eta zenbait urte lehenago kontsul izana zen Marko Minuzio—, eta gainera beste laurogei lagun, senatarien eta euren borondatez legioetako soldadu egin ziren arren agintaritza horietan arituak zirelako senaturako

hautatuak izan behar zutenen artean. Hiru mila oinezko eta mila eta bostehun zaldizko harrapatu omen zituzten borrokaldi horretan.

Hauxe izan dugu Cannaseko gudaldia, bere ospearengatik Aliako hondamendiaren parekoa, baina etsaia gelditu egin zenez gudaldiaren ondoren gertatu zirenengatik horren garrantzitsu izan ez zen bezala, gudarostearen sarraskiarengatik are larriagoa eta lotsagarriagoa izan zena. Alian ihesarekin Erromako hiria etsaiaren esku utzi eta gudarostea salbatu bazen, Cannasen ozta-ozta berrogeita hamar lagun joan ziren kontsul itzurlearen atzetik, eta ia gudaroste osoa geratu zen hil zena-rekin.

Bi kanpamenduetako araldea arma gutxirekin eta gudalbururik gabe geratu zenez, mezulari bat bidali zuten kanpamendu nagusikoek, etsaiak borrokaldiarengatik eta pozaren pozezko oturuntzengatik loak hartuta ziren bitartean eurengana hurbiltzeko esanez; talde bakar batean abiatuko zirela Canusiumera zioten.

Batzuek erabat arbuia zuten proposamen hura; zergatik ez zetozen dei egiten zutenak eurak, elkartzeko modu berdin-berdina izanez gero? Zalantzarik gabe tarteia etsaiez beteta zegoelako eta nahiago zutelako hain arrisku handian euren bizitzak baino inorenak ipintzea. Beste batzuei proposamena gaitzi izan baino gehiago adorea falta zitzaion.

Orduan honako hau esan zuen Publio Senpronio Tuditanok: «Nahiago duzue beraz etsairik zeken eta gupidagabeenak harrapa zaitzaten, eta zuen buruen balioa begiz jo eta Erromako hiritar ala aliatu latinoak zaitzen galdetuz bila dezaten salneurria zuen lotsagorrian eta nahigabeen inorentzako ohoreak bilatzeko? Inondik inora ere ez, irainduta bizitzea baino hiltzea nahiago izan zuen Luzio Emilio kontsularen eta haren inguruan pilatuta botata dauden horrenbeste gizon adoretsuren hiriko hiritar bazarete behintzat ez. Oldar gaitzezen ordea, argitu baino lehen, etsai-talde handi-agoek bide guztia hartu baino lehenago, ate-aurrean antolaketa-rik eta taxurik gabe zarataka dabilzan horien artetik! Armekin eta ausardiarekin zabaltzen da bidea etsaia tinko denean ere; aurrean ezer ez balego bezala hauts daiteke ziri-antolabidez batasunik gabeko talde aldendu hau. Zatozte horrenbestez nirekin zeuen buruak eta zeuen aberria salbu nahi dituzuen guztiok!».

Hitz horiek esan ondoren ezpatak zorrotik atera eta ziri-antolabidea osaturik etsai-artetik abiatu zen; eta numidiarrek geziak agerian zen eskuineko alborantz jaurtikitzen zituztenez ezkutuak alde hartarantz eramanez, seirehun bat lagunek ihes egin zuten kanpamendu nagusira, eta gero handik gelditu gabe beste talde handi batekin elkartu eta Canusiumeraino heldu ziren kaltegabe. Bakoitzari bere izaerak edota zoriak ematen zion adorea indarrez egin zuten hori garaituek, euren erabakiz nahiz norbaiten aginduz baino gehiago.

Hanibal garailea inguratu eta zorionak ematen aritu ziren gainerakoak; hain gerra gogorrean jardun ondoren egunari geratzen zitzaiona eta hurrengo gaua berak bere atsedenerako hartu eta nekatuak ziren soldaduei ere horrela emateko aholkatzen zioten bitartean, zaldizkoen gudalburu zen Maharbalek ordea, ez zela gelditu behar pentsaturik, honako hau esan zuen: «Ezta...! Gudaldi horretan zer egin dugun jakin dezazun, hemendik bost egunetara garaile-oturuntza izango duzu Kapitolioan. Zatoz nire atzetik. Zaldieriarekin joango naiz ni aurretik, heltzeko naizela baino lehenago heldua naizela jakiteko moduan». Proposamen ustetsuegia iruditu zitzaion Hanibali, han berehala erabakitzeko baino garrantzitsuagoa. Maharbalen borondate ona laudatzen zuela baina erabakia hausnartzeko denbora behar zuela esan zuen beraz. Eta orduan Maharbalek: «Jainkoek ez diote zinez dena bati eman; badakizu garaile izaten, Hanibal, baina ez dakizu garaipenaz baliatzen». Arrazoiz pentsatu ohi da Erromako hiriaren eta inperioaren salbagarri izan zela egun hartako luzamendua.

Biharamunean argitu bezain laster hondakinak biltzera eta etsaiantzat ere izugarri zen sarraskia ikustera itzuli ziren. Hainbat milaka erromatar zeuden han botata, oinezkoak eta zaldizkoak denak nahastean, bakoitza borrokan nahiz ihesean zoriak elkartu zuenarekin elkartu zuen moduan. Goizeko hotzarekin gatzaturiko zauriek konorteratu zituzten batzuk, odolduta sarraski erdian altxatzen zirelarik, etsaiek akabatzen zituzten. Batzuk aurkitu zituzten bizirik botata ere, izterrak eta zanga-peak moztuta, lepoa eta lepondoa agerian jarri eta geratzen zitzaien bizitza kentzeko eskatuz. Zulaturiko lurrean buruak sartuta aurkitu zituzten batzuk, eta agerian zegoen bakoitzak bere zuloa egina zuela, eta aurpegia estalita gainera botatako lurrarekin arnasa geldiarazi. Gainean hildako erromatar bat zuela, sudurra eta belarriak janda baina bizirik zegoen numidiar batek ohartarazi zituen guztiak bereziki, eskuak azkona hartzeko gauza ez eta sumina amorru bihurtuta etsaia haginekin urratuz hil baitzen erromatarra.

Hondakin-bilketan berandura arte aritu ondoren kanpamendu txikia erasotzera eraman zituen Hanibalek, eta lehenen-lehenen lubeta bat aurrean jarri eta ibairako bidea hertsu zien. Baina hark espero zuena baino lehen gauzatu zuten guztiak etsaimentzea, lanarekin, beilan izatearekin eta zauriekin nekatuta baitziren.

Armak eta zaldiak eman eta erromatar bakoitzeko hirurehun bana, aliatu bakoitzeko berrehun bana eta esklabo bakoitzeko ehun bana lauzaldikodun nummus-eko ordaina kitatu ondoren bakoitza soineko banarekin joateko hitzarmendurik, kanpamenduan hartu etsaiak eta denak giltzaperatu zituzten, alde batera hiritarrak eta bestera aliatuak banatuta.

Han denbora aurrera zihoan bitartean kanpamendu nagusitik indar eta adore aski zutenek, lau milaren bat gizon eta berrehunen bat zaldizkok, batzuek talde anto-

latuan eta beste batzuek zelaietan zehar alde guztietatik sakabanatuta —bigarren bide hori ez zen lehena baino arriskugarriagoa— Canusiumera ihes egin zuten; kanpamendu hori ere bestearen baldintzetan eman zioten etsaiari zaurituek eta adoregabeek.

Harrapakin ugari eskuratu zuten, eta zaldiak, gizonak eta zilar apurren bat kenduta —gehiena zaldien idunekoetan baitzegoen, soldadu bezala otorduetan landutako zilar gutxi erabiltzen zuten-eta—, gainerakoa lapurretarako utzi zen. Orduan beretarren gorpuak ehorztearren denak batera biltzeko agindua eman zuen. Zortzi milaren bat izan omen ziren, gizonik adoretuenak. Kontsul erromatarra ere bilatu eta ehortzi zutela diote batzuek.

Busa izeneko jatorri oneko emakume apuliar aberats batek eman zien laguntza —garia, jantzia eta baita biderakoa ere— Canusiumera ihes egin zutenei, Canusiumdarrek babesa eta aterpearekin bakarrik eman baitzieten ongi-etorria. Gero, gerra amaitu eta gero, bere ohoreak eskaini zizkion senatuak emakume horri bere eskuzabaltasun horrengatik.

Gainera han lau gudatribuno zirenez, hots, aurreko urtean aita diktadore izan zuen Kinto Fabio Maximo, lehenengo legiokoa, Luzio Publizio Bibulo eta Publio Kornelio Eszipion bigarren legiokoak, eta orduantsu edil izana zen Apio Klaudio Pulkro hirugarren legiokoa, oraindik gaztea zen Publio Eszipioni eta Apio Klaudiori eman zitzaizen guztien adostasunez aginte gorena. Eta horiek gutxi batzuekin gauza garrantzitsuez hitz egiten ari zirela, alferrik ari zirela itxaropen hutsala bultzatzen esan zuen kontsul ohiaren seme zen Publio Furio Filok; errepublika ordurako galduta zegoela eta negarrak jasota zirela zioen, eta Marko Zezilio Metelo buru zuten noble gazte zenbaitek itsasoa eta ontziak zituztela begietan, Italia utzi eta erregeren batengana hanka egiteko.

Harrituta utzi zituen laborriz eta ustegabez zurtuta zirenak, berez izugarria izateaz gain hainbeste hondamendiren gainera zetorren zorigaitz berria zen hark, eta hortaz batzarra egiteko deia zabaldu behar zela deliberatu zutenean, hura ez zela batzarrerako gaia esan zuen Eszipion gazteak, patuak aginduta gerra horretako buru izango zenak. Hain zorigaitz handian ausardia izan eta ekin egin behar zela zioen, eta ez eztabaidetan ibili; errepublika salbu nahi zezatenak berehala armak hartu eta berarekin joateko zioen; inon ez zegoela halako eztabaidagaia zuten lekuan baino etsai-kanpamendu benetakoagorik zioen.

Meteloren egoitzarantz abiatu zen hiru-lau bere atzetik zeramatzala, eta han aipatua zioten gazte-bilkura aurkitu zuenez, eztabaidan ari zirenen buruen gainetik altxatu zuen ezpata eta honako hau esan: «Neure gogoarren diotsuet, nik ez dut Erromako herria utziko, eta ez dut onartuko beste erromatar hiritar batek ere utz

dezan. Neuk jakinda huts ematen badut, zigor ditzala Jupiter Gorenak bukaerarik txarrenarekin neure bizitza, nire etxea, familia eta ondasunak. Zuk, Marko Zezilio, eta hemen zareten gainontzekook, hitz horiek zin egin ditzazuela eskatzen dut; eta zin egin ez dezanak dakiela bere aurka altxatu dela ezpata hau!».

Hanibal garailea ikusi balute bezala izaturik guztiek zin egin zuten eta Eszipionen esku geratu ziren zain zitzan.

Ab urbe condita, XXVI, 50. “Scipionen Izqueta Nagusi gaste bati”.

(Itz.: J. A. Mogel.

Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos, o demostración práctica de la pureza, fecundidad y eloqüencias del idioma bascuence,

Tolosa, 1802.)

Zu ta ni, bioc gazteac guera: ta ez naiz lotsatuco nere gogoco berriac aguertzeaz. Ecarri didatenean nere aurrera beste gatigüen artean arquitzen zan zure emazte-gaia, jaquin det guciz asco laztantzen dezula, ta bere edertasunac siniserazo dit ala dala. Ezpaneranbil Taldeaguenteac cereguin ta arazo ardura andicoetan ta beguiratu bear banio nere gaztetasun, ta onén griñai, asmo videgabeco ta chatarric ez diodan ezquero, artuco nuque nere emaztetzat. Nere escuan, ta nere mendean det, ta nai zaitut bere jabe eguin, ta ez quendu zure amorearentzat gorderic cegoana. Zure emazte gai au egon da nere echean Aita batenean bezain garbi ta calte gabe. Gorde det lotsa onean eguiteco zuri ta niri dagoquigun emaitza garbi au. Izain zaitean esquertzú, escatzen dizut izan zaiteala Erromarren adisqueida. Baderitzazu naizala ni guizon zucen, on, ta prestua, (nolacotzat egon ciran lengo egunetan, ta erri oyetan nere Aita ta Osaba) jaquinazute, badirala ugari Erromaco Urian gure irudicoac: ta ezdagoala lurraren gañean beldurgarriago bat etsayentzat, ta maitagarriagoric adisqueideentzat.

Tibulo

Albius Tibullus.

Jaio: K.a. 69/48.

Hil: K.o. 19/18.

Gutxi dakigu Albi Tibuloren bizitzari buruz. Virgilio baino zertxobait beranduago hil zen, hots K.a. 19.aren amaieran edo 18.aren hasieran. Jaiotzari buruzko datuak ez dira hain zehatzak eta ez dago adostasunik K.a. 69. eta 48. urteen bitartean jaio bide zela esateko ez bada. Mesalarekin joan zen Galiako eta Ekialdeko espedi-

zioetan, lehenean akitaniarren aurka (K.a. 32-31) eta bigarreanean ziliziarren aurka (K.a. 30-29). Litekeena da Marko Antonio eta Kleopatraren aurkako *bellum Actiacum* delakora ere deitua izatea. Baina ez dakigu noraino jardun zuen bere poemetan hain gorrotagarri direla baieztatzen duen arma-lanetan. Tibulo izan zen Mesalaren adiskidego eta segizioan ezagunena. Horazioren adiskide ere izan zen.

Hiru liburuk osatzen dute *Corpus Tibullianum* deitzen dena. Lehenengo biak dira ziur Tibulok idatziak eta hirugarrena bere izenari lotuta iritsi zaigun arren Mesalaren segizioko poeta anitzen artean idatzia da. Badirudi gutxienez lau poema Ligdamorenak direla eta bi (III, XIX-XX) Tibulo berarenak, baina gainerakoen egiletasunari buruz ezin da ezer ziurtatu.

Elegiak izenarekin argitaratu ohi da liburua, generoaren izen orokorra aipatuaz. Generoaren tradizioari eutsita, distiko elegiakotan idatzita dago liburu osoa, hots, hexametro eta pentametro daktilikoz osaturiko bikoteen kopuru jakin gabeko segidetan.

Lehen liburua K.a. 31-26. urteen bitartean idatzia bide da eta 26-25.ean argitaratua. Liburua osatzen duten hamar poemetatik bost Deliari dedikatuak dira, hiru Maratori, bat Mesalari eta beste bat bakeari. Liburu horretan daude hain zuzen bere poemetako ardura edo kezka nagusiak biltzen dituzten bi elegiak, lehena (maitasuna eta baserriko bizitza) eta hamargarrena, azkena (lasaitasuna, aberastasunen arbuioa, gerraren higuina, jainkoen lotsa, urre-garai galdua). Bigarren liburua K.a. 24-23. eta 19-18. urteak bitartean idatzia da. Ez dakigu berak argitaratu zuen ala ez. Lehen liburuko ametsetako maitasun goxoa mingarri bihurtzen da hemengo sei poemetatik hirutan.

Katulo eta Galoren eragina da bere lanetan nabarmenena.

Tibuloren idazlanak

Elegiak, I, I. Beste batek pila ditzala aberastasunak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Beste batek pila ditzala urre horizko aberastasunak
eta golde-lur asko eduki soro ongi landuekin,
eta bera beldurtu dezala eguneroko kezka etsaia hurbil delako,
eta berari uxa diezaiotela loa Marte-turutaren doinuek.
Ni neure txirotasunak eraman nazala bizitza lasaitik
nire sutondoak eguneroko garraren argia duen artean.
Neuk ereingo ditut sasoi egokian mahasti samurrak

nekazari honek, bai eta fruta-arbola ugariak ere esku trebez.
 Eta ez diezadala Itxaropenek huts egin; ekar ditzala beti
 uzta ugariak eta upel betean muztio lodiak.
 Hala enbor bakartiak zelaietan nola loresortaz apainduriko
 harri zaharra bidegurutzetan, gurtzen baitituz;
 eta urte berriak eskaintzen didan fruitu oro
 izaten da nekazarien jainkoarentzat opari.
 Zeres horaila, hartu zeuretzat gure lurretik galburuzko
 koroa, zure tenpluko ate aurrean zintzilik egon dadin,
 eta ortu fruitutsuetan altza dadila zaindari gorria,
 Priapo, bere sega beldurgarriaz txoriak ikaratu ditzan.
 Zuek ere badituzue zuen opariak, Lareok,
 soro inoiz emankor orain pobreko zaindariok;
 orduan txahalaren bizi-opariak arazten zituen zekor anitz,
 orain arkume bat da soro eskasaren eskaintza apala:
 arkume bat hilgo da zuentzat eta haren inguruan baserritar gazteek
 oihu egingo dute: «Ea, uzta eta ardo onak eman».
 Ainendi laster gutxiarekin pozik bizi
 eta ez beti bide luzeari emana izan,
 baizik eta Udaminaren jaiotze beroak arindu arbolaren
 gerizpetan, ur ibiltaridun erreka-ertzetan.
 Eta ez naiz lotsatuko lantzean behin hortz-bikoa erabiltzeagatik
 edo akuluaz idi nagiak zirikatzeagatik;
 ez nau nahigabetuko arkumea edo ama ahanzkorrak
 utzitako ahumea etxera altzoan ekartzeak.
 Zuek, lapurrak eta otsoak, utzi bakean
 nire ganadu urria: saldo handitik hartu behar da harrapakina.
 Nik hemen nire artzaina urtero araztu ohi dut
 eta Pales lasaia esnez ihintzitzen.
 Lagundu nazazue, jainkook, eta ez erdeinatu mahai txiroko
 dohainak, ez eta basazko edalontzi garbikoak ere.
 Basazkoak egin zituen antzinako laborariak bere lehen
 murkoak eta buztin erabilgarritik atera zituen.
 Ez ditut nik gurasoen aberastasunak eta fruituak eskatzen,
 arbaso zaharrari bilduriko uztak ekarriak.
 Uzta txiki bat nahiko da, nahiko da ohantzean atsedean hartzea
 eta ahal bada betiko ohean botatzea neure gorputza.
 Zein atsegingarri etzanik entzutea zurrumbilo ankerrak
 eta ugazabandrea altzo ez-tian besarkatzea
 edo, neguko Austroak ur izoztuak isurtzen dituenean
 trankil, lotan, sua lagun, segitzea!
 Hori nahi dut niri suertatzea. Izan dadila aberatsa lege onez,

itsasoaren haserrea eta euri goibelak jasateko gai dena.
 Dagoen urre eta esmeralda guztia desager dadila,
 neskatoren batek gure ibilaldiengatik negar egin baino lehen.
 Zuri gerra egitea dagokizu, Mesala, lurrez eta itsasoz,
 zure etxeak etsaiari kenduriko harrapakinak erakus ditzan;
 ni lotuta naukate neskato ederraren kateek,
 eta ate sendoen aurrean eserita nago, atezain.
 Ez dut goratua izan nahi, ene Delia; zurekin
 egon ahal badut, nahiago dut nagi eta geldo dei nazaten.
 Zuri so egon nahi dut azkenburuko ordua etor dakidanean,
 hilzorian zeu eduki nahi zaitut esku dardaratien artean.
 Negar egingo duzu, Delia, sumetan ikus nazazunean isiotzear,
 eta malko tristez nahasturiko musuak ere emango dizkidazu.
 Negar egingo duzu: zure erraiak ez daude burdina gogorrez
 lotuta, eta zure bihotz samurrean ez dago sukarrria.
 Hileta hartan ez da izango begiak etxera siku
 eramango dituen gazterik ez neskataririk.
 Ez laidoztatu nire maneak, baina barkatu zure adats askatuari,
 Delia, eta barkatu zure masaila samurrei.
 Bitartean, patuak uzten duen artean, elkar maita dezagun:
 etorriko da bai Herio, ilunpez estalirik burua,
 laster iritsiko da adin geldoa eta maitatzea ez da egoki izango,
 ez eta hitz goxoak esatea ere burua ileurdin dagoenean.
 Oraintxe dastatu behar da Venus emea, ateak lurreratzeak
 lotsarazten ez gaituen artean eta liskarretan nahastea atsegin dugun artean.
 Hementxe naiz ni gudalburu eta gudari on: zuek, gerra-ikur eta tronpetak,
 zoazte urrutira, eraman zauriak gizon handigurei,
 eta eraman baita aberastasunak ere: nik, bildutakoarekin lasai,
 arbuiatu egingo ditut aberastasunak eta arbuiatu egingo dut gosea.

Elegiak, I, X. Bizimodu lasaia.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Nor izan zen ezpata izugarriak lehenbizikoz atera zituena?
 Zinez ankerra eta burdinazkoa izan zen hura!
 Orduan sortu zen gizadiarentzat sarraskia, orduan guduak,
 orduan ireki zen heriotze gaiztorako bide laburragoa.
 Edo agian gizagaixo hark ez zuen zerikusirik izan eta geuk erabili dugu geure kalterako
 hark pizti basatien aurka eman ziguna?
 Urre aberatsaren errua da; ez zegoen gerrarik
 plater aurrean zutik zegoena pago-zurezko kopa bat zen bitartean.

Ez zegoen gotorlekurik, ez latesirik, eta lasai hartzen zuen loak artzaina bere saldoko ardien artean hauek barreiatuta zebiltzala. Orduan bizi izan banintz, ene Valgio! Ez nituzkeen arma tristeak ezagutuko eta ez nukeen bihotz dardaratiz entzungo turuta-hotsa. Orain gerrara naramate eta jadanik hartua duke etsairen batek nire saihetsean josiko den azkona.

Baina babes nazazue, etxeko Lareok; zuek ere hezi ninduzuen umetan zuen oinen artean atzera eta aurrera nenbilela.

Ez lotsatu ohol zaharrez eginak zaretelako:

horrelaxe izan zineten nire aitaita zaharraren etxeko buru.

Orduan hobeto gorde zuten beren fedea, zurezko jainkotxoak zen bitartean gurtza apalez kutxatila eskasean zegoena.

Baretu egiten zen norbaitek mahatsa aurkezten zionean opari gisa,

edo baten batek galburu-sortak eskaintzen zizkionean adats sakratuari, eta besteren batek, bere eskariak erantzun ona jaso ondoren, opilak eramaten zizkion eta atzetik, laguntzaile legez, ezti garbia alabatxoak.

Baina guregandik, lareok, urrutira itzazue brontzezko azkonak,

.....

.....

eta larre opari gisa, nire saldo aberatseko txerria;

soineko garbiz joango naiz horren atzetik, eta mirtoa lotuz eginiko otarrak eramango ditut, eta neure burua ere mirtoz lotua.

Horrela laket nakizuela: beste bat izan dadila armetan adoretzua,

eta beste horrek makurraraz ditzala gudalburu etsaiak, Marte lagun;

niri edaten nagoen bitartean kontatu ahal izango dizkit bere egitandiak

gudariak, eta mahai gainean marraztu ahal izango du ardoz kanpamendua.

Zer erokeria da heriotze beltzari gerren bitartez deitzea?

Gaingan daukagu eta pausu isilez dator ezkutuan.

Behean ez dago galtsororik, ez eta mahasti landurik ere, soilik Zerbero ausarta eta Estigiar lakuko ontzizain baldarra.

Han, masaila zimelez eta ile kizkaliz,

laku ilunetarantz doa jendetza zurbila.

Zenbat goraiagarriagoa beste hura, umeak hazita

harrapatzen duena zahartzaro nagiak bere txabola txikian.

Horrek ardiei jarraitzen die eta horren semeak arkumeei,

eta nekaturik denean emazteak ur epela ematen dio.

Izan nadila halakoa eta nire buruak ileurdinez urdintzeko aukera izan dezala, eta nik, zahartuta kontatzeko bizitzako gertaerak.

Bitartean Bakeak aberas ditzala lurak. Bake distiratsuak jarri zituen

lehenengoz uztarri okerraren azpian idiak goldaketarako,

Bakeak mahastiak hazi eta mahatsaren zukuak gorde zituen

aitaren pitxarrek ardoa isur ziezaion semeari.
 Bakean errobikoak eta goldeak egiten dute dir-dir —gudari bihotz gogorraren
 arma tristeak ordea uherrak hartzen ditu ilunpetan—
 eta nekazariak, mozkortzeko gutxiren faltan,
 gurdi zahar batean dakartza baso sakratutik etxera emaztea eta umeak.
 Venusen borrokak bizten dira orduan eta ileak atera eta
 atea bota dizkiotelako arranguraz da andrea.
 Negar egiten du bere masaila guriak urratuaz, baina garaileak berak ere
 egiten du negar berekiko, bere esku eroek hainbesteko indarra izan dutelako.
 Amodio jostariak, errietan berba gogorak esanarazten ditu
 eta haserre diren bien artean, lasai, eseri egiten da.
 Ai, harria da, eta burdina, bere neskatoa jotzen duen
 oro: jaurti egiten ditu zerutik jainkoak.
 Aski bekio soinetik jantzi mehea urratzearekin,
 aski bekio ilearen apaindura nahastearekin,
 aski malkoak eragin izatearekin: lau aldiz dohatsua
 haserre denean neskato samurrak negar egin diezaiokeena.
 Baina eskuekin ankerra denak, berak eraman ditzala
 ezkutua eta lantza, eta dagoela Venus goxoarengandik urrunean.
 Zatoz guregana, Bake biziemalea; eta galburuari oratu
 eta bego tunika distiratsua zure aurrean fruituz gainezka.

Elegiak, I, X. Bizimodu lasaia.

(Itz: Luzio Arregi.

“Guda nazkagarriari”.

Euskal-Esnalea, 1924.)

¿Zein izan zan izkilluak lendabiziko sumatu zituana?

¡Zenen ezi-gaizto ta biotz-gogorra izan bear zuen burnia baño burniago arrek!
 Ordutikakuak dira gizon-iltziak, aurrez-aurre alkarri ekin eta odol-isuritziak une
 artan asi baiziran. ¡Baña zer esaten adi naiz! Gizon daixo arek ondo baño obeto
 egin zuan eta aitzakirik eztu; gu gera arek pisti gaiztoak garbitzeko sortu zituan
 izkilluak gorritu ta alkarri sartzen dizkiogunak.

Urre ori aberatsaren gaitza da au, ori dala ta ez tala etorri baita; zurezko edari-
 ontzia maiyian janari-tartian egon zan artian ezbaizan gudarik, izkillurik, eta
 gizon-iltzerik izan; ez gaztelurik eta ez lubairik (trintxera) nor bera gordin
 zegoela bestien ibilliak begi betian zaintzeko; bai ordia pake ederra; ta artzaia ardi
 artian kezkarik gabe etzin eta lo gozuak artutzen zuen.

¡Ni orduan ez bizi biar! Ez nituan, ez, gaurko gixonen izkillu gorrotagarriak eza-gutuko; ezta biotza erdibitzeko dan gudara deitzen duan adarraren tuturua adituko.

Orain gudara naramakite, eta gure beste aldekoen batek ¿zenek daki? bear bada gure aragian jositzeko burni mutur-zorrotzak berekin daramazki. ¡Jaungoiko etxezaia: zaindu, lagun nazazula! Txikia nitzala zure oñetan nebillenian, goguan daukat, zuk gorde niñuzun.

Zure irudia zuraz egiña izatiak etzaizala lotsatu; gaur bezelaxen, antziñetako aitonon artietan, zauden bezelaxen zeunden.

Jaungoikuaren egurrezko antz-irudia etxe barruan apainduri aundirik gabe baña maitetxo etxequak zutela zegoen garaian, bere itza jango zuan gizon saldu gutxi izaten zan; zintzotasuna bai asko baño geiago. Matsak eskeintzen bazizkioten, edo galburu matasaz, txikordatuz egindako uztaia bere jaungoiko izeneko buruan illiaz-gaizdik ipintzen bazioten, apal-apal zegoen, etzan aserretuko. Bazijuakean bat Jaungoikuari emandako itza bete naian opariak eskuetan zituela, orpoz-orpo atzetik, lagun, alabatxua an izango zuen erle-ontziko ezti garbidun marketsa eskuetan zeramakiola.

¡Etxeko Jainkoa! gizaitzarako diran burnizko tresnak kendu zaizkigutzu ta esku zabaletako eskiñitza, mendi antzera, gure ordotsik agiriena nik emango dizut.

Aurrian ikusten nazun au nerau, jantzi garbiz txukiñ apaindua, nere kopeta gaña ostro opalduz eta bera daramakian xextua ertzetan gainez lore biziz detala joango naitzatzu.

¡Nai dakizula, neretzat bai obe ere-ta! Beste edozein guztien garaitzalle garaitu gabiak, Marte lagun duala, bere etsaien ezpata nagusiak porrokatu ta lurra neurtzen ipini bitza. Edaten ari naizenian, gudariak esan bekizkit ango gertariak, eta gazteluak dauden tokira jutun ibilli gabe, nagoen tokian edari-ontzi artian zirri-borrotuko dizkidan gudaria bego nerekin.

¡Eriotz erruki gabearen ondoren gudara jutia erokeria ez al da! Atzetik ibilli gabe ere ez dabilkigu urruti ta oñotsik atera gabe ixil-ixilik datorkigu, gainian degu.

Azkeneko asnasarekin galdu ezkeron, eriotzaz bestetik ez ogi gauzarik dago, ez txuxen antolatutako mastirik; bakarrik erruki gabeko Cerbero ta juan-etorrian dabillen Stygiako itxas-ontzia. Antxen masallak sartuta, igartuta, illiak kiskaletan sakon-zulorik sakon-zulo betiko galduta dabil giza-antz gabeko gizon-salla.

¡Jayo zitzaizkion ondorenguz inguratuta bere zubatz-txuluan zartzaro luziaren jabe dana zenbait zorionsuago dan! Berak ardiei jarraitzen die; arkume trikitaliei semetxuak; eta etxeratzeko emaztiak ur otzil zerrepela ipiniko dio.

Burua illez zurituta gero ere antziñateko gertari zarrak esateko izan nadila. ¡Ai orrelakoxe bat! Nik bai nai. Gogua neurri dala gertatu bekit. Bitartian Jaungoikuaren Pake ederrak gure lurreko uzta-gauzak zaindu bitza: aurren-aurrengo aldiz Pake zeruko orrek idiak biñan-biñan uztarripian buruak zituztela lurrrak urratzera eraman zituen. Pakiak masti mardulak jaso ta indartu; Pakiak matsa estututa ezkotasuna upeletan gordetzen erakutsi zuen, seme gaztiak egunen batian aitarengandik artutako ontziak zulatuaz erari bizia txarrora ixuri zezan. Pakearen itzalian nekazaritza indartzen dijua, goldia lanian garbituta zillarra bezela diz-diz jartzen da, baita gudari gogorraren guda-tresnak illunpe baztarrian daudela geldi egonaren egonak erdoiz jantzitzen ditu.

Zorioneko Pake garbia, atoz gugana, gozatu gari burutuak eta zure kolkotik erori bedi sagarra ta gauza ugari.

Elegiak, II, II. Maitea urrezko eztei-loturekin.

(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.

“Tibulo”,

Excerpta, 1986.)

Onezko hitzak esan; Jaiotza da altaran.
Isil hemen guztiok, zein andra zein gizon.
Lurrinkaiak jar sutan ta lur oparotik
Arabiar leunak bidaliko atson.

Betor Jainkoa bere omena ikustera,
adats donea lore bigun-edergarriz,
bekokitik usainki leuna dariola.
Gertu opil iluna, ardaotan bustiz.

Egin dezala, Kornuto, eskatzen duzuna.
Baina, hor geldi? Baietz hark, egin eskea!
Eskatu emaztean maitasun zintzoa:
Hara, jainkoak egin kezka hau berea.

Lur zabalean lugin sendoaren idi
indartsuek dagiten lanik ez opetsi,
Indi aberatseko bitxirik ere ez:
Hargatik sotaldeko itsasoa gorri.

Atsegina egina. Etorko al da azkar,
hegan, Maitea urrezko eztei-loturekin.
Biraute lokarriok zahartzaro urrunak
azala tximur eta buru-ilea urdin

egin arterainoko guztian. Orduan
agureen jainkoa betor. Haurrak hazi
ta zerorren oinetan aritu dadila
zure ondorengo taldea jostari.

Elegiak, III, XX (Corpus Tibullianum). Esamesak.
(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.
“Tibulo”.
Excerpta, 1988.)

Nire maiteak sarri iruzur
dagistala zabal dabil.
Oraingoan nik gurago nuke
belarriz gorra banenbil.
Esan gaiztook zabaldu eta
barne-mina ibitzen zail.
Gizagaixo hau zertan larritu,
esames mingotsak? Isil!

Propertzio

Sex. Propertius.

Jaio: Asis, K.a. 47?

Hil: Erroma, K.a. 16/15

Plebeio-familiakoa zen eta aita hiltzean lur gabe geratu ziren (K.a. 41), baina Erroman egin ahal izan zituen ikasketak. Mezenasen segiziokoa izan zen eta Pontiko, Baso eta Ovidio bezalako lagun mina.

Elegiak izenarekin bildu dira honek distiko elegiakotan idatziriko poemak, baina lehenengo liburuari (K.a. 29/28an argitaratua) *Cynthia monobiblos* ere deitu zaio Zintiaren amodio-gorabeherak direlako gai nagusia. Hostia maitalearen ezizena da Zintia eta honekin bizitako oinaze-amodio grinatsua da Propertzioren bizitzaren zati handi bat. Hurrengo hiru liburuetan, laugarrenean batik bat, gero eta gehiago sartzen dira beste gai batzuk ere: heriotza, ametsa, adiskideak, hileta-gorazarreak...

Laugarren liburuan Erromaren handitasunaren inguruko elegiak ere idatzi zituen, Mezenasek eskatuta ziurrenik.

Kalimako eta Filetas alexandriarrekin duen zorra aitortzen du berak, baina Virgilio eta Kornelio Galo bezalako erromatarrak ere maite zituen eta kirika dira bere elegietan.

Oso ezaguna izan zen are bere garaian ere: opari ohikoa zen Martzialen arabera Zintiaren liburua eta Ponpeiako hormetan idatzita geratu dira bere bertsoleroetako batzuk.

Propertzioren idazlanak

Elegiak, IV, VII, 1-18. Hiletaren ondoren.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Maneak zerbait dira: heriotzak ez du guztia ezabatzen
eta itzal zurbila itzuri egiten zaio hil-txondor garaituari.
Zintia nire ohantzeburuan jartzen zela iruditu zitzaidan
—arestian bide-ertzean ehortzitakoaren durundia—
maitearen hiletaren ondoren logura etorri zitzaidanean
nire ohantzearen erreinuko hotzaz kexu nintzela.
Atzitua izan zeneko bilo berbera zuen,
begi berberak; soinekoa albotik erreta;
erian eramaten zuen beriloa suak karraskatua zuen
eta Leteoko urez maskaldurik ezpainak.
Arnasestua zuen eta ahotsa larri, eta are
esku hauskorrek kraska egiten zuten erpuruetan:
«Zital hori, neskatzek ezin dute zuregandik hoberik espero.
Menderatu al zaitu honezkero logaleak?
Ahaztu al dituzu dagoeneko Subura ernaiko hitzordu ezkutuak
eta nire leihoa, gaueko azpikerietan maiz igaroa?
Zenbat bider jaitsi nintzen handik, sokatik zintzilik,
beste eskuaz zure iduna inguratzeraz!»

Elegiak, III, 12, 1-14. Maitea kutxatxoan.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Nola zenezakeen, Postumo, Gala negarrez utzi
eta Augustoren gerra-ikur ankerren atzetik soldadu bezala joan?
Horrenbeste merezi al zuen partoak suntsitu izanaren ospeak,

Gala deika eta deika zenuelarik jaramonik ez egiteko beste?
 Asegaitz zareten guztiok hil zaitezte batera, zilegi bada,
 eta zuekin, ohantze zintzoa baino armak nahiago dituen oro!
 Zuk, ordea, eroa, euritakoa gainetik botata edango duzu,
 nekatuta, kaskoarekin, Araxiseko ura.
 Neskatoa, bitartean, esames hutsetan samindurik izango da
 ez dakizun zeure adorea zeuretzat garratzegi suerta,
 ez daitezten medoen geziak zure heriotzarekin josta
 edo burdinaz jantzitako soldadua zure urrezko zaldiarekin,
 ez zaitzaten kutxatxoan ekarri negar egin diezazugun,
 horrela itzultzen baitira leku haietan eroritakoak.

Elegiak, III, 23, 1-10. Oholtxo leialak.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Beraz galdu egin ditut oholtxo hain kultu haiek,
 eta haiekin hainbeste idazlan baliotsu!
 Erabiliaren erabiliaz behiala gastatuak zituzten nire eskuek,
 eta erabilera zen haien bermea, sinatu gabe egon arren.
 Oholtxoek eurek zekiten ni gabe neskatilak baretzen
 eta ni gabe hitz argienak esaten.
 Ez zen txertaturiko urrea haiek baliotsu egiten zituena:
 argizari ez lar ona zen, ezpel-egur arruntean.
 Baina egoera guztietan izan zaizkit leial
 eta beti egin didate lan ona.

Ovidio

P. Ovidius Naso.

Jaio: Sulmona (Pelignia, Italiako erdialdea), K.a. 43.

Hil: Tomis, 17 K.o.

Familia aberatsekoa zen poeta hau, zaldun-herronkakoa. Erroman izan zen erretorika-ikasle, baina Ekialdera eta Greziara egin zuen ikasketa-bidaia. Luzaro bizi izan zen Atenasen eta Sizilia ere bisitatu zuen. 18 urterekin poesia-errezitalak eskaintzen omen zituen. Saio labur bat egin zuen gaztetan politikagintzan baina laster itzuli zen poesiagintzara, Mesala Korbinoren segiziora. Hiru emazte izan zituen. K.o. 9.ean Tomisera (gaurko Constanza, Errumanian, Itsaso Beltzaren ertzean) erbesteratu zuten (*relegatio*, ondasunak eta hiritartasuna galdu gabe) Augustoren aginduz, ez dakigu ziur zergatik (*perdiderint cum me duo crimina, carmen et error*), eta han hil zen.

Lanak, hurrenkera kronologikoan:

Amores (Amodioak)

Medea: galdutako tragedia

Heroides (Heroienak)

Ars amatoria (Maitasun-ikasbidea)

Remedia amoris (Maitasun-sendabidea)

Medicamina faciei femineae (Eme-begitartearentzako sendagaiak)

Metamorphoses (Metamorfosiak)

Fasti (Jai-egunak)

Tristia (Saminak)

Epistulae Ex Ponto (Gutunak Pontotik)

Ibis

Halieutica

Nux (Intxaurrondoak)

Amores liburua hasieran 5 liburutan antolatu zuen eta gero hirutan. Helenisten genero epigramatikoa bilduz, bereziki maitasunezkoa, Erromako maitasun elegiaren aitzinkarietakoa da: poeta bera proiektatzen da lanean. Erromatarren artean Propertzioren eragina du batik bat. Amodioa edo sexualitatea (*ludus, iocus*) da poema denen gai nagusia. *Korina*, neska-izen nagusia, harreman baten historia da, gora-behera guztiekin: lehen ezagutzatik hausturara, zoriontasun-aldiak eta zorigaitza, susmo txarrak eta alaitasun-aldiak, jeloskortasuna eta poza, denak ezagutzen. Bere maitasun eta maitale guztiak biltzen ditu izen horrek. Deitorea eta arrangura dira nagusi: *me miserum!*. Baina jostari, ironiko eta noizbait fribolitate-puntu batekin ere agertzen da. Distiko elegiakotan idatzia da.

Mitologiako emakumeek urrun diren senarrei edo maitaleei bidalitako gutunak dira *Heroides* liburuko poemak: Penelopek Ulisesi, Briseidak Akilesi, Ariadnak Te-seori... Erretorika-eskoletan egiten ziren rol-ariketen antzera idatziak dira, askotan pertsonaia ezagunaren irudi berria eskainiz eta mitoak benetako gizaki bihurtuz.

Ars amatoria ere beste *ars* batzuen eredura egina da, baina gai larri haletako ikasbide-moldea maitasunarentzat erabiliz. Hori eta horren jarraipen gisa idatzitako *Remedia amoris* edo *Medicamina faciei femineae* (zati bat baino ez da guregana iritsi), poema didaktiko parodikoak dira azken batean, tonu ironikoan eta sarri barregarrian idatziak. Lehenengoak maitatzen eta maite den neska edo mutila maitemintzen eta harrapatzen irakatsi nahi du. Bigarrena amodio-gaixoa duenarentzat sendabidea da, hots maitemina gainditzeko irakasbidea. Hirugarrenean, azkenik, begitarterako egoki diren apaingarriak zeintzuk diren eta nola egin edo eskura daitezkeen azaltzen da.

Horiek guztiak gaztetako lanak dira. Gero *paulo maiora* idazteari ekin zion. *Metamorfosiak* eta *Jai-egunak* dira hurrengo idatzi zituenak. Lehenengoak greziar eta erromatar mitologietan aurkitzen dituen eraldaketak biltzen ditu: jainkoak eta gizakiak abere, landare... bihurtzen dira. Ahalegin berezia eskatzen zuen mito batetik besterako igaroaldia txukun egiteak eta zinez ondo lortu zuela esan daiteke. Badirudi Hesiodo eta alexandriarrak izan zituela eredu. Erromatarren *Jai-egunak* azaltzeko liburu bat osatu zuen hilabete bakoitzarentzat (lehenengo seiak baino ez zituen idatzi), distiko elegiakotan. Jai-egutegi moduko honetan jai bakoitzarekin erlazionaturiko ohiturak eta elezaharrak ere kontatzen zituen.

Erbesteko lan nagusiak *Tristia* eta *Epistulae ex Ponto* dira, biak etxetik urrun izateak sorturiko saminaz, arranguraz eta mikatzaz idatziak. Adiskideei eta senitartekoei idazten dizkie elegia pertsonalak beti herriminez, berriro ere, hasierako *Amores*-en bezala, poema autonomoetan. Dirudienez zigorraren bidegabekeria erakutsi nahi dio munduari, are bere burua umiliatuta ere.

Ibis, *Haliutica* eta *Nux* poema txikiak eta soilik zatika ezagutzen ditugunak dira. *Ibis* Egiptoko hegazti zikina da eta nonbait Ovidiok iraindu zuen etsai bat izendatzen du. *Haliutica* arrainak eta arrantzari buruzko poema didaktikoa zen, bukatu gabea. *Nux* intxaurrondoa da, 200 bertsoleerrotan gizakiaren erasoan aurka deitorea.

Ovidioren idazlanak

Amodioak, I, V. Bero zegoen, eguerdia igarota.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Bero zegoen, eguerdia igarota;
ohantze-erdian etzan nintzen atsedenerako.
Lehiotapa bat irekita zegoen, bestea itxita,
oihaneko argia bezalatsu,
Febok ihes egiten dueneko arratsak argi ahula ematen duenean
edo gaua joan eta eguna argitzeko dagoenean bezala.
Hori da neskaxa lotsorrei eskaintzeko argi egokia,
itzalaren itxaropena sor dezan lotsa beldurtian.
Hara non datorren Korina tunika erdiaskaturik jantzita,
lepo zuria ile askeak alde bitara estalita,
Sameramis ederra ezkontz-ohe bidean
eta Lais, gizonetzko askok maitatu zutena, joan omen ziren bezala.
Kendu egin nion tunika; finaren finez ez zuen traba handirik egiten
baina hala ere tunikarekin estaltzeko borrokan ahaleginak egiten zituen hark;
borrokan, irabazi nahi ez duena bezala aritu zenez,

erraz galdu zuen berak bere burua emanda.
 Estalkia kenduta nire begien aurrean zegoela
 ez nuen gorputz guztian aitzaki bat aurkitu:
 ha ze sorburuak, zelako besoak ikusi eta ukitu nituen!
 ditien taiua bai ferekagarria!
 bular neurrikoaren azpian zein laua sabela!
 zeren bestekoa eta ze ederra alboa! gazteak izterrak!
 Banan banan esan beharko? Ez nuen laudagarri ez zenik ikusi,
 eta neure gorputzaren kontra besarkatu nuen, biluzik.
 Nork ez daki gerokoa? Nekatuta, atsedenean elkartu ginen biok.
 Ugari bitzaizkit halako eguerdiak.

Amodioak I, IX. Soldadutzan dago maitale oro.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Soldadutzan dago maitale oro, eta Cupido da bere kanpamenduan nagusi;
 Atiko, sinets iezadazu, soldadutzan dago maitale oro.
 Gerrarako egoki den adina, ondo datorkio Venusi ere:
 lotsagarria da soldadu agurea eta lotsagarria agure-maitasuna.
 Soldadu sendoari gudalburuek eskatu dizkioten urteak
 eurak eskatzen dizkio neskato ederrak mutil-lagunari:
 biak izaten dira esna gauean goaitari eta lurrean hartzen dute biek atsedena;
 anderearen borta zaintzen du batek eta gudalburuarena besteak.
 Bide luzea da soldaduaren eginkizuna: ken iezaiozu neskatoa,
 azken azkeneraino joango zaio atzetik maitale ausarta.
 Aurre egingo dioten mendietara joango da eta euri-erauntsiaz bikoiztutako
 ibaietara, pilatutako elurra zapalduko du
 eta itsasoa zeharkatzera doanean ez ditu Euro hanpatuak aitzaki izango,
 eta ez da izar egokien zain egongo urak igarotzeko.
 Nork, soldaduak edo maitaleak ez bada, eramango ditu onez
 gaueko hotza nahiz elurra euri-jasarekin nahaste?
 Zelatari bezala bidaltzen dute bata erasorako prest diren etsaiengana,
 etsaiarengan bezala jartzen ditu besteak begiak lehiakidearengan.
 Hiri garrantzitsuak hartzen ditu batek, harrizko lagunaren ataria besteak,
 hiriko ateak hausten ditu hark eta etxeko bortak honek.
 Sarri etorri da ondo etsaiari lotan dagoela eraso egin
 eta talde armatu batekin hiltzea arma gabeko herri xehea;
 horrela erori ziren Traziako Erresoren gudatalde ankerrak
 eta utzi zenuten ugazaba, zaldiok, harrapatu zintuztenean:
 Sarri baliatzen dira maitaleak senarraren lotaldiaz
 eta euren armak mugitzen dituzte, etsaiak lotan diren bitartean.

Zaindari-taldeak eta goaitari-saldoak zeharkatzea
soldaduen eta maitale beti zorigaiztokoaren eginbearra da.
Zalantzan egoten da Marte eta Venus ez da ziur izaten: garaitua berriro bizten da
eta ezin jaus daitekeela esango zenukeen erori egiten da.
Maitasuna eta zabarkeria nahasten zituenak, beraz,
utz dezala: izaera saiatsukoarena da Maitasun.
Sutan dago, triste, Akiles, Briseidarengatik, kendu diotelako
(suntsi ezazue, ahal dela, troiarrok, argostarren boterea);
Andromakaren besoetatik zihoan Hektor borrokara
eta emaztea zen kaskoa buruan jarri ziona;
Atreorenekoa, gudalburu gorena, ahozabalik geratu zela diote
Priamoreneko alaba menade-ileak airean zituela ikusi zuenean;
Martek ere ezagutu zituen, ezustean harrapatuta, errementariaren lokarriak:
ez zen zeruan berbabide zabalduagorik izan.
Neu ere nagia eta atsedenaldi nasaiaren zalea nintzen;
ohantzeak eta gerizpeak ahuldua zuten ene gogoa;
neskato ederrarekiko ardurak bizitu ninduen geldo nintzen hau
eta soldata bere kanpamenduan irabaz nezan agindu zidan.
Ordurik ikusten nauzu gogatsu gau-gerretan jardunez:
zabar izan nahi ez duenak, maita dezala.

Amodioak, I, XI. Maitasun-oharrak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Adats askatua bildu eta ondo jartzen
aditua zaren Nape, mirabe artean kontatu beharko ez zintuzkeguna,
isilpeko gaua errazteko eginkizunean trebea zarelako
ezaguna, oharrak eramaten iaioa,
sarri Korina zalantzan zenean niregana etor zedin gogoberotu zenuena,
sarri nire larritasunean leial izan zatzaizkidana:
hartu goldaturiko oholtxo hauek eta eraman goizean
ugazabandreari eta baztertu zintzo atzerapenak eta arazoak.
Ez duzu sukari-zainik, ez burdin gogorra bihotzean,
ez eta zure klasekoena baino xinpletasun handiagorik ere.
Sinets liteke zuk zeuk ere sentitua duzula Kupidoren arkuak:
defenda itzazu niregan zure soldadutzako ikurrak.
Nola nabilen galdetzen badu, esaiozu gau baten esperantzan bizi naizela;
gainerakoa esku leunez markaturiko argizariak dakar.
Berbetan ari naizen bitartean, ihesean doa denbora; emaikiozu egokiro oholtxoak
lasai dagoenean,
baina egizu berehala irakur ditzan.

Irakurtzen ari den bitartean aztertu haren begiak eta bisaia:
 aurpegi mutuan ere igar daiteke etortzeko dena.
 Luzamendurik gabe, eska iezaiozu luze erantzun diezaion irakurritakoari;
 gorroto dut argizaria garbi-garbi eta huts-hutsik denean.
 Estuan jar ditzala lerroak, eta ertzean idatzitako letrek
 geldiaraz ditzatela nire begiak.
 Zertarako nekatu eriak eztenari eusten?
 Oholtxo osoan idatz dezala soilik «hator!».
 Berandu gabe koroa ditzadala ereinotzez oholtxo garaileak,
 Venusen tenpluaren erdian jarrita.
 Ondokoa idatziko dut azpian: «Venusi eskaintzen dizkio Nasonek bere zerbitzari
 leialak. Arestian astigar eskasa zineten baina».

Amodioak, I, XII. Nahigabezko oholtxoak.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Egin negar nire atsekabeari: nahigabezko oholtxoak etorri dira itzulian;
 zorigaiztoko gutunak dio gaur ezin duela.
 Aieruek beti diote zerbaite: irteteko asmoa erakutsi zuenean
 estropezu egin zuen Napek behatzekin atea jota.
 «Bidaltzen zaitudan hurrengoan saiatu atea arretaz igarotzen
 eta, mozkor barik, ondo altxatzen oina.
 Alde hemendik, oholtxo saihestezinak, hileta-egurrak,
 eta zu, marka ezezkorrez beteriko argizaria,
 nire ustez Korsikako erleak astaperrexil luzearen loretik hartu
 eta ezti txarraren azpian jarria.
 Baina gorri-gorri zeunden minioz ondo bustita:
 kolore hura zinez odolarena zen.
 Egon bidegurutzeetan jaurtita, alferreko egurra,
 eta pasatzean apur zaitzala gurpilaren pisuak.
 Eta arbolatik hartu eta erabilgarri egin zaituzten hura ere
 neuk salatuko dut eskuak garbi ez edukitzeagatik.
 Arbola hark eman du idun gaixoarentzako urka
 eta borroarentzako hark eman ditu gurutze ankerrak;
 hark eskaini dio itzal gaiztoa hontz garramatuari,
 saiaren eta mozoloaren arrautzak bere adarretan hartu ditu».
 Horien pentzura utzi nuen ero honek nire maitasuna
 eta horiei eman nizkien hitz goxoak ugazabandreaki eramateko?
 Argizari horiek hobeto hartuko dituzte zitazio hanpatuak,
 prokuradoreren batek bekosko ilunez irakur ditzan;
 egokiago izango dira ordainagiri eta ordainduko artean,

euren gainean egin dezan negar zekenak diruak galtzean.

«Beraz zinez bikoitzak sentitu zaituztet nik, zuen izenak dioen bezala: zenbakia bera ere ez zen adur onekoa.

Zer eskatuko dut haserre, ez bada sitsak janda higatu zaitezteela zahartzaroan eta zuen argizaria zurituta gera dadila utzikeriaz?».

Maitasun-ikasbidea, I, 459-484. Maita-lanerako eskolatu.

(Itz: Andima Ibiñagabeitia.

Ovidiusen maita-bidea. [1952]

Aintzane Arrietaren edizioa, *Klasikoak* 74 - Euskal Editoreen Elkarte, 1994.)

Eskola zaitezte Erromar gazteak, ez noski epaitegian dardaraz daudenak aldezteko soilik. Erri, auzi-yaun belun, eta batzar osoak bezin errex nexka garaituak ire itz-ettorriari eskua luzatuko dio. Gorde zak indarra ordea, eta iz-yario ez izan. Mintzaztean itz zakarrik ez minga. Nor, eroa ez bada, maite xamurrari itzaldika ariko zaio? Eskutitz bat aski gorrotoa eraikitzeko. Ire izkera berezkoa bedi, itzak oituak bañan xamurrak, gizartean oi bezala. Ire gutuna yaso nai ez badik, edota irakurri gabe itzultzen badik, ez etsi: eutsi sendo asmoari. Zezen ezigaitzak ere, denborarekin, gurdira egiten dira. Denborarekin zaldiak ere aoko gogorrera makurtzen dira. Erabiliaz burnizko eraztuna igatu oi da, etengabe lurra urratzen ari dan goldenabar makurra ere bai. Zer aitz baño gogorrago eta ura baño biguñago? Alare ur-tanta biguñez arkaitz zailenak zulatzen dira. Penelope-ri ere irauten baduk, garai egingo diok. Astiro menperatua, bañan menperatua izan zan Pergame.

Irakurri duela eta ez duela erantzun nai? Etzak beartu. Ire esakera xamurrenak bederik bein ta berriz irakur ditzan al egik. Irakur-miña izan duenak erantzun-miña ere urbil dik; mailaka ta ondorenka oriek oro etorriko dira. Lenengotan, bear bada, gutun goibela yasoko duk, bere ondotik ez ibiltzeko esanaz. Beraz, esaten duanaren bildur da ez ote gertatuko.

Eme-begitartearentzako sendagaiak, 1-34. Kosmetiko-beharra.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Neskatilak, ikas ezazue ze zainketak areagotzen duen aurpegiaren edertasuna eta nola euts diezaiokezuen edertasun horri.

Arreta-lanak lur gozakaitzari ere Zeresen emaitza emanarazi zion eta sasi ziztariak desagertu ziren; arreta-lanak fruta-arbolen zuku mingotsa ere ezitzen du eta txertatua izatean arbolak izerdi berria hartzen du. Landurikoa gogoko izan ohi da:

urrez estaltzen dira goitiko sapaia, gainean marmora duela ezkututzen da lur beltza. Ehungintzarako ilea ere sarri tindatzen da Tiroko galdaretan eta gure atseginerako marfil lanterraza bidaltzen digu Indiak.

Agian Tazio erregearen garaiko emakume sabiniarrek nahiago zuten euren buruak barik aitaren lurrak lantzea, eserleku garaian jarririk amandre ile-gorrixak atzamar lodiaz etengabe iruten zuenean lan nekagarria, berak ukuilurutzen zituenean alabak larreraturiko bildotsak eta berak hornitzen zuenean sua adarrez eta txikituriko egurrez.

Zuen amek aitzitik neskatala guriak erditu dituzte, zuen gorputzak urrez brodatu-riko soinekoz estali nahi dituzue, zuen adats usaintsuari apainkera aldatu nahi diozue, esku deigarria izan nahi duzue harbitxiek. Ekialdetik ekarritako harriekin jantzen duzue iduna eta zama handiegia izango litzateke belarriarentzat halako bi eramatea.

Ez da ordea lotsagarria. Har ezazue gogoko izateko arreta, zuen garai honek gizonezko apainzaleak eman baititu: andrazkoen erara txukuntzen dira zuen senarrak eta nekez izango du emazteak haren apaindurari eranstekorik.

Emakume orok agertzen du bere burua bere onerako eta maite duen amodioa erakartzen du. Bistatzea ez da inola ere gaiztakeria.

Landan ezkutuan bizita ere orrazten dituzte ileak. Nahiz eta Atos malkartsuak gorde, apainduta izango ditu Atos garaia. Norberarentzat ere bada nolabaiteko atsegina begiko izatea: dontzeilek gogoko eta gustuko dute euren edertasuna. Goresten dutenean zabaldu egiten dizkio gizonari hegoak Junoren txoriak eta harrotu egiten da, isilik, hegaztia bere edertasunarekin.

Eme-begitartearentzako sendagaiak, 1-34. Kosmetiko-beharra.

(Itz.: Regino Bilbao.

Argitaragabea.)

Neskatilak ikas ezazue
zein den behar den zainketa
aurpegiaren edertasuna
areagotzen duena
eta nola eutsiko diozuen,
edertasuna gordeta,
landuz gero lur gozakaitzera
Zeres datorren bezela.

Sasi ziztariak desagertzen
dira lurra ondo landuz,
fruta-arboletan zuku mingotsa
eztitzen da ondo hartuz,
arboletan izerdi berria
sortuko da ondo txertatuz,
landua gogoko izan ohi da,
azaldu dizuet kantuz.

Etxe goitiko sapai ederrak
urrez estaliko dira,
lur beltza ere ezkututzen da
gainean marmol dizdira,
Tiroko galdaretan ileak
hartuko du sarri tinta,
marfil lanterrazak egingo du
Indiatik honako bira.

Sabiniako emakumeentzat
Tazio errege zenean
atsegina zen lurra lantzea
euren buruen kaltean,
eserleku garaian jarririk
eri lodiz irutean
amandre ile-gorrixta ari zen
etengabeko lanean.

Alabak larreratu bildotsa
amak ukuiluratuko,
adar eta egur txikituez
berak sua hornituko:
lan horietan jardutea ez da
gaurko kontu, bai orduko,
neskatila guri-guri zaitu
gaurko amak erdituko.

Urrez brodaturiko soinekoz
jantzi nahi duzu gorputza,
adats usaintsuan apainkera
aldatu nahian neskutsa,
eskua deigarri egiteko
harbitxiz hornitu hutsa,

idunean Ekialdeko harria
belarrian ez da putza.

Ez da ordea lotsagarria
gogoko izateko arreta,
gizonak ere apainzaleak
dituzue orain eta:
andren erara dotoreturik
dabiltz senarrak tarteka
nekez izango du emazteak
ezer hobetzeko beta.

Emakume orok agertzen du
burua bere onerako,
maitatzen duen amodioa
hartzen du bere etxerako,
inork bestela uste badu ere
argi dut nik niretzako,
bistatzea ez da gaiztakeria
ez da inoren kalterako.

Atos malkartsuan izan arren
edertasunak gordeak,
Atos garai horrek beti ditu
apaindurik biztanleak,
landa ezkutuan bizita ere
orrazten dituzte ileak,
norberak ere atsegin ohi du
beti begiko izatea.

Goretsiz gero ikusten duzu
hego zabal-zabaldua,
horrela Junoren txoriak du
bere ohitura hartua,
isilik baina han izango da
hegaztia harrotua:
dontzeilak gogoko eta gustuko
du bere edertasuna.

Eme-begitartearentzako sendagaiak, 1-34. Kosmetiko-beharra.
 (Itz.: Regino Bilbao,
 Argitaragabea.)

Ikasi, neskatilak, edertasuna areagotzen
 eta edertasunari nola euts diezaiokezuen.

Landu lur gozakaitza:
 hor agertuko da Zeresen emaitza,
 desagertuko da sasitza.
 Landu fruta-arbola:
 eztituko da zuku mikatza.
 Txertatu arbola:
 izerdi berriak bustiko du baratza.

Ikasi, neskatilak, edertasuna areagotzen
 eta edertasunari nola euts diezaiokezuen.

Landurikoa gogoko izan ohi da:
 sapaia estaltzeko urrea,
 lur beltza ezkutatzeko marmola,
 ilea tindatzeko Tiroko galdarak,
 gure atseginerako Indiako marfil lanterrazak.

Ikasi, neskatilak, edertasuna areagotzen
 eta edertasunari nola euts diezaiokezuen.

Sabinian, Tazio errege,
 emakumeak aitaren lurretan lanean
 euren buruen ardura gabe.
 Eserleku garaian jarrita
 amandre ile-gorrixta
 nekea aitortu gabe
 eri lodiaz iruten etengabe.
 Alabak larreratu bildotsa
 amak ukuiluratuko,
 adar eta egur txikituez
 beronek sua hornituko.

Nekea aitortu gabe
 euren buruen ardura gabe
 iruten etengabe.

Zure amak aitzitik
neskatila guri-guria erditu du
eta zuk
zure gorputza
urrezko hariz estali nahi duzu
eta zuk
usainezko adatsa
apainkera berriz agertu nahi duzu
eta zure eskua
harbitxiz
deika jarriko duzu.
Hariz gorputza,
harriz iduna,
harria belarran nekagarri.

Ez da ordea lotsagarri.

Gogoko izateko arreta
gizonezkoak ere badu eta
nekez izango du emazteak
honen apaindurari ezer eranstea.

Ez da ordea lotsagarri.

Andreak agertzen du
bere burua
bere onerako
eta maite duen amodioa
etxera ekartzeko.
Bistatzea gaiztakeria denik
ez didazu entzungo.

Landan, ezkutuan,
orrazia buruan,
Atos-mendi malkartsutik
neskatilak apaindurik.

Ez didazu niri entzungo
bistatzea gaiztakeria denik.

Bera begiko izatea
beretzat ere atsegina

dontzeilak
gogoko eta gustuko du
edertasun fina.

Junoren txoria du
gizon batek goretsi;
hegoak zabal-zabal eginda
harro da hegazia, isilik.
Ez al du neskatilak izango
horrenbesteko edertasunik.

Ikasi, neskatilak, edertasuna areagotzen
eta edertasunari nola euts diezaiokezuen.

Maitasun-sendabidea, 41-74. Zauria eta laguntza esku beretik.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Zatozte nire aholkuetara, engainaturiko gazteak,
bakoitzari bere maitasunak zeharo huts egindakoak.
Ikas ezazue sendatzen, maitatzen ikasi zenutenaren bidez;
esku berak ekarriko dizue zauria eta laguntza.
Lur berak elikatzen ditu sendabelarrak eta belar
kaltegarriak, eta sarri izan ohi da asunaren ondoan arrosa;
behinola Herkuleseneko etsaiari zauria egin zion
Pelion mendiko lantzak berak ekarri zion sorospena.
(Baina sinets ezazue, neskak, gizezkoen esandako oro
zuei ere esanda dago: bi aldeentzako eskaintzen ditugu armak;
eta horietatik zerbait ez bada egokia zuen beharizanetarako
halere asko irakats dezake ereduak.)
Eginkizun onuragarria da sugar ankerrak itzali
eta bihotza bere apeten murriztatik askatzea.
Bizirik izango zatekeen Filis ni maisu hartu izan banindu
eta sarriago egingo zukeen bederatzi aldiz egin zuen bidea.
Eta Dido ez zatekeen hil beharrean izango harresi goratik
dardaniar ontziak oihalak haizeari emanda ikustean.
Eta minak ez zukeen bere erraien aurka armatuko
bien odolari kalte eginez senarra mendekatu zuen ama.
Nire artearekin Tereok, nahiz eta Filomela maitatu,
ez zukeen bere gaiztakeriarengatik hegazti bihurtzea mereziko.
Ekarri Pasifae niregana eta berehala utziko du zezenarenganako maitasuna;
ekarri Fedra niregana, eta ez da gehiago izango Fedraren maitasun lotsagarria.

Ekarri Paris berriro guregana; Menelaok izango du Helena
 eta Pergamo ez da eroriko danaotar eskuek garaiturik.
 Eszila maltzurak gure liburuxtoak irakurri balitu
 zure buruari lotuta egongo litzateke oraindik, Niso, purpura.
 Gidaria ni izanez gero, ahaztu, gizakiok, ardura kezkarriak,
 eta itsasontzia doala zuzen nire lagunekin, gidaria ni izanez gero.
 Nason irakurri behar izan zenuten maitatzen ikasi zenutenean
 eta orain ere Nason bera irakurri beharko duzue.
 Defendatzaile publiko bezala askatuko ditut jabeengandik bihotz
 presoak: har dezala bakoitzak bere makila.

Heroienak, I. Penelopek Ulisesi.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Zeure Penelopek bidaltzen dizu gutun hau, Ulises berankor horri;
 ez iezadazu erantzunik izkiria; etorri zeu haatik.
 Eroria da Troia, neskato danaotarrekin arrazoiz gorrotatua;
 apenas merezi zuen Priamok horrenbestekorik eta ezta Troia osoak ere.
 Ai bere ontziteriarekin Lazedemoniarako bidean zihoala
 hondoratu balute ezkontza-hauslea itsaso zakarrek!
 Ez nukeen, ohe hutsean etzanik, halako hotza izango;
 ez nuke, nire bakardadean, astiro doazen egunen arrangurarik izango
 eta gau luzakorra engainatu nahian nabilenean
 ez lizkidake zintzilikaturiko oihalak esku alargunak nekaraziko.
 Noiz ez dut izan benetakoak baino areagoko arriskuen beldurra?
 Beldur larriak hartua duen zera da maitasuna.
 Troiar bortitzak zeure aurka joateko prest ikusten nituen nire irudimenean;
 Hektorren izenarekin berarekin zurbilduta geratzen nintzen beti.
 Antiloko Hektorrek garaitu zuela kontatzen bazuen norbaitek,
 Antiloko zen nire beldurraren zergatia;
 Meneziorenkoa iruzurrezko armekin jantzita erori zela entzunez gero,
 negar egiten nuen zure iruzurrak ondo ez irtetea izan zitekeelako.
 Bere odolez epeldu zuen Tlepolemok liziar lantza;
 berritu egin zen nire ardura Tlepolemoren heriotzearekin.
 Labur esanda, akaiarren kanpamenduan edozein erorita ere
 izotza baino hotzago kikilduta geratzen zen ene maitale-bihotza.
 Baina ondo babestu du jainko zuzenak maitasun garbia;
 errauts bihurtu da Troia eta onik da ene senarra.
 Gudalburu argolikoak itzuli dira; kea dariela dira aldareak;
 aberri-jainkoei eskaintzen zaie harrapakin arrotz basatia.
 Esker-opariak ematen dituzte emazteek salbu diren senarregatik;

euren patuek troiarrenak garaitu dituztela kantatzen dute horiek;
 miresmenez dira agure itzaltsuak eta neskato kaskarinak;
 kontaktetan ari den gizonaren ezpainei atxikirik da emaztea
 eta, mahaia jarrita, borrokaldi izugarriak erakusten ditu han baten batek
 eta Pergamo osoa irudikatzen du ardo apur batez:
 «Hemendik Simunte zihoan, hemendik Sizear lurra dago;
 hemen zegoen Priamo agurearen errege-jauregi gora;
 han zuen bere denda eazidak eta han Ulisesez;
 hemen izutu zituen Hektor zaurituak lauoinka eragindako zaldia».

Hau guztia kontatu zion Nestor zaharrak
 zure bila bidalitako zure semeari, eta honek niri.
 Erreso eta Dolon burdinez hil zituztela ere kontatu zuen,
 eta nola ekarri zien galtzea bati loak eta besteari iruzurrak.
 Zutarrak gehiegi ahaztuta, ai ene, ahaztuegi, ausartu zinen
 traziar kanpamendura gau-iruzurrez hurbildu
 eta horrenbeste gizon batera hiltzen, bakar baten laguntzaz.
 Lehenago ordea ondo zuhurra zinen eta nirekin oroitzen zinen!
 Beti zegoen asaldatuta nire bihotza, zure gudaroste maitea
 Ismaroko zaldiekin zeharkatu zenuela garaile gisa esan zen arte.
 Baina zer mesede egiten dit niri zure besoekin hondaturiko
 Ilionek eta lehenago harresia izan den lur hutsak,
 Troiak zutik eusten zion bitartean egoten nintzen moduan banago zain,
 eta gizona, azkenik gabe urrunean izaten behartua, falta bazait?
 Besteentzat suntsiturik dago, neuretzat bakarrik dago Pergamo zutik,
 garaileak idi gatibuarekin bertako biztanle gisa goldatzen duena.
 Badago dagoeneko uzta Troia egon den lekuan, igitaiak ebakitzeak;
 ugari baino ugariago ematen du frigiari odolarenegatik joria den lurak.
 Golde makurrak gizonen hezur erdilurperatuak
 zatitzen ditu; belarrak estaltzen ditu erortzearen diren etxeak.
 Garaile baina urrun zaude eta atzerapenaren zergatia zein den
 edo munduan non zauden ezkutatuta, burdin-bihotz hori, ezin dut jakin.
 Bere popa arrotza itsas-bazter honetara biratzen duen oro
 zuri buruzko nire galdera asko entzunda joaten da,
 eta noizbait ikusiko bazintu zuri emateko
 izkribu bat ematen zaio neure eskuz idatzia.
 Pilosera, Nestor zaharraren lur sail neleiarretara
 bidali nuen; ez dira ziurrak Pilosetik etorri diren berriak.
 Bidali nuen baita Espartara ere; Espartak ere ez du egia ezagutzen.
 Zer lurretan bizi zara edo non zaude urrunean, berankor?
 Hobe leudeke oraindik zutik Feboren harresiak,
 (amorratu egiten naiz neure gurariekin, ene bada, neure arinkerian!)
 non zauden borrokan jakingo nuke eta soilik gerraren beldur izango nintzateke

eta nire auhena beste askorekin baterakoa izango litzateke.
 Zeren beldur izan nintekeen ez dakit; denaren beldur naiz haatik nire eromenean
 eta zelai zabal bat dago nire kezkontzat gertu.
 Itsasoak dituen arriskuak oro, lurra dituen denak
 susmatzen dut direla hain atzerapen luzearen zergatia.
 Ni nire lelokerian gauza hauek pentsatzen ari naizen bitartean, halakoa baita zure
 lizunkeria,

amodio arrotz batek harrapatua izan zaitezke;
 agian kontatu ere egingo diozu zein larrekioia duzun emaztea,
 artilea kardatu gabe gera ez dadin soilik arduratzen dena.
 Egongo ahal naiz oker eta eramango ahal du salaketa hau haize arinak;
 ez ahal duzu, itzultzeko askatasuna izanik, urrun geratu nahi izango.
 Ene aita Ikariok ohantze alarguna uzten
 behartzen nau eta etengabe gaitzesten ditu zure neurrigabeko atzerapenak.
 Gaitzets ditzala ahal duen bitartean! Zeurea naiz eta egokia da zeure naizela esan
 dezaten;

beti izango naiz «Penelope, Ulisesen emaztea».
 Hark ordea nire begiramenarengatik eta nire eskari garbiengatik
 etsi egiten du eta berak baretzen ditu bere erasoak.
 Nire senargai izan nahi duten dulikioarrak, samostarrak eta Zazinto gorak sortu
 zituenak,

oldartu egiten dira neuregana, saldo lizuna,
 eta eurak dira zure errege-etxean errege, inork eragotzi gabe.
 Zati-zati eginda ari dira geratzen nire erraiak eta zure aberastasunak.
 Zer esango dizut Pisandro, Polibo eta Medonte krudela,
 Eurimako eta Antinooren esku asegaitzak
 edo, zu lotsagarriri kanpoan egonik,
 zeure odolaz erdietsirikoaz gizentzen dituzun beste guztiei dagokienean?
 Iro behartsua eta Melantio, jango duten artaldea larreratzeko ardura duena ere
 ari dira besteekin batera zure kaltetan, hau bai lotsa.
 Ahulak hiru gara guztira: indarrak gabeko emaztea,
 Laertes agurea eta Telemako umea.
 Hau zelatartez niri kentzeko zorian izan dira arestian,
 denen iritziaren kontra Pilosera joateko prestatzen zen bitartean.
 Jainkoek, otoi, eman dezatela agindua, patuak hurrenkeran ibiliaz
 berak itxi ditzan nire begiak, berak zureak.
 Gauza bera erregutzen dute itzainak, inude urtetsuak
 eta hirugarrenik txerri-korta zikinaren zaindari leialak.
 Baina Laertesek ere, armetarako gauza ez denez,
 ezin dezake etsai artean erresuman agindu.
 Etorriko zaio Telemakori (soilik bizi dadin eskatzen dut) adin sendoagoa;
 orain aitaren laguntzaz zaindu beharra zuen

eta nik ez dut arerioak gure etxetik jaurtitzeko indarririk.
 Etorriko ahal zara hainbat arinen, zutarren portu eta aldarea!
 Baduzu eta, otoi, izan dezazula, seme bat, urterik samurrenetan
 aitaren jardunbideak irakatsi behar zitzaizkiona.
 Kontuan izan Laertes; bere begietako argia estal dezazun dagoeneko
 bere patuak eskaintzen dion azken eguna gibelatzen ari da.
 Eta ni zalantzarik gabe, zuk alde egitean neskato bat nintzena,
 arin etortzen bazara ere, atso bihurtua agertuko naiz.

Heroienak, X, 19-22; 59-60; 83-86. Ariadna.
 (Itz: Luzio Arregi.
 “Ariana’ren aieskak”,
Euskal-Esnalea, 1927.)

Batian arutz, bestian onuntz, batera ta bestera jun-etorri txoruan emen nabil: ondar lorian aurreranaiko gaxte oñak atzera egiten dirate. Bitartian alde guztietara egindako «¡Teseo!» deiari arkaitz aurre-jan sakonak izena atzera biurtzen dirate. [...] ¿Zer egin? ¿Bakarrik nora joan? Itxas-arteko legor ontan lur gorriturik ez dago. Ez gizonen ez idien lanik ez det ikusten. [...] Ortz zorrotzakin erraiak zatituko dizkidaten otsuak ortik edo emetik batetan noiz azalduko nago. Lur onek leoi nabarrak bear bada berekin dauzka. ¿Zenek esan bakarleku onek katamotz odolzaleak gordeta ez dauzkala?

Jai-egunak, I, 657-704. Bakeak elikatzen du Zeres.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Hiru-lau bider zabaldu dut aroak seinalatzen dituen urtekaria eta ez dut haziaren egunik batere aurkitu,
 «jai-egun hau ezarri egiten da» esan didanean —konturatu egin baita—
 Alosiak. «Zergatik ari zara jai aldakor bat urtekarian bilatzen?
 Jaiaren eguna aldakorra den bezala, aldagaitza da aroa,
 botatako haziak soroetan erne direnean».
 Zaudete, zekorrak, aska betearen ondoan, koroaturik:
 udaberri epelarekin etorriko da berriro zuen lana.
 Haga batetik eskegi dezala nekazariak nahiko lan egindako goldea:
 hotzarekin beldurra dio lurrak zauri orori.
 Baserritar hori, eman atsedena lurrarri, ereitea bukatu ondoren,
 eman atsedena lurra landu duten gizonei.
 Jaia ospa dezala baserriak. Egin baserriaren garbikundea, laborariok,
 eta eskaini urteroko opila baserriko sutondoan.
 Telus eta Zeres uztaren amen atsegina,

euren galtzuriak eta txerrieme ernariaren erraiez egiten da.
 Eginkizun bat bera dute Zeresek eta Lurrek babesgai:
 indarra ematen die hark fruituei, honek lekua.
 Lankideok, antzinatea aldatu zenutenok,
 arte-ezkurra janari erabilgarriagoz ordezkatu zenutenok:
 ase itzazue laborari beteezinak uzta izugarritz
 horien lurgintzak bere neurriko sariak har ditzan.
 Emaiezue kimu samurrei hazkuntza etengabea:
 elur hotzek ez ditzatela belar berriak erre.
 Ereiten dugunean, garbitu zerua haize gozoz,
 lurpean denean, ureztatu hazia ortziko urez.
 Ez utzi soroentzat kaltegarri diren txoriek
 talde suntsitzaitetan galsoroak honda ditzaten.
 Zuek ere, inurriok, utzi lur azpiko garauak:
 uzta-bilketaren ondoren areagokoa izango da harrapakinaren ugaritasuna.
 Bitartean ilinti zikinak jo gabe haz dadila uzta,
 ez dadila histu zeruko gaitzen batek kalte eginda
 eta ez dadila lehortearengatik eskasa geratu, ez behar baino beteago
 bere ugaritasunarengatik gainezka hil;
 soroek ez dezatela begiei kalte egiten dion iraka izan
 eta olo-gaiztoa ez dadila lur landuan ager;
 galbera uzta, sua bi bider pairatuko duen galtzuria
 eta garagarra irabazi handiekin itzul diezazkigula soroak!
 Hori eskatzen dut nik zuengatik, laborariok, eskatu horixe baita zeuek ere
 eta bi jainkoek egin ditzatela erreguok baliagarri!
 Gerrateek luzaro lotu dituzte gizonak; beharrago zen ezpata
 golde-nabarra baino, eta zezen goldariak zaldiari uzten zion lekua;
 geldi ziren jorraiak eta jaurtigai bihurturik aitzur-zabalak
 eta eskuarearen lehengaiak buru-babesa egin zen.
 Eskerrak jainkoei eta zure etxeari: kateaz loturik
 aspalditik dira gerrateak zure oinpean menderaturik.
 Datorrela idia uztarpean eta goldaturiko lurpean hazia:
 Bakeak elikatzen du Zeres eta Bakearen umea da Zeres.

Metamorfosiak, VI, 601-676. “Filomela eta Prokne”,

(Itz: Juan Mari Mendizabal.

Ipuin ankerrak.

Erein arg., 1994.)

[...] Filomela, bere arerio amorratuena bizi zen etxera sartzean, zurbildu egin zen, izututa. Ahizpak gela batera eraman zuen, eta bertan arropak eta aurpegia

ostentzen zion koroa kendutakoan, besarkatu egin zuen adiskidetasun samurrena erakutsiz. Triste eta lotsatua, Pandionen alaba zorigabea ahizpari ez begiratzen saiatu zen, Tereok bortxaz eginarazi zion intzestua zela-ta. Begirada zoruan tinko, jainkoak berak jarri ditu jasandako bortizkeriaren lekukotzat, eta eskuek, mingainik ezean, adierazi dute bere errugabetasuna. Proknek, ahizpa malkoak uholdeka isuriz ikustean, ezin dio erresuminari eutsi: “Ez da negar egiteko garaia —esan zion—; mendeku hartu behar dugu. Burdina erabili behar dugu, edo gauza izugarriagoren bat, halakorik balego; modu krudelen batez zigortu behar dugu tiranoa. Su emango diot jauregiari, tereo zitala bertan kiskal dadin, edo bestela mihia eta begiak erauziko dizkiot, edo milaka kolpe emango dizkiot bere gorputz lotsagabetik arima kriminala ateratzeko. Oraindik ez dakit nire suminak zer erabakiko duen, baina edozein mendeku eredugarri hartzeko erabakita nago”.

Prokne ahizpari honela hitz egiten ari zitzaionean, Itis bere semea ikusi zuen hurbiltzen. Ikuspen hark segituan iradoki zion mendekua. “Zital halakoa, aitaren antza baituzu”, esan zion, begiak suminez beteta. Hitz labur hauen ondoren, kolerak ahoa itxi zion, eta amorrazioak eta etsipenak krimenik izugarriena iradoki zioten. Mutila amarengana hurbildu zen, eta agurtu ondoren alboan etzan zitzaion, musukatuz eta milaka laztan eginez. Prokneren kolera, samurtasunak ukitua, epeldu egin zen, eta ezin izan zuen malko batzuk isurtzea galarazi. Ahuldurazko une hartaz segituan jabetuz, eta begiak ahizparenganantz itzuliz, esaten zuen: “Errukarria ni! Haur honek zergatik laztantzen nau halako samurtasunaz, eta nire ahizpak, bitartean, betiko galdu du mintzatzeko gaitasuna? Semeak zergatik dei diezadake ama, eta Filomelak, berriz, ezin dit ahizpa esan?” Hau esatean oreinkume bat irensteko asmoz basoaren sakontasunean sartzen den tigre emea zirudien. Proknek semea hartu eta jauregiko bazter urrunenera eraman du. Han egon zirenenan, ama bihozgabe hark, bere semaren laztanei inolako jaramonik egin gabe, honek arriskua aurikusiz besoak luzatu eta “Ama, amatxo maitea!” deitzen baitzion, kolpe bakar batez kendu zion bizia printze gazte hari. Bitartean, Filomelak burua moztu eta gorputza mila apurretan zatitu zuen; ondoren bi furia haiek zatiak ondu eta parte bat egosi eta bestea erre zezaten agindu zuten.

Proknek segituan jakinarazi zion Tereori oturuntza prest zegoela; eta herrian nola ohitura zen Bakoren jaialdietan zehar senarrak emaztearekin bakarrik jatea, honek gainerako guztiei erretiratzeko agindu zien. Erregea berarekin eseri zen mahaian eta eskuez heldu zion prestatua zioten jaki higuigarriari, hartara bere odolaz eta bere haragiaz elikatu zelarik. Puska bat geroago semea ekar ziezaioleta agindu zuen; eta orduan Proknek, bere krimena besteari leporatzeko aurkezten zitzaion aukera ikusita, pozaren pozez esan zion: “Hortxe daukazu; hor duzu eskatu duzuna”. Tereok burua jiratu zuen printzea non zegoen ikusteko, eta deika ari zitzaiola, hara non sartu zen gelan Filomela, odolez zikinduta eta adatsak nahasirik, eta haur haren burua jaurti. Ez zuen inoiz aldi hartan adina irrikatu

mintzatzeko gai izatea, tiranoari erakusteko mendekatzean nolako poza sentitzen zuen. Izugarrikeria hura ikustean Tereok orro beldurgarria egin zuen, Ifernuko Furia guztiei laguntza eske. Sabela ireki nahiko zukeen, jan berria zuen jaki gorrotagarria ateratzeko; negarretan urtuz, oinaze gaindiezin hartan behin eta berriz oihukatzen zuen semearen izena. Eskuan ezpata zeramala, Filomela eta Prokneren bila abiatu zen, baina haiek joanak ziren, ihes eginak, eta halako arintasunez non hegialak zituztela baitzirudien. Izan ere, Filomela basoetako urretxindor bilakatu zen; Prokne, berriz, enara bihurtu eta bere jauregiko dorrean pausatu zen. Honen lumek, odolaren antza duen kolore batez tindatuak, oraindik gordetzen dute bere ankerkeriaren seinalea. Tereo ere, minik bizienaren menpe, eta mendekatu ahal izatea irrikatuz, txori bilakatu zen. Bere buruak, gandorrez apaindua, kasko baten forma zuen, eta ahoaren muturreko mokoia lantzaren antzekoa zen. Txori hari argi-oilar izena jarri zioten. Mentura tragiko haren berria handik gutxira iritsi zen Atenasera, eta Pandionek hain kolpe sakona hartu zuen, gutxi gabe hil baitzen, bere zahartzaro lasaia erotik zapuztuz.

Metamorfosiak, X, 243-297. Pigmalion.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Pigmalionek andre horiek bizitza guztian gaiztakeriaz jokatzeko ikusiak zituenez, naturak andrazkoen buruan jarri dituen grina txarrekin minduta, ezkongabe bizi zen emazte barik, luzaroan ezkon-ohean kiderik gabe.

Artean marfilezko elur-eskultura bat egin zuen, beharrik antze miresgarritz, eta andrazkoak jaiotzean ezin izan dezakeen edertasuna eman zion, eta bere lanarekiko maitasuna sortu zitzaion. Benetako neskaso batena da aurpegia, bizirik dela pentsa zenezake eta, lotsak eragotziko ez balio, mugitu nahiko lukeela: horrenbestearaino du antzea bere antzeak ezkututzen. Ederretsi egiten du eta itxuraturiko gorputz haren ilintiak erretzen ditu bere bihotzean Pigmalionek.

Sarri hurbiltzen ditu eskuak bere lana ukitzera, ea gorputza ala marfila den, eta oraindik ez du marfila denik onartzen. Musuak eman eta itzuli egiten dizkiola pentsatzen du, berba egiten dio eta oratu, eta eriak, ukitutako ataletan sartzen direla iruditzen zaio, eta beldur da, zapal dutako soin-ataletan ubeldurak sor ez daitezen, eta batzuetan hitz goxoak eskaintzen dizkio, beste batzuetan neskatoei atsegin zaizkien opariak ekartzen, maskorak eta harritxo biribilduak, txori txikitxoak eta mila koloretako loreak, lirioak eta margodun pilotak, eta Heliadeen arbolatik eroritako malkoak. Apaindu ere egiten dizkio jantziekin soin-atalak; harbitxiak jartzen dizkio erietan, lepoko luzeak idunean; belarritik perla arinak eta paparretik katetxoak ditu zintzilik. Dena datorkio ondo eta biluzik ere bere edertasuna ez da eskasagoa.

Sidoneko maskorraz tindaturiko ohazalean etzanarazten du eta ohaide deitzen dio eta iduna etzanda luma samurretan ipintzen du, berak sentitu egingo balu bezala.

Venusen jai-eguna iritsia zen, Zipre osoan ospetsuena, eta adar erakargarriak urrez jantziak zituzten txahalak elurrezko lepondoan jota eroriak ziren, eta intsentsua kea zeriola zegoen, bere oparia eskaini eta aldare ondoan jarrita, lotsaz «jainkook dena eman ahal baduzue, nahi dut nire emaztea izan dadin...» eta «marfilezko neskaso» esaten ausartu ez eta «marfilezko neskasoaren antzekoa» esan zuenean Pigmalionek. Bere jaietan han bertan zen urrezko Venusek ulertu zuen zer nahi zuen eskari hark eta aldeko erabakiaren aurrerapen gisa hiru bider biztu zen sugarra eta airean eraman zuen muturra.

Itzuli zenean bere neskaxaren irudiaren bila joan zen eta ohatzean etzanik musuak eman zizkion: epel zegoela iruditu zitzaion. Berrito hurbiltzen ditu ezpainak, eskuekin ere ukitzen du bularra; ukituriko marfila guritu egiten da eta gogortasuna utzita barrura egiten du eriekin eta amore ematen du, Himetoko argizaria eguzkiarekin biguntzen den moduan eta erpuarekin landuaz forma askotan aldatzen den bezala, erabilgarritasuna erabiliaren erabiliaz hartuz.

Zurtu, zalantzaz poztu eta gezurra izan litekeelako beldurtzen den bitartean, behin eta berrito hartzen du bere eskuekin, eta maitasunez berrito hartzen, bere guraria. Gorputza zen: taupadaka hasten zaizkio zainak erpuuaz ukitzean. Orduan hain zuzen azaldu zituen Pafoseko heroiak hitz adierazgarriak, Venusi eskerrak emateko, eta azkenik bere ezpaineekin gezurrezkoak ez diren ezpainak hertsatzen ditu eta neskasoak sentitu egin zituen emandako musuak eta gorritu egin zen eta bere begietako argi lotsatia argira altxatzean zeruarekin batera maitalea ikusi zuen.

Berak bideraturiko ezteietan izan zen jainkosa, eta ilargiaren adarrak bederatzi bider elkartu eta uztai osoa egin zutenean, Pafu sortu zen neskarengandik, eta honengandik hartu du uharteak izena.

Saminak, III, 12. Herrimina erbestean.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Hasi dira dagoeneko Zefiroak hotza eztitzen, urtea igaro denean
aurrekoak baino luzeagoa iruditu zait Meotideko negua,
eta Hele aldean ondo eraman ez zuenak
berdindu egiten ditu gaua eta egunaren iraupena.
Dagoeneko biltzen dituzte mutiko eta neskato alaiak biolak,
inork landatu gabe sortuta larrean datozenak;
zelaiak kolore anitzeko lorez ari dira janzen

eta txori txorrotxiolariak ikasi gabeko eztarriaz egiten dio kantu udaberriari;
 elaiak, ama gaiztoaren krimenarengatik bere burua garbitzearren
 haga-azpitan egiten du kabia eta etxe txikia;
 Zeresen ildoetan estalita ezkutuan egon den belarra
 ateratzen ari da lurpetik eta mutur biguina zabaltzen;
 irteten ari da kimua aihenetik, mahastiak diren lekuan,
 Getae-herriaren itsasbazterretik urrunean baitaude mahastiak;
 puztu egiten dira adarrak arbolan, arbolak diren lekuan,
 Getae-herriaren mugetatik urrunean baitaude arbolak.
 Atsedena duzue orain hor eta hurrenkeran bata bestearen ondoren datozen jolasei
 uzten diete txanda foro berbalduneko lehia elestariak:
 zaldi-ariketak egiten dira, arma arinekin jolasten da,
 pilotak nahiz uztaiak itzuli lasterrak egiten ditu,
 gazteek olio labainez igurtzi dituztenean euren buruak
 Birjinaren uretan bainatzen dituzte soin-atal nekatuak.
 Antzerkiaren sasoia da eta sutan jartzen dira txaloak nahiera erabat ezberdinen

arabera,

hiru foroen orde z hiru antzektokiak dira durundi egiten dutenak.
 Bai zoriontsua eta ezin konta ahala zoriontsu
 hiriaz debekurik gabe goza dezakeena!
 Nik ordea udaberriko eguzkiak urtu duen elurra baino ez dut aurrean,
 zulatze moduko gogortasunik ez duten urak lakuan;
 itsasoa ere ez da izotzaz hormaturik eta itzain sauromatak
 ez darama bere gurdi zatatsua Hister-etik.
 Hasiko dira ordea itsasontzi batzuk honantz nabigatzen
 eta izango da Pontoko itsasbazterrean geratuko den ontziren bat.
 Luze gabe hurbilduko naiz marinelen batengana eta, agurtu ondoren,
 galderak luzatuko dizkiot, zertara, nor eta nondik datorren.
 Harrigarria hurbileko lurralderen batekoa ez bada,
 arrisku gabe soilik inguruko urak igaro ez baditu.
 Bakanka zeharkatu ohi du marinelen batek Italiatik hain itsaso zabala,
 bakanka etorri ohi da porturik gabeko itsasbazter honetara.
 Grekoz edo latinez hitz egiten badaki ordea
 zinez atsegin hartuko dut horrekin
 (izan liteke baita itsasarte sarreratik eta Propontide luzeko uretatik abiatuta
 eskaini izatea baten batek belak Noto haize ziurrari honanzko bidean),
 edonor izanda ere, eman dezake gogoratzen duenaren berri
 eta bere burua zurrumurruean partaide eginik horiei bidea eman.
 Kontatu ahal ditzala, arren, entzun dituen Zesarren garaipenak
 eta Lazioko Jupiterren omenez egindako eskaintzak
 eta zuk, Germania hezigaitzak, meneratu duzula azkenik
 zure buru goibela jeneralaren oinpean.

Zoritxarrez neuk ikusi ezin izan dudan hori guztia konta diezadana,
berehala hartuko dut neure etxean.

Ai ene! Dagoeneko eszitar lurean al dago Nasonen etxea?

Eman al dit dagoeneko zigorrak ene larearentzako lekua?

Ene jainkoak, egizue Zesarrek ez dezala hemen ezarri nahi ene santutegia eta etxea,
izan dadila soilik ene zigor-egunetako ostatua!

Gutunak Pontotik, II, 4. Atikori, hirian utzitakoa oroituz.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Entzun Nasonek Ister izoztutik bidaltzen duen elkarrizketa,

Atiko, nire iritziz zalantzarik gabeko adiskidea.

Baina irauten du oraindik adiskide zorigaiztokoak zure gogoan?

Ala utzi ditu arreta ahulak bere aldekoak?

Ez dakizkidala jainkoak hain deitoragarriak izan, ez behintzat
dagoeneko ez zarela nirekin oroitzen sinetsi ahal izateko beste edo jainko-
-nahia horrela dela pentsatzeko adina.

Nire begien aurrean beti dut zure irudia jarrita

eta nire gogoan zure begitartea ikusten dudala iruditzen zait.

Zurekin eztabaidaturiko gai serio asko gogoratzen ditut

eta zurekin jolas atseginetan emandako ez une gutxi.

Sarri iruditu zaigu arin zihoazela orduak eztabaida luzeetan,
sarri izan da eguna hitzak baino laburragoa.

Sarri iritsi da zure belarrietara nire poema idatzi-berria

eta zure epaiaren menpe geratu da Musa gaztea;

zuk laudaturikoa atsegin zitzaiola herriari uste nuen

(hori zen aurreko kezka sari gozoa)

eta nire liburua lagunaren limak leundua izan zedin

behin baino gehiagotan egin da zuzenketa zure aholkuz.

Elkarrekin ikusi gaituzte gu biok foroek, gu biok arkupe guztiek,

gu biok kaleak, gu biok leku beretan antzoki erdizirkularrek.

Labur esanda, beti izan dugu, adiskide maitea,

Eakorenekoak eta Nestorrenekoak izan zuten besteko maitasuna.

Lete ziurraren edalontzitik edango bazenu ere, ez nuke nik
sinetsiko horrek guztiak zure bihotzetik ihes egin dezakeenik.

Lehenago izango da eguna luze negu-garaian eta

uda-buruko gaua negukoa baino luzeago,

eta Babiloniak ez du berorik izango ezta Pontok hotzik ere,

eta hilerri-liliak Pestoko arrosen usaina garaituko du,

gure gauzen ahanzturak zu harrapatu baino lehenago:

horrela nire patua ez da alde distiratsurik gabekoa.
Kontu izan haatik ezin dadin esan nire uste ona ustela
eta nire sineskortasuna tentela izan direnik,
eta babestu zure lagun zaharra leialtasun iraunkorrez
ahal den moduan eta pisu bat ez naizen neurrian.

Augustoren ondoren

(K.o. 14 - K.o. 170)

Augustoren heriotza - Apuleioren heriotza

Kintiliano

M. Fabius Quintilianus.

Jaio: Kalagorri, K.o. 30.

Hil: Erroma, K.o. 96.

Abokatua eta erretorika-irakaslea; estatuak ordainduta jardun zuen irakaskuntzan. Kalagorrira itzuli zen Erromatik, eta gero hemendik berriro hara.

Lanak:

De causis corruptae eloquentiae (Elokuentzia galtzearen arrazoiei buruzkoa)
—galdua—.

Institutio oratoria (Hizlariaren prestakuntza).

Hezkuntza-sistema oso batean irakatsi nahi du hizlaritza. Pedagogo bikaina da eta benetako ikasleetan pentsatzen du, ume-umetatik hasita.

Zizeron da erretorika-eredu nagusia. Erretorika naturala eta soila gomendatzen du, baina bere lanaren idaztanceran sarri aurkitzen dira apaingarriak. Ez zuen ikusi arrazoi sozial eta politikoek elokuentzia galtzean izan zuten garrantzia.

Kintilianoren idazlanak

Hizlariaren prestakuntza, I, I, 1-3. Hitzaurrea.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Marko Fabio Kintilianok Trifon editoreari: osasuna.

Behin eta berriro eskatu didazu egunero ekinez, Martzelo adiskidearentzat hizlariaren prestakuntzaz idatzi nituen liburuak argitaratzen hasteko.

Nik uste nuen ez zirela aski umoturik, urte pare bat baino gutxi gehiago eman bainuen, ondo dakizunez, haiek idatzen; nahikoa larri bainenbilen beste ardura batzuekin. Eta denbora hori ez nuen erabili idazketan, ekindako lan ia amaigabearen ikerketan baino, eta autoreak irakurtzen, asko baino gehiago baitira.

Gero Horazioren aholkua jarraitu nuen, *Ars Poetica* liburuan dioenez ez baita argitalpena arinegi egin behar, eskuizkribua bederatzi urtez gorde ondoren baino; astia eman nahi nien liburuei, ikerketa-garaiko maitasuna hoztu ondoren berriro arretaz aztertzeke, irakurleak egingo lukeen moduan. Baina diostazun

bezainbesteko premia handiaz eskatzen badira, zabal ditzagun haize-oihalak eta eska dezagun denik eta on guztia lehorretik urruntzen ari direnentzat.

Espero dut zu leial eta artatsu izatea, ahalik eta zuzentasun handienarekin hel daitezen irakurleen eskuetara.

Hizlariaren prestakuntza, III, III, 1-3. Oratoriaren atalak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Autorerik gehien eta onentsuenek azaldu dutenaren arabera, oratoriaren doktrina osoak bost atal ditu: asmatzea (*inventio*), antolatzea (*dispositio*), adieraztea (*elocutio*), buruz ikastea (*memoria*) eta esatea edo gauzatzea (*pronuntiatio* edo *actio*), bietara esaten baita.

Zinez asmoren bat adierazten duen pentsamendu orok behar ditu hala gaia (*rem*) nola hitzak (*verba*). Esaldi bakar batekin amaitzeko moduko laburra bada, agian ez du besterik beharko; baina hitzaldi luzeagoak gehiago behar du. Garrantzitsua baita zer eta zelan esaten dugun, baina baita non: beharrezkoa da beraz *antolatzea*. Baina buruz ikasi gabe ezingo dugu esan gaiak eskatzen duen guztia gauza bakoitza bere lekuan jarrita; horregatik izango da laugarren atala. Hots edo keinu desegokiz esanez gero, ordea, horiek denak kaltetu eta are alferrik galdu egiten dira: horri bosgarren lekua eman behar zaio hortaz.

Hizlariaren prestakuntza, III, IV, 12-15. Oratoriako generoak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Guretzat ere autore gehienei jarraitzea da ziurrena, eta badirudi horrela aholkatzen duela arrazoiak.

Esan dudan moduan, bada genero bat goraipamena eta gaitzespena hartzen dituena; alderik onenari begiratuta *goraipamenezkoa* (*laudativum*) esaten zaio; beste batzuek *frogatzekoa* (*demonstrativum*) esaten diote genero horri. Antza bi izenak datoz grekotik: ἔγκωμιστικόν edo ἐπιδεικτικόν deitzen baitiote haiek. Baina iruditzen zait ἐπιδεικτικόν terminoak ez duela ‘frogatzea’ adierazten, ‘erakustea’ baino; oso desberdina da, beraz, ἔγκωμιστικόν horrek adierazten duenetik, goraipamenezko generoa bere barruan hartzen baitu, baina ez hori bakarrik. Esan al lezake inork panegirikoak ez direla epidiktikoak? Baina gogatzekoaren itxura dute, eta gehienetan Greziaren abantailez dihardute. Hiru hitzaldi-mota izan daitezke, baina bakoitzaren oinarria batzuetan gaiari dagokio eta beste batzuetan adierazmoldeari; ez bada *frogatzekoa* (*demonstrativum*) terminoa grekotik eratorri beharrean beste jatorri batetik hartzen: goraipamena eta

gaitzespena frogatzetik (*demonstrare*).

Bigarren generoa *eztabaidakoa* (*deliberativum*) da eta hirugarrena *epaibidekoa* (*judiciale*).

Gainerako guztiak hiru mota horien barruan sartzen dira; ez dugu bat ere aurkituko goraiatzeko edo gaitzesteko, gogatzeko edo asmoa kentzeko, zerbait bilatzeko edo arbuiaitzeko ez bada. Denetan egingo da halakoren bat: bateratu, kontatu, irakatsi, goratu, behebitu, entzuleen gogoia moldatu sentimenduak piztu edo apalduta.

Fedro

Phaedrus / Phaeder.

Ez daukagu jaiotza-heriotzari buruzko daturik.

Lan nagusiak: K.o. 14 - K.o. 54.

Jatorriz trazarra, esklabo legez iritsi zen Erromara eta Augustoren liberto bihurtu zen. Dakigun bakarra bere lanetatik atera daitekeena da. Bere hirugarren alegia-liburuaren hitzaurrean aitortzen duenaren arabera, esklaboek pairatzen zutena agerian salatzea ezinezkoa zelako mozorrotu zituen salaketak animalien alegia gisa. Hala ere, zigorren bat hartu zuen, ez dakigu zehatz zein, eta are behar larrian izatera ere iritsi zen; liberto aberatsen laguntza eskatu behar izan zuen bizitzeko adinakoa eskuratzeko.

Lanak:

Fabulae Aesopiae (Esoporen alegiak)

132 alegia dira guztira, bost liburutan senario janbikotan idatziak (neurri-mota hori baztertuta zegoen garai hartan poesia serioan).

Fedroren meritua da alegiari literatura-balio autonomoa ematea genero gisa, bera izan baitzen lehenengoa alegiak bertotan idazten poema autonomo legez irakurri ahal izateko moduan. Berez herri-genero apala baino ez zena, baztertuen bozgorailu bihurtu zuen. Esoporen tradizioetik abiatuta, bere ekarpenak erantsi zituen, erromatar kulturaz eta bere esperientziaz baliatuta. Horazioren satiretako ideiak ere baliagarri izan zitzaizkion generoa aberasteko.

Zentzu horretan, lehenengo liburua da tradizioetik hurbilen dagoena, eta hurrengoetan gero eta gauza berri gehiago aurkitzen da: errealitatetik abiatuta berak asmatuiko kontakizunak, iturri ez esopikoetatik harturiko alegiak, alegoria mitologikoak, anekdota eta kontakizun laburrak...

Idaztankera erraz eta argia da, *brevitas* delakoa baita ezaugarri nagusia.

K.o. I. mendean ez zuen batere arrakastarik izan. Antzinate berantiarrean aipatzen dute lehenengoz eta Erdi Aroko alegia-bilduma ezagunenaren oinarrian dago, bigarren hau (*Romulus* edo *Aesopus latinus*) prosa-lana izan arren. Aro Berrian arrakasta handia lortu zuen, besteak beste La Fontaineren eredu legez.

Fedroren idazlanak

Alegiak, Hitzaurrea.
(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.
Phedro'ren alegiak I.
Autorearen edizioa, 1965.)

Esopo idazleak aurkitu zun gaia
nik seiko neurtizetan landu dot. Idazti
onen onura bikoitz da: barre eragin ta
bizitzari buruz itz zuurrak dakarzki.

Abereak ez ezik zugaitzak ere itz
dagitela-ta iñork maxioka jardun
ba'leza, gogoratu beza gezurrezko
alegiekin ari gerala jolastun.

Alegiak, I, 1. Otsoa eta arkumea.
(Itz.: Arratetiko bat (Toribio Etxebarria).
“Otsua t'arkumia. Ad rivum eundem. Phedro”).
Euzko Gogoia, 1956.)

Ibai korrontera,
egarrixa illeta,
eldu dira batera,
Otsoko ao-baltz eta
Bildots zuri ederra,
au bildurrez beteta.

Otsua zan goitik,
zurrustaka aua,
Arkumia betitxik

ixilik koittaua,
aiñ urra zanetik
a etsai garaua.

—¡Zer arraixo abill i
neri ura loitutzen
sasikumiori!
orrua, aiñ zuzen,
zatar arek oni,
artzekuak asmatzen.

Naiz zurkatxtu itz orrek,
au Txikin galdia:
—¡Diñuana Bedorrek,
nola al da izatia,
ta zinistu zeñek
ura gorutz juatia?

Egixan indarrez
zintzua baleiteke
ixildu, Otsua ez:
—¡Oñ urte bete dala
—orrua bigarrenez—
jardu'eban nai ala!

—¡Jauna, oindik jaixua
ez nintzan orduan!
—Ba ire aita alua
orla izango zuan!
Au esanaz, Goikua,
¡zaz! Beku'n lepuan.

Alegiak, I, 1. Otsoa eta bildotsa.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Kalte egin nahi duenak beti aurkitzen du horretarako aitzakia.

Ibai berberera joan ziren otsoa eta bildotsa, egarriak behartuta. Otsoa goialdean zegoen eta bildotsa askoz beherago. Otsoak, orduan, bere neurrigabeko goseak eraginda, eztabaidatzeko aitzakia bat asmatu zuen. «Zergatik —galdetu zion—

lohitu didazu ura, edaten ari nintzen bitartean?». Artiledunak, ordea, beldurrez: «Nola egin ahal izan dut, galdetzen dizut, zuk arrenuraz leporatzen didazuna, otsoa? Ura zeuregandik jaisten da nire ahora». Besteak, egiaren indarrak atzera eraginda, esan zuen: «Orain dela sei hilabete madarikatu egin ninduzun». Bildotsak erantzun zion: «Baina ez nintzen jaioa». «Beraz, alajaina, zure aitak madarikatu ninduen». Eta honela, hartu eta zatitu egin zuen bidegabeko heriotzaz.

Errugabeak asmatutako aitzakiekin zapaltzen dituzten gizakiengatik idatzi da alegia hau.

Alegiak, I, 3. Erroi harroputza eta pauma.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Norberaren azalean geratu lasai.

Esopok eredu hau azaldu zigun besteen ondasunekin harrotu nahi izan beharrean, bakoitzaren itxurarekin bizi gaitzen

Erroi batek, alferrikako harrokeriarekin puztuz, pauma bati erori zitzaizkion lumak hartu zituen eta bere burua apaindu zuen haiekin. Gero, bere modukoak gutxietsiz, pauma-talde ederrean nahastu zen. Paumek hegazti lotsagabeari lumak kendu zizkioten eta ihes eragin zioten mokoka. Gaizki tratatutako erroia bere taldera itzultzen hasi zen triste; eta talde honek jaurtita irain penagarria jasan zuen. Orduan, lehenago mesprezatu zituen haietariko batek esan zion: «Pozik egon izan bazina gure egoeran eta naturak emandakoa jasan nahi izan bazenu, ez zenukeen lehengo iraina jasango eta zure zoritxarrak ez luke oraingo gaitzespena sentituko».

Alegiak, I, 4. Ibai batetik okela zeraman txakurra.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Gutiziak engainatu egiten du sarritan gutziaduna.

Besteena nahi duenak merezita galtzen du berea. Txakur batek, ibaitik igerian okela zeraman bitartean, bere irudia ikusi zuen uraren ispiluan, eta beste txakur batek beste harrapakin bat zeramalakoan kendu nahi izan zion. Baina huts egin zion bere gutziak eta ahoan zeukan janaria galdu egin zuen; honela ere ezin izan zuen, ordea, nahi zuena lortu.

Alegiak, I, 5. Behia, ahuntza, ardia eta lehoia.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Indartsuagoaren elkarteari itzuri.

Indartsuareriko elkarteak inoiz ez da zintzoa: alegiatxo honek nire proposamena frogatzen du.

Behia, ahuntza eta ardi irain-jasankorra lehoi baten kideak izan ziren basoetan. Hauek gorputz handiko orein bat harrapatu zutenean, zatiak egin ondoren, honela hitz egin zuen lehoiak: «Nik lehenengo zatia hartuko dut lehoia baitaukat izena; bigarrena emango didazue indartsua naiz-eta; gero, hirugarrena egokituko zait kemen handiena dudalako; laugarrena inork ukitzen badu gaitz batez zigortua izango da».

Honela maltzurkeriak, berak bakarrik, eramanean zuen ehize osoa.

Alegiak, I, 5. “Beia, antxumea, ardia eta leioa”.
(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.
Phedro'ren alegiak I.
Autorearen edizioa, 1965.)

Altsuagoaren lagunartea itzuri.

Indartsuagaz bein be ez da alkartze zintzorik.

Nire eritxia argi da ipuin onetan.

Beia, antxumea ta ardi irain-jasankorra
leoiaren lagunak ziran basoetan.

Irurak orein itzal bat atrapau eben.

Zatiak eginda, arek: «Leoi dot izena
ta len zatia artuko dot; sendo naz-eta
emongo daustazue niri bigarrena.

Geiago bere ba-naz eta irugarrena
niri bere dagokit; laugarrena ikutu
daianak larri ibilli bear dau». Olantxe
gaiztoak arrapakin guztia beretu.

Alegiak, I, 6. Igelek eguzkiari.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Maltzurren kumeak maltzurak dira.

Esopok lapur auzokide baten eztei famatuak ikusi ditu eta berehala basten da hau kontatzen: Behin batean, eguzkiak ezkondu nahi zuenean, igelek euren arrabotsa altxatu zuten izarretaraino. Jupiterrek, istiluak eraginda, galdetu zuen arreguraren kausa. Orduan, padurako bizilagun batek esan zuen: «Batek berak bakarrik lehortzen ditu padura guztiak eta gu zorigaiztokook leku lehorrean hiltzen behartzen gaitu. Umerik izaten badu, zer gertatuko da?».

Alegiak, I, 6. “Igelak eguzkiari buruz”.
(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.
Phedro'ren alegiak I.
Autorearen edizioa, 1965.)

Gaiztoen umeak, alakoak.

Esopo'k auzoko lapur baten ezta
bikaiñak ikusi ta onelan darrai:

Beiñola Euzkiak emaztea gura
eban-da, igelak dei izarretarra.

Arein iskanbillak bultzata galdegin
eutsen Iupiter'ek esparen arrazoa.

Ta urmaeleko igelen artetik
batek esan eutson Areri bertatik:

«Oin, bera bakarra dala, legortuten
dauz osin guztiak ta gaixuok ilten

gara legorrean. Semerik ba'leuko,
emendik-aurrera guri zer jazoko?»

Alegiak, I, 7. Azelemeak tragediako maskara bati.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Ergelen ohorea aintza gabekoa.

Behin batean, azeleme batek tragediako maskara bat ikusi zuen eta esan zuen: «Zer edertasun handia, baina ez dauka garunik!». Fortunak ohorea eta aintza eman baina sena kendu egin zienei esan zaie hau.

Alegiak, I, 7. “Azeriak antzerki-mozorroari”.
(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.
Phedro`ren alegiak I.
Autorearen edizioa, 1965.)

Leloaren ospea ezeaguna.

Azeri batek
ustegabean
antzerki-mamu
bat ikus eban.

«Ederra, gero»
esan zun. «Baina,
peituten yako
buruko muiña!»

Zoriak ospe
ta aintza emon
dautsez batzuei.
Ta zentzuna non?

Alegiak, I, 8. Otsoa eta kurriloa.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Gaiztoei laguntza ematea ez da ziurra.

Zerbitzu batengatik gaiztoengandiko saria nahi duenak birritan egiten du huts: lehenengoz, merezi ez duenari laguntzen diolako eta gero, ezin baita jadanik kaltegabe joan.

Irentsitako hezurra otso baten ahutzean zaztatuta geratu zitzaionez gero, otsoa min latzak jota hasi zen animaliak banaka bereganatzen, sari bat aginduz gaitz hori atera ziezaioten. Azkenean, biziki zin eginez, kurriloa konbentzitu zuen eta bere lepo luzea otsoaren eztarrian sartuz, egin zion otsoari sendabide arriskutsua. Hitzartutako saria eskatu zionean, otsoak esan zuen: «Eskergabea zara, nire ahotik kaltegabe atera baituzu burua eta saria eskatu baitidazu».

Alegiak, I, 9. Txolarrea erbiaren aholkulari.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Zoritxarrekoak ez iraindu.

Erakuts dezagun bertsolerro gutxitan norberaren burua ez zaintzea eta besteei aholkuak ematea lelokeria dela.

Txolarre batek errieta egin zion arrano batek itota intziri goibelak egiten zituen erbiari: «Non dago zure bizkortasun ezaguna? —esan zuen— Zergatik gelditu dira honela zure oinak?». Mintzatzen zen bitartean gabirai batek ustekabean harrapatu eta hil zuen, nahiz eta oihu egiten ziharduen alferrikako negarrez. Erbiak esan zuen erdi-bizirik: «Hona hemen nire heriotzaren kontsolamendua! Zuk, orain dela gutxi kezkarik gabe nire zoritxarrari farre egiten zenion horrek, negar egiten duzu orain zure patuagatik antzeko deitorez».

Alegiak, I, 9. “Artaxoria erbia aolkatzen”.
(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.
Phedro'ren alegiak III.
San Anton'go Katekesia. Euskal-argitalpenak, 1966.)

Gaixoai ez egin iraiñik.

Norberarengaitik ardurarik artu
ez eta besteak aolkatu-naia
astakeri dala, itz-neurtu gitxitan
erakutsi bear dogu. Ara gaia:

Arrano-erpetan erbiak zizpuru
andiak emoten zituan. Txoarre
batek agiraka iñotson: «Nun dago
zure bikaintasun a? Oin-geldi ointxe?»

Berbaz dagoala mirotz batek bera
oarkabe artu ta il egiten dau,
alperrik arrenka dala. Erbiak il-
-agiñean: «Itze gozoa ba-da au!

Gure gaitzei barrez orainarte ziur
be ziur egoten zintzakuzan ori,
orra orain zure zoria, arrenkura
bardin-bardiñagaz, yatzu tamalgarri!»

Alegiak, I, 10. Otsoa eta azelelea; tximinoa epaile gisa.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Gezurtiari ez zaio sinesten ezta egia esaten duenean ere.

Behin, ziri itsusiaren bidez bere burua ezagutarazi duen orok galdu egiten du berarenganako sineskortasuna, egia esaten badu ere. Esoporen alegia labur honek frogatzen du hau.

Otsoak azelelea salatzen zuen lapurreta leporatuz; honek ukatu egiten zuen erruarekin zerikusirik zuenik. Orduan, tximinoa epaile gisa eseri zen haien artean. Bakoitzak bere arrazoiak esan ondoren, tximinoak epai hau esan omen zuen: «Zuk, otsoa, ez dirudi eskatzen duzuna galdu duzunik; zuk, azelelea, uste dut lapurtu egin zenuela ederki ukatzen duzuna».

Alegiak, I, 11. Astoa eta lehoia ehizean.
(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.
Argitaragabea.)

Beldurtiarengan adore-erakuspena irrigarria da.

Adorerik gabe dagoenak, hitzekin bere ospeaz harrotzen denean, ezezagunak engainatzen ditu baina ezagunentzat farregarria da.

Lehoi batek astotxo batekin ehizean egin nahi zuelarik, ezkutatu zuen sastraka batean eta, aldi berean, abisatu zion bere ezohizko ahotsaz piztiak beldurtzeko; ihes egitean berak harrapatuko zituela. Orduan, astotxoak bapatean garrasia bota zuen bere indar guztiekin eta piztiak beldurtu zituen mirari berriarekin. Piztiak

irtenbide ezagunetara abiatzen ziren bitartean lehoiaren eraso ikaragarriak suntsitu zituen. Lehoiak, sarraskiaz nekatu ondoren, astoari deitu zion eta zaratak isiltzeko agindu zion. Orduan, astoak harro: «Nolakoa iruditzen zaizu nire ahotsaren lana?». «Hain bikaina —esan zuen— ezen zure izaera eta jatorria ezagutuko ez banitu, haien antzeko beldurrez ihes egingo bainukeen».

Alegiak, I, 12. Oreina iturriaren ondoan.

(Itz.: Nerea Madariaga Pisano.

Argitaragabea.)

Mesprezitzen dena sarritan erabilgarriena da.

Kontakizun honek azaltzen du mesprezatu dituzun gauzak sarritan laudatutakoak baino erabilgarriagoak gertatzen direla.

Orein bat, iturri batean edan ondoren, gelditu zen eta bere irudia ikusi zuen uretan. Han, bere adarrak miretsiz laudatu eta hanken gehiegizko argaltasuna gutxien zuen bitartean, bapatean ehiztari batzuen ahotsek izututa, ihesari ekin zion landatik barne eta txakurrei itzuri egin zitzaizen abiadura biziz. Orduan, ohianak eman zion aterpea basapiztiari eta hemen, eragozten zioten adarrek geldiarazita, txakurren haginkada ankerrekin zauriak hartzen hasi zen. Orduan, hiltzorian hitz hauek esan omen zituen: «Ai ene zorigaitza! Orain azkenean ulertzen dut zein erabilgarriak izan zaizkidan mesprezatu ditudan gauzak eta zenbat intziri ekarri duten laudatutakoek».

Alegiak, I, 24. “Igel lertua ta idia”.

(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.

Phedro'ren alegiak II.

San Anton'go Katekesia. Euskal-argitalpenak, 1966.)

Ez ibilli andien itxurak agiten.

Txikia galdu oi da andi-zalekeriz.

Igel batek idia ikusi zelaian.

Alako anditasun zala-ta inñartziz,

bere azal tximurra puztu egin eban.

Ta ba-diñotse umeai ia idia baiño

andiago ete zan. Areik, barriz, ezetz.

Barrero be azala edatu, oindiño

indar andiagoaz, eta bigarrenez:

Andiago nor zanentz. Eta areik ostera:
 Idia. Barriro be, asarrez, azala
 gogorkiago puztu gura ta lurrera
 jausten da, gorputza ler eginda dauala.

Alegiak, III, 9. “Sokrates lagunekiko”.
 (Itz.: Juan Anjel Etxebarria.
Phedro'ren alegiak I.
 Autorearen edizioa, 1965.)

Gizon zintzoa nun aurkitu!

Lagun-izena askok, baina zintzo gitxi.
 Sokrates'ek etxe txiki bat ein eban.
 (Bere izen andia lortu ba'nengi, bai
 ilko nintzakela bera il zan moduan!

Betor bekaitza, ilda azkesten ba'nabe)
 Erritarren batek, oi lez, ari galdez:
 «Zu lako gizonak ain etxe estua?»
 «Beteko al dot au egizko lagunez!»

Alegiak, III, 29. “Esopo'k berba-lapikoari erantzun”.
 (Itz.: Juan Anjel Etxebarria.
Phedro'ren alegiak II.
 San Anton'go Katekesia. Euskal-argitalpenak, 1966.)

Asko gizon dira izenaz eta ez izanaz.

Esopo'ri, etxeko morroi bakar zala,
 aparia goizago gertatzeko esan
 eutsoen ta ainbat etxe su-billa araturik,
 argontzia nun biztu arki, azkenean.

Ta inguruka egin bidea, ariñago
 ibil eban arantza; azokatik zuzen
 asi zan etxerantza. Ta lagunarteko
 itz-ontzi batek: «Euzki-gingan argiz emen?»

«Gizon bat idoroten nabil», eta arin
 bai arin abiatu zan etxe-aldera.
 Mutiri ark erantzun au burutan artu
 ba'eban, auxe igarri bear eutson, zera:

Lanpetuta ebillen erritar bateri
 jolaserako gogoz ondoratu yakon
 garai-ezean-eta, ez bide yakola
 iruditu agure ari oso gizon.

Alegiak, IV, 8. “Sugea errementariarenean”.

(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.

Phedro'ren alegiak II.

San Anton'go Katekesia. Euskal-argitalpenak, 1966.)

Esalea entzulea.

Latzago danari usiki gaiztoa
 egiten dautsonak, jakin begi bera
 azalduten dala idazgai onetan.
 Ziraun bat sartu zan sugille-olera.

Jateko billa asi ta karraska baten
 grausk egin eban. Ta ark gogorki: «Lelo ori,
 zer dala-ta koska egin nai daustazu,
 burdiñak orzkatzen ditudan oneri?»

Alegiak, IV, 10. “Gizonen akatsak”.

(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.

Phedro'ren alegiak III.

San Anton'go Katekesia. Euskal-argitalpenak, 1966.)

Bide-zorro bi ezarri dauskuz
 Jupiter'ek. Bata atzean
 ezarri dausku, gure akatsez
 beterik. Bular-aurrean
 bestea, lagun-urkoenakaz
 zamaturik. Era ontan
 gure akatsak ikusi ezin.
 Besteak uts? Gu zelatan.

Alegiak, IV, 23. “Mendia aurdun”.

(Itz.: Juan Anjel Etxebarria.

Phedro'ren alegiak II.

San Anton'go Katekesia. Euskal-argitalpenak, 1966.)

Gauza andiak aldarrikatu bearrean, egizuz.

Mendi bat aur eiteko zan oiuan anditan.

Lurrean egundoko itxaro bidia.

Ta ara sagu bat erdi. Gauz asko agindu

ta ezer ez dagizun ori: or ziria!

Lukano

M. Annaeus Lucanus.

Jaio: Kordoba, K.o. 39.

Hil: Erroma, K.o. 65.

Senekaren loba. Kordoban jaio arren ume-umetan eramane zuten Erromara eta han maisurik onenen ikasle izan zen. Greziara ere joan zen heziketa sakontzearren. Neronen zirkuluan ibiliaz, kuestore eta augur izatera iritsi zen. Harremanak hautsi zirenean (Neron goraiatzeko poemak idaztetik jendaurrean iraintzera igaro zen) Pisonen zimarkukide izan zen K.o. 65ean enperadorearen aurkako saioan. Salatua izan zen eta bere burua hil behar izan zuen.

Lanak:

Pharsalia (Farsalia edo Gerra Zibila). Gureganaino iritsi den bakarra.

Hamalau lan galdu dira: poemak (*Laudes Neronis*, *Iliakon*, *Catachtonion*, *Orpheus*, *Carmen famosum...*), tragedia bat (*Medea*), *Epistolae* (Campaniatik idatzitako gutunak), *De incendio urbis* (Neronek 64an eragindako suteari buruzkoa, agian prosa-lana), hitzaldi bat (*Oratio in Octavium Sagittam*)...

Zesar eta Ponpeioren arteko gerra zibilari buruzko epopeia da *Pharsalia*: Tesaliako hiria da Farsalia, eta hor garaitu zuen Zesarrek Ponpeio. Hamar liburu ezagutzen ditugu, eta ez dakigu zenbat gehiago idatzi nahiko zukeen.

Bere garaiko historiaz ari da, Enioren erara, baina, estoiko gisa, jainkoen parte-hartzerik gabe. Bere garaikideek ez zioten onartu ausardia hori eta bertsoleerrotan idazten zuen historialaria zela salatu zuten.

Zail egiten zaio heroi garbi bat hautatu gabe (askatasuna da berak grinaz defendatzen duen bakarra) tonu epikoa lortzea. Deskripzio eta hitzaldi artistikoak (luzeegiak batzuetan) eta goiburu-esaerak dira goraiagarriena.

Virgilioren eragina nabarmena da, askotan haren epika-kontzeptua iraultzeko bada ere. Mende-amaierako idazle epikoetan eragina izan zuen.

Lukanoren idazlanak

Pharsalia, I, 1-12. Liburuaren kantagaia.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Emathiako zelaietako gerra kantatuko dut,
zibila baino larriagoa; legezko bihurturiko krimena;
eta eskuin garailez bere erraien aurka altxaturiko herria;
eta senitarteko gudarosteak; bai eta, aginterako hitzarmena hautsi zenean,
lurbira ikaratuan indar guztien artean izandako borroka,
hoben erkidearen eragilea; eta ikur amorratuekin buruz buru jarritako
ikurrak; arrano kideak; azkonei mehatxuka ziharduten azkonak.
Ze zoroaldi da hau, hiritarrok? Zer dela-eta burdinaren hainbesteko neurrigabekeria?
Gustuko al duzue herri gorrotagarriei latin-odola ematea?
Eta Babilonia harroari ausoniar trofeoak kendu gabe,
oraindik Krasoren itzala mendekurik gabe alderrai dabilen artean,
batere garaipenik ekarriko ez duen gerrari ekitea?

Pharsalia, I, 158-182. Gerraren zergatiak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Aipatu ditugu gudaiburuaren zergatikoak; baina ezkutuan baziren gerraren
hazi orokorrak ere, beti herri boteretsuen hondamendia ekarri dutenak.
Mundua menderatu ondoren, Zoriak larregiko aberastasunak
ekarri zituenean, eta oparotasun-aldian ohiturak lasatzen hasi zirenean,
etsaiari kenduriko harrapakinak eta ebaskinak luxua sustatu zutenean,
ez zegoen neurririk ez urrearentzat ez etxegintzarentzat; goseak gutxietsi egin
zituen lehenago bereak ziren mahaiak; erraintzat ere erazkoak ez ziren jantziak
erabiltzen hasi ziren gizonezkoak; ihes egiten zitzaion
heroiak sortzeko joria den txirotasunari; eta lurbira osotik bilatzen zen
herri ororentzat heriotza ekarri ohi duena. Lur-sail handiak bildu ziren
orduan, eta behinola Kamiloren golde-muturraz urratuiko lurak,
antzina kuriotarren aitzurra pairatu zuten sailak,
kolono ezezagunen ardurapeko alor izugarri handiak ziren.
Herri honek ez zuen bakearen lasaitasuna maite,

ez zuen armarik ukitu gabe askatasunaz elikatu nahi.
 Haserre errazegiak sortu ziren hortik; eta txirotasunak bultzaturikoa
 krimen lotsagarritzat hartzen zen; burdinaz lortu beharreko ohore handitzat, ordea,
 norberaren aberriak baino botere handiagoa izatea; eta indarkeria zen zuzenbidearen
 neurria. Hortik sortu ziren orobat bortxaz lorturiko legeak eta plebiszitoak,
 eta kontsulekin bat eginda justizia laskitzen zuten tribunoak.
 Hortik sortu ziren diruaz harrapaturiko faszeak, eta bere iritzia enkantean jartzen zuen
 herria, eta Salerosketa-Zelaian urteroko lehia ekartzen zuen
 kargu-eroskeria, Hiriarentzat hilgarria.
 Hortik sortu ziren lukurreria irenslea, eta mailegu denbora-gosea,
 eta leialtasunaren hondamendia, eta askorentzat onuragarria den gerra.

Pharsalia, VI, 507-569. Erikto sorginaren ohiturak.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Errukiorregiak zirelakoan gaitzetsiak zituen Erikto ankerrak
 erritu kriminal horiek, bai eta jende gaiztaginaren araoak ere,
 eta erritu berriak erabiltzen zituen bere arte satsuan.
 Eriktoentzat sakrilegioa da bere zoritxarreko burua
 hiriko teilaperen batean edo lareen azpian makurtzea; husturiko hilobietan
 bizi da eta, Ereboke jainkoei atsegin emanez, itzalak handik atera eta
 hobiak beretzat hartzen ditu. Ez goreneta jainkoek ez bizitza hilkorrak
 ez diote eragozten beti isilik direnen batzarrak entzutea eta
 Estigiako egoitzak edo lurpeko Plutonen ezkutuko erresuma ezagutzea.
 Utzikeria itsusiaz argalduta dago gaizkile haren begitartea; Estigiako zurbiltasunaz
 gaitziturik eta ile-adats nahasiez estalita dago haren aurpegi ikaragarria,
 zeru barearentzat ezezaguna. Euri-hodeiek edo laino beltzek
 argizagiak estaltzen dituztenean, hobi hustuetatik irten eta
 gaueko izpiak harrapatzera joaten da tesaliarra.
 Bidean zapaldu eta kiskalita lagatzen ditu uzta emankorren haziak
 eta bere arnasaz kutsatuta geratzen dira kalterik egin behar ez zuten haize bareak.
 Erikto ez die goreneko jainkoei otoi egiten, ez die numenei erregu-kantuz
 laguntza eskatzen, ez ditu errai-oparigai egokiak ezagutzen.
 Atsegin du hileta-zuziak eta hilobietako eskaintzetatik
 ebatsiriko intsentsua jartzea aldareetan.
 Lehenengo eskari-hitza entzutean ematen diote goreneko jainkoek
 bidegabekeria oro, bigarren araoa entzuteko beldur baitira.
 Arima biziak lurperatu zituen oraindik soin-atalak gobernatzeko
 gai zirela, eta artean urteak zor zituzten patuei
 arrimatu zitzaien heriotza gogoz kontra; hileta-ospakizunak azpikoz-goratu eta hilak
 hobietatik aterarazi zituen: gorpuek ihes egin behar izan zuten etzalekueatik.

Ketan diren gazteen errautsak eta sutan diren hezurak
 hartzen ditu Erikto hileta-txondorretatik, eta are gurasoek
 eskuetan hartuta duten lastargia ere; ke beltzean hegaka doazen
 hil-ohatzearen zatiak batzen ditu, eta errautsetan erortzen diren jantzi-puskak,
 eta soin-atalen usaina itsatsita duten txingarrak.
 Gorpuak harrizko hilobietan gordetzen direnean berriz,
 barruko humoreak sikatu eta hezur-muin ustela hustu zaienean,
 amorrus erasotzen die atal guztiei:
 eskuak begi-zuloetan sartzen ditu, atsegin du begi-nini izoztuak
 ateratzea eta esku iharreko hondakin zuriak karraskatzen ditu.
 Ahoaz apurtzen ditu heriotza dakarten lotura eta korapiloak,
 eskegitakoen gorpuak erauzten ditu,
 atzamarra egiten du gurutzeetan, zaparradekin astindutako erraiak
 eta eguzkiaz erabat egosiriko hezur-muinak ateratzen ditu.
 Eskuetan iltzaturiko altzairua, soin-atal ustelei darien
 zorne beltza eta gatzaturiko lerdea hartzen ditu beretzat;
 eta zainen batek aurre egiten dionean ausikiari, hari helduta geratzen da.
 Lur biluzian botata gorpuren bat dagoen bakoitzean,
 haren ondoan jartzen da basapiztiak edo hegaztiak baino lehenago, baina ez ditu
 soin-atalak burdinaz edo eskuez zatitu gura izaten; zain geratzen da
 otsoak hozka egin arte, horren ahutz lehorretatik kentzeko okela-zatia.
 Eriktoaren eskuek ez diote hiltzeari muzin egiten, idun zabaldu berriari
 isuritako odol bizia behar duenean edo
 hileta-oturuntzarako haltsarrak taupadaka nahi dituenean;
 sabelean eginiko zauritik atera ohi du umekia,
 eta ez naturak eskatzen duen lekutik, su-arteko aldareetan ipintzeko;
 itzal anker eta sendoak behar dituenoro,
 Erikto berak erdiesten ditu maneak: gizakiaren heriotza oro du baliagarri.
 Masailetakoa ilea kentzen dio gorputz gazte-gazteari,
 eta ezkerreko eskuaz mozten dio adatsa nerabe hilurrenari.
 Behin baino gehiagotan, are senitartekoren baten hiletetan,
 bere maitearen gorpuari musu ematen diolakoan, tesaliar gaiztoak gainean jarri
 eta burua mozten dio; gero hortzekin hildakoaren ahoa hertsatuz
 hura zabaldu eta, ezdarri lehorrean itsatsiriko mingainari
 haginka eginez, zerbait xuxurlatzen dio ezpain izoztuen gainean
 eta mezu gaizto ulergaitzen bat bidaltzen du Estigiako itzaletara.

Pertsio

A. Persius Flaccus.

Jaio: Volterra (Etruria), K.o. 34.

Hil: Erroma, K.o. 62.

Familia aberatseko semea. Hamabi urterekin aldatu zen Erromara, amarekin batera; garrantzitsua izan zen ama mutikoaren heziketan eta gizonaren bizitza osoan. Erroman Aneo Kornuto estoikoaren ikaslea eta adiskide mina izan zen; Kornutoren eskolan ezagutu zuen, besteak beste, Lukano. Pentsatzaile estoikoak, emakume nobleak, patrizio boteretsuak eta adiskide poetak izan zituen inguruan, hogeita zortzi urterekin hil zen arte, beti gaixorik bizi ondoren.

Lanak:

Saturae (Satirak)

Idazlea hil eta gero argitaraturiko sei satira labur dira, hexametrotan idatziak: garaiko poesiaren aurka, benetako erlijioari buruz, nagikeriaren aurka, handiustearen aurka, benetako askatasunari buruz, zekenen aurka.

Funtsean lan filosofikoa da, estoikoa. Bizioen kritika orokorren ondoan, gizakien agerraldi bizi-bizirik zirriborrotzen ditu: poeta harrotu eta hanpatua txukun-txukun jantzita poema hutsak errezitatzen, amama sineskeriaz betea umetxoa babesten, umeak olgetan...

Luzilio eta Horazio ziren bere ereduak eta bien zordun da, baina ez da ez bataren ez bestearen berdin-berdina.

Gazte-lana dela igartzen zaio: gordintasuna eta zintzotasuna, onerako eta txarreako. Zaila da irakurtzen eta ulertzen: perpaus laburtuak, egitura bortxatuak, solaskideak argi bereizten ez dituzten solasak, ideia ilunak, loturarik gabeko pasarteak, hitzen erabilera berriak...

Arrakastasua izan zen bere garaian, besteak beste garaiko kontuez diharduelako; gero ere bigarren loraldi bat izan zuen idazle kristauen artean, bere pentsamenduak ondo zetoziolako etika kristauari.

Pertsioeren idazlanak

I, 107-112. Satiraren egokitasuna.

(Itz.: Gidor Bilbao)

«Baina zertarako urratuko ditugu egia eztenkariaz belarri guriak? Adi, arren, ez dakizkizun nagusien ateak hoztuta gera; hor entzuten da txakurraren muturreko letra-hotsa». Niri dagokidanean, dena izango da engoitik zuri-zuria. Ez naiz luzatuko. Aupa denok! Denok ondo! Denok izango zarete zoragarriak! Hau al da nahi duzuna?

III, 66-87. Jakinduria.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Ikasi, gaizoak, eta ezagutu gertakizunen zegatikoak: zer garen eta zertarako sortu eta bizi garen, zein toki dagokigun, edo nondik eta nola izango den erraza mugaren itzulbira, zein den aberastasunaren neurria, zein desira den zilegi, zertarako balia daitekeen txanpon latz egin berria, zenbat eman dakioken aberriari edo tarteko maiteari, zer eginkizun agindu dizun jainkoak eta gizaki artean non kokatu zaituen. Ikasi, bekaiztu ez zaitezen jaki-gordailu oparoan kiratsa darion pitxer beteaz —umbriar gizenen alde jardun ondoren—, edo piperrautsaz edo urdaiazpikoaz —Marsiako kliente baten opariez—, edo lehenengo upelean oraindik faltan nabaritutako ez den bokartaz. Orain, aker-sundadun jendaldetik ehuntariren batek esan lezake: «Nik dakidana aski da niretzat. Ez dut izan nahi Artzesilao edo Solon atsekabetu bat, buru-makur, bere argiaz lurra zulatzen, bere baitan marmarrak eta isilaldi amorratuak murmurikatzen dituenean eta ezpaintedun luzatuta berbak pisatzen dituenean, agure gaixoaren ametsak gogoan erabiltzen: ezer ez da ezerezetik sortu eta ezer ezin da ezerezera itzuli. Hau al da zurbiltzen zaituena? Hau al da baten bat bazkaldu gabe uzten duena?» Halakoekin egiten du barre herriak, eta gazte ezin gihartsuagoek algara dardaratiak bikoizten dituzte sudurrak astinduta.

Seneka

L. Annaeus Seneca.

Jaio: Kordoba, K.o. 1 (?).

Hil: Erroma, K.o. 65.

Kordoban jaio arren, ume-umetan joan zen Erromara aitarekin eta izekorekin. Egipton ere bizi izan zen bost urtetan edo, izeko horrekin. Berrito Erroman, senatari-karguan jardun zuen. Klaudioren lehenengo emazteak Korsikara erbesteratu zuen, baina bigarrenak bere semearen heziketaz arduratzeko deitu zion: Neronen ikaszain, irakasle eta aholkularia izan zen, botere handia izateraino. Gogaituta utzi zuen eta bere burua hiltzera behartu zuen hark, Pisonen zimarkukide zelakoan. Beste ororen gainetik estoikoa zen.

Lanak:

Filosofia

Dialogi (Elkarrizketak)

De vita beata (Bizitza zoriontsuaz)

De tranquillitate animi (Arimaren lasaitasunaz)

De brevitate vitae (Bizitzaren laburtasunaz)

De ira (Suminduraz)

De otio (Astialdiaz)

Consolationes (Bihotz-aringarriak)

Ad Marciam (Martziarentzat)

Ad Polybium (Polibiorentzat)

Ad Helviam (Helviarentzat)

...

De clementia (Errukitasunaz)

De beneficiis (Ontarteez)

Epistulae morales ad Lucilium (Gutun moralak Luziliorrentzat)

Naturales Quaestiones (Izadi-kontuak)

Lan politikoak

Apocolocyntosis edo *Ludus de morte Claudii* edo *Divi Claudii Apotheosis per saturam* (Kalabaza bihurtzea edo Klaudioren heriotzari buruzko jolasa edo Klaudio jainkozkoaren apoteosia satiraz)

Tragediak

Hercules furens (Herkules eroa)

Troades (Troiararak)

Phoenissae (Feniziarrak)

Medea

Phaedra (Fedra)

Oedipus (Edipo)

Agamemnon

Thyestes (Tiestes)

Hercules Oetaeus (Eta-ko Herkules). Litekeena da Senekarena ez izatea.

Egiturari begiratuta egin ohi da filosofia-lanen sailkapena —batetik *Elkarrizketak* eta bestetik gainerakoak—, baina ez du erabateko balioa. Berez alegiazko aurkaria da azalpena garatzeko Senekak prosa-lan horietan guztietan erabili duen tresna. Edukia ez du ataletan eta azpiataletan banatuta aurkezten eta alegiazko aurkari hori —fikziozko solaskidea— da gai batetik besterako igarobidea errazten duena.

Idaztankeraren beste ezaugarri batzuk ere amankomunean dituzte lan guztiek: loturarik gabeko elementuak pilatzea, ideia bera behin eta berriro errepikatzea forma desberdinetan, periodo luzeak erabiltzea eta xehetasunen garrantzia azpimarratzea.

Filosofo estoiko moduan eragin handia izan zuela esan ohi da, baina badirudi estoikoen ideiek gizartean izan duten gorabeherekin lotuta izan dela Senekaren arrakasta.

Lan politikoetan sailkatu ohi da *Apocolocyntosis*. Klaudiori buruzko satira politikoa da, apoteosiaren parodia bat, funtsean. Idazlan konplexua da, literatura-tradizioan kokatzeko zaila, Senekaren lanik originalena. Prosa eta neurtitza nahasten dituen satira menipearra da, baina hizkuntza-eredu desberdinak ere nahasirik agertzen dira (literatura-generoetako hizkuntza larria eta herri-hizkera are arruntkeriaz hornitua). Antzinatean ez zuen oihartzun handirik lortu, baina XVI. mendeaz geroztik lan satirikoen eredu izan da.

Senekaren tragediak dira zuzenean ezagutzen ditugun latinezko tragedia bakarrak. Greziako eruedetatik eratorriak dira guztiak; Euripidesen lanetatik batik bat, baina baita Sofokles eta Eskilorenetatik ere, besteak beste. Eragin handia du Ovidiok ere, hala tragedietakoak nola poesiakoak. Gainera sarri baten eta bestearen bertsioak, eszenak edo irakurketak nahasita ematen ditu. Egia esan hain urrutira joan ohi da Greziako mitoaren interpretazioan, non aitzakia hutsa bilakatzen baita hura, lan libre eta originala idazteko, irakurketa erabat berritzaileekin.

Esan ohi da antzezteko barik errezitatzeke idatzi zituela Senekak tragediak, baina badirudi ez dela baztertu behar taularatzeko asmoa. Erretorikaren teknikak larregi erabiltzea ere leporatu zaio, baina hori ez da Senekaren ezaugarria, bere garaiarena

baino. Edukiari dagokionean, pentsamendu estoikoaren gaiak agertzen dira (probidentzia, askatasuna, grina, heriotza), batik bat abestaldearen ahotan, baina prosa-lanetan ez bezala, erantzunik gabe geratzen dira.

Senekaren idazlanak

Apocolocyntosis, IV-V. Klaudio zerura iristen.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Komedianteak entzunez hil zen Klaudio; hortik atera kontuak, zergatik diedan halako beldurra arrazoi osoz. Gizaki artean entzun zitzaion azken hitza —etorri handiagoko beste aldetik jaurtitako zarata handiagoaren ondoren— ondokoa izan zen: «Ai ene badatxoa! Uste dut kakaztu egin naizela!». Ez dakit horrela izan zen; baina zinez dena kakaztu zuen.

Alferrikoa da gero lurrean gertaturikoa kontatzea. Denok dakizue ondo baino hobeto, eta ez dago arriskurik denen bozkarioz grabatu denak oroimenari ihes egiteko; inori ez zaizkio atsegin-uneak ahazten. Entzun, ordea, zeruan gertaturikoa: egia den ala ez, berri-emailearen ardura da.

Ile urdindun gizon altu bat iritsi zela jakinarazi zioten Jupiterri; nola-halako mehatxu-itxura zuela eta buruari etengabe eragiten ziola; eskuineko hanka dandarrez zekarrela. Zein herrialdetakoa zen galdetu omen zitzaion eta ez-dakit-zer erantzun omen zuen doinu aztoratuaz eta ahots nahasiaz; ez omen zitzaion hizkuntza ulertzen: ez omen zen ez grekoa, ez latina, ez eta inongo herri ezagunen hizkuntza ere.

Orduan Jupiterrek Herkulesi agindu zion joateko eta zein herritakoa zen jakiteko, hura lurbira osoan ibilia baitzen eta nazio guztiak ezagutzen zituela baitzirudien. Aski aztoratuta geratu zen Herkules lehen begiratuan, oraindik munstro guztiak ikusigabea bailitzan: hamairugarren lana zetorkiola pentsatu zuen espezie berri bateko aurpegi hura ikusi zuenean, ibilkune ezohiko hura, lehorreko animaliekin zerikusirik ez zuen ahots hura —akaso itsasoko piztiaren baten airekoa: garramatua eta korapilatua—. Ia-gizona iruditu zitzaion arreta handiagoz begiratu zionean.

Hurbildu zitzaion eta ahalik eta grekorik errazenean galdetu zion: «Nor zara? Nongoa zara? Zein dira zure hiria eta zure gurasoak?». Han ere gizon jakintsuak aurkitzeaz poztu zen Klaudio; bere *Historiak* irakurriko zituenen bat aurkitzeko

itxaropena sortu zitzaion. Hortaz bera ere Zesar dela adieraztearren Homeroren bertsolerro batez erantzun zuen: «Ilionetik Zikones itsasora bultzatu naute haizeek».

Hurrengo bertsolerroa, Homerorena hau ere, egiazkoagoa zen: «Neuk suntsitu nuen hiri hura eta biztanle guztiak akabatu nituen».

Medea, 116-176. Bakar-bakarrik utzi nau.
(Itz.: Arrate Zubillaga eta Gidor Bilbao.
Kultura Klasikoa. DBH 4.
Edebé-Giltza arg., 1998.)

Medea. —Akabo ni. Eztei-eresiak nire belarriak astindu ditu. Nik neuk entzunda ere nekez sines dezaket, nekez, horren zoritxar ikaragarria. Hau egiteko gai izan al da Jason? Aita, aberria, erreinua kendu ondoren, bakar-bakarrik utzi nau, anker horrek, leku arrotz batean?

Hain harroa al da, nire sorginkeriez su-garrak eta itsasoa garaitzen ikusi ondoren, nire boterea horrela gutxiesteko? Ala krimenak agortu direla uste du? Noraezean nabil, zoratuta, burua galduta, alde batetik bestera. Non bila dezaket mendekua? Anaia izango balu... Emaztea dauka. Burdina sar dakiola erraietaraino. Aski izango al da nire kaltearen ordain gisa?

Nire eskuek ez dakiten krimenen bat ezagutzen badute pelasgotarren nahiz atzerritarren hiriek, oraintxe da zerbait egiteko unea. Egindako dongekeriak eurak izan daitezela bultzatzaile, denak batera berrituta: erreinuari ohore itzaltsua harrapatzea; eta neuk, birjina dohakabeak, aitarendako hondamendia eraginez, neba txikia ezpatatzatitzea; eta haren gorpua itsasotik barreiatzea; eta Pelias agurearen soin-atalak brontzean egostea. Zenbat bider isurarazi dudan zorigaiztoko odola! Baina krimen bat bera ere ez zuen sumindurak eragin. Orain erantzunik gabeko maitasuna dabil bultzaka.

Zer egin zezakeen Jasonek, ordea, inoren indarren eta botereen mende zegoela? Burdinari eskaini beharko ziokeen paparra...

Mintza hobeki, ai, min eroa, mintza hobeki! Nirea izan ahal bada, lehen izan zen legez, bizi dadila Jason. Ezin bada... hala eta guztiz ere bizi dadila, eta nire oroigarri gisa, gorde dezala nire oparia. Errua Kreonterena da guztia, zetroaz neurritz kanpo baliatuz, ezkontza bat desegin baitu eta seme-alabei ama kendu baitie eta horrela sendo loturik zeuden fideltasun-lokarriak hautsi baititu. Bera bakarrik erasotu behar da; ordain dezala zor duen zigorra. Errauts-pilo batean

utziko dut bere etxea; eta Maleak, itsasontziak ingurubide luzea egitera behartzen dituenak, sutearen zirimola beltza ikusiko du goraka.

Inudea. —Ixo, arren. Ezkutatu zure kexak zure minaren sakonean. Zauri larriak isilean, jarrera jasankor eta lasaiez pairatzen dituenak, azkenean itzuli egin ditzake: estaltzen den haserre da min egiten duena. Behin aitortu eta gero, gorrotoak galdu egiten du mendekurako indarra.

Medea. —Zentzunez arrazoitu eta gordeta eduki daitekeen mina arina da. Gaitz handiak ez dira ezkutuan geratzen. Nik eraso egiteko irrika dut.

Inudea. —Baretu haserrearen indar hori, ene alaba, isiltasunak eta lasaitasunak ere doi-doi defenda baitzaitzakete.

Medea. —Zoriak beldur die ausartei; koldarrak zapaldu egiten ditu.

Inudea. —Adorea soilik une egokian da laudagarria.

Medea. —Ezin daiteke inoiz adorearentzat une egokirik ez egon.

Inudea. —Gogoia larri denean itxaropenak ez du bidea erakusten.

Medea. —Ezer itxaron ezin duenak ez du ezerगतik itxaropena galduko.

Inudea. —Kolkidetarrak joan dira eta zure senarrak ez dizu inolako fideltasunik erakutsi. Zure ondasun ugariatatik deus ez zaizu geratzen.

Medea. —Medea geratzen da. Eta hemen ikusten ari zara itsasoa eta lurak eta burdina eta suak eta jainko-jainkosak eta tximistak.

Inudea. —Erregeari beldur izan behar zaio.

Medea. —Nire aita errege izan zen.

Inudea. —Ez al zara armen beldur?

Medea. —Ezta lurretik sortuko balira ere.

Inudea. —Hil egingo zara.

Medea. —Irrikitan nago.

Inudea. —Lotu ihesari.

Medea. —Ihesaldi bategatik dut atsekabea. Medea ihesean?

Inudea. —Ama zara.

Medea. —Ikusten duzu norentzako erditu ditudan umeak.

Inudea. —Zalantzan zara ihes egiteko?

Medea. —Lotuko natzaio ihesari, baina lehenago mendeku hartu behar dut.

Inudea. —Borreroa zeure atzetik etorriko da.

Medea. —Baliteke zerekin geldiarazi topatzea.

Inudea. —Neurtu zure berbak eta utzi mehatxuak, zentzugabea. Baretu zeure bulkadak: egoeretara egokitu beharra dago.

Medea. —Zoriak ondasunak ken ditzake, ez adorea.

Bizitzaren laburtasunaz, I-II. Liburuaren hasiera.

(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.

“Seneka (De brevitae vitae). Bizitza den laburraz. Paulino-ri”,
Excerpta, 1989.)

I. Gizonik gehienak, Paulin, naturaren makurkeriaz kexu dira; aldi laburrerako jaiok garelako, eman zaigun aldiaren tarteak hain arin, hain laster doazelako; hainbestearino, ezen, banaka batzu izan ezik, enparauak bizitzak berak ezabatzen bait ditu, oraindik bizitzara zabaltzear daudela. Eta gaitz publiko, diotenez, honi giza aldrek eta herri xehe-burugitxikoak soilik ez diote egiten negar; hontaz gizon argien bihotzak ere zinkurinka dituzu. Hortik sendagileen harako oihu garrantzitsu hura: «bizitza labur, eginkizuna luze». Hortik Aristotel-en arregura, gauzen izaeraz diharduela, gizon jakintsuari bat ere egoki ez zaiona: «Adinean izaera hain emankor izan da animaliekin, bost edo hamar mendetaraino hedatzen da batzutan; gizonak, berriz, hainbeste eta hain gauza handietarako jaiok izanik, askoz arinago du azkena». Aldi laburraren jabe ez, aldi luzearen galtzaile gara. Bizitza aski luzea eman zaigu, eta, gauza handiak burutzeko nahikoa luze, dena egokiro erabiliz gero. Baina luxuan eta axolagabekeria joan doanean, ezein gauza onuratsutan eman gabe, azkenean azken gertabeharrak estuturik, joan doala ohartu ez eta igaroa dela sentitzen dugu. Halaxe da: bizitza laburra hartu ez, gerok egiten dugu labur; ez

gara bizitzaz urri, eman zale baizik. Ondasun handiak eta errege batenak jabe txarrarengana helduz gero, behingoan galtzen dira; handiegiak barik, ordea, jagole onari eman eta erabili ahala handiagotu egiten dira: horrelaxe, gure bizitzaldia ongi erabiltzen dakienari ondo luzea gertatzen zaio.

II. Zertan gara kexu gauzen izaeraz? Ongi ari da bera: bizitza, erabilten jakinez gero, luzea duzu. Bataz asezinako largura jabetu da; besteaz alferreko gauzetan jardun beharra; bata ardotan blai, bestea egonean motel; honako hau besteek zer esango eta beti handiguraz kezkatu; harako hura salerosketen irrikaz bultzaturik irabazi ustetan lurralde eta itsaso guztiak arakaturik. Batzu gudaritzaren irrisak menpe darabiltza, inoiz besteen arriskuez adi edo berenez larri egon gabe. Badaude nagusiak otseindu behar latzak borondatezko morrontzan nekatzen dituenak; asko eta asko besteen portaeraren arduraz edo berenaren aranguraz lotuta. Gehienak, helburu ziurrik gabekoak, etengabeko ezinegon kontentagaitz arinak hara eta hona daramatza. Batzuentzat ez dago ezer gogorik, urratsak hara zuzentzeko; aitzitik ahozabalka eta indarga patuak harrapatzen ditu, hainbestearino non olerkaririk handienak orakulo moduan esan zuena, haiek benetazkotzat hartzen duten ez bairik gabe: «eskasa da bizi dugun bizitzaren zatia». Enparau tartea, jakina, ez da bizitza, denbora baizik. Alde guztietatik bizioak inguraturik eta estaturik, ez diete uzten eme egoten edo begiak egia ikusteko jasotzen. Irritsetan murgildurik eta josirik bizioek zapalduta. Ezin dute beren baitara hurbildu. Inoiz ustegabeko barealdirik badator, itsaso sakonean bezala, haizetaren ondoren gorabeherak izaten diren antzera, batean hona bestean hara, inoiz ez dute beren irritsetan atsedean aldirik. Hauetaz uste duzu esaten ari naizela nolako gaitzak dituzten agerian? Begira itzazu zoriona bila doakienak: euren ongietan itotzen dira. Zenbatentzat aberastasunak astunak diren! Zenbaten etorriak, azkartasuna egunero erakutsi behar, eta odola ateraerazten dien! Zenbat eta zenbat etengabeko atseginetan zurbildurik! Zenbati, herritar bezeroek inguraturik, ez zaie askatasun izpirik geratzen! Azkenik, begira itzazu guzti hauek beherengotik hasi eta gorengoraino: bata dei, bestea ager, honako honek arriskatzen, harako hark aldeztzen, besteak epaitzen, inor ez dabil berearen alde, bata bestearekiko erretzen. Galde ezazu izenak dakitzagunei buruz: ezaugarri hauek dituztela dakuskezu: hau haren arduratan, bestea beste baten arduratan; inor ez berekikoan. Gero baduzu beste batzuren haserre arrazoirik gabekoa: nagusien jaramonik ezaz kexu dira, eurak bertaratu nahi dutenean astirik ez dietelako arkitzen. Besteren harrokeriaz kexu, nor eta berekiko astiz inoiz ez dagoena! Zarena zarella, horrek noizean behin arpegi harroz begiratzen zaitu, besteak belarriak zure hitzei adi jartzen ditu, harako hark bere ondoan hartzen zaitu: zu, berriz, inoiz ez zara zu aztertzeko edo entzuteko duin izan. Eginbeharron errua ez inori ezarri, egiten zenitunean ez bait zenuen gura bestearekin egon; aitzitik zerorrekin egoterik ez bait zenuen.

Bizitzaren laburtasunaz, I. Liburuaren hasiera.

(Itz.: Imanol Unzurrunzaga.

De brevitae vitae.

Pentsamenduaren Klasikoak Bilduma, Klasikoak S.A., 1993.)

Hilkorren artean gehiengoa, o Paulino, Naturaren okerraz da kexu, hain aldi laburrerako sortarazi gaituelako eta eman zaigun aldigune hau hain arin, hain laster igarotzen baita non, gutxi batzuk salbu, gainontzekoak bizitzeko prestatze garaian, bizitzak berak baztertzen dituen. Eta ustez orokorra den gaitz honengatik, ez da soilik jentilaje zarpaila edota herri xume axolagabea intzirika ibili dena; gizon argitsuen kexuak ere sortarazi ditu sentipen honek. Hortik dator medikuen printzearen oihu esanguratsua: «Bizitza laburra da, artea luze». Hortik baitere, Aristotelesek Naturari, beronekin gatazkan, egotzitako akusazioa, gizon jakintsuari inondik ere ez doakiona, alegia: «adinean animalien mesedetan hain eskuzabal portatu zela, ezen bost-hamar gizalditan luzatzen baitzaie bizitza, eta gizonari, aldiz, hainbat eta hain gauza handitarako sortua izaki, bizitza mugatu egin zaio neurri arras murrizagotan.» Ez dugu asti gutxi, berau soberan galdu bai, egiten dugu. Aski luzea eman zaigu bizitza, eginkizunik handienak burutzeko nahiko eta sobera, hura osorik eta ongi maneiatuz gero; baina luxuan eta alferkerian lardaskatzen denean, gauza onerako erabiltzen ez denean, saihetsezineko azken orduaren poderioz, zebilenik ere erreparatu ez genuen bizitza joan zaigula sentitzen dugu. Halaxe da: ez dugu bizitza laburra hartzen, geuk egiten dugu labor; ez gara haren eskeko, hondatzaile baizik. Nola aberastasun, oparo eta arranditsuak, ugazaba eskasaren eskutara joan ezkerro, berehala xahutzen diren, baina, eskas izanda ere, administratzaile on bati eman ezkerro, erabiliaz ugaltzen diren, halatsu gure bizitza, ongi maneiatzen duenarentzat nahiko zabala da.

Bizitza zoriontsuaz, I. Liburuaren hasiera.

(Itz.: Imanol Unzurrunzaga.

De brevitae vitae.

Pentsamenduaren Klasikoak Bilduma, Klasikoak S.A., 1993.)

Denek nahi dute, Galion anaia, zorionean bizi, baina bizitza zerk egiten duen zoriontsu zehazterakoan, lausotu egiten zaizkie begiak; ez da, beraz, erraza bizitza zoriontsua eskuratzea, zeren eta, hartara bidea galduz gero, zenbat eta lehiatsukiago harantz jo, hainbat eta handik urrutiago aurkituko baita norbera; eta kontrakoa bada hartu den bidea, abiadurak berak egingo du bidetartea gero eta zabalago.

Hori dela eta, lehenik zehaztu behar da zein den gure desira; gero aztertu, nondik iritsi gaitzkeen azkarren helmuga horretara; bidean garelarik, ea berau zuzena

den, zenbat aurreratzen dugun egunean eta zeinen gertuago gauden barne desirak bultzatzen gaituen helmugatik. Eta noragabeen batera eta bestera gabiltzala, gidariari jarraitu gabe, harat-hunat deitzen gaituzten iskanbila eta garrasi ezberdinei kasu eginez, ahitu egingo zaigu ingurukeriatan gure bizitza, laburra baita bera gau eta egun etengabe animaren onerako lanean dihardugunontzat ere. Erabaki dezagun, bada, norantza joan eta nondik, baina ez, gabiltzan bideak aurrez arakatu dituen gidari baten aholkurik gabe, ibilaldi hau ez da-ta gainontzeko bidaien gisakoa. Haietan bidea seinaleztatua badago eta bertokoei galdetuz errakuntzak saihesten dituzu; hemen, berriz, gehien ibilia eta ezagunena duzu gehien engainatuko zaituena. Argi gera bedi ezer baino lehen, ez diogula abereen gisan aurrekoen bideari jarraitu behar, hauek ez baitoaz joan behar den lekura, jendea doanera baizik. Ez gaitu ezerk gaitz handiagotan sartuko, nola jendearen esamesei egokitu nahiak, onena dela uste baitugu gehienek onartzen dutena, jardunbiderik ibiliena; eta, sarri gertatzen dena, ez gara arrazoiaren arabera bizi, imitatu beharraren moldera baizik. Hortik dator elkarrengana amiltzen den jendearen horrenbesteko pilatzea. Giza istripu larrian gertatzen dena, —jendea bultzaka, inor ez baita erortzen besteren erorketa eragin gabe, eta lehenbizikoak dira hurrengoan heriobide—, hauxe berau ikus dezakezu bizitzan ere gertatzen dela nonahi. Ez da inor berarentzat soilik galtzen, besteen galbide eta galtzaile gara; aurrekoei egokitzea kalte da, eta erosoago zaigunez inori sinestea norikbere erabakiak hartzea baino, ez daukagu inoiz bizitzaren irizpiderik, sinetsi egiten dugu beti eta eskuz esku guganaino heldu den erruak inguratzen gaitu eta suntsitzen. Besteen exenpluek garamatzate galbidera; jendemultzoagandik aldenuz osatuko gara. Baina orain arrazoiaren kontra altxatzen da herria, bere gaitzaren defentsan. Hauteskundeetan gertatzen den gauza bera gertatzen da hemen ere; han pretore hautatuengatik harritzen dira beraien hautesleak, haien babes aldakorrak mudatu bezain pronto. Onetsi dugun huraxe bera gaitzesten dugu; horra, gehiengo ezbatzitako auzi ororen amaiera.

Astialdiaz, VIII. Zilegi da astialdia hautatzea.

(Itz.: Imanol Unzurrunzaga.

De brevitae vitae.

Pentsamenduaren Klasikoak Bilduma, Klasikoak S.A., 1993.)

Erantsiozu orain horri, Krisiporen arauan zilegi dela astialdian bizitzea; ez dut esan nahi astia nozitzea zilegi denik, hautatzea baizik. Jakintsua ez dela inongo herribatzen nahasi behar diote gureek; zer axola dio baina, nola datorren jakintsua astialdira, herribatzak huts egin diolako ala berak huts egin diolako herribatzari, ez baita edonon aurkitzen herribatza izan beharko lukeena? Seguru egon, ez dela herribatzarik izango bilatzaile asegaitzentzat. Hau da nire galdera: zein herribatzatara hurbildu behar du jakitsuak? Atenaskoenera, zeinak Sokrates

kondenatu zuen eta Aristotelesek, kondenatu aurretik, ihesi egin zienengana? Bekaizkeriak bertute oro zapaltzen dituen lekura? Jakintsuak ez duela herribatza honetara hurbildu behar esango didazu. Kartagotarren herribatzara hurbilduko ote da bada jakintsua, non sedizioa egunerokoa den eta onenentzat ere askatasuna etsai, non justizia eta ongia berdin irainduak diren, arerioen aurkako krudeltasuna basatia den, are eta bertakoen aurkakoa ere? Hemendik ere ihes egingo du. Denak banan-banan aztertu nahi izango banitu ez nuke bat ere aurkituko jakintsua jasateko gai litzatekeenik, edota jakintsuak jasan ahal izango lukeenik. Eta ametsetan dugun herribatza hura aurkitu ezean, astia denoi premiazkoa izaten hasi zaigu, ez baita inon ere existitzen astia baino nahiago izan daitekeenik. Itsasoratzea gauzarik onena dela esango balu norbaitek eta ondoren uko egingo balio itsasoan nabigatzeari bertan istripuak gertatu ohi direlako eta sarritan bapateko ekaitzek pilotua alderantzizko bidetik amildu ohi dutelako, honek untzia askatzea debekatzen didala pentsatuko dut, nabigazioa goraipatuko duen arren.

Gutunak Luziliori, VII, 3-6. Hilketak ikuskizunetan.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Halabeharrez joan nintzen eguerditako ikuskizunera akrobaziak, xelebrekeriak edo ikusleari giza odola erakusten ez zaion edozein josteta ikusteko asmoz. Alderantziz da kontua. Lehengo borrokaldiak hauen aldean urrikalmendu-eredu izan dira. Orain, jokoak kendu direnean, hilketa hutsak baino ez dira. Borrokariek ez dute zerekin estali; gorputz osoa jotzeko moduan agerian dutenez, ez dute alferrik erasotzen. Gehienek nahiago dute norgehiagoka-mota hori, ohiko bikoteena eta ikuslegoaren gogokoena baino. Nola ez dute ba nahiago izango? Ez dago burubabesik ez ezkurturik ezpata saihesteko. Zertarako babesa? Zertarako trebetasuna? Heriotza atzeratu baino ez dute egiten eta.

Petronio

C. Petronius Arbiter.

Jaio: ?

Hil: Erroma, K.o. 65.

Neronen adiskidea zen eta *arbiter elegantiarum* bere gortean. Pisonen zimarkukide zelakoan behartu zuten bere buruaz beste egitera. Epikuroarra, atsegintasunez inguratuta bizitzen jakin zuen, aldi batez karrera politikoa ere egin arren (kontsula eta Bitiniako kontsulordea izan zen).

Lanak:

Satyricon

Satyricon libri edo *Satyrica* da liburuaren izen zuzena, gehienbat *Satyricon* erabiltzen den arren. Zati batzuk baino ez dira ezagutzen. Zaila da zein literatura-generotakoa den baieztatzea, lan irekia baita. Prosa eta neurtitza nahasten dituen aldetik satira menipearrarekin erlazionatu da. Nobela pikareskoaren antza ere badu; gaurko generoetatik hurbil geratzen zaionen bat baldin bada, nobela da zalantzarik gabe.

Izenburuari eta edukiari helduta esan genezake gutxienez hiru satira-mota hartzen dituela lan honek: gizartearen satira (K.o. I. mendeko erdi-behe mailako gizarte), ohituren satira (ustelkeria, maltzurkeria, zitalkeria, alferkeria... agertzeko pertsonaia hautatuak) eta literatura-giroaren satira (garaiko eztabaidak gogorazten dituzten pertsonaiak). Baina inon ez dago irakasbidea agerian jartzeko asmorik.

Dena dela, alproja maltzur batek bere tankerako lagun birekin egin dituen ibilaldiak kontatzen ditu, bizitzako alderdi anitzen berri zehatza eskainiz. Liberto aberats baten etxean eginiko oturuntzaren pasarte da ezagunena (Trimalzioneneko afaria).

Errealismo gordinez eskaintzen ditu deskripzioak eta zehaztasuna barregarri izatera iristen da, den-dena parodiatuz. Idaztankeran ere erabateko askatasunez jokutzen du, bakoitzaren ahotan bere mailari eta kulturari dagokion hizkera jarrita (latin arrunta ikasteko erabili ohi da lan hau).

Petronioren idazlanak

Satyricon, XXVII. Pilotaka olgetan.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Bitartean, biluztu gabe, ibiltzera... edo, hobe, jostatzera joan gintuan, taldetxoetara hurbilduz.

Bat-batean agure zahar burusoil bat ikusi genian, tunika gorrixka jantzita, esklabo gaztetxo txima-luzeekin pilotaka olgetan. Esklaboak eurak —galantak alajaina— baino deigarriago egin zitzaiguan nagusia, soinean sandaliak jantzita, pilota berdeekin olgetan. Ez zuan makurtzen eroritako pilotak batzera; esklabo bat zian zaku betea hartuta, pilotak galdu ahala berriak ematen.

Hori eta gehiago ikusi genian. Zelaiaren alde banatara bi eunuko zeudean: batek zilarrezko kaka-ontzia zian eskutan; besteak pilotak kontatzen zitian, baina ez eskurik esku zebiltzanak, lurrera erortzen zirenak baino.

Halako ikuskizun finari begira ari gintuan Menelao etorri zenean korrika: «Hori duk —esan zian— afaltzera gonbidatuko zaituena; eta horra hor afalaurrea».

Menelaok esaldia amaitu orduko, Trimalzionek kriskitin egin zian hatzekin eta berehala hurbildu zitzaioan eunukoa pixa-ontzia azpian jartzera, jokia eten gabe. Puxika hustu zuenean, ura eskatu zian eskuetarako; hatz-puntak busti eta laster sikatu zitian esklaboaren ilajea.

Satyricon, XXXI, 3-11. Gosegarriak eta zizka-mizkak Trimalzionenean.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Azkenik triklinioan sartu eta mahaian jarri gintuan. Alexandriako esklabo batzuek elur-ura isuri zitean gure eskuetara eta beste batzuk gure oinetan kokatu zituan: trebetasun ikaragarriaz kendu zizkigutean oineko hazpizarrak.

Hain lan zatarra egiten zuten bitartean ere ez zituan isiltzen: kantu batean zihardutean. Ea zerbitzari guzti-guztiak hain kantariak ziren jakitearren, edaria eskatu nian. Laguntzeko gertu agertu zuan beste esklabo bat, hau ere antzeko kanta-molde eskasarekin. Eta beste zer edo zer eskatzen genian bakoitzean, berdin. Etxe partikular bateko jantokia barik, antzokiko abestaldea ematen zian.

Era askotako gosegarriak atera zitiztean, mahaikide guztiak gertu zeudean-eta, Trimalzion izan ezik; honi, moda berriaren arabera, mahaiburua gorde zitzaioan. Zizka-mizkak zetozen erretiluan Korintoko brontzezko astotxo bat zegoan, olibaz beteriko otzarekin: asto-otzara batean oliba berdeak eta bestean beltzak. Astotxoa plater sakonek estaltzen zitean teilatu-moduan, eta plateren ertzetan Trimalzionen izena eta zilarren legea zeudean grabaturik. Elkarri soldatutako zubitxo moduko biren gainean muxarrak zeudean, eztiz eta opio-belarrez zipriztinduta.

Saltxitxa beroak ere bazituan, zilarrezko parrila batean jarrita egosten, eta parrilaren azpian Damaskoko aranak eta mingrana-aleak.

Satyricon, XXXIV-XXXV. Hileta-otoitzaren ondokoa.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Zilarrezko eskeleto bat ekarri zian esklabo batek. Ederto egina zuan: giltzadura eta orno dantzariak alde guztietara mugi zitezkean. Behin eta berriro mahai-gainean

etzanarazi eta eskeleto dantzariari batera eta bestera eragin ondoren, hitzaldia egin zian Trimalzionek: «Ai ene gaixoak! Hutsa duk gizakia! Zer izango ote gaituk Orkok eraman ondoren? Artean bizi, osasuna dugun bitartean!».

Hileta-otoitzaren ondoren erretilu handi bat ekarri zitean; ez zuan espero genuen alimalekoa, baina itxuraren orijinaltasunak guztien begiradak erakarri zitian.

Erretilu biribila zuan eta Zodiakoaren hamabi zeinuak zitian inguruan. Eskulangileak jaki berezi bat jarri zian bakoitzaren gainean, zeinuaren gaiari ondo zetorkiona:

- Ariesen gainean garbantzua, ahari-muturraren antzekoak.
- Taurusen gainean txekor-okela.
- Geminiren gainean barrabilak eta giltzurrunak.
- Cancerren gainean lore-koroa.
- Leoren gainean indipikua.
- Virgoren gainean txerri-eme gaztearen umetokia.
- Libraren gainean balantza bat: plateretako batean pastel gozo bat eta bestean opila.
- Scorpiusen gainean itsas-karramarroa.
- Sagittariusen gainean erbia.
- Capricornusen gainean otarraina.
- Aquariusen gainean antzara.
- Piscisen gainean bi barbarin.

Erdian zohi-pusketa bat, soropil eta guzti, eta gainean abaraska eztiarekin. Esklabo egiptoar batek ogi egin-berria eskaintzen zuen mahairik mahai, zilarrezko ontzitik aterata.

Satyricon, XLV, 10-13. Ikuskizun eskasa.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Baina susmatzen diat Mameak tripa-festa ederra eta bina denario emango dizkigula neuri eta nire lagunei. Eta hori egiten badik, bere aldeko guztiak kenduko zizkiok Norbanori. Izan ziur belak zabalik irabaziko diola. Egin kontu, zer eman digu horrek onik? Gladiadore eskas batzuk eman zizkiguan, behea jotakoak, putz eginez gero jausi egiten zirenak; bestiarioak ere ikusi ditiat nik hobeak. Kriseiluetako zaldizkoak hil zitian; ez zekiat zer ziren, galoak, galloak ala oilandak: bata asto zaharra zuan zama eraman ezinik, bestea mando herrena, hirugarrena hildakoaren ordezkoko gorpua, izter-zainak ebakita. Potroak-edo zituen bakararra traziari bat izan zuan, berak ere ikasitakoa baino ez zian erakutsi baina. Azkenean, jakina, denek amaitu zitean lepoa moztuta, jendetzak “Gogor, gogor” baino ez zian esan-eta; ihes

egiten bazekitean, bai. “Baina ikuskizuna eskaini nian —esango zidak Norbanok—”; ondo, “nik ere eskaini dizkiat txaloak. Atera kontuak eta hartu dudana baino gehiago eman diat”. Bi eskuek elkar garbitzen ditek.

Satyricon, 111-112. Efesoko alarguna.

(Itz.: Mikel Arrutza Egia.

“Efeso’ko Anderaurena”.

Euzko Gogoia, 1956).

Bere garbitasuna zala ta, entzute andia zuen-emazteki andiki bat bizi omen zan beiñola, Efeso’n. Atzerrietako emakume asko efesoratzen ziran bera ezagutu naiez, eta baita, garbitasunarekiko zuen-ospea egiazkoa zanentz egiztatzeko ere. Halako baten, galdu egin zuen senarra, alargundu zan, eta uri haretako emazteki alargunek oitura zuten bezala, adatsa askatuz eta lagunuen aitzinean bular billuziari ukabilka egiñaz, senar zenduaren ahoku-lagun, minduri joan zan. Etzan baiña horretan gelditu emazteki hura, hori baiño geiago egin nai ukhan zuen (edozeiñek egiten baitzuen hori). Senarraren gorpuari ilobiraiño lagunduz gaiñera, illobian bertan sartu, ta gau ta egun negar-zotinka ekin zion zenduaren ondoan (erostari antzo), ez jaterako eta ez edaterako handik nihora atera gabe. Egin-ahalak egin zituzten etxekoek emakume hura senarraren illobitik ateratzeko; goseak eta biotz samintasunak il zorira ekarriko zuten leku ilun haretatik itoitzeko, ilki arazteko; baiña etzuten deus ere lortu. Agintariak berak ere, abañatu zitzaizkion leku hura utzi zezan eskatuz, eta etxeratu zedin otoiztuz; baiña denak uko egin zuten azkenean alargun gaztearen ezetza entzuteaz, eta benetan errukitu ziran berarekin, illobi barnean bost egun luze-luzetan ezer jan eta edan gabe ikusirik. Denak erraiten zuten ao batez: Hori da emakumearen aratza! Benetan maite zuen gero horrek bere senar zendua! Bizia bera ere galduko du emazteki zintzo horrek bere senarraren eriotza dala ta. Etzegoan baiña illobi barne hartan bera bakarrik, ez; bazuen illobikide bat; bere atsekabe ta erostaen zatikide zan-mirabe zintzoa; hunek iziotzen zuen illobiko argia itzaltzen zan-bakoitzean, eta bere andereari lagun egiten zion zintzoki.

Etzan egun haietan Efeso’n beste izketa gairik entzuten, eta denak ikusten zuten andera hura benetan garbia ta aratza zala, ta bere senarraren maitetasuna ederki gordeten zuena, orrela guztieri jarraibide zuzena erakutsiz. Egun haietan, erriko agintarien aginduz, ohoin batzu gurutzetan josita erhain zituzten, eta egin-egiñean ere, gurutze haiek, alarguna negar-zotinka zeragoion lekuari abaño-abaño jarri zituzten. Ohoinak gurutzetu ta urrengo gaubean edo, han zebilen agintarien ordezkoko gudari bat, gorpuak zaintzen, adiskide edo senideren batzuk gorpuok gurutzetatik jeitsi eta obiratu etzitzaten. Gudari hurak, zaindari zebilela, argitxo bat ikusi zuen illobi artean, eta baita negarrez ari zanaren baten zotiñak ederki entzun

ere. Jakin naiak zirikatuta, urbildu zan gudari hori zotiñak zetozten alderdirantza, ta, ilobiak agiri ziran lekura eldu zanean, emakume eder bat ikusi zuen; ikusita beste gabe ikaratu egin zen guztiz, iratxoren baten aitzinean ote zegon edo. Baiña gero, zenduaren gorpua begiz jo zuenean, eta haren ondoan-zegoan-emakumearen negarrak eta zotiñak nabaitzean, ezur eta aragizko benetako emakume ederra zala oartu zan, eta bere senarraren eriotza eraman eziñez edo, negar zotinka ari zala. Bere afari ariña artu, ta illobiratu zan gudari gaztea, ta andera errukarriari emeki-emeki mintzatzen asi zitzaion. Bere senarrari buruz egiten zituan negarrak eta zotiñak alperrikakoak zirala erraiten zion, mundutar guztien bidea horixe dala, lenengo hemen, munduan bizi, ta gero, danok azken berdin-berdiña daramagula; itz batez esateko, norbaiti samintasunez jota dagonean erraiten zaion guztia. Etzion baiña gudariari emazteki samindu hurak ezertariko jaramonik egin, bere bular billuzia gero ta gogorrago jotzen zuen ukabilez; adatseko ille multsoak eskukadaka atera, ta senar zenduaren gorpu gaiñera egozten zituan. Etzan gudaria baiña horregaitik aspertu; berriz eta berriz ekin zion lehenbiziko itz samur haien antzekoekin, eta gaiñera janaria eta edaria eskiñiz, solasgarri agertu zitzaion, bere alperrikako samintasanak utzi zitzaion eskatuz, eta zenduari baiño bere buruari ardura geiago artu ziezion aginduz.

Itz gozo hauiek mirabearen biotza guztiz irabazi zuten, eta arduaren usain gozoak eraginda edo, neskatilleak beintzat, eskua luzatuz, jatekoa eskatu zion gudari gazteari; gero, jan-edanarekin zerbait zuzpertuz, mirabea bera asi zitzaion bere andereari mintzoka. «Benetan andera, zer irabazten duzu hainbeste negar-zotin egitearekin? Zure senarra erosta hoiekin berri biztuko dala bazenek, ongi letorkez negarrok; baiña hemen ari zara hainbeste egunez eta gauez negar-zotinka eten gabean, ezer jan eta edan gabe, ta zure señar zendua hortxe dago geldi-geldi zirkiñik egiten eztuela. Zuk berriz oraindik bizia duzu, munduen izan ditekenez bitxirik ederrena, ta bizitza hori zaintzea dagokizu lehenbizi; zure buruari begiratuz, beste aldameneko gauzak oro bertan behera utzi, senarraren eriotza bera ere, gauza hoiekin naste sarturik. Orain, jan eta edan egin bear duzu eta munduko gauzetara biotza urbildu; ezin dizu zure senarraren gorpuk berak ere, beste gauzarik agindu».

Hainbeste eguneko barauz ebainduta aurkitzen zan aurkitu ere alargun gazte hura, eta gudariaren itzak nolabait biotzean ukutuz edo, bere mirabeak bezala berak ere, gogotsu jan eta edan zuen gizakume gazte haren afaritik.

Bein sabela ongi betez gero, badakizute gorputza zertara etortzen dan usu. Bere bizia zaindu bear zuela ta, jan egin zuen, edan ere zertxobait; gero gudari gazteak berriz biotzera itz egin zion eta biotz osoa makurtu zan mutil gaztearen aldera; biotza irabazi nai ukhan zion, eta beingo baten egin zan emakumearen biotzaren jaube. «Ezta ba, gazte hau, hain itsusia eta mukerra» erraiten zuen andereak

gudariari begitartera maitekiro begiratzuz, eta mirabeak itz hauien antzeko batzu erraiten zizkion bitartean: «Zuri atsegin zaizun maitetasun bateri sorgor egingo diozu ba?» «Zertarako itxaroten duzu geiago zure biotza gazte horrerri eskiñi gabe?»

Erori zan azkenez emakumea gudari gaztearen sareetan, eta bere gosea itsungi ondoren, biotzaren aginduetara eta aragiaren hirritsietara ahalkegabeki makurtu zan.

Elkarrekin igazi zuten gau hura illobi barnean alargun gazteak eta gudariak, eta baita urrengo eta urrengo gabak ere, illobiko atea ongi itxita, lagun ezagunen bat etorri ezkerro, emakume “aratz” hura bere senarraren illobian bertan il egin zala uste ukhan zezan. Gudaria, bertzalde, emazteki haren edertasunarekin erotua zegon, burua galdu zuen, eta al zituen gauzarik gozoenak erosi, ta gabaz illobira etorten zan.

Halan gertatu zan gero gertatu bearra. Gurutzean josita zegoan ohoin baten senideak, zaindariaren illobirako joan-etorriak ongi ikusita, beren senidearen gorpua gurutzetik jeitsi, eta oi zan bezala ilobiratu egin zuten. Gudariak urrengo egunez haretariko gurutze bat gorpurik gabe zegoala oarturik, eta gaiñera zetorkion zigorra susmatuz, alargunari erran zion zer gertatu zan eta epaillearen ebatziari itxaro gabe, berak erhaingo zuela bere burua espataz. Ilda gero, bere gorpua artu, ta senarraren illobian bertan sartu zezala eskatzen zion alargunari; horretara, senarra ta maitekidea illobi baten egongo zirala betiko. Baiña alargunak gorputza garbia baldin bazuan garbiagoa zuan biotza ta, «eztedilla halakorik gertatu», erran omen zuen; «nik geien maite ukhan ditudan bi gizonak illobi baten sartuta ikustea», «naiago dut zendua gurutzetik behera eskegi, oraiño bizi dana iltzea baiño».

Itz hauiek erranez, bere senarraren gorpua andatik atera, eta utsik gelditu zan gurutzetik behera eskegi zezala agindu zion gudariari.

Ongi iritzi zion hunek emakumearen azerikeriari; gaiñera horrekin bere burua gaizkatzen zuela ikusten zuen, eta agindu bezala egin zuen. Urrengo egunean uriko lagunek, efesotarrek, zendua nola igon zitekean bera bakarrik gurutze baten gaiñera galdetzen omen zuten ikaratuta.

Martzial

M. Valerius Martialis.

Jaio: Bilbilis (Calatayud), K.o. 40.

Hil: Bilbilis, K.o.103.

Erromara joan zen K.o. 64an ikasketak burutzeraz. Hasieran senekatarren arrimuan, Erromako zirkulu hautatueta sartu ahal izan zen eta babesle bat baino gehiagoren itzalean bizi izan zen (besteak beste Domiziano enperadorearen laguntzarekin); Silio Italiko, Plinio Gaztea, Kintiliano eta Juvenalen adiskide ere izan zen. K.o. 98an-edo Bilbilisera itzuli zen eta han eman zituen bizitzako azken urteak.

Lanak:

Epigrammata (Epigramak)

Epigrammaton liber (Epigrama-liburua) edo *Liber de spectaculis* nahiz *Liber spectaculorum* (Ikuskizunen liburua)

I-XII. liburua: Izen berezirik gabe.

XIII. liburua: *Xenia* (Lagunendako opariak)

XIV. liburua: *Apophoreta* (Gonbidatuendako opariak)

1500 epigrama inguru idatzi eta argitaratu zituen 15 liburutan. Guk *Epigrammata* (Epigramak) liburu bakarrean irakurtzen ditugu, honen hasieran *Liber spectaculorum* (Ikuskizunen liburua) sartuta, eta azkenean *Xenia* eta *Apophoreta*. Forma aldetik, azken bi multzo hauek bereziak dira: distiko bakarreko epigramak dira gehienak, gonbidatuei edo lagunei opariekin batera txartel modura emateko sortuak.

Ordura arte poema labur oro zen epigrama. Geroztik, Martzialen ekarpenari esker, neurtitz barregarri, zorrotz eta eztenkariak dira. Distiko elegiakoak dira gehienak, baina badira bestelakoak ere. Askotan zati biko egitura dute epigramek: lehenengoan gaia aurkezten da eta bigarrean (azken bertsoeraren edo azkenengo berbetan) eztanda barregarria dator, gehienetan irakurleak espero ez zuena emanda (*decepta expectatio*).

Gizarte osoa aurkezten digu zentzumen zorrotzez, gordinkeriaz, argitasunez eta indarrez. Errealitatearen karikatura aurkezten du beti, humorearen gatzaz (*sal*) bizituta, baina irrimarretan adituak egina; zorrotzasunez eta are mingostasunez, baina bera asalatu gabe.

Martzialen epigramek arrakasta lortu zuten oraindik idazlea bizi zen bitartean eta eragin handia izan zuen antzinate berantiarreko idazleetan (Ausonio, Klaudio, Sidonio Apolinar). Gero baztertuta geratu zen gordinkeraren erruz, Berpizkunde-garaian ospe berria lortu arte.

Martzialen idazlanak

Ikuskizunen liburua, 24. Naumakia.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Ikuslea: urruneko itsasbazterretik belu etortzen bazara
lehenengoz ikuskizun sakratu honetara,
ez zaitzala engaina itsasoko Eniok bere ontziekin eta
itsasokoak bezalako olatuekin: hori arestian lurra izan da.
Ez duzu sinesten? Itxaron urek Marte nekatu arte;
luze gabe esango duzu “hori arestian itsasoa zen”.

Epigramak, I, 2. Liburudenda.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Nire liburutxoak nonahi zurekin egon daitezen nahi duzun horrek,
eta bide luzean zure lagun izan daitezen gura duzunak,
eros itzazu pergaminoak orri txikitan estutzen dituen hauek:
utzi liburu-kutxa handientzat, ni eskuak berak hartzen nau eta.
Baina non nagoen salgai jakin gabe ez geratzeko, hara eta hona
hiri guztitik alderrai ibili ez zaitezen, kasu egiten badidazu ez dago zalantzarik:
bila ezazu Sekundo, Luzentse jakintsuaren libertoa,
Bakearen tenpluaren eta Palasen foroaren atzean.

Epigramak, I, 19. “Elia”.
(Itz.: Joseba Sarrionandia.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.
Pamiela arg., 1985.)

Ene oroimena erratzen ez bada, Elia,
lau hagin zenituen.
Lehen eztulaldiak lehen biak erauzi zizkizun
eta bigarrenak beste biak.
Iagoitik lasai egin dezakezu eztul:
hirugarren eztulaldiak ez dizu deus kenduko.

Epigramak, I, 19. Eliaren haginak.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

M. Valeris Martialis epigrammata. Martzialen ziri-bertsok

(*bigarren argitalpena gehituta*).

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1992.)

Lau hagin, uste dut, zenituen,
Aelia; ez tul batez
bi eta beste batez beste bi
erori zaizkizu; honez
gero ziurki ez tul eikezu
egun guztietan: deus ez
eztulak hirugarrenez.

Epigramak, I, 33. Geliaren malkoak.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

M. Valeris Martialis epigrammata. Martzialen ziri-bertsok

(*bigarren argitalpena gehituta*).

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1992.)

Geli-k bakarrik dagoanean,
aita galdu daualako
ez dau negarrik egiten. Inor
aurrean ager orduko,
berariz negar egiten daki.
Gora-naiez egindako
negarra alper da. Lekuko barik
egina, bai, egiazko.

Epigramak, I, 47. Sendagilea.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

M. Valeris Martialis epigrammata. Martzialen ziri-bertsok

(*bigarren argitalpena gehituta*).

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1992.)

Diaulo osagilea zan, oin ilobigin.
Sendagin zala ta orain dagi bardin.

Epigramak, I, 57. Nolako neska?

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

M. Valeris Martialis epigrammata. Martzialen ziri-bertsoak

(bigarren argitalpena gehituta).

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1992.)

Nolako neska ez, nolako
bai nahi dudanentz, Flako?
Ez errazegi, ez zailegia
dena ere ez dut gogoko.
Bien arteko dena, muturren
artean egokitzako:
larritasunik ez dut nahi, ez
asetzerik niretzako.

Epigramak, I, 64. Fabula.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.

M. Valeris Martialis epigrammata. Martzialen ziri-bertsoak

(bigarren argitalpena gehituta).

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1992.)

Ederra zara bai, neskatila,
eta, nork uka?, aberatsa.
Baina, Fabula, larregi zure
buruaz mintza ta mintza
ez aberatsa zara orduan,
ez ederra, ez neskatxa.

Epigramak, I, 65. “Caeciliano”.

(Itz.: Joseba Sarrionandia.

Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.

Pamiela arg., 1985.)

“FIKUA” diodanean barre egiten duzu,
modu arrotzean ahozkatuko banu bezala,
Eta “fikoa” esan dezadala nahi duzu, Caeciliano.
Bada, “fikua” izendatuko dut zuhaitzetik
Datorren fruitua, baina “fikoak”
deituko ditut zure odoluskiak.

Epigramak, I, 66. "Poeta eta lapurra".

(Itz.: Benito Fiz.
Argitaragabea.)

Oker hago, nire liburuen lapur zeken alu hori,
eskuizkribu bat edo paper borobil baten prezioan ez
diagok poeta izatea, bikaintasuna ez duk sei-zazpi
numorekin eskuratzen.

Bilatu itzak izkutuko poemak, edo oraindio
sorketan direnak, bakar batek ezagututakoak, orri
zuri-garbien aitak giltzapean dauzkanak, bizar
latzaren ukituak ximurtu ez dituenak:

Liburu ezagunak egile bakarra du, eta ezin
beste inor:

Halako bat topatzen baldin baduk,
izkinak amoztu barik, bere zilindroetara atxiki
gabea, bere pergaminoaz oraindik ez bildua,
eros ezak!

Neuk badiauzkat batzuk hire esku.

Ospegale, inoren obrak jendaurrean errezitatzen
dituenak ez dik liburua erosi behar,

Isiltasuna erosi behar, txo !

Epigramak, I, 117. Erosi liburuak.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Topo egiten dugun bakoitzean, Luperko,
berehala hasten zara: «Bidaliko al dizut esklabo bat
zure epigrama-liburu baten bila?
Irakurri bezain laster itzuliko dizut».
Ez nekarazi esklaboa, Luperko.
Bide luzea dago Makaztuiraino,
eta hirugarren solairuan bizi naiz, baina goi-goian.
Ziurrenik Argiletora hurbildu ohi zara.
Zesarren foroaren aurrean bada liburudenda bat

atea bi aldeetatik izenburuz beterik duena,
 arin-arin poeta guztien izenak irakurtzeko moduan.
 Bila nazazu han. Eta Atrektori —hori baita liburu-saltzailearen
 izena— eskatu beharrik ere ez duzu izango:
 berak emango dizu lehen edo bigarren apaletik hartuta,
 bost denarioren trukean, Martzial bat
 pomiz-harriz leundua eta purpuraz apaindua.
 Ez duela hainbeste balio diozu? Arrazoi duzu, Luperko.

Epigramak, II, 1. Liburu laburrak.
 (Itz.: Gidor Bilbao)

Hirurehun epigrama ere har ditzakezu, jakina,
 baina, ene liburua, nork pairatuko zintuzke eta azkeneraino irakurriko?
 Orain ikasi, ordea, zein diren liburutxo laburraren abantailak.
 Lehena da papiro gutxiago erabiltzen dudala.
 Bigarren, hori dena ordu betean egiten duela kopiagileak,
 eta ez dela hain luzaroan nire huskerien morroi.
 Hirugarren abantaila da, baten batek apika irakurtzen bazaitu
 txarra izan arren ez zarela gorrotagarri izango.
 Gonbidatuak irakurriko zaitu lau neurriak nahasi ondoren,
 baina kopakoa hozten hasi baino lehen.
 Hain laburra izanik salbatu zarela uste duzu?
 Ai ene bada! Halakoa ere luzeegi izango askorentzat.

Epigramak, II, 3. “Ad Sextum”.
 (Itz.: Benito Fiz.
 Argitaragabea.)

Sextus, zorrik ez daukazu, dudarik gabe, ez zara zordun,
 zeren, zorduna baita lehenengoz dirudun.

Epigramak, II, 11. “Seliusen kontra”.
 (Itz.: Benito Fiz.
 Argitaragabea.)

Rufus, Selius ikusten baduzu betosko ilunarekin, etxeko
 atean berantiar; haren arpegi sikuak goibeltasunik
 nabarmentzen badu; sudurra kasik beheraino luzaturik;
 esku dardartia bularrean joka eta adatsa nahasten;
 ez dabil lagun edo anaia hilagatik negarretan, ez horixe!

semeak bizi zaizkio, luzaro bizi ere!
 ezta emazteari nahigaberik gertatu ere,
 ezta bere ondasunei edo zerbitzariei;
 administrariak ere ez dio iruzurrik egin, ez.
 Zer dela larri hori bada?
 —Etxean afaldu behar!

Epigramak, II, 12. “Usain onegi!”
 (Itz.: Benito Fiz.
 Argitaragabea.)

Zer esango dut bada zure musuei mirra usaina dariela,
 lurrin exotikoetan murgiltzen bazara...?
 Zure aromak, Postumus, susmoa eragiten dit,
 aromaz blai dabilenak ez baitu beti usain onik kanporatzen.

Epigramak, II, 61. “Mihi likitsa”.
 (Itz.: Benito Fiz.
 Argitaragabea.)

Zure musua bilotto leunez ernatzen zelarik,
 mihi likitsak gorputz ustelak miazkatzen zituen
 erdiaren erdian.
 Zure buru dohakabe hori ehorzleen higuin eta borreroaren
 gogaidura bihurturik baina, bestelako ekina eman
 diozu ahoari.
 Inbidia asekaizak bertatik iraintzen du
 aurrean paratzen zaion edozein izen.
 Mihigain mingarri hori sabel xumean inkatu dadila!
 Zakilak xurgatzen askoz garbiago baitzen.

Epigramak, II, 62. “Labiñoren kontra”.
 (Itz.: Benito Fiz.
 Argitaragabea.)

Bularra, hankak, besoak, bilo barik utzi dituzu,
 kirtena bilo xume inguru batez apainduta besterik ez.
 Argi dago Labienus,
 amoranteagatik egin duzu hau:
 norentzat bada ipurdia biluztu?

Epigramak, II, 80. “De Fannio”.(Itz.: Benito Fiz.
Argitaragabea.)

Arerioengandik ihesean hil egin zen Fannius.
Inork ez hiltzarren norbera hil,
zorarena ez ote?

Epigramak, III, 2. Liburua sponsor-bila.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Noren oparia nahi duzu izan, ene liburutxoa?
Bilatu laster zure aldekoen bat;
bestela sukalde beltzen batera eramango zaituzte
zure papiroaz atun-kumeak biltzeko busti-bustita
edo intsentsuarentzat nahiz piperrautsarentzat txanoa egiteko.
Faustinoren altzora zoaz? Asko dakizu.
Orain zedro-olioz igurtzi-igurtzi eginda ibiliko zara
eta oparo agertuko dituzu zure makila-mutur pintatuak
zure aurpegiaren ohore bikoitza ondo irabazia duzulakoan,
eta purpura dotoreak estaliko zaitu,
eta eskarlataz gorrituko zaizu aurkibide harroa.
Eta zure aldekoa hura bada, ez izan Proboren beldurrik.

Epigramak, III, 9. Zinaren kontra.

(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.)

*M. Valeris Martialis epigrammata. Martzialen ziri-bertsoak**(bigarren argitalpena gehituta).*

εις τήν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1992.)

Zinna-k bertsoak atara omen
daustaz. Inork ez leidu ta idazten?

Epigramak, III, 34. “Chione”
 (Itz.: Joseba Sarrionandia.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.
 Pamiela arg., 1985.)

(*Chione, euskaraz, Edurne liteke*).

ESANEN dizut zergati duzun izen egokia
 eta zergatik ez duzun egokia.
 Hotza zara eta beltzarana. Horregatik,
 Bazara eta ez zara Chione.

Epigramak, III, 71. “Nevolo”.
 (Itz.: Joseba Sarrionandia.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.
 Pamiela arg., 1985.)

ZURE esklabu gazteak zakila du
 minberaturik;
 Zuk, Nevolo, ipurdia. Ez naiz aztia,
 baina badakit, Nevolo, zer egiten duzun.

Epigramak, IV, 41. Errezitatzailea.
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
M. Valeris Martialis epigrammata. Martzialen ziri-bertsoak
(bigarren argitalpena gehituta).
 εις τήν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1992.)

Zergaitik biltzen dozu lepoa
 zapi orreikaz, danen aurrean
 irakurtzeko orduan? Obe
 zapiok gure belarrietan.

Epigramak, V, 43. “Tais eta Laecania”.
 (Itz.: Joseba Sarrionandia.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.
 Pamiela arg., 1985.)

TAISEK beltz ditu haginak;
 Laekaniak elurra bezain zuri.
 Zergatik? Batak bereak dituelako eta
 Besteak erosi berriak.

Epigramak, VI, 53. Galenoa.
 (Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
M. Valeris Martialis epigrammata. Martzialen ziri-bertsoak
(bigarren argitalpena gehituta).
 εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1992.)

Bainua hartu gurekin, pozik
 jan zuen afaritxo
 eta goizean hilik arkitu
 Andragoras gizajoa.
 Faustin, zein ote hain bat-bateko
 heriotzaren zioa?
 Ikusi zuen eta, ametsetan,
 Hemokrate galenoa!

Epigramak, VI, 67. “Ad Pannychum”.
 (Itz.: Benito Fiz.
 Argitaragabea.)

Nahi duzu jakin bada Pannychus,
 zergatik zure Cellia maiteak
 hainbeste eunuko dauzkan morroi.
 Plazerra nahi du, Pannychus,
 umerik ez.

Epigramak, VII, 101 (apokrifo). “De Milone”.

(Itz.: Benito Fiz.
Argitaragabea.)

Milo ez da etxean,
atzerrian dela, soroak hutsik eta landu barik.
Emaztea alabaina umegin.
Zer dela bada, sailak antzu, andrearen ugatza esnedun?
Lurrak laiarik ez, andreak goldea bai ostera.

Epigramak, VIII, 22. “Basurdea eta txerria”.

(Itz.: Benito Fiz.
Argitaragabea.)

Basurde jatera gonbidatu nauk, Gallicus,
eta txerrikoa eman.
Ez ardo eta ez ur nauk neu ere ziria sartzen
badidak, Gallicus.

Epigramak, VIII, 23. “Sukaldari txarra”.

(Itz.: Benito Fiz.
Argitaragabea.)

Anker eta mizkinegi deriztazu nonbait, Rusticus,
afari batengatik sukaldaria zehatzeko agindua
eman baitut.
Zigor horri lar baderitzozu, esaidazu,
zein arrazoi da zuzena sukaldaria astintzeko
hauxe ez bada?

Epigramak, VIII, 43. “Halakoari halako”.

(Itz.: Benito Fiz.
Argitaragabea.)

Fabiusek emazte guztiak ehortzi,
Crestilak senarrak oro.
Biok ohantzearen aurrean hiletako ziriari
eragiten dihardute sutan.
Bat eragiezu euren garaipenean, Venus!
Berdin akabatuko baitira biak:
Libitinak eroango ditu elkarrekin.

Epigramak, VIII, 44. “Bizi zaitez daukazinaren plazerrean”.
(Itz.: Benito Fiz.
Argitaragabea.)

Titulus, entzun nire kontseilua: bizi zaitez!, bizi!
Honetarako beti baita berandu.
Pedagogoaren menpetasunean hasita ere berandu da.
Zuk baina, zahartzaroan ere ez dakizu bizitzan gozaten,
Titulus.
Atalase guztiak higitzen dituzu —«egun on»— esaten zoazela,
izerditan ibiltzen zara, goizetik ibili ere,
hiriaren munek bustita.
Ibili, korrika ibili ere, hiru foroetan zehar,
zaldunen aurretik, Marteren aurretik,
egunean egunean, hirugarren ordutik laugarrenera ibili.
Kendu, pilatu, ostu, jabetu, eduki:
ekin guzti honi utzi behar.
Ihartu dadila kutxatzar hori,
horitu dadila diruz beterik,
ehun orri igaro daitezela mailegu liburuetan, kalendetan.
Oinordekoak zin egingen du,
zuk ez diozula deus ere laga,
eta harriaren gainean zaudela,
txondorraren azpitik papiroa sartzen ari direla,
harropuzturik musu egingen die zure eunukoei,
berauek zugatik negar anpuluetan,
eta zure semeak,
koitadoo!
zeure ohaidearekin igaroko du lehenengo gaua.

Epigramak, IX, 68. “Eskola-maisua”.
(Itz.: Benito Fiz.
Argitaragabea.)

Zer duk gurekin eskola maisu alu horrek,
neska-mutikoen biraoen jasole?
Gangar handiko oilarrek gau isila urratu ez,
eta hik ikaritzen gaituk trumoiaren moduko
ahotsaren dardar latzarekin,
zartaden burrundararekin.
Behargin batek abokatu bat zaldi gainera daroanean,

brontzea ingudean jotean, halakoxe danbadak
 eragiten dituk hik.
 Jendetza zoratuaren eztanda parmularius bat irabazle,
 hura ere ez duk horrenbestekoa.
 Auzook ez diagu eskatzen gau guztian lo egiterik, ez.
 Gaubelaz gaubela bizi gaituk baina, hauxe da oinazea hau!
 Oporrak emaikiek ikasleei,
 Zer nahi duk bada?
 Garrasi egitearren irabazten duana
 guk ordaintzea isil hadin, ala?

Epigramak, IX, 69. "Inkontinentzia".
 (Itz.: Benito Fiz.
 Argitaragabea.)

Andre batekin eta gero kaka egin ohi duk, Policarmus.
 Gizon batekin eta gero, zer ohi duk bada?

Epigramak, IX, 70. "Mecilianus, garaiotako lotsagarri".
 (Itz.: Benito Fiz.
 Argitaragabea.)

«O garaiok, o ekanduok!», esan zuen Cicerok,
 Catilina aberriaren kontrari ezkutuan jardunean zebilela,
 aitagarreba eta suhia arma krudelekin batean ari
 zirenean eta lur hondatuari anaien odola zeriola.
 Zer dela eta diozu horixe zuk orain?
 «O garaiok, o ekanduok!»
 Zer ez duzu gustuko oraingoan, Mecilianus?
 Buruzagi ankerrik ez daukagu,
 armen zoramenik ere ez,
 bake eta poz seguruak ditugu.
 Ez dira gure usadioak garaiokiko egoneza eragiten dizutenak,
 ez!
 Zeure usadioak dira, Mecilianus.

Epigramak, IX, 92. "Morroia eta ugazaba".

(Itz.: Benito Fiz.

Argitaragabea.)

Condilus, ugazaben esturak eta jopuen abantailak
 ez dakik zeintzuk diren,
 Horrexegatik, bada, habil erostaka hire joputasun amaigabea dela eta.
 Espartozko ohandean lo egiten duk, lasai eta goxo;
 Caius, bitartean, azpigarri lumadunetan
 ameskaitzetan murgiltzen da, loak hartu ezinik.
 Caiusek hotz ikaretan irteten dik goizean goiz,
 hainbat eta hainbat jaun agurtzera.
 Hik, Condilus, berriz, heurea ere ez duk agurtzen.
 «Caius, emaidazu neurea» dio Febusek batetik,
 Hiri, Cinnamus, esan, inork ez diosk halakorik ostera.
 Borreroaren beldur akaso?
 Caiusek oin-eskuetan sofrikario
 pairaezina jasan behar dik,
 hamaika jipoi gurago lituzkek zinez.
 Goizean gonbitorik bota eta
 pottottarik miazkatu beharrik eza,
 heurealako hiru bizimodu
 baino hobe ez deritzok bada?

Epigramak, X, 55. "Marulla".

(Itz.: Joseba Sarrionandia.

Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak.

Pamiela arg., 1985.)

MARULLAK, gizon baten zakila hartzen duen
 bakoitzean tamaina eta pisua
 Nehurtzen dio, zenbat zentimetro eta
 zenbat gramo dituen esanaz.
 Eta gero, iharduna amaitu eta zakila
 soka ahul baten antzera utzi duenean,
 Marullak, zenbat tipitu den
 kalkulatzeko du. Ai ene, hori ez da
 Esku bat, hori balantza bat da!.

Epigramak, X, 85. “Txalupa hondoratuak jabea salbatu”.
(Itz.: Benito Fiz.
Argitaragabea.)

Lado adinduak, Tiberreko txalupa baten jabe,
soro batzuk jorratu zituen ibai maitearen ondoan.
Baina Tiber nagiak gainez eginda
neguko uraldietan zingiratzen zituenez,
harriz bete zuen goibazterrean zegoen
txalupa zaharra, eta gainez egiten zuen parajea
ezarri zuen.
Honelaxe eutsi zion urari.
Nork esango?
Txalupa hondoratua jabearen lagungarri.

Epigramak, XII, 12. Mozkorti zekena.
(Itz.: Jon Gotzon Etxebarria.
M. Valeris Martialis epigrammata. Martzialen ziri-bertsoak
(bigarren argitalpena gehituta).
εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, Gernika, 1992.)

Gau guztia edan eta
edan igaro ondoren
aho betean dakizu
aginduak egiten.

Biharamonean, berriz,
ez duzu agindurik
betetzen. Polio, ari
zaitez edaten goizetik!

Juvenal

D. Iunius Iuvenalis.
Jaio: Akino, K.o. 67 baino lehen.
Hil: Erroma, K.o.127 baino beranduago.

Dirudienez, aberasturiko liberto baten semea edo semeordea izan zen, eta erretorika ikasten jardun zuen, baina josteta moduan. Badirudi erbesteratua izan zela satiraren batean idatzitakoagatik, baina ez dakigu zehatz ez noiz ez zein satiragatik.

Lanak:

Saturae (Satirak)

Hamazapi satira dira, bost liburutan. Lehenengo satiran aurkezten ditu berak hautaturiko literatura-generoan erabil daitezkeen gaiak: homosexualitatea, emakume ehiztariak, aberats berriak, salatzailleak, hilburuko-biltzaileak, noblezia endekatua, andere pozoitzailea, gaztetxo neskazalea, zikoizkeria, jokia, kliente-babesa, sabelkeria... Bestelako gaiak ere agertzen dira gero gainerako satiretan: hipokrisia, Erroma vs. atzerria, baserri-bizitzaren goraipamena, Erromako gauak, bere garaiko ogibideak, erlijioak...

Martzial adiskidearen eragina du Juvenalen lanak, baina ez zen hura bezain ospetsu bihurtu bere garaian; ez zuen hura bezain losintxari aritu beharrik ere izan, eta askatasunez kritikatu zituen bere garaiko ohiturak, moral kontserbadoretik abiatuta. Martzialek errealitatearen irrimarrak egiten bazituen, Juvenalek eszena osoagoak marrazten eta margotzen ditu, erretorikan ikasitako baliabideak erabiliz. Baina askotan beste garai batekoak balira bezala aurkezten ditu (batik bat bederatzigarren liburutik aurrera), balio orokortzailea emanez.

Juvenalen idazlanak

Satirak, III, 100-112. Greziarrak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Komediante-herria da. Zuk barre eginez gero, algara are handiagoz asaldatuko da; negar egingo du lagunaren malkoak ikusiez gero, baina ez da saminduko; zuk negu-partean sutontzitxoa eskatuez gero, artilezko tapakia jantziko du hark; zuk «bero naiz» esanez gero, izerditan jarriko da. Hortaz ez gaude lehiatzeko moduan: hobe izango da, beti gai izango baita, gauez nahiz egunez, besteen begitartearen arabera aldatzeko bere aurpegiera, beti prest eskuei txaloka eragiteko, goraipatzeko, lagunak korrokada polita jaurti duelako edo txiza artez-arte egin duelako, edo hondoa iraultzean urrezko kaka-ontziak zarata egin duelako. Gainera ez dago ezer haren iztartearentzat sakratua edo ukiezina denik: ez etxeoandrea, ez alaba birjina, ez senargai bizargabea bera, ez eta are seme ordura arte lotsa galdu gabea ere; eta halakorik ez badago, adiskidearen amamarekin egingo du txortan.

Satirak, III, 223-231. Baserri-giroan hobeto.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Zirkuko jokoak uzteko gai bazara, etxe ederra
eros dezakezu Sora aldean, edo Fabraterian, edo Frusinonen,
orain urte betean zulo ilun baten alokairuan ordaintzen duzunagatik.
Ortutxo bat izango duzu, eta putzu sakonerarik gabea, sokarik erabili gabe
eramateko moduan ura, erraz-erraz aterata, landare berrietara.
Bizi zaitez errobikoaz eta ortuko lanaz maiteminduta, baserritar moduan,
hortik ehun pitagoras-zalarendako oturuntza ateratzeko moduan.
Ez da makala, edozein lekutan, edozein bazterretan,
norberaren eta musker bakartiren baten jaun eta jabe izatea.

Satirak, X, 77-81. Panem et circenses.
(Itz.: Gidor Bilbao)

... Aspalditik, bozak inori saltzen
ez dizkiogunetik, herriak ez du ardurarik; behinola
agintea, faszeak, legioak... dena ematen zuena,
orain neurrikoa da eta aski du soilik bi gauza irrikatuz:
ogia eta zirkuko jokoak.

Satirak, XI, 197-202. Zirkua.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Gaur Erroma osoa dago Zirku Nagusian eta belarrietaraino datorkit
zalaparta; beraz ondoriozta dezaket berdeen taldeak irabazi duela.
Galdu izan balu triste eta isilik ikusiko baitzenuke hiria,
kontsulak Cannasen hauts artean garaituak izan zirenean
bezala. Doazela gazteak ikuskizun horretara, egoki baita hauentzat
zarata eta apustu ausarta, eta neskato pinpirinaren ondoan esertzea.

Satirak, XV, 87-103. Baskoi gizajaleak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Baina gorpu bati hortza sartzeko indarra izan duenak
ez du inoiz hura baino okela gozoagorik jan.
Eta ez ibili galdetzen edo pentsatzen hain krimen izugarrian
lehenengo haginkada hartu zuenari gustatu zitzaion ala ez:

gorpu osoa amaitu eta gero, azkena agertu zenak, ordea, hatza lur gainetik igarota dastatzen zituen odol-hondarrak. Esan ohi denez, halako jatekoari esker salbatu zuten bizitza baskoiek. Baina egoera desberdina da. Ordukoan zoritxar gaiztoa eta gerraren hondamena bildu ziren, muturreko egoera: setio luzearen ondoriozko gose larria. (...) Belar-mota guztiak eta animalia denak amaitutakoan, sabel hutsaren amorruak behartuta dena bukatu zutenean, etsaiak eurak ere errukitu zirenean itxura zurbil-argalarekin hezur hutsetan ikusita, gosearen gosez besteen soin-atalak laurdenkatzen hasi ziren, norberarenak ere jateko gertu.

Plinio Zaharra

C. Plinius Secundus.

Jaio: Comum, K.o. 23.

Hil: Ponpeia, K.o.79.

Zaldun-familiakoa zen eta oso karrera militar aktiboa izan zuen, Vesubioren erupzioa hurbiletik ikusi nahian.

Lanak:

Galdutakoak:

De iaculatione equestri (Xabalinaren erabilera zaldizkoentzat)

Taktika militarreko liburua.

Dubii sermonis libri VIII (Adierazpide-zalantzak) eta *Studiosi libri III* (Ikastunaren liburuak)

Gramatika-liburuak.

A fine Aufidii Bassi (Aufidio Basorenaren jarraipena)

Aufidio Basoren historia-liburuaren jarraipena.

Bellorum Germaniae libri XX (Germaniako gerrak)

De vita Pomponi Secundi (Ponponio Sekundoren bizitza)

Iritsi zaiguna:

Naturalis Historia (Izadi-historia)

Entziklopedia modukoa da bere *Izadi-historia*: kosmologia, geografia, antropologia, zoologia, botanika, medikuntza, mineralogia... Ezagupen-bilduma zinez estimagarria da, metodoa, kritikotasuna eta idaztanka-txukuntasuna falta bazaizkio ere.

Plinio Zaharraren idazlanak

Naturalis Historia XIII, 68-82. Papiro-orria.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Oraindik ez ditugu aipatu paduretako landareak eta ibaietan sortzen direnak, baina Egiptotik alde egin baino lehen papiroaren izaerari buruz hitz egingo dugu, papiro-orriaren erabileran oinarritzen baita neurri handi batean zibilizazioa, eta zalantzarik gabe horren oroimena.

Marko Varronek dioenez, Alexandro Handiaren garaipenarekin aurkitu omen zen material hori, Egipton Alexandria sortzean. Lehenago ez zen papiro-orririk erabiltzen: lehenengo palmondo-hostoetan idazten zen, gero arbola batzuen oskolean. Hurrengo, oroigarri publikoak berunezko zilindroetan egin ziren eta azkenik idatzi pribatuak ere oihalean edo argizaridun oholtxoetan egiten hasi zen. [...]

Beraz papiroa Egiptoko paduretan sortzen da edo, Nilo ibaiak gainez egiten duenean, horren ur geldoetan, bi ukondo baino gutxiagoko hondoa dagoen lekuan. [...] Sirian ere sortzen da, kanabera usaintsuaren laku berean. [...] Duela gutxi jakin dugu Eufratesen, Babilonia aldean sortzen den papiroa ere erabiltzen dela papiro-orri gisa; baina oraindik partook nahiago dute letrak oihaletan idatzi.

Papiro-orria ateratzeko orratzak bezala zatitzen dira landarearen zuntzak, ahal den xafla mehe eta handienak aterez. Hoberenak erdi-erdian izaten dira, eta gero mozketaren hurrenkeran gero eta txarragoak. [...]

Niloko urez bustiriko ohol baten gainean ehuntzen da dena eta horren ur-lupetza itsasgarri suertatzen da.

Lehenengo luzetara jartzen dira oholaren gainean papiroak, ahal bezain luze, eta alde bietako mutur-soberakinak moztu ondoren, trebesetara egiten da sarea. Orduan prentsa batez zapaltzen da eta eguzkitan lehortzen dira xaflak. Lotu egiten dira gero, beti hoberenetik hasi eta txarrenera. Anezka bakoitzean ez da sekula hogei xafla baino gehiago izaten. [...]

Oso tamainu desberdinetakoak izaten dira. [...] Gainera nahi izaten da papiro-orria fina, sendoa, zuria eta leuna izatea. [...]

Hortz batez edo maskor batez berdintzen dira koskak, baina letrek ez dute irauten. Papiro-orria leunduz gero nekezago hartzen du tinta, distiratsuago agertu arren.

Kolak, mota batekoa nahiz bestekoa izan, egun bat izan behar du, ez gehiago ez gutxiago.

Naturalis Historia, XIII, 70. Larrutxa.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Gero, Ptolomeo eta Eumenes erregeek elkarren arteko lehia jardun zuten biblioteken inguruan eta Ptolomeok papiro-orriak esportatzea debekatu zuenez, lehen aipatu dugun Varronen arabera, larrutxa erabiltzen hasi ziren Pergamon. Gero asko zabaldu zuen gizakiaren hilezkortasunaren oinarria den material horren erabilera.

Naturalis Historia, III, 18. Hispania Citerior.

(Itz.: Jose Luis Agote, Juanjo Barandiaran, Jerardo Elortza.

In Koldo Larrañaga, *Euskal Herria Antzinatean. Materiale eta agiriak*.

Kriselu-UNED Bergara arg., 1988.)

Citerior Hispania-ren antzinako forma, beste probintzia askorena bezala, aldatu egin da pitin bat, zeren Pompeius Magnus-ek Pyrenaeus-en eraiki zituen trofeoetan testigatzen bait du 866 “oppidum” menderatu zituela Alpeetatik Ulterior Hispania-ko azken mugetaraino. Gaur egun probintzia guztia zatitua dago zazpi *conventus*-etan: Carthaginiensis, Tarraconensis, Caesaraugustanus, Cluniensis, Asturum, Lucensis eta Bracarum. Gainera bitez irlak, geroago mintzatuko bait gara haietaz. Probintziak bere baitan, beste batzuen meneko diren 293 “civitas”-ez gainera, beste 179 “oppidum” ditu, berauen artean direla: 12 kolonia, 13 “oppidum” zuzenbide erromatarra dutenak, 18 Latium-eko zaharra dutenak, 1 federatuena duena eta 135 zergaduru.

Plinio Gaztea

C. Plinius Caecilius Secundus.

Jaio: Comum, K.o. 61.

Hil: Erroma, K.o.113.

Zaldun-familiakoa zen, Plinio Zaharraren loba eta oinordekoa. Karrera politiko garrantzitsua egin zuen, Bitiniako gobernadore izateraino.

Lanak:

Panegyricus Traiani (Trajanoren gorazarrea)

Litterae (Gutunak)

Kontsul izendatu zutenean enperadoreari esker ona erakusteko egindako hitzaldia-
ren egokitzapena da *Panegyricus Traiani* (Trajanoren gorazarrea), benetan eginda-
koa baino luzeagoa. Luzeegi gertatzen da eta erretorika-baliabidez beteegia.

Gutun-liburuko 122 gutun Trajanori zuzendurikoak dira, Bitiniako gobernadore zela elkartrukaturiko administrazio-gutuneria; balio historiko handia dute, beraz. Baina Plinioren gutun bezala ezagutzen direnak literatura-gutunen 9 liburuak dira. Argitaratzeko asmoarekin idatzi ziren: idaztankera zainduta, bakoitzean gai bakar bat landuta, liburuan *variatio*-aren arabera egituratuta... Bere gizartea aurkezteko literatura-modu bat dira.

Plinio Gaztearen idazlanak

Gutunak, I, 1. Gutunak argitaratzeko asmoa.
(Itz: Bingen Amezaga.
“Plinio Gaztearen idazkiak”.
Euzko Gogo, 1951.)

Plini’k bere Septiki maiteari, agur.

Sarritan aolkatu didazu arduratsuxeago idatzi ditutenetako eskutitzak bildu ta argitara ditzadan. Bildu egin ditut, ez aldikoa aldiari (ixtoria ez bainun antolatzen), eskuetara zaskidanez baizik. Ez gaitezala orain garbai zu zure esanaz, ni nire esagiñaz. Oraindik bildu ez diranak, billatu ta berriak idatzi ba’ ditzat, galtzen utzi ez ditzadan. Ongi izan.

Gutunak, I, 1. Gutunak argitaratzeko asmoa.
(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.
“Plinio Gaztea (eskutitzak)”.
Excerpta, 1988-1989.)

K. Plinio-k Septikio adiskideari, agur.

Sarritan eskatu didazu nire eskutitzak, ardura apur batez idatzirik zeudenak, behintzat, bildu eta argitara eman ditzadan. Bilduak ditut, ez aldiari dagokion hurrenkeraz (ez bait nintzen historia idazten ari), baizik eta eskura etorri ahala. Gauza bat baizik ez zaigu peitzen, zu zure aholkuaz eta ni nire aginduaz damu ez izatea. Beraz, oraingoz ahaztuxe ditudanak bilatuko ditut eta, berririk eginez gero, ez ditut baztertuko. Agur.

Gutunak, I, 3. Atsegina landetxean.

(Itz: Bingen Amezaga.
“Plinio Gaztearen idazkiak”.
Euzko Gogo, 1951.)

Plini’k bere Kanini Errufu maiteari, agur.

Zer berri Komu’n zure ta nire atsegiña? Zer landetxe zoragarri ortan? ta legorrpea beti udaberrian? ta albodi gerizpetsuak? ta ubide muzker, garrdena? ta bere azpiko aintzira morroia? ta egurastokia lurr gain bigun baiña sendokoa? ta inguru ta barnetik eguzkiz beteriko iger-leku ederra? ta yantoki aundiak eta gutxitarakoak? ta egunetako ta gautako etzan-gelak? zure egoteaz atsegindu ta aldizka ba al zauzkate? ala, oi bezela, zure lurak ikustatzeko arduraz sarritako yoan-etorrietan zabiltz? On guzi orietaz atsegintzen ba’zera, egitan zorionekoa zaitut; bestela, askotariko bat. Zergatik (garaia ba-da ta) ardura apal zekenok besteri leporatu ta.ez diozu ikaskuntzari burua ematen bakarrtegi barna, artetsu ortan? Ura bekizu lankizun eta lanartea, ariketa ta atsedena; loak eta logabeak emazkiozu. Iruditu ta arrpikotu zurea beti izango dan lanen bat; gaiñerako ogasunak zu ilda, beste batenak; au, ostera beti izango duzu zurea. Ba-dakit nori nagon; zure gogo ta biotza ezagunak ditut. Alegin zaitez zure buruaz obeki uste izateko: ezautu zenbateraiñokoa zeran eta besteek ezautuko dute ere. Ongi izan.

Gutunak, I, 4. Zerbitzariak.

(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.
“Plinio Gaztea (eskutitzak)”.
Excerpta, 1988-1989.)

K. Plinio-k Ponpeia Kelerina bere amaginarrebari osasuna.

Hori horniduraren ugaria Okrikulo, Narnia, Karsula eta Perusa-ko zure etxaldeetan! Eta Narnia-koan bainu-gela ere bai, nire eskutitzak direla eta! Zurerik, honez gero, ez da behar; behinolako laburto hura aski izan da. Hala fede! Neureak direnak ez ditut zeureak bezain nire; alde hau dago, baina; zureek (zerbitzariak) nireek baino ardura eta arreta handiagoz atosten nautela. Beste horrenbeste gertatuko zaizu, noski, gurera behin etorritz gero. Etor zaitezen nahi nuke, lehenengo, zu gure gauzez goza zaitezen ni zureez bezala; bigarren, nireak (zerbitzariak) bizkor daitezen, noizbait, lasai eta ia alfer samar egoten bait dira nire zain. Ugazaba bigunen zerbitzarien artean ohituraren ohituraz beldurra moteldu ohi da, gauza berriez zuhurtu ohi dira eta nagusien gogokoak izaten saiatzen dira, beste batzuren bidez nagusien bidez baino gehiago. Agur.

Gutunak, I, 6. Diana eta Minerva.

(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.

“Plinio Gaztea (eskutitzak)”.

Excerpta, 1988-1989.)

Barre egingo duzu; bai, bai, egizu. Neronek, zuk dakizun honek, hiru basurde hatzeman ditut, eta ederrak, hala fede! «Nork, eta zeuk?», esanen duzu. Bai, neronek; eta egoneango atsedenaldiari guztiz utzi gabe. Sareen ondoan eserita nago; hurbilean ez azkonik, ez lantzarik, stiloa eta oholtxoak. Zerbait hausnarrean nerabilen eta idazten ari nintzen, esku hutsik etorri behar izanez gero, argizariak, behintzat, beterik ekartzeko. Ez uste ikasteko modu hau gitxiestekoa denik, gero; berebizikoa duzu, gorputzaren higieraz eta eraginaz gogoari ere eragiteko. Hasteko, basoz inguratuta egotea, bakardadea eta ehizaldian den isiltasuna bera ere oldozmenaren zirikatzaile handiak dira. Beraz, ehizatan zoazenean, neuk diotsut, ogi-otartxo eta ur-ontzia ez ezik, oholtxoak ere bai eroan egikezuz. Ikusiko duzu nola Minerva ez dabilen mendietan Diana baino gitxiago. Agur.

Gutunak, I, 6. Diana eta Minerva.

(Itz: Bingen Amezaga.

“Plinio Gaztearen idazkiak”.

Euzko Gogoa, 1951.)

Plini’k bere Tazitu maiteari, agur.

Parre egingo duzu ta ba-daukazu zeri. Nik, ezaguna duzun Plini onek, iru basurde atzitu ditut eta eder-ederrak gero. Zerorrek? diozu. Neronek. Ez diet, orregatik, osoro uko egin nire zabarkeri ta atsedinari. Sare ondoan neutzan; azkona edo aztamakilla ez-baiña eztena ta oltxoak neuzkan arbidean. Zer-edo-zer gogoratu ta idazten nun, esku utsik itzultzen banintzan ere, ezkoak beterik ekarrteko. Lan bide au ez duzu arbuiatu bear; arritzeko da gogoa nola itzartzen dan gorputzaren zirkiña ta yoan-etorriak dirala bide. Gaiñera, inguruko oianak, bakarrtasuna baita eizatzeari dagokion ixiltasun aundi orrek, ere, gogamena zirikatzeke berebizikoak dira. Eizatan zoazanean, beraz, eraman otzara ta zatoa baiña oltxoak aztu gabe; siñeskidazu, ta Diana, Minerba baiño mendizaleagoa ez dala egiztatuko duzu. Ongi izan.

Gutunak, I, 9. Ezerezkeritan aritzea.

(Itz: Bingen Amezaga.
“Plinio Gaztearen idazkiak”.
Euzko Gogoa, 1951.)

Plini’k bere-Miniki Fundanu maiteari, agur.

Arritzekoa da. Arrtzen dituzu banaka irian igarotako egunak eta zure une guzien zenbatzea beterik duzu edo ba-duzula dirudi; batzuk-batzuk arrtu ezker, ordea, ez dago zenbatze osorik. Norbaiti galde ba’dagiozu: «Zertan ari izan zera gaur?», erantzuten dizu: «Gizon-toga baten arrtzean izan naiz». «Eztegu edo ezkonitzetan egon naiz». Alakoak bere ilburukoa ziñestatzeko dei egin nau. Urliak bere auzian lagun dagiodan; Berendiak, batzar batera yoateko. Arazo guziok bearrezkoak ziran bete zenitun egunean, baiñan, egun guzien yarduna bat bera izan dala gogoratzean, utsak agertzen zaizkigu, bakarregian, batez ere. Ordun ba-datorrigu gogoratze au: «Zenbat egun galdu ditudan yardun ain alperrikakotan!».

Auxe esaten diot nire buruari nire Laurentino’ko etxeraten naizaneko. Ba-diardut emen, naiz irakurtzen, naiz idazten, naiz gorputzaz arduratzen gorputz-indarrak gogoarena baitakar. Ez dantzut, ez diot entzun eta esan izanaz damutzen naunik. Iñor ez datorkit, izketa gaizkinaiz, bat-edo-baten gibela yatera. Nik neronek ez dut iñor txarresten nire burua ez ba’da, eraz idaztea ez dudanean. Ez itxaropidek, ez bildurrek ez nau artegatzen; iñongo zurrumurrak ez kezkatzen. Nire buru ta liburuakin ari naiz bakarrik. Au bizikera zuzen eta garbia! Au lanarte gozo ta itzalgarría ta edozein lanbide baiño ederragoa ere! Itsaso ori!, itsasbazterra, zuek nire egizko Musategi eskutuak! Amaika gauza agertu ta amaika idatzi erazten dizkidazute!

Siñeskidazu: utzi zuk ere, al bezain laster, orrako zalaparta ori, alperrikako yoan-etorriak eta lan uts-uts oriek eta eman zure burua ikaskuntza edo lanarteari. Obe baita, gure Atili’k ain zugarri ta itz-gozoez dionez, ezer ez egitea ezerezkeritan ari izatea baiño. Ongi izan.

Gutunak, I, 11. Idatzi, arren.

(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.
“Plinio Gaztea (eskutitzak)”.
Excerpta, 1988-1989.)

K. Plinio-k Fabio Iusto adiskideari osasuna.

Aspaldisko ez didazu eskutitzik bat ere bidali. Ez dut zer idatzirik, diostazu. Ba, horretarakoxe idatzi: ez duzula ezer idaztekorik esateko. Edo gure aurretikoek ohi zutena bakarrik esateko, hasierako «Ongi bazaude, ondo da; nihaur ere ongi»,

harako hura. Aski duket horrekin; horixe bait da gehiena. Txantxetan ari naizela uste al duzu? Benetan egin dizut eskea. Ea, egizu jakin dezadan zertan ari zaren; ezin bait dut ezjakinean egon, larriki kezkatu gabe. Agur.

Gutunak, I, 13. Irakurraldiak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Gaio Pliniok Sosio Senezion lagunari, agur.

Aurtengo urteak poeta ugari ekarri du; apiril osoan ia egun bat ere ez da izan irakurraldia egin duen inor gabe. Poztu egiten naiz ikasketen loraldi horrekin eta giza adimenak agertu eta erakusten direlako, entzutera jende gutxi joan arren. Asko egongeletan egoten dira eta hizketan ematen dute entzunaldiaren denbora eta sarri-sarri eskatzen dute abisatzeko ea irakurlaria sartu den, ea hitzaurrea esan duen, ea liburuaren zatirik handiena pasatua duen; eta orduan azkenik sartzen dira, baina are orduan ere astiro eta poliki; eta ez dira geratzen, ez; amaitu baino lehen irtetzen dira, batzuk disimuloz eta erdi-ezkutuan, beste batzuk lasai eta zabal.

Eta, ala Herkules, esaten da gure gurasoen garaian Klaudio zesarrak, jauregitik pasieran zebilela jende-hotsa entzutean, zer ote zen galdetu zuela; Nonianoren irakurraldi bat zela esan ziotenean berehalaxe joan omen zen, irakurlaria ustekabea harrapatuz. Gaur egun astia sobera duena ere, oso aurretiaz gonbidatu arren eta behin eta berriro gogorarazi arren, ez da etortzen; edo etorriez gero, kexatu egiten da eguna (ez galtzean) galdu duelako. Are laudorio eta onespen handiagoa merezi dute beraz, entzuleen axolagabekeria eta erdeinu honekin idatzi eta irakurraldiak eskaintzeko gogoia galtzen ez dutenek.

Nik ia inori ere ez diot huts egin. Egia esan gehienak lagunak ziren, izan ere ez baita ia inor literatura maite eta ni maite ez nauenik. Horregatik eman dut hirian pentsatua nuena baino denbora gehiago. Orain itzul naiteke bakarlekura eta jendaurrean irakurriko ez dudan zerbait idatzi, pentsa ez dadin irakurraldietan entzulea barik hartzekoduna nintzela. Gainerako kontuetan bezala, entzule-lanean ere ez baita eskerrik merezi gero ordaina hartzeko bada. Agur.

Gutunak, I, 15. Afaritara agertu ez.

(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.

“Plinio Gaztea (eskutitzak)”.

Excerpta, 1988-1989.)

K. Plinio-k Septizio Klaro adiskideari osasuna.

Zu, zer? Afaritara etorriko zarela eta gero agertu ez! Horra epaia: azkenengo txanponeraino ordainduko didazu egindako gastua, ez, gero, txikia. Dena zegoen prest: uhaza bana, barraskilo samurrak, bina arraultze, ardo-eztizko edaria, elurra ipinita (berau ere ordaindu beharko, eta lehenena, gainera, gurditxoan eraman bitartean desegiten bait da), olibak, zerbak, kalabazak, kipulak, eta beste ainitz jaki bikain. Antzezlaria entzungo zenukeen, irakurlea edo lira-jolea, edo nire esku zabalak eskainitakoak oro. Zuk, berriz, ez dakit norenean, ostrak, urdeme-sabelkiak, itsas-lakatzak eta Gadestarrak gurago izan dituzu. Hartuko duzu zigorra, ez diot zein. Gaizki egin duzu; zeuri ez dakit, baina niri bai, ezetza eman didazu, eta zuri ere bai agian. Hango barreak, kontu-kontari, eta zenbat solasaldi egingo genukeen! Beste askoren etxean, bai, afari ugariagoak izango dituzu, baina gurea bezalako poza, bakuntasuna eta lasaitasuna, nekez. Proba ezazu eta gero, besteengana ez joateko aitzakiarik ez baduzu, eman niri beti ezetza. Agur.

Gutunak, I, 21. Erosketetan.

(Itz: Jon Gotzon Etxebarria.

“Plinio Gaztea (eskutitzak)”.

Excerpta, 1988-1989.)

K. Plinio-k Plinio Paterno adiskideari osasuna.

Zure barru-eritziarekin, eta orobat zure begienarekin, benetan zorretan nago. Ez, noski, gustu handirik duzulako, harro ez zaitezen, nirearen besteko gustua duzulako baizik. Eta hau, egia esan, bada gauza handia. Txantxetan ibili gabe: jopuak, zure aholkuz erosiak ditut, itxura onekoak dira. Egokiak ere izango diren ikusi egin behar. Salgai daudenean hau begiz baino hobeto belarriz igarri ohi da. Agur.

Gutunak, I, 24. Lur txiki bat.
 (Itz: Jon Gotzon Etxebarria.
 “Plinio Gaztea (eskutitzak)”.
Excerpta, 1988-1989.)

K. Plinio-k Bebio Hispano adiskideari osasuna.

Trankilo nire lagunak soro ttipi bat erosi nahi du, zure lagun bat saltzekotan dabilena. Egizu ahalegina, otoi, prezio onean eros dezan; horrela erosiz gero poz hartuko dugu. Erosketa txarra beti ere mingarria, batez ere jabearen zentzunik eza erakusten duelako. Gure soro hau dela eta, berriz, salneurria gogokoa badu, gauza askok erakartzen dute nire lagunaren gogo: hiriaren hurbiltasunak, behar denezko bideak, landetxearen egokitasunak, alderdi horren egoerak, erakarri gehiago egiten bait du uxatu baino. Gurea bezalako jabe eskolatuentzat, gainera, aski da horrelako lur-arloa: burua arindu, begiak atsegindu, bazterrak arakatu, beti bideska bera zapaldu, mahats aihenak ezagutu eta zuhaiznoak zenbatu ahal izateko modukoa izatea. Zer guztiok azaldu dizkizut argi ikus dezazun zordun izango natzaizula hura nirekiko zorretan den neurrian, eskaintzen den horrelako lur-arlotxo hain prezio onean eros baleza, gero damutu egiteko aukerarik gabe. Agur.

Gutunak, I, 24. Lur txiki bat.
 (Itz: Bingen Amezaga.
 “Plinio Gaztearen idazkiak”.
Euzko Gogo, 1951.)

Plini’k bere Bebi Hispano maiteari, agur.

Suetoni nire adiskide miñak, zure lagunetako batek salgei omen daukan lur txiki bat erosi nai du. Alegin zaitez, arren, bidezko sariz eros dezan, erosteaz atsegin dedin. Erote txarra nekagarri baita beti, yabeari bere ergelkeria aurpegira ematen diola dirudilako, batez ere. Lur txiki ontan, saria eder izaten ba’zaio, gauza askok atsegintzen dute nire Suetoni maitea: Erroma’ren urbilla, bidearen erosoia, etxearen neurri ona ta lurraren edago egokia, yostatzeke geiago lanpetzeko baiño. Au bezelako etxekoyaun ikastunai, ba, naiko zaie burua atsedentzeko, begiak berritzeko, inguruka ibiltzeko, bideska batetik yoan eta etortzeko, bere matsondo guziak ezautzeko ta zugaznoak oro zenbatu al izateko bear besteko lurra edukitzea. Azalpenok ematen dizkizut ongi yakin dezazun bera niganako ta ni zukanako esker-zorrearcan aundia, esaniko tasunek goratzen duten landetxe ori erosiko ba’lu, damuari lekurik ez emateko ordainpide bate. Ongi izan.

Gutunak, IX, 6. Zirkuko jokoak.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Gaio Pliniok Kalvisio maiteari, agur.

Azken aldi honetan atsedenaldirik gozoenean aritu naiz nire taulatxo eta lan txikien artean. Nola izan liteke hori, esango duzu, villa batean? Zirkuko jokoak izan dira, nik batere atsegin ez dudan ikuskizuna.

Han ez da ezer berririk, ez da ezer desberdinik, behin ikustearekin aski ez den ezer ez da. Harritu egiten nahiz ikusirik milaka gizon aldian behin ume handiak bezala izaten direla zaldi-lasterketan eta gurdizainak gurdien aurrean ikustera joateko irrikitan.

Zaldien zalutasunaz edo gurdizainen trebeziaz interesatuko balira behintzat, ulertuko litzateke atsegin hori; baina soinekoa da txalotzen dena, soinekoa da maite dena eta lasterketa-erdian lehenengo kolorea bigarren jartzen bada eta bigarrena lehenen, oihiak eta txaloak lekuz aldatuko dira eta bertan geratuko dira gurdizain ospetsuak, zaldi ospetsuak; hauek ezagutu ohi dira eta beren izenak behin eta berriro etengabe esaten dira. Halakoa baita tunika eskas batek duen indarra, halakoa bere garrantzia, ez soilik tunika bera baino eskasagoa den jendaldearentzat, baizik eta baita ganorazko gizon zenbaitentzat ere.

Pentsatzen dudanean josteta ezdeus, tentel, beti-berdin hori dela euren lekuetan jarrarazten dituen inoiz asetu gabe, halako poztasun bat sentitzen dut hura sentitzen ez dudalako. Eta egun horietan, atsegin handiz eskaintzen diet letrei beste batzuek are zeregin alferrekoagoetan ematen duten aisialdia. Agur.

Tazito

P. Cornelius Tacitus.

Jaio: K.o. 55 ?.

Hil: K.o. 120 ?.

Zaldun-familiakoa zen. Erretorika-ikasketak egin zituen eta hizlari eta abokatua izan zen. Nervaren garaian kontsul izan zen eta Asian kontsulorde. Domiziano hil ondoren hasi zen idazten.

Lanak:

Dialogus de oratoribus (Hizlariet buruzko elkarrizketa)

Literatura-kritikako lana da, Zizeronen lanen antzekoa.

De vita et moribus Iulii Agricolae edo *Agricola* (Julio Agrikolaren bizitza eta ohiturei buruzkoa)

Aitagarrebaren biografia da, K.o. 98an argitaratua.

Historia lana da, idealizazio puntu batekin.

De origine, situ, moribus ac populis Germanorum edo *Germania* (Germaniarren jatorria, kokalekua, ohiturak eta herriei buruzkoa)

K.o. 98an argitaratua.

Herri ezagutu-berrien deskripzio geografiko eta etnografikoa da.

Historiae (Historiak)

12 edo 14 liburuetatik lehenengo lauak eta bosgarrenaren hasiera baino ez dira gorde.

K.o. 98az geroztik argitaratua.

K.o. 69tik 96ra bitarteko gertakizunen historia-liburua da, Neronen heriotzatik Domizianorenera bitartekoa.

Annales. Ab excessu divi Augusti (Urtekaria. Augusto jainkozkoren heriotzatik hasita)

16 edo 18 liburuetatik I-IV, XI-XVI eta, zatika, V-VI baino ez dira gorde.

K.o. 115az geroztik argitaratua.

K.o. 14tik 68ra bitarteko gertakizunen historia liburua da, Augustoren heriotzatik Neronenera bitartekoa.

Historiae eta *Annales* dira lan nagusiak. Elkarren osagarri dira (atzekoz aurrera) eta are historia osoagoa egin nahi zuen, baina ez zuen dena burutzeko astirik izan. Historialari bikain gisa dihardu: jatorrizko iturriak (senatuaren batzar-agiriak, gudaiburu eta gobernadoreen txostenak...) eta beste historia-lan batzuk aztertzen ditu, ahozko lekukotasunak biltzen ditu, historia osoaren interpretazioa egin eta aurkezten ahalegintzen da eta deskripzio indartsuak egiteko gaitasuna du. Interpretazioak gehiago begiratzen die gizakiei egiturei baino eta ohitura txarrak gairitu eta onak berreskuratzen lagundu nahi du bere lanarekin. Eta, zeharka bada ere, inperioa gobernu-era gisa kaltegarria izan dela erakusten dio irakurleari.

Ikuspegi estetikutik historia patetikoa dela esan ohi da, tragikotasunetik hurbil delako; pertsonaia kementsuak eta gertakizun garrantzitsuak kartsuki aurkeztuz lortzen du hori. Laburtasun miresgarria, hiztegiaren aniztasuna, eta ironia eta hotsandia nahasten dituen irregulartasuna dira bere idaztinkeraren ezaugarriak.

Tazitoren idazlanak

Hizlariet buruzko elkarrizketa, IX, 3-4. Esker-tzarreko kultura-ekintza.
(Itz.: Gidor Bilbao)

... [bertsolerro] hauek Basoren etxean sortzen dira, eder eta lerden, baina esango dizuet zer arrakastarekin. Urte osoan, egunez egun eta gauetako zati handi batean liburu bakar bat landu eta biribildu ondoren, oraindik berak bilatu eta ia behartu behar du norbait entzutera joateko mesedea egin diezaion. Eta hori ere ez dohainik, etxe bat eskatu behar baitu, entzungela paratu, eserlekuak hartu eta txartelak banatu. Irakurraldia oso arrakastatsua bada, laudorio guztiak lehenengo edo bigarren egunean geratuko dira, fruitu ziur eta iraunkorra eman baino lehenago bilduriko landarea edo lorea bezala. Eta hortik ez du lortuko ez adiskidetasunik, ez klientelarik, ez inoren gogoan iraungo duen esker onik, ez bada harrabots zehaztugabe bat, alferreko hitz goxoak eta poz iheskorra.

Annales, I, 42-43. “Germanicoren Izkundea Soldadu machinatuai”.
(Itz.: J. A. Mogel.

Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos, o demostración práctica de la pureza, fecundidad y eloqüencias del idioma bascuence.
Tolosa, 1802.)

Nere emazte, ta nere Umeac ez ditut maiteago nic ere Aita ta Erria baño. Baña nere Aitac arquitzen du burua gordetzeco videa bere Anditasunean, ta Erromaco Aguintaritzac (Imperio) badu paque ta sendotasuna bere Soldadu Taldeetan. Zuen onizate, zorientasun, ta icen ederra balego nere emazte, ta ume gaissoac galtzean, ipiñico nituzque edochein irriscutan. Ordea ezcutatu ditut zuen aserre gogorretic, zuec prestatu ta zorroztu dituzuten Gañibetac sartu ditecen nere bularrean, nere odolean, ase albalidi zuen gorroto muga gabea, gueitu-gabe zuen gaiztaqueria eriotza emanaz Augustoren Biloiba, ta Tiberioren Errañari. ¿Noraño bada elduda zuen aberetasun, edo guizagabetasun Ceruraño dei eguiten duena? ¿Cer icen emango zaitzu? ¿Soldaduená, inguratu dezuten ezquero, arrapatzeco indarrez zuen Aguintari andiaren Semea? ¿Erritarrena? Osticopetu dezute *Batzarrea* bere escu bidean. Ezdiozute eceri lotsaric gorde; ez gendeen arteco legue artuei, ez *Bialquiñai* (Embaxadores) ez etsyai. Igaro ciran egunetan Julio Cesar-ec, paquetzeco bere Soldaduen artean jaiqui zan iscambilla, ta machinada osoa, etorri nai etzutela bere esanetara, etzuen bururic ausi, ez mihia moteldu, ez bere eztarria laztu jardun luceaquin: bacarric aitatu zuen zoli itz au, *Erromarrac*; eta beingoan

paquetu ta etorri ciran bere escura. Augustoren arpeguiera, ta beguirune itzaltsuac ipiñi cituen (Accion) arrituric, ta icaragorrian Soldadu aldra machiñatuac. Ezagutzen det ez naizala berdintzeco guizon andi oequin; baña nator beren odoletic. España, edo Siriaco Soldaduac eracutsi, ta eguin balidate videgabe chararren bat, igarocorra izango zan neretzat; ez nintzan arrituco, ez nuen aserrez chist bat ateraco. Baña zuec, lenengo ta ogueigarrengo Soldadu taldeac, artu ezquero ambeste mesede Tiberioren escuetatic; batorrec Banderac, ta besteac bere lagun izatea ambeste gudatan, ta ain saristatuac, esquer ederrac ematen dizquiotzute Tiberioren odoleco gaizquiric iñoiz eguin ez dizuenari. ¡Cein berri onac emango dizquiot nere Aitari beste lecu ascotatic onac baño obeac artzen dituen orduan! Jaquinerazo bearco zayo, nola bere Soldadu zaar ta berriac aspertzen ez diraden, asetzen ere ez, ez diruac artuaz, ez beren echeetara joateco auquera emanaz: emen bacarric billatzen dala eriotza ematea: Euntaria (Centurion) urrutitzea: Errico Buruzaiac gatigatzea, ta galtzea Batzaarreco Ecautuac (Diputados): celai ta ibarretan basatu dala luurra Erromarren odolarequin; ta salgai dagoala nere vicitza gorroto didaten etsayetan. Ori eguin bear bacenduten, asmo orietan bacembilzaten ¿cérta-raco quendu cindaten escuetatic araco Gañibet nere bularrera neuc neramana, bularra barrentzeco, nere izcuntzaco lenvicico egunean? ¡O adisqueide gaizqui beguiratu, ta erruqui gabeac! Obeto eguin zuen, ta maiteago ninduen, ordu artan Gañibeta esquinu cidanac. Illco nintzan edolaric jaquin gabe nere Soldaduen ambesteco gaíztaqueria. Autuco cenduten beintzat nere ordeco Buru bat, nere eriotza guiñen atzean ebillico etzana, ta bai bacarric iru Soldadu pilloren eraleac billatuco cituena, oen calteguiñ, ta eriotzac damueracitzeco. Ez dezala Jaincoac nai inoiz Belgiacoac buruac arrotzea, esqueintzen daudelaco laguntasuna, ta esatea guero gure lotsagarrian, Erromarrac gure bear izan ciran beren estu-aldietan; cerabiltzaten etsayac larri ta garaituaguiñic: deitu ciguten erreguz bezala, ta gure laguntza prestuarequin, gure indarrequin jaso zituzten macurric ceuzcaten lepoac. Ez, ez, iñoren bearric ez degu. Zu Augusto, lurrecoa baño Cerucoa gueyago cerana, Druso, nere Aita, zuen irudiac ichatsiric daude oraindican Soldadu oen biotzetan. Beste gabe, lotsa ta damuac biureracico dituenquin, diot, deseguinbear degula lotsaari au: quendu gure icen onari ezarri diogun cetaca, ta ugarra; ta emen jaiqui dan ospe ta errierta bera izan dedilla etsayentzat caltegarria. Berriz aurpegi ta biotzetan aguiri dezutenoc eguiñaren atsecabea, nai badiozcatzute eman *Batzarrari* bere *Bialquiñac*, *Aguintari Nagusiar*i zor zayon mendetasuna, Niri nere emazte ta umeac, aldeguin zazute lenago asmo gaiztoetan dirautenen albotic, ta atozte nere aldera. Au izango da zuen damu ta leyaltasunaren bairic ederrena.

Annales IV, 62. Ezbeharra anfiteatroa erortzean.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Kontsulak Marko Lizinio eta Luzio Kalpurnio zirela [K.o.27], ustekabeko hondamendi bat gertatu zen, gerra handien hondamenaren parekoa. Une batean hasi eta amaitu zen.

Atilio izeneko liberto batek, anfiteatro bat eraikitzeari ekin zion Fidenasen, gladiadore-ikuskizunak eskaintzeko asmotan; baina ez zizkion oinarri sendoak ezarri eta egurrezko egitura ere ez zuen irmo finkatu, ez baitzuen diru gehiegirik eta ez baitzebilen munizipioan ospea lortu-nahian, soilik irabazi doilor baten bila baino.

Jendea halako ikuskizunetara joateko irrikitan zen Tiberioren agintaldian atsegine-tatik urrunduta izan baitziren; uholdeka joan ziren, emakumeak eta gizonezkoak, adin guztietakoak, eta are gehiago lekua hurbil zelako; horregatik izan zen ezbeharrak are izugarriago. Oholtza jendez gainezka zegoen lokatu zenean; gero barrura erori zen eta zati batzuk kanporantza lehertu ziren. Hala ikuskizunari so nola kanpoan zen jendalde eskerga aurretik eraman zuen herrestan eta lurperatuta utzi.

Izan ere ezbeharraren lehen unean bertan hil zirenek ihes egin zioten behintzat geroko nekaldiari, bihozmin handiagoa sortzen baitzuten oraindik bizia galdu gabekoek; egunez emazteak eta seme-alabak ikusten ahalegintzen ziren, eta gauez alauri eta intziriak entzuten.

Bertan ez zirenak ere laster hurbildu ziren berria jakin zutenean: bat anaiarengatik ari zen negarrez, bestea senitartekoarengatik, beste hura gurasoengatik; lagunak edo senitartekoak beste zerbaitengatik kanpoan zituztenak ere beldurrez ziren; ezbeharrak kaltetutakoak zein izan ziren jakin arte, zalantzak areagotu zuen ikara.

Hondakinak mugitzen hasi zirenean denak hurbildu ziren lasterka gorpuak besarkatu edo musuz estaltzera; askotan eztabaidak ere sortu ziren, begitartea desitxuratuta zutenez antzeko traza edo adina zutenak ezagutzeari errakuntzak izaten baitziren. Berrogeita hamar mila lagun geratu ziren hondamendi hartan zapalduta edo soin-atalen bat ebakita.

Senatuaren dekretu batez erabaki zen harrezkero ezingo zuela gladiadore-ikuskizunik antolatu lauhun mila sestertzio baino gutxiagoko ondarea zuenak eta ezingo zirela eraiki anfiteatroak lur sendoa zegoela frogaturik ez bazen. Atilio erbestera zigortu zuten.

Bestalde, ezbehar honen kariaz zabal-zabalik izan ziren jaun-andre gorenen etxeak eta alde guztietatik iritsi ziren sendagarri eta sendagileak; hiria, egun haietan, goibel bazen ere, asaba zaharren garaian bezalatsu zegoen, borrokaldi gogorren ondoren eskuzabaltasunez eta arretaz zaintzen baitzituzten zaurituak.

Annales XIV, 17. Istiluak gladiadore-ikuskizunetan.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Garai honetan [Neronen garaian] ergelkeria batekin hasi eta sarraski handi bat sortu zen Nozera eta Ponpeiako bizilagunen artean, Livineio Reguloren aginduz —senatari maila galdu zuela aipatu dudana hura— egin ziren gladiadore-ikuskizunetan. Herri txikietako lasaikeriaz ekin baitzioten elkarri laidoak jaurtitzeari, gero harriak eta azkenik armak hartu zituzten; ponpeiar plebeak, ikuskizuna ematen zen lekukoak, izan zuen indar handiagoa. Nozeratar asko Erromara eraman zituzten soin-atalak zauriengatik moztuta eta hildakoen seme-alaba edo gurasoak negarrez ageri ziren. Printzeak senatuari jakinarazi zion auzi hau eta senatuak kontsulei. Auzia berriro senatariengana iritsi zenean hamar urtetarako debekatu zitzairen ponpeiarrei halako elkarretaratzeak egitea eta legez kontra antolatutako elkargoak desegin ziren. Livineiok eta matxinadaren antolatzaileek erbeste zigorra jaso zuten.

Annales XIV, 20, 4. Arrotzen modak Erroman.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Bestalde aberri-ohiturak, gutxi-gutxika higituak, erabat irauliko zituen kanpotik ekarritako lasaikeria hark, alferrikal zitekeen edo zezakeen oro ikusiko baitzen hirian. Arrotzen modekin endekatuko zen gazteria, gimnasioetan, astia ematen eta maitakeria lotsagarrietan arituz printzearen eta senatuaren babespean.

Historiae IV, 33. Cohortes Vasconum Rhineko limes-ean.

(Itz.: Jose Luis Agote, Juanjo Barandiaran, Jerardo Elortza.)

In Koldo Larrañaga, *Euskal Herria Antzinatean. Materiale eta agiriak.*

Kriselu-UNED Bergara arg., 1988.)

Civilis-ek bere ondoan eduki zuen tropen parte bat eta Vocula eta bere armadaren kontra bidali zituen bere beteranoen kohorteak eta bere indar Germaniarren parterik adoretuena Iulius Maximus eta Claudius Victor-en agindura. Horiek asaltoz hartu zituzten beren bidean laguntzako zaldieriaren neguko koartelak, Asciburgium-en kokatuak; hain ustekabekoa izan zen kanpamenduei egin zien

erasoa, ezen Vocula-k ezin izan zuela bere armadari deiadarra jotzerik ez hura hedatzerik; istilu haren erdian ematerik izan zuen agindu bakarra izan zen babes zezatela erdigunea lejionarioen bitartez; laguntzako taldeak alde guztietara pitin bat banatu ziren. Eraso zuen zaldieriak baina, ongi ordenaturiko armada etsai batek hartu zuenez, atzera egin eta bereen artean babestu zen. Gertatu zena ez zen konbatea izan, triskantza baizik. Eta Nervii-en kohorteek, beldurrez ala traizioz, agerian utzi zituzten gure hegialak; honela iritsi zen entseinak galduta hesi-barrura atzeraziak ziren lejioengana, beste indar berri bati esker konbatearen zoria ustekabean aldatu zenean. Galba-k lerrokatutako baskoi kohorteek, orduan Germaniara bidaliak zirenak, kanpamenduetara iristerakoan entzun zituztelarik gudarien oihuak, bizkarretik eraso zieten etsaiei, hauek beste zerbaiten adi zirela, eta beren kopuruagatik espero zitekeena baino izualdi handiagoa sortu zuten, zeren batzuek uste zuten Novaesium-go indar guztiak etorri zirela, beste batzuek Maguntia-koak. Errakuntza honek adore berriak eman zizkien Erromatarrei, eta besteren indarretan fidaturik, berenak berriitu zituzten. Eratsiak izan ziren Bataviako infanteriaren gain-mamiak; zaldieriari dagokionean, ihes egitea lortu zuten entseinekin eta liskarraren hasieran preso hartutakoekin. Egun hartan hildakoen kopurua handiagoa izan zen gure aldetik, baina adore gutxienerako soldaduak ziren; Germaniarren aldetik haien mamitsuena erori zen hain zuzen.

Suetonio

C. Suetonius Tranquillus.

Jaio: K.o. 69 ?.

Hil: K.o.160 ?.

Ez dakigu gauza handirik bere bizitzari buruz. Afrikako iparraldean zuen jatorria, baina ez dakigu han ala Italian jaio zen. Erdi-goi mailako familiakoa zen, zaldun artekoa baitzen aita (*equites*). Badakigu zein kargu izan zuen: Trajanoren *a studiis* idazkaria (enperadorearen irakurgaiak hautatzeko ardurarekin), *a bibliothecis* idazkaria inperioaren biblioteken ardurarekin, eta Hadrianoren idazkaria (*ab epistolis*) enperadorearen gutunak irakurtzeko lanarekin. 121. urteaz geroztik ez dakigu ezer, baina badirudi beste urte asko bizi izan zela, txukuntasunez argitaratu ahal izan baitzituen bere lanak.

Bibliotekarik biblioteka eta agiritegiz agiritegi ibilita, entziklopedista jakintsuaren lana egin zuen (izadi-historia, hizkuntza, antzinako kontuak eta ohiturak...), baina lan gutxi batzuk baino ez dira iritsi guregana, biografia-lanak.

Lanak:

Galdutakoa:

Lexikografia-lana: soinekoen izenei buruzkoa, itsaso eta ibaien izenei buruzkoa, haizeen izenei buruzkoa...

Kontu zaharrei buruzkoak: erromatarren ikuskizunei buruzkoa, erromatarren ohitura zaharrei buruzkoa, erromatarren urteari buruzkoa...

Erakundeei buruzkoak: kargu publikoei buruzkoa.

Biografia-lanak: juli ospetsuak, gizon ospetsuei buruzkoa...

Bestelakoak: Zizeronen *Errepublika*-ri buruzkoa, liburuetakoko laburdurei buruzkoa, *Prata* (Zelaiak), erregeei buruzkoa...

Iritsi zaiguna (biografia-lana):

De viris illustribus (Gizon ospetsuei buruzkoa)

Zati batzuk gorde dira ondokoetatik:

De grammaticis et rhetoribus (Gramatikariak eta retorak)

De poetis (Poetak)

De historicis (Historialariak)

De vita Caesarum (Zesarren bizitzei buruzkoa)

Hamabi zesarren bizitzen liburua da ezagunena. Julio Zesar, zesartarren dinastia eta flaviotarren dinastia ditu aztergai, zortzi liburutan hamabi biografia emanez.

Ez da historia-liburua, bizitza pribatuen kontakizuna baino, baina eredugarri izan da geroko biografilarientzat. Biografiaren egitura beti berdina da jarraitzaileek hartu duten elementu bat: etorkia, jaiotza, gaztaroa, bizitza publikoa, bizitza pribatua, ingurua, heriotza.

Bizitzak ez ditu era kronologikoan azaltzen, *per species* baino: gairik gai bilduko ditu bizitzako pasarteak, lehenengo atalaren izenburua eman eta gero horri dagozkion guztiak garatuz.

Agiritegietako idatziak hitzez hitz biltzea da bere ekarpenetako beste bat. Iturrien aniztasuna aipagarria da dena den: irakurgaiak, gertakizunen garaiko agiriak, aurreko historialarien lanak, ahozko iturriak...

Idaztankerari dagokionean, argitasuna bilatzen du apaingarri larregirik gabe. Gertakizunen eta eginkizunen antolaketa egokia da helburua, bizitasunarekin eta atsegina izateko ahaleginarekin, baina arte handirik gabe. Hiztegia, ordea, bereziki zehatza da, hala termino teknikoak nola hiztegi herrikoia era egokian erabiltzen eta tartekatzen baitaki Suetoniok.

Suetonioren idazlanak

Hamabi zesarren bizitzak, I, 39. Zesar.

(Itz.: Gidor Bilbao)

Era askotako ikuskizunak eman zituen: gladiadoreen borrokaldi bat, antzerki-emankizunak are hiri guztiko auzoetan eta, are gehiago, hizkuntza guztietako aktoreekin, bai eta zirkuko jokoak, joko atletikoak eta naumakia bat.

Foroko gladiadore-borrokaldian Furio Leptino —pretoriar familia bateko kidea— eta Konto Kalpeno senatari eta abokatu ohia aritu ziren. Asia eta Bitiniako familia nagusietako semeek jardun zuten pirrikoan dantzan. Antzerki-emankizunetan, berak idatzitako mimo-saio bat antzeztu zuen Dezimo Laberio erromatar zaldunak, eta gero, bostehun sestertzio eta urrezko eraztun bateko ordaina hartu ondoren, orkestraren lekua zeharkatu eta antzeztokitik harmailetara joan zen, zaldunentzat diren hamalau harmailetako batera.

Zirkuko jokoetarako aurretiaz handitu zen zirkuaren zabalera alde bietatik eta lubaki bat egin zitzaion inguruan; kuadrigak eta bigak eraman zituzten eta zaldien gainean jauzi-ariketak egin zituzten familia nobleenetako gazteek. Adin desberdinetako ume-talde bik troiar jokoak egin zituzten.

Bost egunetan eskaini ziren ehiza-ikuskizunak eta azkenik bi talderen arteko borrokaldia egin zen, alde bakoitzetik bostehun oinezko gudari, hogeit hamar elefante eta hogeita hamar zaldizkorekin. Borrokaldia zabalago egin ahal izatearren kendu egin ziren helmugak eta hauen lekuan bi kanpamenduak eraiki ziren, elkarren aurrez aurre.

Atleten norgehiagokak izan ziren hiru egunetan Marteren Zelaiaren inguruan hartarako eraikitako estadio batean. Itsas-borrokaldirako aintzira bat induskatu zen Kodeta txikian, eta han tiriar eta egiptoar ontziterietako birreme, trirreme eta kuadrirremeak aritu ziren elkarren aurka borrokalari askorekin.

Ikuskizun hauetara alde guztietako hain ikusle ugari etorri zenez, arrotz asko kalean bertan eta galtzadaren erdi-erdian jarritako dendetan kokatu ziren eta jendetzaren jendetzaz hildako asko izan ziren zapalduta eta itota, besteak beste bi senatari.

Hamabi zesarren bizitzak, II, 44. Augusto.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Ikuskizunetara joandakoak antolatzeko modua ezin zen ordenagabe eta arduraga-beagoa izan. Augustok zuzendu eta arautu zuen, senadore bati Pozzuolin egindako laidoak eraginda, joko jendetsu batzuetan ez baitzuen aurkitu jende-piloaren artean lekua egingo zionik. Horrenbestez Senatuaren dekretu bat aldarrikatu zen, senatarientzat beti lehenengo eserleku-ilara gordetzeko ikuskizun publikoa antolatzen zen orotan.

Erroman orkestrako eserlekuetan herri libre eta aliatuetako enbaxadoreak jartzea ere debekatu zuen, libertoen klaseko batzuk ere bidaltzen zirela ohartu baitzen. Banatu egin zituen gudariak eta herria. Plebeio ezkonduentzat harmaila bereziak ezarri zituen, bai eta alde berezi bat oraindik pretesta janzten zutenentzat ere, eta hauen ondoan ikaszaintentzat. Beltzik jantzitakoak erdiko harmailetan jartzea ere debekatu zuen.

Emakumeei dagokienean, gladiadoreen borrokaldiak ere —hauetan ikusleen artean nahasita izan ohi ziren aspalditik— soilik gorengo harmailetatik eta beste inorekin nahasi gabe ikusteko baimena eman zuen. Birjina bestalantzat aparteko eserleku bat eman zuen, pretorearen oholtzaren aurrean. Baina atleten ikuskizunetatik erabat baztertu zituen andrazkoak; horrela, ikusleek pugil-bikote bat eskatu zutenean bere pontifikatu-jokoetan, hurrengo goizera arte atzeratu zuen eta ediktu-bitartez jakinarazi zuen ez zuela nahi emakumeak bosgarren ordua baino lehen joatea antzerkira.

Berak lagun eta libertoen etxeetako goiko geletatik ikusten zituen zirkuko jokoak, eta batzuetan bere palkotik; beti ere emaztea eta seme-alabekin izan ohi zen.

Hamabi zesarren bizitzak, III, 42-44. Tiberio.
(Itz.: Gidor Bilbao)

Bakardadean askatasuna aurkituta, hiriko begiradetatik libre bailitzan, luzaroan itxurakeriaz ezkutatutako bizio guztien neurria galdu zuen azkenik; banan banan azalduko ditut, hasiera-hasieratik.

Kanpamenduan soldadugai zen garaian, Biberio esaten zioten —ardoa lartxo maite zuelako— Tiberio esan beharrean, Kaldio deitzen zioten Klaudioren orde, eta Neroren orde, Mero.

Gero, enperadore izendatua izan eta gero, herri-ohiturak zuzentzen ziharduen garaian, egun oso bi eta gaua eman zituen jan-edanean, Ponponio Flako eta Luzio

Pison lagunekin batera; bietako bati Siriako probintzia eman zion handik laster-
rera, eta besteari hiriaren prefektura; eta sinestamendu-gutunetan aipatzen zuen
lagunik onenak zituela, ordu guztietako lagunak.

Zestio Galo agure lizun eta etxekalteari, doilorkeria-salaketa egina zion aspaldi
Augustok eta Tiberiok berak ere kargu hartua zion egun gutxi lehenago Senatuan;
hala ere agindu zion bere etxean afaltzera joango zela baldintza birekin: bere
ohituretatik bat bera ere ez aldatzea edo kentzea, eta afaria zerbitzatzen neska-
-gazteek jardutea biluzik.

Kuestoregai gisa ezezagun bat jarri zuen gizonik itzaltsuenak baztertuta, Tiberiok
eskaintako ardo-anfora oso bat edan zuelako hark oturuntza batean. Aselio Sabinori
berrehun mila sestertzio eman zizkion perretxikoa, txori piku-jalea, ostra eta zozoa-
ren arteko elkarriketa idazteagatik. Azkenik, kargu berri bat asmatu zuen: plazerren
eragilea; Tito Zesorio Prisko erromatar zalduna izendatu zuen postu horretarako.

Capriko bakartegian ohantzedun areto bat eginarazi zuen, isilpeko lizunkerien
egoitza. Han, bazter guztietatik ekarrarazitako neska- eta mutil-saldo lizunak bil-
tzen zituen, elkartze-modurik haragikoi eta izugarrienen asmatzaileak, eta *spintries*
deitzen zien guztiei. Hirunaka baturik, bere aurrean egiten zuten larrutan txandaka,
itzalitako grina ikuskizunarekin piztearren.

Alde guztietatik banatuta ziren beste gela batzuk, pintura eta irudi likitsen koadro
eta eskulturez apaindu zituen, eta Elefantideren liburuak ere ipini zituen geletan,
amodioa egitean denek izan zezaten eskatzen zitzaien jarreraren eredia.

Baso eta oihanetako bazter guztietan Venusen lekuak ezartzea otu zitzaion, eta
harpe eta leize-zuloetan sexu bietako gazteak, silbano- eta ninfa-jantziekin
jostetarako eskaintzen zirenak; hortaz denek deitzen zioten agerian ere *Caprineum*,
uhartearen izenaz itsuski baliatuta.

Doilorkeria are handiago eta lotsagarriagoan erori zen; hain lotsagarria ezen zaila
baita kontatzea, entzutea eta are sinestea. Ume txiki-txikiei irakasten zien, bera
igerian zebilela, izterren artean ibiltzen eta jolasten, mingainaz eta hozkada txikiez
bere desira eragiten; “arraintxoak” deitzen zien Tiberiok.

Haur hazitxoagoak, baina oraindik bularretik kendu gabeak, hankartera eramaten
zituen, amaren bularrera bezala, halako atsegina maite baitzuen bai izaeraren bai
adinaren kariaz. Arrazoi beragatik, Atalanta Meleagrori ahoaz atsegina ematen
agertzen zuen Parrasioren margolan bat eskaini ziotenean esanez, gaia gustuko ez
bazuen, miloi bat sestertzio emango zizkiotela haren orde, nahiago izan zuen
margolana, eta are bere logelan jarri zuen.

Esan ohi da baita behin batean, sakrifizioa eskaintzen ari ziren bitartean, intsentsu-ontzia aurkezten zion zerbitzariaren edertasunaz itsututa, ezin izan zuela etsi jainko-ospakizuna burutu bezain laster hantxe bertan mutila bortxatu gabe, eta honekin batera anaia txirularia; eta gero biei zangoak apurtzeko agindua eman omen zuen, elkarri aurpegiratzen ziotelako lotsaizuna.

Apuleio

L. Apuleius.

Jaio: Madaura (Numidia), K.o. 125 ?

Hil: Kartago, K.o. 170 ?

Madauran jaio, gramatika-, erretorika- eta filosofia-ikasketak Kartago eta Atenasen egin, eta Erroman abokatu gisa aritu ondoren, Kartagon bizi izan zen. Badirudi hogeita hamar urterekin dagoeneko ezaguna zela idazle gisa. Bidaiazalea, zientziazalea, jakingura aseezinekoa, interes berezia agertu zuen magiaren aurrean.

Lanak:

Apologia edo *Pro se de magia liber* (Apologia edo Magiari buruz bere buruaren alde)

Florida (Lore-sorta)

De Platone et eius dogmate (Platon eta bere doktrina)

De deo Socratis (Sokratesen jainkoari buruz)

De mundo (Munduaz). Agian ez berea.

Metamorphosis (Metamorfosiak edo Urrezko astoa)

Bere burua magia-salaketen aurka defendatzeko esan eta gero idatziriko hitzaldia da *Apologia*. Pudentila alargun aberatsarekin ezkontzeko magia erabili zuela leporatzen zitzaion, bai eta inoren kalterako erabiltzen zuela Apuleiok magiaren jakintza. K.o. II. mendeko latinez guregana iritsi den hitzaldi judizial bakarra da; hizlari eta idazle trebea agertzen da lan honetan.

Hitzaldi-zatiak dira orobat *Florida* (Lore-sorta) osatzen dutenak. Hogeita hiru zati iritsi dira guregana antologia gisa, baina lehengoz argitara eman zenean hitzaldi osoak agertzen ziren lau liburutan. *Genus demonstrativum* delakoa da nagusi: animalia, herrialde eta ohitura exotikoen deskripzioak, anekdotaz osaturiko kontakizunak, heziketarako balio duten pasarteak... Behin eta berriro agertzen da filosofo platoniko legez, baina filosofia erraz eta herrikoia azalduz.

Platonen filosofia eskuliburu moduko batean azaltzeko saioa da *De Platone et eius dogmate* (Platon eta bere doktrina), eta zati batzuk baino ez dira iritsi guregana. *De deo Socratis* (Sokratesen jainkoari buruz) liburu txikian ere filosofia platonikoa azaltzen da, Platonengandik hartu eta bere demonologiaz nahasi eta egokituriko sistema teleologikoa aurkeztuz. Funtsean filosofia-lan horien idaztanka ez da hitzaldietakoaren oso desberdina, retor eta letra-gizon gisa agertzen baita idazlea, filosofia-ikertzaile gisa baino gehiago.

Urrezko astoa edo *Metamorfosiak* izenekin ezagutzen dugun liburuan, Luzio gaztea asto bihurtzen da magia-zaletasunak bultzatuta edabe bat edanez eta asto horren ibilaldiak kontatzen dira, lehen pertsonan. Pasarte ezagunena Eros eta Psikerena da, atso batek bahitua izan den neskatxa bati kontatzen dion ipuina. Azkenean arrosak jaten ditu astoak Isis jainkosaren erromesaldi batean eta, berriro gizon bihurturik, jainkosaren apaiz bihurtzen da.

Petronioren *Satyricon*-arekin batera, latinezko nobela bakarretakoa dugu *Urrezko astoa*. Iturri ezaguna du, gaur galdua: Luzio Patraskoaren *Metamorfosiak*, K.o. I. mendean grekoz idatziriko nobela. Harengandik hartu zituen zalantzarik gabe gaia (gizona asto bihurtzea) eta narrazio-moldea (autobiografia prosan). Baina Apuleioren ekarpena dira lan osoan nagusi den kutsu komikoa, behin eta berriro kontakizun desberdinak tartekatzea (eta kontatzailea aldatzea), eta sinboloak eta erlijioa hainbeste agertzea.

Apuleioren idazlanak

Urrezko astoa, II, 7. Fotide sukaldean.

(Itz.: Juan Kruz Igerabide eta Anjel Lertxundi.

Metamorfosiak edo *urrezko asto*.)

Literatura unibertsala 53, Ibaizabal arg., 1996.)

Horrelako burutazioak kabutan, Milonen atera iritsi nintzen eta, esan ohi den bezala, «azeria mingainean, hura bera oilategian», etxean ez baitzegoen ez Milonik ez haren emazterik; ene Fotide maitea zegoen bakarrik. Haragi xehe eta talotuaren platera ari zen prestatzen bere ugazabentzat, eta okela-xerrak saltsan atontzen, eta baita idiki zezinatua ere, oso gozoa nonbait, nire sudurretara zetorren usaintxoaren arabera. Dotoreziaz jantzita zihoan, lihozko soinekoz, eta gerriko estu gorribizi batek bularra estutzen zion goi samarretik. Bere larrosazko eskuez jira-jiraka eragiten zion janari-ontziari eta, mugimendu biribil bakoitzarekin bere soin-atalak arin astindurik, eta denak batera emeki mugitzen zituela, gerriaren joan-erriak bizkarra ere dantzarazi egiten zion, higidura atseginkorrek sortaraziz. Halako ikuskizunaren aurrean harriturik, begira jarri nintzaion, grina sutsuaren menpe.

Azkenean, esan nion:

—Zer nolako dotoreziaz eta ganoraz mugitzen dunan lapiko hori, Fotide maitea! Bai okela-saltsa zoragarria ari haizena prestatzen! Zorionekoa eta dohatsua, benetan, hatza bustitzen uzten dionan hura!

Orduan, neska polit eta pinpirinak erantzun zidan:

—Hoa atzera, gizagaixo hori, hago ahalik urrunen nire larazetik, ezen nire sugariarik ttikienak hire pittinik xemendreena ere ukitu orduko, hezur mamiraino erreko haiz, eta ez duk inor hire erresumina itzaltzeko gai izango, neu izan ezik, hain okela-saltsa gozoak prestatzen ditudan, eta hain airoso lapikoa nola ohea astintzen ditudan hau.

Urrezko astoa, III, 24. Luzio asto bihurtzen da.
(Itz.: Juan Kruz Igerabide eta Anjel Lertxundi.
Metamorfosiak edo urrezko asto.
Literatura unibertsala 53, Ibaizabal arg., 1996.)

Ni neure zinezko agindua esan eta esan ari nintzaiolarik, neska gelan sartu zen oso urduri, eta potetxo bat atera zuen kutxatilatik. Potetxoa hartu, musu eman, hegaldi zorionsua eman ziezadala eskatu, eta nire jantzi guztiak urrun jaurti nituen nigandik; nire eskua lehiatsu sartu, ukendu mordo bat atera, eta gorputzaren atal guztiak igurtzi nituen. Txori bat bezala hasi nintzen jokatzeko, besoak, orain bat orain bestea, mugitzen ahaleginduz, baina han ez zen agertzen ez hegaxka ez lumaxkaren inolako arrastorik. Aitzitik, nire ileak loditzen hasi ziren, ilesorta bihurtu arte; nire azal-mintz leuna gogortzen hasi zen, larru bihurtu arte; nire eskuen muturrean hatzek bereizketa galdu zuten, harik eta oin-azkazal bakarra osatu zuten arte; eta nire bizkarrezurraren behealdetik isats luzea ageri zen. Gainera, aurpegia handitu zitzaidan, ahoa luzatu, sudurra zabaldu, eta ezpaina zintzilikatu; belarriak, beren aldetik, neurritz gora haziak neuzkan, eta ilez estaliak. Eta nire zoritzarreko aldakuntza hartako kontsolamendu bakarra: Fotide besoartean ezin hartu banuen ere, ederki haziak neuzkan behintzat neure dohain naturalak.

Urrezko astoa, VIII, 23-26. Astoaren jabeetako bat.
(Itz.: Juan Kruz Igerabide eta Anjel Lertxundi.
Metamorfosiak edo urrezko asto.
Literatura unibertsala 53, Ibaizabal arg., 1996.)

Egoitza madarikatu hura ere laga genuen, eta nekazariak dolumin handitan utzirik, bideari ekin genion berriro; zelaietako bideak egun osoan zeharkatu eta gero, hiri

jendetsu batera iritsi ginen, akiturik. Abeltzainek hantxe bizitzen jartzea, eta bertan bizileku iraunkorra hartzea erabaki zuten. Uste zuten hura ezkutaleku segurua zela urrutiko miaketen aurrean; gainera, hango janari ugariak eta hornidurak lortzeko erraztasunak bultzatu zituen erabaki hori hartzera. Azkenean, zamariok indarberritu gintezen utzi era gero —itxura hobez ager gintezen salduak izateko—, azokara eraman gintuzten. Aldarrilariaren ahots indartsuak bakoitzaren prezioa oihukatzen zuen; erosle aberatsek erosi zituzten zaldiak eta beste astoak; ni bakarrik ikusirik eta taldetik kanpo, gehienak beste aldera begira igarotzen ziren nire aurrean, erdeinuzko keinua egin eta gero. Azkenean, nire adina hortzei begiratuta ateratzen zuten tratalarien ukitzez nazkaturik, hortzartean estutu nuen gizon baten esku zikin eta kiratsua, nire hortzoheak bere hatz nazkagarriez zirikatzen ari zen unean, eta gustura egin nion kosk. Jarrera hark ni erosteko gogoak kendu zizkien inguruko guztiei, astorik gaiztoena nintzela etsita. Orduan, aldarrilaria, garrasi batean aritua baitzen bere lepa-zainak eten beharrean ahotsa urratzeraino, barregarrikeriak esaten hasi zen nire bizkarretik.

— Noiz arte —zioen— jarri behar diagu salgai astotzar hori? Zaharra duk, horren apatxak hain zeudek maiztuak, ezen indarririk ere ez baitauka, eta ajeak ahuldurik baitago; hala ere, basati zabilek, bere zozokeria ergela eta guzti; ez duk arrantza egiten duen bahea besterik. Edozeini oparitzat emateko prest gaudek, saralea alferrik galtzea axola ez bazaio behintzat.

Era horretan pizten zituen aldarrilari hark ingurukoen barre-algarak. Nire zoritxarreko patua, ordea —herrialdez herrialde ihesi ibilita ere ezin bainion alde egin, ezta aurreko nire zoritxarrak arindu ere— berriro nigana begira jarri zen, eta nire aurrean erosle bat ipini zuen, nire egoera gogorrari ederki asko egokitzen zitzaiona. Begira haren izaera: maritxu horietakoa zen, maritxu zahar horietako bat, burusoila gainera, burutik zintzilik zeramatzan kizkur grisantza batzuk kenduz gero; bidegurutze herrikoietako zimaurretik ateratako jendaila horretakoa zen, kalez kale eta hiriz hiri eskale ibiltzen diren horietakoa, zinbola eta kriskitinak jo, eta Siria jainkosa berekin daramatenetakoa. Ni erosteko irrikitzen zegoela nabaritzen zitzaion agureari eta hor galdetzen dio aldarrilariari ea zein herrialdetakoa nintzen. Besteak Kapadoziakoa omen nintzela, eta oso indartsua, erantzun zion. Berriro, zenbat urte nituen galdetu zion; baina aldarrilariak, txantxetan, hor erantzun zion:

— Konstelazioa igarri duen astrologo batek, bosgarren urtera doala atera dizkik kontuak; hala ere, astoak berak hobeto ezagutuko dik, noski, bere egoera zibila. Eta lege Korneliarraren zigorraren jakinaren gainean egonik ere erromatar hiritar bat mirabetzat sal badezaket, zergatik ez duk erosiko, mirabe on eta zintzo hau oso lagungarri izango zaik-eta etxean zein kanpoan?

Erosle gorrotagarri hura, ordea, ez zen isiltzen galdezka era galdezka; azkenik, nire izaera baketsuari buruz galdetu zion, interes handiz.

Orduan aldarrilariak erantzun zion:

— Bildots bat ari haiz ikusten, ez astoa; eginkizun guztietarako otzana duk, ez dik horzkarik egingo, ez eta ostikadarik jaurtiko; astotxo horren larruaren barnean aiurri oneko gizon bat bizi dela esan zitekek. Ez duk zaila hori ikustea; aurpegia hanka artean sartzen badiok, heuk igarriko diok zer nolako egonarria erakusten duen.

Horrela jotzen zion adarra aldarrilariak agure nazkagarriari. Agureak, ordea, isekaz jabeturik eta haserre, esan zion:

— Aizak hi, hilotz gor eta mutu hori, ergelkeria besterik ez dioan aldarrilari hori: itsu utziko ahal haute Siria jainkosak —sorturiko ororen ama unibertsal ahalguztidunak—, Sabadio jainko sailduak, Belonak —Idan bere Atisekin bizi den amak—, eta Venus erreginak —bere Adonis lagun duela—, niri denbora luzez irain egiteagatik bufoi bati dagozkion txantxez. Zer uste duk, zoro horrek, jainkosari abere oldartsu bat eskain diezaiokedala, ala? Zer nahi duk, bat-batean oldartu, jainkozko irudia lurrera jaurti, eta nik, gaixo honek, ileak haizetara askaturik, batera eta bestera lasterka ibili behar izatea, lurrean etzandako neure jainkosarentzat sendagile bila?

Hitz horiek entzutean, handik lehenbailehen ihesi joatea pentsatu nuen, deabruak hartua bezala, horrela, ni aldarte gaiztoz haserre ikusirik, erosketari uko egin ziezaion. Erosleak, ordea, salerosketa itxi nahian, aurrea hartu zion nire asmoari, hamazazpi denario ordainduz eskura; nire ugazabak oztoporik gabe onartu zituen, pozik noski, nirekin asper-asper egina zegoen-eta; eta, nire sudurraldea espartzumur batez lotu eta gero, Fileboren esku utzi ninduen, hori baitzen nire nagusi berriaren izena, erroldak adierazten zuenez.

Nagusi berriak bere zerbitzari hartu, eta berekin narama etxera. Hara iritsi orduko, sarreratik oihu egin zuen:

—Neskak; hona hemen mirabetxo polit bat zuentzat ekarria!

Neska haiek, ordea, ez ziren halako neska, beste maritxu horietako talde bat baizik, zeintzuk, segituan pozez saltoka, deiadar bateragabez hasi ziren, eme ahots zakar eta garrasilariez, pentsaturik, nonbait, benetako mirabetxo bat zekarkiela haien zerbitzurako. Eta ikusi zutenean, dontzeila baten ordeztu, ez orein bat, gizasemearen ordeztu astoa baizik, sudurra okertu zuten erdeinuz, eta era guztietako txantxak egin zizkioten zuzendariari.

— Ez din ekarri mirabe bat —zioten—, senarra baizik, beretzat bakarrik izan dadin —eta erantsi zuten—: ez uste bakarrik jango dunanik hain oilasko polita; guri ere, hire usoño eztoi, utzi behar digun noiz edo noiz.

Horrelako eztikeriak eta beste antzeko batzuk elkarri esaten zizkioten bitartean, hor lotu naute aska baten ondoan. Bazegoen gazte mardul samar bat, koruan txirula jotzen oso trebea, mirabe salmenta batean guztien artean eresia. Gazte horrek bere tresna hura joz hartzen zuen parte jainkosari egiten zitzaizkion irtenaldietan, eta gero etxeko guztien beharkizunak asetzeko zegoen, txandakako ohakide. Mutiko hark ni etxean ikusi ninduenean, pozik eskaini zidan pentsu ugari eta honela mintzatu zitzaidan gozo-gozo:

— Etorri haiz, azkenean, zoritxarreko lan honetan nire lekua hartzera. Urte luzetan bizi hadila, heure nagusiei atsegin hakiela, eta nire gerri akituei ekar diezaicala atsedena.

Hori entzunik, laster imajinatu nituen, aldez aurretik, patuak niretzat gorderik zeuzkan garrazkeria berriak.

Urrezko astoa, XI, 13. Astoa berriro gizaki.
(Itz.: Juan Kruz Igerabide eta Anjel Lertxundi.
Metamorfosiak edo urrezko asto.
Literatura unibertsala 53, Ibaizabal arg., 1996.)

Bien bitartean, gertatutakoetatik ezagutu ahal izan nuenez, apaiza, orakuluak jakinaren gainean jarria eta liluratua, ikusirik errealitatea bat zetorrela agindua zitzaion betebeharrarekin, berehala gelditu zen, eta, bere eskuina luzaturik, nire ahoaren parean jarri zuen koroia. Orduan nik, irrikaz dardarka, neure bihotza tau-pada azkarrez ari zitzaidala, neure ahoaz larri hartu nuen koroia, txirikordaturiko larrosa berri eta distiratsuz egin, eta, agindutakoa beteta ikusteko gogo biziz, irentsi egin nuen. Eta, halaxe, bete egin zen nigan zeruetako agindua; berehala desagertzen da nire abere-aurpegi desitxuratua, eta ilaje zakar eta nahasia erortzen zait; ondoren, nire larru lodia mehetzen da, nire sabel gizona husten, nire oinzo-ruek beren apatxak galtzen hatz itxuran luzatzeko, nire eskuak oinak izateari uzten beren goimalako eginkizunerako prestaturik, nire lepo luzea laburtzen, aurpegia eta burua biribiltzen, belarri handiak beren ttikitasunera biltzen, harlausa adinako hortzak beren giza neurrira errenditzen, eta isatsa, lehen atsekabe gehiena ematen zidana, zeharo desagertzen. Jendea harriturik geratu zen, jarraitzaileek jainkosa handiaren hain botere agerikoa gurtu zuten, hain erraz egin baitzuten gaueko agerkizunetan agindu bezala, aldakuntza horiek, eta, oiuhu bateratuez, zerurantz luzatu zituzten beren eskuak eta jainkosaren mesede eder haren lekukotza egiten.

**Bibliografia
eta
aurkibideak**

Latin-literaturako eskuliburuak

- Albrecht, M. von (1997 eta 1999): *Historia de la literatura romana: desde Andrónico hasta Boecio*, Herder arg., Bartzelona.
- Bayet, J. (1966): *Literatura latina*, Ariel arg., Bartzelona.
- Bickel, E. (1960): *Historia de la literatura romana*, Gredos arg., Madril.
- Bieler, L. (1971): *Historia de la literatura romana*, Gredos arg., Madril.
- Büchner, K. (1968): *Historia de la literatura latina*, Labor arg., Bartzelona.
- Codoñer, C. (arg.) (1997): *Historia de la literatura latina*, Cátedra arg., Madril.
- Fernández Corte, J. C. eta Moreno Hernández, A. (1996): *Antología de la literatura latina*, Alianza Editorial, Madril.
- Fuhrmann, M. (1982): *Literatura romana*, Gredos arg., Madril.
- Kenney, E.J. eta Clausen, W.v. (1982): *Historia de la literatura clásica (Cambridge University). II. Literatura latina*, Gredos arg., Madril.
- Millares Carlo, A. (1950): *Historia de la literatura latina*, Fondo de Cultura Económica arg., Mexiko.

Euskaraturiko atalen aurkibidea (izena euskaraz)

Akzio

Tragediak, fr. Ernout *Recueil* 66-73. Argonauten itsasontzia: 41

Apuleio

Urrezko astoa, II, 7. Fotide sukaldean: 278

Urrezko astoa, III, 24. Luzio asto bihurtzen da: 279

Urrezko astoa, VIII, 23-26. Astoaren jabeetako bat: 279

Urrezko astoa, XI, 13. Astoa berriro gizaki: 282

Enio

Annales, VIII, 145. Gerra eta jakintza: 31

Iphigenia, 109. Alderrai dabil gogo: 31

Telamo, 149. Jainkoak: 32

Fedro

Alegiak, Hitzaurrea: 206

Alegiak, I, 1. Otsoa eta arkumea: 206

Alegiak, I, 1. Otsoa eta bildotsa: 207

Alegiak, I, 3. Erroi harroputza eta pauma: 208

Alegiak, I, 4. Ibai batetik okela zeraman txakurra: 208

Alegiak, I, 5. Behia, ahuntza, ardia eta lehoia: 209

Alegiak, I, 5. “Beia, antxumea, ardia eta leoia”: 209

Alegiak, I, 6. Igelek eguzkiari: 210

Alegiak, I, 6. “Igelak eguzkiari buruz”: 210

Alegiak, I, 7. Azelemeak tragediako maskara bati: 211

Alegiak, I, 7. “Azeriak antzerki-mozorroari”: 211

Alegiak, I, 8. Otsoa eta kurriloa: 211

Alegiak, I, 9. Txolarrea erbiaren aholkulari: 212

Alegiak, I, 9. “Artatxoria erbia aolkatzen”: 212

Alegiak, I, 10. Otsoa eta azelemea; tximinoa epaile gisa: 213

- Alegiak*, I, 11. Astoa eta lehoia ehizean: 213
Alegiak, I, 12. Oreina iturriaren ondoan: 214
Alegiak, I, 24. “Igel lertua ta idia”: 214
Alegiak, III, 9. “Sokrates lagunekiko”: 215
Alegiak, III, 29. “Esopo’k berba-lapikoari erantzun”: 215
Alegiak, IV, 8. “Sugea errementariarenean”: 216
Alegiak, IV, 10. “Gizonen akatsak”: 216
Alegiak, IV, 23. “Mendia aurdun”: 217

Horazio

- Odak*, I, I. “Mekena’ri”: 126
Odak, I, VI. “Agripa-ri”: 127
Odak, I, VIII. Amodioaz amildegira: 128
Odak, I, VIII. “Lide’ri”: 128
Odak, I, IX. Bihar zer geratuko den?: 129
Odak, I, IX. “Taliarko-ri”: 130
Odak, I, XI. Carpe diem: 131
Odak, I, XI. “Carpe diem”: 131
Odak, I, XIV. “O navis referent...”: 132
Odak, I, XIV. “Errepublika”: 132
Odak, I, XXIII. “Kloe’ri”: 133
Odak, I, XXXII. “Lirari”: 134
Odak, II, III, 1-16. “Aequam memento rebus in arduis...”: 134
Odak, II, IX. “Non semper imbres nubibus...”: 135
Odak, II, X, 1-8. Aurea mediocritas: 136
Odak, II, X. “Rectius vives”: 136
Odak, II, XVI. “Otium divos rogat”: 137
Odak, II, XVIII, 1-14. Aski zoriontsu naiz nire lurtxoarekin: 138
Odak, III, IX. “Orati eta Lidia-ren elkarrizketa”: 139
Odak, III, XXX. “Melpomen-i”: 140
Epodoak, II. Beatus ille: 141
Epodoak, II. Beatus ille: 143
Epodoak, VII. “Quo, quo scelesti ruitis”: 145
Epodoak, VIII. “Atso lizun bati”: 146
Epodoak, X. “Mebio-ren aurka”: 146
Carmen saeculare. “Mende-buruko kanta”: 147
Ars poetica, 99-118; 179-188. Ondo errezitatu beharra: 150
Ars poetica, 309-322. Ondo idazteko: 151

Juvenal

- Satirak*, III, 100-112. Greziarrak: 254
Satirak, III, 223-231. Baserri-giroan hobeto: 255

Satirak, X, 77-81. Panem et circenses: 255
Satirak, XI, 197-202. Zirkua: 255
Satirak, XV, 87-103. Baskoi gizajaleak: 255

Katon Zentsorea (Katon Zaharra)

Ohiturei buruzko poema, 3. Nagikeria eta ariketa: 42
Etorkiak, 5, 3 a. Rodioen aldeko hitzaldiaren hasiera: 42
Nekazaritzari buruzkoa, 38. Kare-labea egiteko argibideak: 43

Katulo

Carmen III. Lesbiaren txoria: 86
Carmen III. Lesbiaren txoria: 87
Carmen V. Milaka musu: 87
Carmen V. Heriotzaren aurka: 88
Carmen VII. Milaka musu: 88
Carmen VIII. Ezetz: 89
Carmen XXII, 1-11. Sufenoren liburuak: 90
Carmen XXXII. Gonbida nazazula: 90
Carmen XLI. Neska ez dago ondo: 90
Carmen XLIII. Agur, neska: 91
Carmen LXX. Emakumeak maitaleari esaten diona: 91
Carmen LXXX. Lekukoak: 91
Carmen LXXXV. Odi et amo: 92
Carmen LXXXV. Amodioa: 92
Carmen XCII. Maitea gaizki esaka: 92

Kintiliano

Hizlariaren prestakuntza, I, I, 1-3. Hitzaurrea: 203
Hizlariaren prestakuntza, III, III, 1-3. Oratoriaren atalak: 204
Hizlariaren prestakuntza, III, IV, 12-15. Oratoriako generoak: 204

Livio (Tito Livio)

Ab urbe condita I, I-VII.3. Erromaren sorrera: 152
Ab urbe condita, V, 27. “Falisco Maisuaren Billauqueria”: 157
Ab urbe condita, XXII, XLIII-LIII. Cannaseko hondamendia: 157
Ab urbe condita, XXVI, 50. “Scipionen Izqueta Nagusi gaste bati”: 166

Livio Androniko

Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 1: 27
Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 3: 27
Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 12-13: 28
Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 14-16: 28

Aiux Mastigophorus, fr. Ernout *Recueil*, 10-11: 28

Lukano

Pharsalia, I, 1-12. Liburuaren kantagaia: 218

Pharsalia, I, 158-182. Gerraren zergatiak: 218

Pharsalia, VI, 507-569. Erikto sorginaren ohiturak: 219

Lukrezio

Gauzen izatasunari buruzkoa, IV, 1076-1120. Zauri ezkutua: 77

Gauzen izatasunari buruzkoa, III, 978-1023. Akeronte sakona eta Tantaloz: 79

Gauzen izatasunari buruzkoa, IV, 962-1036. Ametsez: 80

Gauzen izatasunari buruzkoa, IV, 1037-1287. Maite-kontuez: 81

Luzilio

Satirak, XV, 480-489. Benetakorik ez: dena asmatua: 45

Satirak, fr. Ernout *Recueil* 180-186. Foroa: 45

Satirak, fr. 567-573. Emakumeak: 45

Martzial

Ikuskizunen liburua, 24. Naumakia: 240

Epigramak, I, 2. Liburudenda: 240

Epigramak, I, 19. "Elia": 240

Epigramak, I, 19. Eliaren haginak: 241

Epigramak, I, 33. Geliaren malkoak: 241

Epigramak, I, 47. Sendagilea: 241

Epigramak, I, 57. Nolako neska?: 242

Epigramak, I, 64. Fabula: 242

Epigramak, I, 65. "Caeciliano": 242

Epigramak, I, 66. Poeta eta lapurra: 243

Epigramak, I, 117. Erosi liburuak: 243

Epigramak, II, 1. Liburu laburrak: 244

Epigramak, II, 3. Ad Sextum: 244

Epigramak, II, 11. Seliusen kontra: 244

Epigramak, II, 12. Usain onegi!: 245

Epigramak, II, 61. Mihi likitsa: 245

Epigramak, II, 62. Labienoren kontra: 245

Epigramak, II, 80. De Fannio: 246

Epigramak, III, 2. Liburua sponsor-bila: 246

Epigramak, III, 9. Zinaren kontra: 246

Epigramak, III, 34. "Chione": 247

Epigramak, III, 71. "Nevolo": 247

Epigramak, IV, 41. Errezitatzailea: 247

- Epigramak*, V, 43. “Tais eta Laecania”: 248
Epigramak, VI, 53. Galenoa: 248
Epigramak, VI, 67. Ad Pannychum: 248
Epigramak, VII, 101 (apokrifoa). De Milone: 249
Epigramak, VIII, 22. Basurdea eta txerria: 249
Epigramak, VIII, 23. Sukaldari txarra: 249
Epigramak, VIII, 43. Halakoari halako: 249
Epigramak, VIII, 44. Bizi zaitez daukazinaren plazerrean: 250
Epigramak, IX, 68. Eskola-maisua: 250
Epigramak, IX, 69. Inkontinentzia: 251
Epigramak, IX, 70. Mecilianus, garaiotako lotsagarri: 251
Epigramak, IX, 92. Morroia eta ugazaba: 252
Epigramak, X, 55. “Marulla”: 252
Epigramak, X, 85. Txalupa hondoratuak jabea salbatu: 253
Epigramak, XII, 12. Mozkorti zekena: 253

Nepote

Hanibal: 94

Buruzagi arrotz bikainei buruzkoa, Hitzaurrea: 100

Nevio

Gerra punikoa, fr. Ernout *Recueil*, 1-3: 29

Tragediak, fr. Ernout *Recueil*, 2: 29

Komediak, fr. Ernout *Recueil*, 2: 29

Ovidio

Amodioak, I, V. Bero zegoen, eguerdia igarota: 178

Amodioak, I, IX. Soldadutzan dago maitale oro: 179

Amodioak, I, XI. Maitasun-oharrak: 180

Amodioak, I, XII. Nahigabezko oholtxoak: 181

Maitasun-ikasbidea, I, 459-484. Maita-lanerako eskolatu: 182

Eme-begitaratearentzako sendagaiak, 1-34. Kosmetiko-beharra: 182

Eme-begitaratearentzako sendagaiak, 1-34. Kosmetiko-beharra: 183

Eme-begitaratearentzako sendagaiak, 1-34. Kosmetiko-beharra: 186

Maitasun-sendabidea, 41-74. Zauria eta laguntza esku beretik: 188

Heroienak, I. Penelopek Ulisesi: 189

Heroienak, X, 19-22; 59-60; 83-86. Ariadna: 192

Jai-egunak, I, 657-704. Bakeak elikatzen du Zeres: 192

Metamorfosiak, VI, 601-676. “Filomela eta Prokne”: 193

Metamorfosiak, X, 243-297. Pigmalion: 195

Saminak, III, 12. Herrimina erbestean: 196

Gutunak Pontotik, II, 4. Atikori, hirian utzitakoa oroitzuz: 198

Pakuvio

Tragediak, fr. Ernout *Recueil* 1-7. Igarkizuna: 40

Pertsio

Satirak, I, 107-112. Satiraren egokitasuna: 222

Satirak, III, 66-87. Jakinduria: 222

Petronio

Satyricon, XXVII. Pilotaka olgetan: 233

Satyricon, XXXI, 3-11. Gosegarriak eta zizka-mizkak Trimalzionenean: 234

Satyricon, XXXIV-XXXV. Hileta-otoitzaren ondokoa: 234

Satyricon, XLV, 10-13. Ikuskizun eskasa: 235

Satyricon, 111-112. Efesoko alarguna: 236

Plauto

Lapikotxoarena, Hitzaurrea: 33

Lapikotxoarena, IV, I-II: 34

Lapikotxoarena, IV, VIII-X: 35

Plinio Gaztea

Gutunak, I, 1. Gutunak argitaratzeko asmoa: 259

Gutunak, I, 1. Gutunak argitaratzeko asmoa: 259

Gutunak, I, 3. Atsegina landetxean: 260

Gutunak, I, 4. Zerbitzariak: 260

Gutunak, I, 6. Diana eta Minerva: 261

Gutunak, I, 6. Diana eta Minerva: 261

Gutunak, I, 9. Ezerezkeritan aritzea: 262

Gutunak, I, 11. Idatzi, arren: 262

Gutunak, I, 13. Irakurraldiak: 263

Gutunak, I, 15. Afaritara agertu ez: 264

Gutunak, I, 21. Erosketetan: 264

Gutunak, I, 24. Lur txiki bat: 265

Gutunak, I, 24. Lur txiki bat: 265

Gutunak, IX, 6. Zirkuko jokoak: 266

Plinio Zaharra

Naturalis Historia XIII, 68-82. Papiro-orria: 257

Naturalis Historia, XIII, 70. Larrutxa: 258

Naturalis Historia, III, 18. Hispania Citerior: 258

Propertzio

Elegiak, IV, VII, 1-18. Hiletaren ondoren: 175

Elegiak, III, 12, 1-14. Maitea kutxatxoan: 175

Elegiak, III, 23, 1-10. Oholtxo leialak: 176

Salustio

Katilinaren zimarkua, III, 3 - IV, 2. Liburuaren helburua: 70

Katilinaren zimarkua, IV, 3. Liburuaren gaia: 71

Katilinaren zimarkua, LVIII. “Catilinaren Izqueta erreguzcoa bere Soldaduai”: 71

Jugurtaren aurkako gerra, XCII, 5 - XCIV. Muluiako gazteluaren eraso: 73

Jugurtaren aurkako gerra, LXXVIII - XCIV. Lasterketa, mugak ezartzeko: 75

Seneka

Apocolocyntosis, IV-V. Klaudio zerura iristen: 225

Medea, 116-176. Bakar-bakarrik utzi nau: 226

Bizitzaren laburtasunaz, I-II. Liburuaren hasiera: 228

Bizitzaren laburtasunaz, I. Liburuaren hasiera: 230

Bizitza zoriontsuaz, I. Liburuaren hasiera: 230

Astialediaz, VIII. Zilegi da astialdia hautatzea: 231

Gutunak Luziliori, VII, 3-6. Hilketak ikuskizunetan: 232

Suetonio

Hamabi zesarren bizitzak, I, 39. Zesar: 274

Hamabi zesarren bizitzak, II, 44. Augusto: 275

Hamabi zesarren bizitzak, III, 42-44. Tiberio: 275

Tazito

Hizlariet buruzko elkarrizketa, IX, 3-4. Esker txarreko kultura-ekintza: 268

Annales, I, 42-43. “Germanicoren Izqundea Soldadu machinatuai”: 268

Annales IV, 62. Ezbeharraren anfiteatroa erortzean: 270

Annales XIV, 17. Istiluak gladiadore-ikuskizunetan: 271

Annales XIV, 20, 4. Arrotzen modak Erroman: 271

Historiae IV, 33. Cohortes Vasconum Rhineko *limes*-ean: 271

Terentzio

Anaiak, 26-99. Hezkuntza-ereduez: 38

Tibulo

Elegiak, I, I. Beste batek pila ditzala aberastasunak: 167

Elegiak, I, X. Bizimodu lasaia: 169

Elegiak, I, X. Bizimodu lasaia: 171

Elegiak, II, II. Maitea urrezko eztei-loturekin: 173

Elegiak, III, XX (Corpus Tibullianum). Esamesak: 174

Varron

Satira menipeoak, fr. 111. Ardoa: 61

Satira menipeoak, fr. 332. Astiro jaio, lipar batean hil: 62

Satira menipeoak, fr. 343. Txanponak: 62

Nekazaritza-gaiak, I, I, 1-4, 7, 11. Liburuaren helburuak eta gaiak: 62

Latinari buruzkoa, V, 5-6. Hitzen jatorria: 63

Virgilio

Eneida, I, 1-296. Liburuaren gaia: 106

Eneida, II, 203-222. Laokoonte: 112

Eneida, IV, 1-19; 90-94; 115-128. Didoren maitemina: 113

Eneida, V, 105-285. Estropadak: 114

Bukolikoak, I. Melibeo eta Titiro: erbesteratu beharra: 118

Bukolikoak, II. Koridonen maitasuna eta Alexisen erdeinua: 120

Georgikoak, I, 463-515. Eguzkia gerraren iragarle: 121

Georgikoak, III, 75-88. Zaldia: 122

Georgikoak, IV, 149-209. Erleak: 123

Zesar

Galietao gerrari buruzko iruzkinak, I, I. Galiari buruzko azalpen geografikoa: 64

Galietao gerrari buruzko iruzkinak, V, 12; V, 14. Britaniarrak: 65

Galietao gerrari buruzko iruzkinak, VI, 13. Druidak: 66

Gerra zibilari buruzko iruzkinak, I, 38-39. Ponpeiotarren tropa-bilketak Hispanian: 67

Gerra zibilari buruzko iruzkinak, I, 60-61. Atxikimendu-bila: 67

Zizeron

Atikori, V, 16. Bidaian: 51

Atikori, XII, 8. Hauteskundeak Erroman: 52

Senitartekoendako gutunak, XIV, 4. Emazteari eta seme-alabei esan beharrekoak: 52

Verresen aurkakoa, I, 1-2. Justizia eta dirua: 54

Katilinaren aurkakoa, I, 1-3. "Ciceronen I.a Izqueta. Batzaarrean eguiña Catilinaren contra": 54

Katilinaren aurkakoa, II, 1-2. "Ciceronen Izqueta II.a Katilinaren contra": 55

Filipikoak, IV, I-III. Antonio Erromaren etsaia: 56

Tuskuloko eztabaidak, V, 61-62. Damoklesen ezpata: 58

Tuskuloko eztabaidak, V, 61-62. "Gaiztoen viotzac zauritzen ditu barreneco arrac": 58

Lelio: adiskidetasunari buruzkoa, XXVII. Elkarriketaren amaiera: 59

Euskaraturiko lanen aurkibidea (liburuaren izena latinez)

Akzio

Tragoediae, fr. Ernout *Recueil* 66-73: 41

Apuleio

Metamorphosis, II, 7: 278

Metamorphosis, III, 24: 279

Metamorphosis, VIII, 23-26: 279

Metamorphosis, XI, 13: 282

Enio

Annales, VIII, 145: 31

Iphigenia, 109: 31

Telamo, 149: 32

Fedro

Fabulae Aesopiae, Prologus: 206

Fabulae Aesopiae, I, 1: 206

Fabulae Aesopiae, I, 1: 207

Fabulae Aesopiae, I, 3: 208

Fabulae Aesopiae, I, 4: 208

Fabulae Aesopiae, I, 5: 209

Fabulae Aesopiae, I, 5: 209

Fabulae Aesopiae, I, 6: 210

Fabulae Aesopiae, I, 6: 210

Fabulae Aesopiae, I, 7: 211

Fabulae Aesopiae, I, 7: 211

Fabulae Aesopiae, I, 8: 211

Fabulae Aesopiae, I, 9: 212

Fabulae Aesopiae, I, 9: 212

Fabulae Aesopiae, I, 10: 213

Fabulae Aesopiae, I, 11: 213
Fabulae Aesopiae, I, 12: 214
Fabulae Aesopiae, I, 24: 214
Fabulae Aesopiae, III, 9: 215
Fabulae Aesopiae, III, 29: 215
Fabulae Aesopiae, IV, 8: 216
Fabulae Aesopiae, IV, 10: 216
Fabulae Aesopiae, IV, 23: 217

Horazio

Carmina, I, I: 126
Carmina, I, VI: 127
Carmina, I, VIII: 128
Carmina, I, VIII: 128
Carmina, I, IX: 129
Carmina, I, IX: 130
Carmina, I, XI: 131
Carmina, I, XI: 131
Carmina, I, XIV: 132
Carmina, I, XIV: 132
Carmina, I, XXIII: 133
Carmina, I, XXXII: 134
Carmina, II, III, 1-16: 134
Carmina, II, IX: 135
Carmina, II, X, 1-8: 136
Carmina, II, X: 136
Carmina, II, XVI: 137
Carmina, II, XVIII, 1-14: 138
Carmina, III, IX: 139
Carmina, III, XXX: 140
Epodi, II: 141
Epodi, II: 143
Epodi, VII: 145
Epodi, VIII: 146
Epodi, X: 146
Carmen saeculare: 147
Ars poetica, 99-118; 179-188: 150
Ars poetica, 309-322: 151

Juvenal

Saturae, III, 100-112: 254
Saturae, III, 223-231: 255

Saturae, X, 77-81: 255

Saturae, XI, 197-202: 255

Saturae, XV, 87-103: 255

Katon Zentsorea (Katon Zaharra)

Carmen de moribus, 3: 42

Origines, 5, 3 a: 42

De agri cultura, 38: 43

Katulo

Carmen III: 86

Carmen III: 87

Carmen V: 87

Carmen V: 88

Carmen VII: 88

Carmen VIII: 89

Carmen XXII, 1-11: 90

Carmen XXXII: 90

Carmen XLI: 90

Carmen XLIII: 91

Carmen LXX: 91

Carmen LXXX: 91

Carmen LXXXV: 92

Carmen LXXXV: 92

Carmen XCII: 92

Kintiliano

Institutio oratoria, I, I, 1-3: 203

Institutio oratoria, III, III, 1-3: 204

Institutio oratoria, III, IV, 12-15: 204

Livio (Tito Livio)

Ab urbe condita I, I-VII.3: 152

Ab urbe condita, V, 27: 157

Ab urbe condita, XXII, XLIII-LIII: 157

Ab urbe condita, XXVI, 50: 166

Livio Androniko

Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 1: 27

Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 3: 27

Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 12-13: 28

Odusia, fr. Ernout *Recueil*, 14-16: 28

Aiax Mastigophorus, fr. Ernout *Recueil*, 10-11: 28

Lukano

Pharsalia, I, 1-12: 218

Pharsalia, I, 158-182: 218

Pharsalia, VI, 507-569: 219

Lukrezio

De rerum natura, IV, 1076-1120: 77

De rerum natura, III, 978-1023: 79

De rerum natura, IV, 962-1036: 80

De rerum natura, IV, 1037-1287: 81

Luzilio

Saturae, XV, 480-489: 45

Saturae, fr. Ernout *Recueil* 180-186: 45

Saturae, fr. 567-573: 45

Martzial

Liber de spectaculis, 24: 240

Epigrammaton liber, I, 2: 240

Epigrammaton liber, I, 19: 240

Epigrammaton liber, I, 19: 241

Epigrammaton liber, I, 33: 241

Epigrammaton liber, I, 47: 241

Epigrammaton liber, I, 57: 242

Epigrammaton liber, I, 64: 242

Epigrammaton liber, I, 65: 242

Epigrammaton liber, I, 66: 243

Epigrammaton liber, I, 117: 243

Epigrammaton liber, II, 1: 244

Epigrammaton liber, II, 3: 244

Epigrammaton liber, II, 11: 244

Epigrammaton liber, II, 12: 245

Epigrammaton liber, II, 61: 245

Epigrammaton liber, II, 62: 245

Epigrammaton liber, II, 80: 246

Epigrammaton liber, III, 2: 246

Epigrammaton liber, III, 9: 246

Epigrammaton liber, III, 34: 247

Epigrammaton liber, III, 71: 247

Epigrammaton liber, IV, 41: 247

Epigrammaton liber, V, 43: 248
Epigrammaton liber, VI, 53: 248
Epigrammaton liber, VI, 67: 248
Epigrammaton liber, VII, 101 (apokrifo): 249
Epigrammaton liber, VIII, 22: 249
Epigrammaton liber, VIII, 23: 249
Epigrammaton liber, VIII, 43: 249
Epigrammaton liber, VIII, 44: 250
Epigrammaton liber, IX, 68: 250
Epigrammaton liber, IX, 69: 251
Epigrammaton liber, IX, 70: 251
Epigrammaton liber, IX, 92: 252
Epigrammaton liber, X, 55: 252
Epigrammaton liber, X, 85: 253
Epigrammaton liber, XII, 12: 253

Nepote

Hannibal: 94
De excellentibus ducibus exterarum gentium: 100

Nevio

Bellum Poenicum, fr. Ernout *Recueil*, 1-3: 29
Tragoediae, fr. Ernout *Recueil*, 2: 29
Comoediae, fr. Ernout *Recueil*, 2: 29

Ovidio

Amores, I, V: 178
Amores I, IX: 179
Amores, I, XI: 180
Amores, I, XII: 181
Ars amatoria, I, 459-484: 182
Medicamina faciei femineae, 1-34: 182
Medicamina faciei femineae, 1-34: 183
Medicamina faciei femineae, 1-34: 186
Remedia amoris, 41-74: 188
Heroides, I: 189
Heroides, X, 19-22; 59-60; 83-86: 192
Fasti, I, 657-704: 192
Metamorfosiak, VI, 601-676: 193
Metamorphoses, X, 243-297: 195
Tristia, III, 12: 196
Epistulae ex Ponto, II, 4: 198

Pakuvio

Tragoediae, fr. Ernout *Recueil* 1-7: 40

Pertsio

Saturae, I, 107-112: 222

Saturae, III, 66-87: 222

Petronio

Satyricon, XXVII: 233

Satyricon, XXXI, 3-11: 234

Satyricon, XXXIV-XXXV: 234

Satyricon, XLV, 10-13: 235

Satyricon, 111-112: 236

Plauto

Aulularia, Hitzaurrea: 33

Aulularia, IV, I-II: 34

Aulularia, IV, VIII-X: 35

Plinio Gaztea

Litterae, I, 1: 259

Litterae, I, 1: 259

Litterae, I, 3: 260

Litterae, I, 4: 260

Litterae, I, 6: 261

Litterae, I, 6: 261

Litterae, I, 9: 262

Litterae, I, 11: 262

Litterae, I, 13: 263

Litterae, I, 15: 264

Litterae, I, 21: 264

Litterae, I, 24: 265

Litterae, I, 24: 265

Litterae, IX, 6: 266

Plinio Zaharra

Naturalis Historia XIII, 68-82: 257

Naturalis Historia, XIII, 70: 258

Naturalis Historia, III, 18: 258

Propertzio

Elegiae, IV, VII, 1-18: 175

Elegiae, III, 12, 1-14: 175

Elegiae, III, 23, 1-10: 176

Salustio

Catilinae coniuratio, III, 3 - IV, 2: 70

Catilinae coniuratio, IV, 3: 71

Catilinae coniuratio, LVIII: 71

Bellum Iugurthinum, XCII, 5 - XCIV: 73

Bellum Iugurthinum, LXXVIII - XCIV: 75

Seneka

Apocolocyntosis, IV-V: 225

Medea, 116-176: 226

De brevitae vitae, I-II: 228

De brevitae vitae, I: 230

De vita beata, I: 230

De otio, VIII: 231

Epistulae morales ad Lucilium, VII, 3-6: 232

Suetonio

De vita Caesarum, I, 39: 274

De vita Caesarum, II, 44: 275

De vita Caesarum, III, 42-44: 275

Tazito

Dialogus de oratoribus, IX, 3-4: 268

Annales, I, 42-43: 268

Annales, IV, 62: 270

Annales, XIV, 17: 271

Annales, XIV, 20, 4: 271

Historiae, IV, 33: 271

Terentzio

Adelphoe, 26-99: 38

Tibulo

Elegiae, I, I: 167

Elegiae, I, X: 169

Elegiae, I, X: 171

Elegiae, II, II: 173

Elegiae, III, XX (Corpus Tibullianum): 174

Varron

- Saturae menippeae*, fr. 111: 61
Saturae menippeae, fr. 332: 62
Saturae menippeae, fr. 343: 62
Res rusticae, I, I, 1-4, 7, 11: 62
De lingua latina, V, 5-6: 63

Virgilio

- Aeneis*, I, 1-296: 106
Aeneis, II, 203-222: 112
Aeneis, IV, 1-19; 90-94; 115-128: 113
Aeneis, V, 105-285: 114
Eclogae, I: 118
Eclogae, II: 120
Georgica, I, 463-515: 121
Georgica, III, 75-88: 122
Georgica, IV, 149-209: 123

Zesar

- Commentarii de bello Gallico*, I, I: 64
Commentarii de bello Gallico, V, 12; V, 14: 65
Commentarii de bello Gallico, VI, 13: 66
Commentarii de bello civili, I, 38-39: 67
Commentarii de bello civili, I, 60-61: 67

Zizeron

- Ad Aticum*, V, 16: 51
Ad Aticum, XII, 8: 52
Epistulae ad familiares, XIV, 4: 52
In C. Verrem, I, 1-2: 54
In Catilinam, I, 1-3: 54
In Catilinam, II, 1-2: 55
Phillipicae, IV, I-III: 56
Tusculanae disputationes, V, 61-62: 58
Tusculanae disputationes, V, 61-62: 58
Laelius: de amicitia, XXVII: 59

Idazleen aurkibidea

Akzio: 40
Apuleio: 277
Enio: 30
Fedro: 205
Horazio: 124
Juvenal: 253
Katon Zentsorea (Katon Zaharra): 41
Katulo: 85
Kintiliano: 203
Livio (Tito Livio): 151
Livio Androniko: 27
Lukano: 217
Lukrezio: 76
Luzilio: 44
Martzial: 239
Nepote: 93
Nevio: 28
Ovidio: 176
Pakuvio: 40
Pertsio: 221
Petronio: 232
Plauto: 32
Plinio Gaztea: 258
Plinio Zaharra: 256
Propertzio: 174
Salustio: 68
Seneka: 223
Suetonio: 272
Tazito: 266
Terentzio: 37
Tibulo: 166
Varron: 60
Virgilio: 105
Zesar: 63
Zizeron: 49

Itzultzaileen aurkibidea

- Agirre, Garbiñe: 66
Agote, Jose Luis; Barandiaran, Juanjo; Elortza, Jerardo: 67, 258, 271
Amezaga, Bingen: 59, 259, 260, 261, 262, 265
Amuriza Zarraonaindia, Xabier: 79, 80, 81
Arratetiko bat. Ikus *Etxebarria, Toribio*
Arregi, Luzio: 86, 171, 192
Arrutza Egia, Mikel: 236
Barandiaran, Juanjo. Ikus *Agote, Jose Luis; Barandiaran, Juanjo; Elortza, Jerardo*
Bilbao, Gidor (ikus baita *Zubillaga, Arrate; Bilbao, Gidor*): 27, 28, 29, 31, 34, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 52, 54, 56, 61, 62, 63, 70, 71, 73, 75, 90, 114, 129, 131, 136, 138, 152, 157, 167, 169, 175, 176, 178, 180, 181, 182, 188, 189, 192, 195, 196, 198, 203, 204, 218, 219, 222, 225, 232, 233, 234, 235, 240, 243, 244, 246, 254, 255, 257, 258, 263, 266, 268, 270, 271, 274, 275
Bilbao, Regino: 183, 186
Elortza, Jerardo. Ikus *Agote, Jose Luis; Barandiaran, Juanjo; Elortza, Jerardo*
Etxabe Solozabal, Luzi: 94
Etxebarria, Juan Anjel / Jon Gotzon: 51, 52, 58, 64, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 100, 127, 130, 132, 134, 139, 140, 146, 173, 174, 206, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 228, 241, 242, 246, 247, 248, 253, 259, 260, 261, 262, 264, 265
Etxebarria, Toribio “Arratetiko bat”: 206
Fiz, Benito: 243, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253
Garriga, Gabino: 151
Ibiñagabeitia, Andima: 118, 123, 182
Igerabide, Juan Kruz; Lertxundi, Anjel: 278, 279, 282
Labayen, Antonio María: 33, 35
Lertxundi, Anjel. Ikus *Igerabide, Juan Kruz; Lertxundi, Anjel*
Lopetegi, Guadalupe: 65
Madariaga Pisano, Nerea: 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214
Mendizabal, Juan Mari: 193
Mendizabal, Nemesi: 143
Mogel, Juan Antonio: 54, 55, 58, 71, 157, 166, 268
Onaindia, Santi: 87, 106, 126, 128, 133, 146, 147
Ormaetxea, Nikolas “Orixe”: 122, 141
Ruiz Arzalluz, Iñigo: 120, 121
Sarrionandia, Joseba: 32, 77, 88, 90, 91, 92, 131, 240, 242, 247, 248, 252
Unzurrunzaga, Imanol: 230, 231
Zaitegi, Iokin: 132, 134, 135, 136, 137, 145
Zubillaga, Arrate; Bilbao, Gidor: 112, 113, 128, 150, 226

Literatura Sailean argitaratu diren beste liburu batzuk

Azken aldiko euskal narratiba

Kirmen Uribe (arg.)
2001ean argitaratua
ISBN: 84-8438-017-3

Literatura Sailean Uztaro aldizkarian argitaratu diren artikuluak

Atxaga post-obabarra edo literatura autonomoaren heteronomizazioa
Apalategi, Ur, *Uztaro* **27**, 63-82.

Nire poesigintzaz
Arrieta, Joxe Agustin, *Uztaro* **5**, 133-138.

B. Atxaga eta J. Sarrionandiaren metaforetan barrena bidaiatuz
Azkorbebeitia, Aitzpea, *Uztaro* **17**, 109-149.

Poeta *versus* tradizioa
Igerabide, Juan Kruz, *Uztaro* **5**, 111-126.

Gizartea eta intelektualitatea. Gogoeta zenbait
Juaristi, Felipe, *Uztaro* **5**, 127-132.

Euskal intelektualen bidegurutzea
Odriozola, Joxe Manuel, *Uztaro* **6**, 111-115.

Euskal literatur sistema milurte berriaren atarian
Olaziregi, Mari Jose, *Uztaro* **34**, 87-96.

*Haur-Besoetako*a-ren imaginarioa. Lehen hurbilpen bat.
Uribe, Kirmen, *Uztaro* **24**, 77-87.